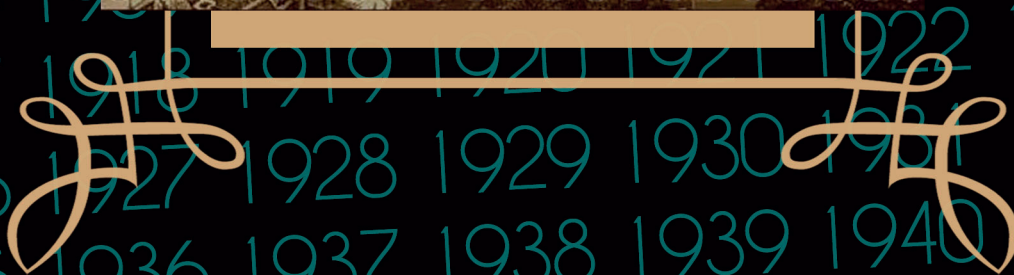

MODERN MAGYARORSZÁG

2019/2020

AZ ELTE BTK ÚJ- ÉS JELENKORI MAGYAR TÖRTÉNETI TANSZÉK
DOKTORI PROGRAMJÁNAK TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

MODERN MAGYARORSZÁG

ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Programjának folyóirata

6. évfolyam 2019/2020

**© ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék
Modernkori Magyarország Doktori Program**

Főszerkesztő

Varga Zsuzsanna

Szerkesztőbizottság

Dobszay Tamás, Erdődy Gábor, Fónagy Zoltán, Pajkossy Gábor, Pritz Pál, Sipos
Balázs, Szerencsés Károly, Zeidler Miklós, Varga Zsuzsanna

Szerkesztőség

Manhercz Orsolya (felelős szerkesztő)

Marchut Réka (jelen számmal megbízott felelős szerkesztő)

Bauman Fruzsina, Barát Bence, Fülöp Márton, Kalmár Miklós, Lengyel Nóra,
Melkovics Tamás, Matolcsi Réka, Tarnai Eszter

Kiadó: ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék

Székhely: 1088 Budapest Múzeum krt. 6-8.

Felelős kiadó: Varga Zsuzsanna

ISSN 2063-8949

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	4
---------------	----------

TANULMÁNYOK

Ladányi Gábor:	A „magyar kérdés” változó megítélése a bécsi sajtóban 1848 tavaszán	5
Matolcsi Réka:	Az ügyvédi és a politikusi tevékenység kapcsolata a dualizmus korában	33
Kazareczki Noémi:	Zubovits Fedor (1846–1920) huszárkapitány rendhagyó katonai pályája	55
Barát Bence:	A futballmező felszántása. Egy elmélet tesztje Nagyvárad 1919–1940 közötti labdarúgásának példáján	91
Fülöp Márton:	Komikum a tragikumban. Tragikum a komikumban. Vicclapok Magyarországon az első zsidótörvény idején 1938–1939	113
Hornyák Dávid:	Nemzetiségek reintegrációja az első bécsi döntés által érintett területeken	129

RECENZÍÓK

Bea Csaba:	Andrássy a „providentialis férfiú”. Kozári Mónika: Andrássy Gyula. Gondolat, Bp. 2018.	141
Lengyel Nóra:	Elhallgatott traumák elbeszélése. Kunt Gergely: Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban. Osiris, Bp. 2019.	7145
Tóth Nikolett:	„Magyar nőnek mint nőnek soha nem jutott ilyen és ekkora történelmi feladat”. Pető Andrea: Árnyékban. Rajk Júlia élete. Jaffa Kiadó, Bp. 2020.	151

INTERJÚK

A vidéki társadalom örökségének kutatója és oktatója – Interjú Varga Zsuzsannával	159
„Az oktatás maga volt a felüdülés, maga volt az öröm...” – Portré a múzeumigazgató agrártörténészről (Fehér György)	167

SZÁMUNK SZERZŐI	177
------------------------	------------

Tisztelt Olvasó!

Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Doktori Programjának online megjelenő folyóirata, a Modern Magyarország immár egy évtizedes múltat tudhat maga mögött. Az egy évtized alatt sokan sokféleképpen segítették a folyóirat megjelenését, egy viszont mindenkiben közös: szabad idejükben, önként tették a munkájukat. A kezdeti célként megfogalmazott szakmai színvonal mellett a folyóirat előkészítésében résztvevő önkéntesek munkája is a lap értékéhez ad valami lényegit, valami emberit.

A jelen szám két év anyagát tárja az olvasó elé. A most már majdnem két éve velünk lévő pandémiás helyzet nyilván rányomta bélyegét folyóiratunk elkészítésére is, mint ahogy életünk egzisztenciális alapjait is megrengette. Élet-halál kérdése egyszeriben közel került mindenkihez és a történész is elgondolkodik azon, hogy mivégre van a világon és mi a feladata. Lehetőséget kaptunk újragondolni saját hivatásunkat, saját egzisztenciális meghatározottságunkat és egyáltalán érzékelni saját valóságunkat és a körülöttünk lévő világot. Ebben a létállapotban nekünk, történészeknek is sokat jelenthetnek Gloviczki Zoltán, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola jelenlegi rektorának szavai: „Nyilván az, hogy emberek vagyunk, az nagyon leegyszerűsítve azt jelenti, hogy főleges dolgokkal foglalkozunk, tehát a létfenntartásunkon kívül vagy annak ellenére. Én azt gondolom, hogyha valamitől ember vagyok, akkor attól, hogy klasszika filológiával foglalkozom, nagyon. Ennél főlegesebb kevés van a világon.”

Tehát emberségünkhöz az is hozzátartozik a lélegzetvételek és a szívdobbanások mellett, azon túl, hogy igenis érdekelhet minket a magyar kérdés megjelenése a bécsi sajtóban 1848-ban, Zubovits Fedor huszárkapitány pályája, az ügyvédi és a politikusi pálya kapcsolata a dualizmus idejében, a nagyváradi fociélet a két világháború között, a magyarországi vicclapok világa, a nemzetiségek reintegrációja az első bécsi döntés után. Mint ahogy tanulságul szolgálhat számunkra Varga Zsuzsanna tanszékvezető asszony és Fehér György tanár úr történészi életpályái is. Nem kevésbé fontosak a reflektálások egymás munkáira, például recenziók formájában.

Ezért gondolom, hogy valamit hozzá tudunk tenni emberségünkhöz a Modern Magyarország folyóirat ezen számával is.

A nehéz helyzetben is vannak örömteli pillanatok: együtt köszönhetjük Tanszékünk 70 éveseit: Erdődy Gábor, Pajkossy Gábor és Fehér György tanár urakat! Kívánjuk, hogy még hosszú ideig erőben és egészségben taníthassanak minket, mert a tanulnivalónk tőlük még nagyon sok...

Budapest, 2021. szeptember

Marchut Réka

a jelen szám megbízott felelős szerkesztője

Ladányi Gábor

A „MAGYAR KÉRDÉS” VÁLTOZÓ MEGÍTÉLÉSE A BÉCSI SAJTÓBAN 1848 TAVASZÁN

A kibontakozó gazdasági válság, illetve a társadalmi és szociális feszültségek fokozódása által Európa szerte megerősödtek a reformokat követelő ellenzéki mozgalmak, amelyek már jellemzően a „népek tavaszát” megelőzően szerteágazó kapcsolatokat építettek ki egymással. A folyamatban a sajtó, illetve a cenzúra ellenőrzését megkerülve is hatékonyan terjedő röpiratirodalom, valamint a kényszerűségből gyakran külföldön kinyomtatott és az adott országba illegálisan becsempészett művek nagy szerepet játszottak. Példának okáért Kossuth Lajos a februári párizsi forradalom híre által inspirált és a pozsonyi országgyűlésen elhangzott felirati beszéde német nyelvű röpiratokon keresztül elterjedve hamar ismertté vált a császárvárosban is, ahol katalizálta az eseményeket. Bécs forradalmának hatása pedig a Pesten összegyűlt márciusi ifjakat és a Pozsonyban ülésező utolsó rendi országgyűlést is további tettekre sarkallta. Ahogy a politikai események is szoros összefüggésben álltak, úgy a Monarchia különböző lapjai által reprezentált vélemények is kölcsönösen hatottak egymásra.

Jelen tanulmány az osztrák közvélemény alakulását vizsgálja 1848 tavaszán a magyarországi fejlemények kapcsán és a „forradalmi” bécsi sajtó különböző véleményformáló orgánumainak elemzésén keresztül igyekszik az úgynevezett „magyar kérdés” eltérő megítélésének okait is megvilágítani. A kezdetben egyöntetűnek mondható márciusi osztrák lelkesedést a közösen kivívott alkotmányos reformok kapcsán a tavasz folyamán fokozatosan felváltotta a felmerülő vitás kérdések mentén (a három legfontosabb témakör az itáliai háborúban lévő katonai segítség, a birodalmi államadósság egy részének átvállalása és a magyar önállóság mértéke voltak) az osztrák-magyar konfliktus lassú kibontakozása. A kormánypárti, illetve konzervatív beállítottságú lapokkal szemben a bécsi ellenzéki sajtó képviselőinek döntő többsége azonban konzekvensen kitartott a magyarok támogatása mellett 1848 tavaszán. Ehhez nagy mértékben hozzájárult a német egység kérdésében a magyarokkal meglévő érdekközösség és a szlávokban felfedezett közös ellenségkép összetartó ereje. A közös érdekek nyilvános propagálásához és a közvélemény befolyásolásához a politikai sajtó kétségtelenül kiváló terepet biztosított a felek számára. Az ezzel kapcsolatban megfigyelhető komplex és fontos összefüggések megvilágításához a tanulmány a hagyományos sajtótörténeti megközelítés mellett a politika-, illetve mentalitástörténet aspektusait is igyekszik figyelembe venni. A forrásként felhasznált különböző sajtótermékek kiválasztásánál az elsődleges szempont azok funkciója és népszerűsége (valamint ezáltal kifejtett hatásuk a közvéleményre) volt az adott időszakban, illetve az az irányú törekvés, hogy az idézett újságok a különböző politikai vélemények minél szélesebb spektrumát fedjék le. Az elemzés több alkalommal támaszkodik a kortársak visszaemlékezéseire is, valamint a sajtóirányítással és a tanulmányban szereplő személyekkel kapcsolatos levéltári iratanyagra. A

tanulmány szakirodalmi háttérére röviden kitérve, az a témához megkerülhetetlen német nyelvű szakirodalom áttekintése mellett a hazai történész szakma jeles képviselői közül a teljesség igénye nélkül Deák Ágnesnek, Rózsa Máriának, Urbán Aladárnak, Kosáry Domokosnak, Gergely Andrásnak és Erdődy Gábornak az 1848-as eseményekben a sajtó kiemelten fontos szerepét bemutató műveit hasznosította.

Sajtószabadság és a szabad bécsi sajtó 1848 márciusában

„...vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem...”¹ Így fogalmazta meg 1832-ben Zemplén megye közgyűlésén elhangzott beszédében a sajtószabadság jelentőségét a megyei politikai élet színpadán ekkor még csak szárnyait bontogató fiatal ügyvéd, Kossuth Lajos. Nem sokkal később (1832 és 1836 között) Kossuth már a pozsonyi országgyűlés résztvevőjeként az *Országgyűlési Tudósítások* nevű kiadvány szerkesztőjeként maga tett egy óriási lépést azért, hogy „tudósításai” által a politikai köznyilvánosság kiszélesedjen hazánkban. A sajtó tájékoztatásai az országgyűlésről ugyanis lehetővé tették, hogy a magyar olvasóközönség megismerhesse az országot érintő legfontosabb politikai kérdéseket, a beszédes korabeli szóhasználatban a „köz ügyeit”, illetve értesüljön az ő sorsukról is sok mindenben döntő országgyűlés főbb eseményeiről.

A forradalmi megmozdulások rohamos terjedésében, valamint azok rendkívül szoros kölcsönhatásában az információáramlás felgyorsulása és a politikai érdeklődés tömegjelenséggé szélesedő növekedése egyaránt kiemelt szerepet játszott. Ezen folyamatok feltételeit azok a technikai újítások adták, amelyek hatásának ismeretében joggal beszélhetünk „kommunikációs forradalomról” is a kor Európájában.² A különböző információk és hírek az új lehetőségek által jelentősen gyorsabban és a korábbinál jóval szélesebb közönséghez juthattak el, ehhez nagyban hozzájárult a könyvnyomtatás fejlődése, valamint a napi sajtó általános elterjedése is. A megváltozott körülmények tágabb teret adtak a politikai ideológiák és mozgalmak, köztük a korszak eszmeiségét oly nagyban meghatározó liberalizmus elterjedésének is. A kortársak jelentős részéhez az új eszmék újságok és könyvek közvetítésével jutottak el. A sajtó tehát a modernizációs folyamat meghatározó tényezőjévé vált, mivel a különböző gazdasági, szociális és politikai változások egész sorával foglalkozott és tájékoztatta ezekről közönségét.³ Ebben a minőségében nagy hatással volt olvasóinak világképére is, hiszen az egysíkú „provinciális szemléletmód” egyik „leghatékonyabb rombolójává vált”, mivel „a hazai valóságot kiemelte elszigeteltségéből és szélesebb európai keretbe helyezve mutatta be.”⁴

¹ Kossuth Lajos összes munkái. VI. kötet. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Sajtó alá rend.: Barta István. Bp., 1966. 339.

² A vasúti közlekedés által létrejövő összeköttetés Európa nagyvárosai között nemcsak a hírek és az áruforgalom önmagában is döntő jelentőségű gyorsabb áramlását, hanem a tér-idő fogalom drasztikus megváltozását is előidézte. Rüdiger Hachtmann: *Epochenschwelle zur Moderne: Einführung in die Revolution von 1848/49*. Tübingen, 2002. 28–29.

³ A sajtó a korszakban lezajló modernizációs folyamatokban betöltött szerepéről lásd bővebben: Rumpler Helmut - Urbanitsch Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft, 2. Teilband. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Wien, 2006. 1537–1538.

⁴ *Egyed Ákos: Erdély 1848-1849*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010. 43–44.

Ezzel párhuzamosan a hazai és a külhoni sajtó különböző termékeinek felügyelete egyre komolyabb feladatot jelentett az európai kormányzatok számára, így a szigorú ellenőrzés eredményeként politikai véleményt jobbra csak a kormány kezében tartott hivatalos lapok fogalmazhattak meg. Ilyen hivatalos orgánus volt a császárváros lapja, a *Wiener Zeitung* is, amely ezen minőségében roppantul fontos szerepet töltött be a Habsburg Birodalomban. Az újság hivatalos lapként közvetítőként funkcionált az uralkodó és annak alattvalói között, ugyanis a lap előfizetés révén a soknemzetiségű Monarchia majd minden szegletébe eljutott, és ezzel tulajdonképpen összekötötte a birodalom eltérő kultúrájú lakóit. A magyar politikai újságok éppúgy, mint a Monarchia más lapjai, (sőt a forradalom után már az ellenzéki bécsi újságok is) egyaránt reagáltak a *Wiener Zeitung* álláspontjára és ez konkurenciaharcot eredményezett a birodalom különböző sajtóorgánusai között.

A március 13-án Bécsben kitört forradalom látványos eredménye volt Klemens Wenzel Lothar von Metternich herceg gyors menesztése. Metternich hosszú kancellársága alatt a Habsburg Birodalom gyakorlati irányítójaként tartotta kézben az állam és a külügy gépezetét, leváltása már csak ezért is új korszak nyitányát jelezte. A jelentős eseményről a kormány hivatalos lapjaként a *Wiener Zeitung* elsőként számolhatott be, a forradalmi eseményeket azonban csak a fővárost ért „szokatlan felzúdulásként” aposztrofálta az újság.⁵ Itt jelent meg aztán március 15-én az a császári pátens is, amely a cenzúra eltörlését jelentette be és ezzel a szabad bécsi sajtó korszakát nyitotta meg, ami az újonnan alapított lapok valóságos áradatát zúdította a császárvárosra. Az osztrák újságíró és történész Ernst Viktor Zenker adatai szerint egyedül Bécsben több mint 200 újság látott napvilágot az év folyamán, ráadásul ennek közel a fele napilapként működött.⁶ Az új sajtótermékek ilyen nagy számban való megjelentetését a technika fejlődése, egész pontosan a gyorsajtó bevezetése a bécsi nyomdákban tette lehetővé. A politikai érdeklődés fokozódása által jelentős mértékben megnőtt az újságok és röplapok iránti kereslet, ezáltal a nyomdák is komoly profitot könyvelhettek el. Az a tény, hogy az 1848-as évben megjelenő új lapok közül 26 újság kevesebb, mint egy hétig működött, illetve, hogy további 34 csupán egyetlen megjelenést élt meg, szemléletesen jelezte, hogy mekkora konkurenciaharc zajlott az olvasók kegyeiért ekkor a bécsi sajtóban.⁷ A piac új igényeihez való alkalmazkodást jól szemlélteti, hogy márciustól jellemzően a bécsi irodalmi lapok is sorra „átpolitizálódtak” és teret adtak a politikai témájú írásoknak hasábjaiikon.⁸

Ez is azt támasztja alá, hogy a legfontosabb változás nem feltétlenül az újonnan megjelenő lapok óriási számában, hanem sokkal inkább az újságok tartalmában keresendő, hiszen a sajtószabadság kihirdetése lehetővé tette a különböző politikai állásfoglalások kinyilvánítását a sajtóban. Az 1814-es évtől megjelenő, a forradalom előtt az egyik legnépszerűbbnek tekinthető

⁵ *Wiener Zeitung*, 1848. március 14.

⁶ *Ernst Viktor Zenker: Geschichte der Journalistik in Österreich*. Wien, 1900. 38.

⁷ *Wolfgang Häusler: Die österreichische Publizistik und ihre Probleme im Vormärz und im Revolutionsjahr 1848*. In: Erich Zöllner (Hg.), *Öffentliche Meinung in der Geschichte Österreichs*. Wien, 1979. 72.

⁸ Lásd: *Rózsa Mária: Pesti német nyelvű lapok a kultúrákövetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*. Bp., 2013.

bécsi lap, a *Wanderer* volt az az újság, amely a szabad sajtóról elsőként március 15-én cikket jelentetett meg és abban így fogalmazott: „Célunk nyilvános állapotainkat őszintén tárgyalni, a hibákat megróni, felhívni a figyelmet a jobbításra vonatkozó javaslatokra...”⁹

Ettől kezdve szinte az összes bécsi lap követte a példát és vezércikkek sorában köszöntötték, illetve éltették a sajtószabadságot, a címlapokon pedig jellemzővé vált a kiemelt „a sajtó szabad” felirat. A jelenség az egész birodalmon végiggyűrűzött. Példának okáért Adolf Neustadt, a nagy presztízsű pozsonyi hírlap, a német nyelvű *Preßburger Zeitung* főszerkesztője is már március 17-én cikket közölt ebben a szellemiségben és az újság címlapján nagybetűkkel hirdette szimbolikusan kétnyelvű felirattal: „Pressefreiheit. Éljen, Éljen, Éljen”.¹⁰

A megváltozott helyzetben erőteljes kritikát zúdítottak a bécsi kormányzatra az ellenzéki lapok. Az ellenzéki publicisztika zászlóshajójának tekinthető a Leopold Häfner szerkesztésében március 20-tól megjelenő *Constitution* című újság, amely hamarosan rendkívül magas példányszáma és rohamosan növekvő népszerűsége folytán a radikális és demokrata irányzat legjelentősebb sajtóorgánumává nőtte ki magát. A lap népszerűségének csúcsán egyes adatok szerint a korban hihetetlenül magasnak számító 40 000-es példányszámot is elérte, de mindenképpen kijelenthető, hogy a *Constitution* Bécs legnagyobb példányszámban megjelenő újságja volt a forradalmi időszakban.¹¹ Az újság a bécsi forradalmi sajtó olyan merőben új típusát hozta létre, amely nyíltan hangoztatott kormányellenessége és demokratikus reformkövetelése miatt korábban elképzelhetetlen lett volna.¹²

A kormányzat kritikáját állította a középpontba a Gustav Mahler vezette *Der Freimüthige* címen kiadott politikai napilap is, a szintén nagy népszerűségnek örvendő újságnak Falk Miksa személyében állandó magyar munkatársa is volt ekkor. A kortárs és konzervatív nézeteket valló történetíró, Joseph Alexander Helfert bár páratlan népszerűségüket elismerte, de személy szerint nem volt elragadtatva az 1848-as bécsi ellenzéki lapoktól, ugyanis szerinte a bécsi sajtó a forradalom után sem szabadult fel igazán, csupán onnantól fogva már nem a rendőrség, hanem a „piac és az utca uralta”. Gyakorlati példaként kiemelte, hogy a legtöbb bécsi lap esetében az ellenzéki hangoztatása csupán az olvasók megnyerésének egyik eszköze volt, hiszen hiányzott a bírálat mögül az igazi tartalom, mivel valódi politikai programot vagy a hatalommal szemben reális alternatívát nem képviseltek ezek az újságok sem, ráadásul az általuk gyakran kritizált kormány ideiglenes és ingatag volt, annak támadása viszont még így is imponált a „naiv közönségnek” Helfert szerint.¹³

⁹ Rózsa Mária: A bécsi „Der Wanderer” magyar vonatkozású közleményei. 1814-1850. In: Magyar könyvszemle, 1-2. sz. (1991). 79.

¹⁰ Preßburger Zeitung, 1848. március 17.

¹¹ Más adatok szerint az újság példányszáma „mindössze” 10 000 és 30 000 között mozgott (itt jegyezném meg, hogy egy adott újság megjelenési példányszáma közel sem volt azonos tényleges olvasóinak számával, hiszen egy példány jellemzően több emberhez is eljuthatott.) Lásd: W. Häusler: Die österreichische Publizistik i.m. 70-71.; Reinhard Enöckl: Der Einfluß der revolutionären Wiener Journalistik auf die Politik des Jahres 1848. Wien, 1967. 10-11.

¹² Krol egyenesen sajtótörténeti korszakhatárként értékeli a *Constitution* megjelenését a bécsi sajtóban, amely végleg lezárta a Vormärz korszakát és a bécsi forradalmi sajtó egészen új típusát hozta létre. Lásd: Anna Maria Krol: Die Stellungnahme der Wiener Journalistik des Jahres 1848 zu den Vorgängen in Ungarn. Wien, 1950. 9.

¹³ Helfert véleményét pontosan idézve: „Az 1848-as évben a bécsi sajtó sosem volt szabad, de az év folyamán

Liberális fordulat a *Wiener Zeitung* szerkesztőségében

Az 1847-es esztendő végéhez érve a korábbi főszerkesztő, Joseph Carl Bernard nevével fémjelzett hosszú korszak lezárult az újság életében, mivel esedékessé vált a *Wiener Zeitung* szerkesztőségének lecserélése, és a változással egyetemben a bécsi vezetés szerette volna részben modernizálni, illetve mindenképpen népszerűbbé tenni az olvasóközönség számára hivatalos lapját. Az újság koncepciójában történő radikális változások jelezték azt is, hogy „a kormány már nem tudott szembeszállni az idő szellemével”.¹⁴

A fontos szerkesztői pozíció két legfőbb várományosa a bécsi Theresianum lovagi akadémiaján egyaránt jogot oktató két professzor, Moritz Heyssler és Moritz von Stubenrauch voltak. A két jogtudósban egyaránt közös pont volt, hogy mindketten liberális nézeteket vallottak és ráadásul a híres bécsi Jogi-Politikai Olvasóegylet befolyásos tagjaiként politikai beállítottságuk közismert volt.¹⁵ Ennek köszönhető, hogy kettejük közül Stubenrauch belépését a szerkesztőségbe Josef von Sedlnitzky gróf, Metternich hírhedt rendőrminisztere semmiképpen sem kívánta engedélyezni. Stubenrauch ugyanis nemcsak hogy tagja, hanem egyenesen a könyvtárosa volt az említett Olvasóegyletnek, amelyet a rendőrminiszter amúgy is „forradalmi titkos gyűlésnek” tartott, ahol a szemében „államellenesnek” minősített írásokkal éppen a professzor látta el a tagokat, és ezért őt Sedlnitzky különösen „nem akarta a Monarchia első számú lapjának élén látni”.¹⁶

A főszerkesztő posztját emiatt egyedül átvenni kényszerülő Heyssler fellépésével így is merőben új irányvonalat adott a lapnak, ennek kezdő lépéseként megnagyobbította az újság megjelenési formáját és ezzel igazodott a nyugati (angol, francia, amerikai) sztenderdhez. Heyssler a forma után tartalmilag is megújította az újságot, ugyanis új tárcarovatot (feuilleton) vezetett be és teret adott a liberális hangvételű cikkek megjelenésének. A felsorolt változások által az újonnan kinevezett főszerkesztő jelentősen megnövelte újságjának népszerűségét, és valóban sikerrel nyert meg új olvasóközönséget a lap számára.

A *Wiener Zeitung* szerkesztőségéhez a márciusi forradalmi események hatására Moritz von Stubenrauch is csatlakozhatott. 1848. március 21-től az újság már esti kiadással is bővült, amelyben kiemelt szerephez jutottak az alkotmányosság és a sajtószabadság mellett kiálló írások. A szerkesztőség munkáját segítette innentől Eduard Tomasek, illetve egy másik tehetséges osztrák író, Johann Perthaler is részt vállalt az egyre növekvő szerkesztőségi feladatokban. Az irányvonalváltás megkoronázásaként április 3-án hosszas szerkesztőségi cikk igyekezett tisztázni a lap kormányhoz való viszonyát, amely szerint az újságot a kormányhoz „csupán egy szerződéses kapcsolat fűzi”, ami által annak hivatalos részében a kormány közleményeinek

három ura is volt: a rendőrség, a piac és az utca, majd végül a kard.” J. A. Helfert: *Wiener Journalistik* i.m. 1.

¹⁴ Peter Kuderer: *Die „Wiener Zeitung” im Revolutionsjahr 1848*. Wien, 1957. 13.

¹⁵ Lásd: *Joseph Alexander von Helfert: Die Wiener Zeitung im Jahre 1848*. In: *Zur Geschichte der kaiserlichen Wiener Zeitung*. Wien, 1903. 122.

¹⁶ J. A. Helfert: *Wiener Zeitung* i.m. 123.; Franz Stamprecht: *Die älteste Tageszeitung der Welt. Werden und Entwicklung der „Wiener Zeitung”*. Wien, 1980. 195-196.

adnak helyet, az újság többi része viszont „az irányvonal és a tartalom szempontjából teljesen szabad.” A *Wiener Zeitung* elsősorban az alkotmányosság alapelveihez hű és nem tekinthető „sem hivatalos, sem félhivatalos lapnak” szögezte le az új szerkesztőség.¹⁷

A német egység kérdése

Az alkotmányos átalakulás mellett márciustól a német egység kérdése foglalkoztatta leginkább az osztrák közvéleményt, amelynek figyelme egyre inkább a Majna folyó menti Frankfurt felé fordult. A városban ülésezett ugyanis 1815 óta a német államok laza szövetségének tanácskozó testülete, a „Bundesversammlung”. A korábban „Metternich engedelmes eszközének mutakozó szervezet” a februári párizsi forradalom hírének hatására március elejétől élénk politikai aktivitásba kezdett és olyan forradalmi intézkedéseket hozott, mint például a cenzúra eltörlése. Ennek következtében az egyes német tartományok immár liberális küldöttekkel cserélték fel a „Metternich-iskola diplomatait” és előbb egy tizenhét tagú bizalmi testületet állítottak fel, majd az össznémet nemzetgyűlés választásainak megszervezésére egy ún. előparlamentet hoztak létre. Ez az összesen 574 főből álló testület április 3-ig ülésezett, ezt követően pedig egy a német nemzetet választott képviselők útján reprezentáló ötven fős bizottságot hoztak létre a további feladatok ellátására.¹⁸ A bizottság osztrák résztvevőinek személyi összetételét vizsgálva megjegyzendő, hogy többségük a sajtóhoz szorosan köthető személy volt, akik ráadásul a liberális ellenzéki publicisztika területén működtek. A magyar ellenzékkal is kiterjedt kapcsolatokat ápoló és többek közt röpirataival magának már 1848 előtt nagy hírnevet szerző Victor Franz von Andrian-Werburg báró mellett kiemelendő a Lipcsében megjelenő liberális lap, a *Die Grenzboten* szerkesztője, Ignaz Kuranda, vagy éppen a politikai írásaival a figyelmet magára vonó Franz Schuselka személye.¹⁹

A bécsi sajtó relációjában megfigyelhető, hogy a nagynémet koncepciót (tehát Ausztria német tartományainak csatlakozását az egyesülő Németországhoz) valló újságok abszolút többségben voltak, velük szemben szinte csak a kormányközeli, illetve hivatalos lapok, mint az *Österreichische Beobachter* és a *Wiener Zeitung* helyezkedtek más álláspontra a tervezett német egység megvalósítását illetően. Az utóbbi újságok értékrendjükkel az osztrák birodalmi tudatot hirdető konzervatív polgárságot képviselték, és politikai programjuk lényegének a Monarchia nagyhatalmi szerepének, befolyásának és tekintélyének mindenekelőtti megőrzése volt tekinthető. A császárhűség hangoztatása mellett védelmezték a „régis Ausztriát” mind a német egységgel, mind a birodalom nem német népeinek nemzetpolitikai törekvéseivel szemben, és így „a nemzeti álláspontot csak a specifikus osztrák államideológia teljes megtartásával fogadták el”.²⁰

¹⁷ Wiener Zeitung, 1848. április 3.

¹⁸ Ez utóbbi volt az ún. „Ötvenes Bizottság”. Lásd: Gergely András: A Frankfurt-Budapest szövetség kialakulása 1848 tavaszán. In: Gergely András: 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848-49-es történetéből. Bp., 2001. 319.

¹⁹ Lásd: Deák Ágnes: Együttműködés vagy konkurencia. Az alsó-ausztriai, a csehországi és a magyarországi ellenzék összefogási kísérlete 1847-1848-ban. In: Aetas 14. 1-2. sz. (1999). 43-61.

²⁰ E. V. Zenker: Geschichte der Journalistik i.m. 39.

Ennek a „specifikus” álláspontnak a képviselésében több színvonalas politikai témájú cikk is helyet kapott a *Wiener Zeitung* hasábjain. A korábban már említett osztrák író, Johann Perthaler már március előtt hangot adott az újságban nézeteinek, és január 5-én megjelent cikkében részletesen ki is fejtette, hogy szerinte mi lenne a követendő álláspont az osztrákok számára.²¹ Röviden összefoglalva, itt Perthaler arra a vélekedésre reagált, hogy sokak szerint a császárság jelenlegi formájában kevésbé felel meg azoknak a feltételeknek, ami tartományainak erős belső szövetségben való fenntartásához szükséges. A Habsburg Birodalomnak azonban „világtörténelmi feladata” van, hangsúlyozta válaszként a kétkedőknek az író, mégpedig az, hogy „dicső” történelmének megfelelően továbbra is betöltse fontos szerepét és civilizációs küldetését a térségben uralkodó európai nagyhatalomként, népeinek pedig kötelessége megfelelni ennek az „örökségnek”, ami számukra így jólétet és szabadságot fog hozni. A *Wiener Zeitung* új szerkesztőségének tudatos koncepciója volt a tradicionális alapokon nyugvó osztrák birodalmi tudat megújítása, illetve modernizálása, amihez elsősorban az újság újonnan bevezetett tárcarovatát használta fel. Itt jelent meg Perthaler következő, a „helyes orientációt segítő” írása, majd ennek a sorozatnak volt a betetőzése a későbbiekben a frankfurti parlament képviselőjének is megválasztott író összegző cikke Ausztria „küldetéséről” és nagyhatalmi szerepéről a világban.²²

A német egység kérdéskörében igen nagy publicitást kapott az akkori osztrák és német sajtóban egyaránt IV. Frigyes Vilmos porosz király híres nyilatkozata, amely március 22-én „Népemhez és a német nemzethez” címen jelent meg a porosz hivatalos lap, az *Allgemeine Preussische Zeitung* hasábjain. Az európai sajtóban mindenhol nagy visszhangot keltett a nyilatkozat, amelyben a porosz uralkodó kijelentette, hogy: „Németország a nagy veszélyből csak az által szabadulhat meg, ha fejedelmei és népei legszorosabban egyesülnek egy vezér alatt. Én átveszem ma ezen vezérlelést a veszély napjaira.” A Pesti Hírlap olvasata szerint a porosz uralkodó ezzel „csaknem nyíltan kikiáltja magát német császárnak”, illetve Ausztriához intézett egyfajta hadüzenetként minősítette a porosz proklamációt.²³

A *Wiener Zeitung* már március 25-én egyértelműen reagált a kialakult helyzetre és egy határozottan az osztrák érdekek mellett kiálló válaszcikket jelentetett meg „A német nemzet válasza a poroszok királyának” címmel. A színvonalas válasz szerzője maga az újság frissen kinevezett társszerkesztője Stubenrauch volt, akinek replikája elhíresült a német sajtóban, cikket szinte az összes jelentősebb lap közölte és kommentálta.²⁴ A cikk akkora hatást váltott ki, hogy a berlini osztrák nagykövet a bécsi kormány nevében kénytelen volt elhatárolódni tőle, mint az újság „tartalmilag független részében” megjelent nem hivatalos közleménytől, ugyanis „egy-egy külföldi lapok Ausztria Poroszország elleni hadüzenetét vélték benne felfedezni”.²⁵ Stubenrauch cikkében ugyanis erőteljes kritikával illette a porosz politikát és a porosz király

²¹ Wiener Zeitung, 1848. január 5.

²² Wiener Zeitung, 1848. március 3. és március 23.

²³ Lásd: Pesti Hírlap, 1848. március 28.; Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 42.

²⁴ F. Stamprech: Die älteste i.m. 201.

²⁵ J. A. Helfert: Wiener Zeitung i.m. 130.

kísérletét a német egységben való vezető szerep megragadására.

„A belső forrongás Németországban nem jelent veszélyt a német nemzet számára. Külső támadások nem fenyegetnek, mert a német népek egysége a német nemzetben mindenhol elismerést váltott ki. Felséged ennél fogva nincs arra kényszerítve, hogy átvegye a német nép vezetését, mielőtt erről a német parlament döntést hoz.”

Záró gondolatként arról sem hagyott kétséget az olvasókban a *Wiener Zeitung* szerkesztője, hogy kit illethet meg leginkább az a bizonyos vezető szerep. „A Habsburg-ház oldalán állnak az elmúlt évszázadok, és a népek szeretete, ha régi vezető szerepét a német birodalomban meg akarja tartani”.²⁶

Stubenrauch cikke tehát kis híján diplomáciai bonyodalmakhoz vezetett és így jogosan mérülhet fel a kérdés, hogy mennyire a kormány érdekeit követve, illetve milyen mértékben annak sugalmazására jelenhettek meg az ehhez hasonló politikai véleménynyilvánítások az újságban. Ennek kapcsán megjegyzendő, hogy dacára a kormány hivatalos elhatárolódásának két nappal későbbi március 27-i („St.” monogram alatt megjelent) cikkében Stubenrauch kijelentette, hogy kritikus meglátásaiban nemcsak a szerkesztőség, hanem az osztrák kormány is osztozik.²⁷ Ez megerősíti azt a tényt, hogy bár a szerkesztőség feltehetően saját ötletekből és kezdeményezésekből indult ki, de újságírói akcióit összehangolta a kormány nézeteivel.²⁸

A porosz király nyilatkozatával szemben még az ellenzéki sajtó nagyrésze is csatlakozott a *Wiener Zeitung* kritikus álláspontjához, és az ellenzék vezető orgánuma, a *Constitution* egészen hasonló megközelítéssel tárgyalta a kérdést március 27-én „Poroszország akarunk lenni?” címmel megjelent cikkében.²⁹ Az ellenzéki és a kormánypárti sajtó orgánumai között azonban áprilisban a frankfurti nemzetgyűlésbe küldendő osztrák követek választási küzdelmeinek kapcsán már megszűnt az egyetértés. A választás résztvevői és az őket propagáló vagy éppen bíráló sajtótermékek a „Staatenbund”, illetve a „Bundesstaat” jelszavak köré csoportosultak és az ehhez kapcsolódó vita végleg két pártra osztotta a feleket.³⁰ Az előbbi jelszót a *Wiener Zeitung* tűzte zászlójára és ezzel határozottan elutasította „az egy központi hatalom alatt lévő egységes Németország” elképzelését, míg vele szemben a nagynémet koncepció feltételek nélküli támogatását, „a Németországgal való legszorosabb egyesülés” programját a *Constitution* vállalta fel a legmarkánsabban.³¹

²⁶ Wiener Zeitung, 1848. március 25.

²⁷ Wiener Zeitung, 1848. március 27.

²⁸ P. Kuderer: Die „Wiener Zeitung” i.m. 47.

²⁹ Constitution, 1848. március 27.

³⁰ R. Enöckl: Der Einfluss i.m.95-96.; Die Wiener Zeitung im Revolutionsjahr i.m. 52.

³¹ Abend Beilage zur Wiener Zeitung, 1848. április 19.; Constitution, 1848. április 26.

A szlávok, mint közös ellenségkép

A cseh történetíró František Palacký április 11-én kelt híres nyílt levelében határozottan elutasította a német nemzetgyűlés előkészítésben való részvételét. Palacký továbbá kihangsúlyozta a cseh és morva területek történelmi különállását Németországtól, valamint kifejtette azon nézeteit, hogy a német egységhez való csatlakozással szemben a Habsburg Monarchia keretein belül képzele el a csehek nemzeti fejlődésének biztosítását az általa propagált ausztro-szlávizmus eszméjének szellemében.³² Az elhatárolódást a frankfurti nemzetgyűléstől és a tervezett német egységtől tovább erősítette a Frankfurt ellenében Prágában júniusban megrendezésre kerülő szláv kongresszus is, amelynek elnöki tisztjét maga Palacký töltötte be. „Egy általános és átfogó szláv kongresszus” megrendezésének ötletét a sajtóban először a Ljudevit Gaj köreiből tartozó horvát újságíró, Ivan Kukuljević-Sakcinski vetette fel április 20-án a zágrábi *Novine Dalmatinsko-Horvatsko-Slavonske* című újságban „Milyenek a politikai kilátásaink?” címmel megjelentetett cikkében, és „ezzel irányt mutatott a szláv nemzetek jövőbeli együttes fellépése felé”.³³

A május 1-én Prágában kibocsátott a szláv kongresszus megrendezéséről szóló kiáltvány így fogalmazott a német egység kapcsán:

„A németek egyesülésök eszközlésére Frankfurtban parlamentet hívtak össze, mely az ausztriai államtól követeli... hogy a császári birodalom valamennyi nem magyar tartományával olvadjon be Németországba. Ilyetén lépés nemcsak Ausztria egységét, hanem a szláv népfajok eddigi kapcsát és önállóságát is megsemmisíté, nemzetiségek veszélyeztetné általa...”³⁴

Ezek az események és főként Palacký a sajtóban nagy publicitást kapó, valamint heves vitákat kiváltó elutasító levele döntő mértékben hozzájárultak a német és osztrák közvéleményben egyaránt a szlávellenes hangulat felerősödéséhez. A környező szláv népek túlsúlyba kerülésétől és az orosz expanziós törekvésektől való félelem mélyen gyökerezett a magyar politikai elit gondolkodásában,³⁵ így ezek ellenében a németek szövetsége magától értetődőnek tűnt. A közös ellenségkép, illetve a németiséggel való erős történelmi és kulturális kapcsolatok kétoldalú hangoztatása (amire kiváló lehetőséget nyújtottak a sajtóban megjelenő cikkek) kellő táptalajt biztosítottak az ekkor körvonalazódó szövetségi ajánlatnak.

³² Sajtótörténeti érdekességként jegyezném meg, hogy a cseh történetíró elhíresült mondata Ausztriáról, miszerint „hogya nem lenne, akkor ki kellene találni” eredetileg nem is tőle, hanem feltehetően Perthaler korábban már említett március 23-i cikkéből származik, legalábbis nyomtatásban először az ő neve alatt jelent meg a később Palacký által elhíresült mondat. Lásd: *P. Kuderer: Die „Wiener Zeitung”* i.m. 50-51.

³³ *Horst Haselsteiner: Az 1848-as prágai szláv kongresszus előzményei. Szláv (ön)tudat és központi (katonai) hatalom.* In: *Aetas* 29. évf., 4. szám (2014). 199-200.

³⁴ *Waldapfel Eszter: Független magyar külpolitika 1848-1849.* Bp., 1962. 18.

³⁵ Lásd példaként Wesselényi Miklós 1843-ban Lipcsében kiadott „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében” című művében megjelenő nézeteket.

Az április 26-án megjelent és a nagynémet egység mellett hitet tevő programadó vezércikkében a *Constitution* főszerkesztője, Leopold Häfner is a szlávok ellenében a magyarokkal való szövetség mellett érvelt: „...csak az összes német egyesülése, csak a teljes német erő mozgósítása és a szoros szövetség a bátor, részükről még inkább fenyegetett magyarokkal képes a szlávok özönét megállítani...”³⁶ A vezető ellenzéki lappal kapcsolatban Helfert is kiemelte művében, hogy az újság kezdettől fogva „a magyarok mellett és a szlávok ellen nyitott frontot” és magyarbarát, illetve szlávellenes hangvételét mindvégig megőrizte.³⁷

A magyar kormány érzékelte a szláv kongresszus magyarelleségét, és gróf Batthyány Lajos miniszterelnök május 16-án utasította a király személye körüli miniszter posztját betöltő Esterházy Pál herceget, járjon közben az udvarnál, hogy „a kihirdetett összejövetel ne léphesse túl a cseh tartományi gyűlés jogkörét”, kérése azonban nem járt eredménnyel.³⁸

A *Pesti Hírlap* május 23-i cikke a mérvadó német lapot, az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ot idézte a „prágai mozgalmak” kapcsán:

„Miért nem küldtek követet a csehek Frankfurtba? Egyedül azért, mivel egy nagy Szlávországot akarnak alapítani; azért, mivel ők: ha az osztrák birodalmi tizenegy millió szláv egyesül a török dunai tartományok szlávfajaival, elég erősnek és értelmesnek hiszik magokat, megdönteni a magyar és német elemet...”³⁹

A bécsi sajtó és a „magyar kérdés” 1848 márciusában

A bécsi forradalom kitörésében nagy szerepet játszott a sajtó tömegeket mozgósító ereje, ismeretes, hogy Kossuth Lajos március 3-án a pozsonyi országgyűlésen elhangzott beszédének röplapokon terjedő különböző szövegváltozatai milyen óriási hatást váltottak ki a császárvárosban.⁴⁰ A beszéd többek között a Bécsben tartózkodó Pulszky Ferenc hathatós közreműködésével igen hamar elterjedt és Horváth Mihály szavait idézve „nagy lelkesedéssel olvastatott s hallgatott a kávéházakban s más közhelyeken”, nagyban hozzájárulva a forradalmi hangulat fokozódásához.⁴¹ A fordítás pontatlanságai (közös alkotmány közös alkotmányosság helyett) azonban számos félreértést szültek, ugyanis sokan osztrák részről csak a közös birodalmi alkotmány követelését látták benne, nem pedig a magyar fél számára jóval hangsúlyosabb felelős

³⁶ *Constitution*, 1848. április 26.

³⁷ Megjegyzendő, hogy az említett „szlávellenesség” nem vonatkozott a lengyelek esetére, hiszen róluk többnyire szimpátiával nyilatkozott mind az osztrák, mind a magyar sajtó. *J. A. Helfert*: Wiener Journalistik i.m. 32.

³⁸ *Erdődy G.*: A magyar kormányzat i.m. 51.

³⁹ *Pesti Hírlap*, 1848. május 23.

⁴⁰ A felirati beszédéről és annak fordításaival kapcsolatban lásd: *Pajkossy Gábor*: Kossuth felirati beszédéhez. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk.: Angi János- ifj. Barta János. Debrecen, 2005. 169-179.; *Szabad György*: Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp., 1977. 112-114.; *Erdődy Gábor*: „Én csak fáklyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848-1849). Bp., 2006. 39-47.

⁴¹ *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-48. I-III. 3. kiad. Bp., 1886. 592.

magyar minisztérium kinevezésének igényét.⁴² A beszéd hatása által maga Kossuth rendkívüli népszerűsége tett szert a változásra vágyó, azonban karizmatikus vezetővel nem rendelkező bécsi tömegek körében.

A március 15-én Bécsbe érkező magyar országgyűlési küldöttség lelkes fogadtatása, a magyarok és különösen Kossuth ünneplése a bécsi nép részéről közismert tények, mégis a *Wiener Zeitung* ezekben a napokban általánosságokra, rövid hírekre szorítkozott csak a témában. Március 17-én az eseményről tudósítva név szerint egyedül az élen járó Kossuthot emelte ki, akit „zseniális szónoknak” nevezett és leírta, hogy az általa vezetett küldöttség „ezrek éljenzése közepette”, a nemzeti gárda által kísérve vonult végig a bécsi utcákon. A cikk a továbbiakban az alkotmány kihirdetése utáni „határtalan ünneplést” és a birodalom népeinek „testvériesülését Ausztria jogara alatt” írta le.⁴³ Az újság következő számában is mintegy megemlítette csupán a magyar felelős minisztérium létrehozásának királyi jóváhagyását, és a magyar küldöttség „Bécs nemes szívű polgáraihoz” címzett köszönőlevelét közölte teljes terjedelmében.⁴⁴ Gróf Batthyány Lajosnak a magyar főrendi ellenzék vezető személyiségének miniszterelnöki kinevezését és az első felelős magyar kormány létrejöttét rövidesen követte a Franz Anton von Kolowrat-Liebsteinsky gróf vezette osztrák kormány létrehozása a birodalom másik felében. Ezt a történelmi eseményt, az alkotmány bevezetésére tett császári ígérettel együtt a magyarokkal közösen elért sikerként ünnepelte az osztrák közvélemény. Ennek volt köszönhető, hogy még a magyarokkal szemben érezhetően kevésbé lelkes *Wiener Zeitung* is alapvetően pozitív hangvételt ütött meg végig március folyamán az ún. „magyar kérdés” kapcsán.

A német liberális sajtó szintén kiemelt témaként foglalkozott a magyar eseményekkel, közleményeit gyakran a *Wiener Zeitung*ból szó szerint idézte vagy „megbízható forrásokra” hivatkozott, ami alatt általában magyar levelezőit érthetjük. A mérvadó liberális német lapok ugyanis már az 1848-as évet megelőzően rendelkeztek rendszeres magyar levelezőkkel (lásd mindenekelőtt az augsburgi *Allgemeine Zeitung* és a *Deutsche Zeitung* példáját)⁴⁵, akik e tevékenységükkel nagyon fontos feladatot töltöttek be, hiszen az általuk beküldött cikkek és információk alapján igyekeztek a német liberális csoportokkal kapcsolatot tartani, valamint befolyásolni a németországi közvéleményt, megnyerni annak szimpátiáját előbb a magyar reformellenzék, majd Batthyány Lajos kormánya számára. Ugyanakkor a bécsi vezetés is igyekezett „Magyarország különállása ellen” a publicisztika területén is fellépni, ezért a jelentősebb német újságokban a magyar törekvéseket negatív színben feltűntető cikkeket közöltetett.⁴⁶ En-

⁴² Deák Á.: Együttműködés i.m. 43-61.

⁴³ Wiener Zeitung, 1848. március 17.

⁴⁴ Wiener Zeitung, 1848. március 18. Érdekesség, hogy a levelet, a lipcsei *Deutsche Allgemeine Zeitung* is leközölte, azonban hozzáfűzött kommentárjában kiemelte a magyar minisztérium császári jóváhagyásának hírét, mint jelentős eseményt. Lásd: *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 1848. március 22.

⁴⁵ Név szerint tudunk Pulszky Ferenc, Lukács Móric, Schrott Hugó, Henszlmann Imre, Szarvady Frigyes és Trefort Ágoston ilyen jellegű tevékenységéről is tudunk. Lásd: Deák Á.: Együttműködés i.m. 43-61.

⁴⁶ Metternich miután Kolbeval a lap szerkesztőjével megegyezett erről, egyik bizalmasa, Zeidlitz által íratott az augsburgi *Allgemeine Zeitung* számára magyarellenes szellemiségű cikkeket. Lásd: Gergely András: A Batthyány-kormány időszaka a porosz diplomáciai jelentésekben. In: Századok 141. évf., 3. sz. (2007). 579.

nek ellensúlyozására és az 1847 tavaszától megindult a magyar liberális, illetve az ausztriai rendi-konzervatív ellenzék irányvonalát képviselő korábban már említett Andrian-Werburg báró közötti közeledés eredményeként az osztrák báró segítségével is jelentek meg olyan cikkek és röpiratok a németországi sajtóban, amik a magyar ellenzék programját propagálták.⁴⁷

A politikai természetű, illetve a közügyekkel foglalkozó írások, a patrióta szemlélet, a közvetlenebb és lényegre törőbb írói stílus alkalmazása, valamint a tárcarovatok megjelenése a hazai és a bécsi sajtóban is egyaránt megfigyelhető tendenciák voltak, de a folyamat természetesen itt is csak a cenzúra eltörlése után teljesebben ki, akárcsak a Lajtán túli újságok esetében.⁴⁸ A fejlődés párhuzamos irányának alapját az átjárhatóság és a gyakori személyi összefonódások adták az osztrák és a magyar sajtó különböző orgánumai között. Ennek szemléltetésére a hazai német nyelvű sajtó szerzői gárdájából számos példa hozható olyanokra, akik későbbiekben bécsi lapokban értek el újságírói sikereket, illetve szerkesztőként saját újságokat hoztak létre. Másik fontos tényező a magyarországi német nyelvű sajtó által tudatosan felvállalt kultúráközvetítő szerep, amely a magyar irodalom és kultúra a német nyelvterület felé való közvetítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett már az 1848-as évet megelőző évtizedekben is.⁴⁹

Az osztrák-magyar konfliktus kibontakozásának kezdete és az osztrák kormány sajtópolitikája

Április 3-a a magát immár új politikai programja alapján függetlennek valló lapnál a magyar kérdéshez való viszonyulásban is egy új korszak nyitányát jelentette, a *Wiener Zeitung* ugyanis elkezdte megfogalmazni igényeit és kritikáit a korábban még lelkesen ünnepelt magyarokkal szemben. Ennek jegyében az újság hosszú cikket közölt a nemzetközi politikai helyzetről és ebben kitért Ausztria és Magyarország viszonyára is.⁵⁰ A cikk szerzője Karl Eduard Bauernschmied volt, akinek a *Wiener Zeitungban* március 26-án a nemzeti gárdával kapcsolatban megjelent írása az első olyan megnyilvánulásnak tekinthető a lapban, amely a kormány hivatalosan elismert álláspontjával szemben mert állást foglalni.⁵¹ Pedig az osztrák író eredetileg állami alkalmazásban állt és 1848 előtt még könyvcenzorként működött, a forradalmi évben azonban igen aktívan politizálni kezdett. Miután képviselővé választották, májustól a frankfurti nemzetgyűlés baloldali frakciójának oszlopos tagja lett, illetve némileg meglepő módon újságíróként a *Wiener Zeitung* mellett a nevében is radikalizmusát hirdető ellenzéki lap, a *Der Radikale* munkatársa is volt egy személyben.

⁴⁷ Deák Ágnes: Batthyány és az osztrák liberálisok 1848 tavaszán-nyarán. In: Századok 141. évf., 3. sz. (2007). 603.

⁴⁸ A magyar sajtó története II/1 (1848–1867). Szerk.: Kosáry Domokos és Németh G. Béla. Bp., 1985. 54–55. Ugyanez a folyamat Bécsben már jóval korábban megindult. Összehasonlításképpen megjegyzendő, hogy a *Wiener Zeitung* első ismert vezércikke már 1789-ben megjelent. Lásd: F. Stamprech: Die älteste i.m. 71.

⁴⁹ „A németül író, de magyarul érző, hungarus-patrióta tudatú német írónemzedék” kultúráközvetítő és külföldön is a magyar érdekeket képviselő szerepét emeli ki Rózsa Mária is. Lásd: Rózsa M.: Pesti német nyelvű lapok i.m. 7. Lásd még: Bódy-Márkus Rozália: Literaturrezeption und Literaturvermittlung in den Beiblättern von Pest-Ofener und Pressburger deutschsprachigen Zeitungen von 1810 bis 1847. München, 2010.

⁵⁰ Wiener Zeitung, 1848. április 3.

⁵¹ Lásd: J. A. Helfert: Die Wiener Zeitung i.m. 128.

Baiernschmied április 3-i cikke a nemzetközi politikai helyzetet elemezve elsősorban Ausztria küldetését emelte ki, ami Angliától átvett feladatként az alkotmányos fejlődés biztosítása volt Európa számára. A szerző szerint Európa jövője Ausztria küldetésének sikerétől függ, hiszen annak bukása esetén a francia köztársasági eszmék vagy az orosz abszolutizmus veri bilincsbe a kontinens népeit. A birodalom belső helyzetét áttekintve azonban már Magyarország helyzetéről is alapvetően negatívan nyilatkozott Bauernschmied. Kijelentette, hogy az ország ezeréves alkotmánya alapjaiban megrendült, a főváros hatóságait megfosztották működési joguktól és felelős minisztériumot neveztek ki, „anélkül, hogy a hatalmat átengedték volna neki a felelős kormányzáshoz”. A horvátok pedig úgy döntöttek, hogy „bosszút állnak elnyomóikon és ezzel a polgárháború első fáklyáját begyújtották Magyarországon”. A szabadság közös kivívására, „a márciusi dicső napokra” visszaemlékezve Bauernschmied hosszan írt a magyar és osztrák nép testvéri viszonyáról, és a forradalom napját „az újra egymásra találás és a legfelsőbb összeolvadás szent pillanataként” jellemezte. A szerző végső következtetése szerint „az osztrák miniszterek direkt módon többé nem tudnak a Magyar Királyság ügyeibe beleszólni”, azonban így az osztrák kormány kötelessége a testvéri szövetség szellemiségének fenntartása.

Az osztrák kormány azonban nem fogadta meg a tanácsot és arra sokkal inkább törekedett, hogy saját kezébe helyezze vissza az irányítást, ennek részeként pedig fontosnak tartotta azt is, hogy megfelelő publicisztikai támogatást biztosítson politikája számára. Az osztrák minisztertanács április 11-i ülésén felszólalt az akkori belügyminiszter, a sajtóügyekkel a fennmaradt iratanyag tanulása szerint is kiemelten sokat foglalkozó Franz von Pillersdorf báró, beszédében kifejtve, hogy a kormány számára feltétlenül szükséges „egy saját sajtóorgánium, amin keresztül a közvélemény alakulására befolyással tudnak lenni.”⁵² Mivel a korábbi kormánylap az *Österreichische Beobachter* gyorsan népszerűtlenné vált a bécsi forradalmat követően, így annak látványos bukása után Carl Ferdinand Hockot, a mérsékelt liberális elveket valló *Constitutionelle Donauzeitung* szerkesztőjét nyerték meg a kormány számára, akivel titkos szerződést kötöttek együttműködésükről. Az április 1-én indult lap azonban alig 550 előfizetőt tudott felmutatni, így hamar kiesett a kormány érdeklődési köréből és három hónap után be is fejezte működését.

A korábban az *Österreichische Beobachter* élén szerkesztőként álló Ernst Schwarzer, régi lapjának bukása után egy ellenzéki érzelmű újságot indított *Allgemeine Österreichische Zeitung* néven és a kormány éles bírálatával lapja hamar nagy népszerűségegre tett szert. Ezek után titokban ő is megállapodott a kormánnyal, arról, hogy jelentős anyagi támogatás fejében kormánybarát cikkeket közöl le lapjában.⁵³ Pillersdorf meglepő módon még a Schwarzer által

⁵² Thomas Olechowski: Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte. Wien, 2004. 224.

⁵³ Hockra és újságára vonatkozóan: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Kabinettsarchiv (KA) Kabinettskanzlei (KZ) Österreichische Ministerratsprotokolle (ÖMR-Prot). 138/1848, 292-294/1848, 829-830/1848. Schwarzerrel és lapjával kapcsolatban: Uo., 955-956/1848.

kért igen magas évi 10 000 forintos „támogatás” kifizetésére is azonnal késznek mutatkozott.⁵⁴ Schwarzer végül hű szolgálataiért cserébe feljebb került a ranglétrán, bár a kormánnyal való megállapodása egy indiszkrécio folytán botrányok közepette kitudódott, de ő ekkor már ott-hagyta az újság szerkesztőségét és a kormány munkaügyi miniszteri posztját vette át júliustól. A két bukott kísérlet után a minisztérium ismét a *Wiener Zeitung*ot szemelte ki saját lapjául.⁵⁵

Katonai segítség az itáliai háborúban

1848. január 12-én Palermóban tört ki az első felkelés a „nagy év” során, amit március 18-22 között Milánóban és Velencében újabb forradalmak követtek. Károly Albert szárd-piemonti király a helyzetet kihasználva előbb seregével benyomult Lombardiába, majd támadást intézett a Joseph Wenzel Radetzky császári tábornagy által irányított osztrák csapatok ellen és április 30-án győzelmet aratott a Veronához közeli Pastrengonál. Az olasz nemzeti mozgalom azonban nem volt teljesen egységes és belső ellentmondások is gyengítették. Ellenzéke és bírálói szerint Károly Albertet ugyanis uralmának kiterjesztése és az ún. Észak-Olaszországi Királyság megteremtése motiválta elsődlegesen, céljainak elérése érdekében pedig az Ausztriával való egyezkedésre is késznek mutatkozott, így politikáját az olasz egység számos híve ellenérzésekkel fogadta.⁵⁶ Az európai sajtó és közvélemény jellemzően osztotta a Pesti Hírlap azon vélekedését, hogy „Itália csak tehertétel Ausztria számára” és május végén maga az osztrák kormány is előterjesztette a Lombardia elszakadását elismerő javaslatát.⁵⁷ Radetzky marsall és a császári csapatok júniusban induló ellentámadását azonban váratlanul nagy siker koronázta és az osztrákok döntő vereséget tudtak mérni az olasz haderőre a július 23–25 között lezajlott custozzai csatában. A fordulat megváltoztatta az erőviszonyokat a Habsburg Monarchián belül és „lehetővé tette az udvar számára, hogy saját fővárosa és Magyarország ellen forduljon”.⁵⁸

Az április elejére nagy nehezen kikényszerített engedmények után (a felelős minisztériumról szóló törvény elfogadása) az osztrák kormány sürgősen lépéseket tett annak érdekében, hogy biztosítsa a magyarországi újoncok kiállítását Lombardia visszaszerzésére.⁵⁹ Ennek jegyében április 5-én a király személye körüli miniszter posztját betöltő, tapasztalt és az uralkodóházhoz megkérdőjelezhetetlenül lojálisnak tartott, korábban londoni nagykövetségként is szolgálatot teljesítő Esterházy Pál herceg bécsi megbízásból Pozsonyba érkezett, hogy közvetítőként személyesen győzze meg a kérdésről Batthyány Lajost és kormányát. Az osztrák vezetés pedig a sajtón keresztül, a köznyilvánosságot is felhasználva igyekezett politikai nyomást gyakorolni

⁵⁴ Hock a kormánnyal való korábbi megegyezés szerint ennek az összegnek mindössze a felét, évi 5000 forint járandóságot kapott szolgálataiért. Lásd: F. Stamprech: Die älteste i.m. 220–221.

⁵⁵ HHStA KA KZ ÖMR-Prot. 1091-1092/1848. A felhasznált levéltári források nyomtatásban megjelenése: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung I. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848–21. November 1848. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kleťčka. Wien, 1996.

⁵⁶ Lásd: Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 55.

⁵⁷ Lásd: Pesti Hírlap, 1848. április 7.; Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 55.

⁵⁸ Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 80.

⁵⁹ Lásd: Urbán A.: Batthyány Lajos i.m. 215.

a magyarokra céljának eléréséhez. Az eszköz ehhez továbbra is a *Wiener Zeitung* maradt, függetlenül a pár nappal ezelőtt megjelent, a kormánytól való elhatárolódást hirdető szerkesztőségi kinyilatkoztatástól. A *Wiener Zeitung* április 5-i esti kiadása ugyanis a birodalom szláv népeiről írott cikkel jelentkezett, amelyben a szerző megállapította, hogy a nemzetiségi törekvések megvalósítása nem veszélyt, hanem áldást hoz egész Ausztriára, erről kezeskedik a magyarok „dicső példája”, akik ahogy kivívták nemzetiségük kormányzási jogát, a király számára a kért hatvanezer helyett egy hónapon belül rögtön százezer újonc kiállítását ígérték. A cikk szerzője ezek után még azt a kérdést is feltette, hogy ha a szlávok megkapnák a magyarokhoz hasonlóan nemzetiségük számára az engedményeket, akkor vajon hasonlóan járnának-e el, mint a „hűséges magyarok”?⁶⁰

A nyilvánvalóan téves hír a százezer újonc felajánlásáról ismét a szlávok felemlegetésével együtt került elő a bécsi lapban, az osztrák kormány tehát taktikusan alkalmazta ezt az elemet a magyarokkal szemben és ezúttal azt sejtette, hogyha a magyarok valóban nem hajlandóak további katonákkal segíteni az osztrák ügyet Itáliában, majd hasonló nemzetiségi jogokért cserébe a szlávok ezt örömmel megteszik helyettük. Az első töréspont tehát máris jelentkezett az osztrák-magyar kapcsolatban, ez pedig az itáliai háborúban való katonai segítség kérdése volt. A színleg ellenzéki *Allgemeine Österreichische Zeitung*, illetve más kormányközeli lapok is támadásba lendültek innentől a magyarokkal szemben, és jellemzően felháborodásukat fejezték ki amiatt, hogy a magyar sajtó több képviselője is lelkesen üdvözölte az itáliai elszakadási törekvéseket. Megjegyzendő, hogy egyes „alacsony színvonalú lapok”, mint a *Wiener Zuschauer* vagy a *Geißel* a magyarokról és törekvéseikről kezdettől fogva ellenségesen, sőt gyakran nivótlan gyalázkodó hangnemben írtak.⁶¹

A magyar álláspontot vizsgálva az itáliai háború kérdésében valóban kijelenthető, hogy a magyar lapok kezdettől fogva szimpátiával fogadták az olasz függetlenségi törekvéseket, és a magyar közvélemény egyértelműen kiállt az olaszok mellett. Az európai politikában jól tájékozott és szövetségeseket kereső magyar vezetésre mindemelett hatással lehetett az is, hogy a franciák és angolok is hasonlóképpen rokonszenvvel figyelték az itáliai szabadságmozgalmat. Az április 16-i minisztertanács ennek szellemében utasította is Esterházyt, hogy sürgesse meg a magyar katonák hazahozatalát és az olasz békét, arra hivatkozva, hogy „a közvélemény külsőleg is ki ne törjön”.⁶²

A *Wiener Zeitung* hasábjain az április elején elkezdődött „hangulatváltás” a magyarokkal szemben tehát egyre inkább fokozódott, sőt más kormányközeli lapok is bekapcsolódtak a folyamatba. Április 9-én már kizárólag a „magyar kérdést” taglaló írás jelent meg az újságban „Magyarország helyzete az osztrák államszövetségben” címmel.⁶³ A cikk a Monarchia népei

⁶⁰ Abend Beilage zur Wiener Zeitung, 1848. április 5.

⁶¹ Lásd: Kosáry D.-Németh G. B. (szerk.): A magyar sajtó története i.m. 225. Az osztrák történész Wolfgang Häusler az említett lapokat az antiliberalis, illetve antidemokratikus irányzathoz sorolja és kiemeli, hogy jellemzők voltak rájuk az erősen antiszemita megnyilvánulások is. Lásd: W. Häusler: Die österreichische Publizistik i.m. 78.

⁶² Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp., 1987. 85.; Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 54.

⁶³ Wiener Zeitung, 1848. április 9.

közi egyetértés megteremtését jelölte meg a legfontosabb aktuális feladatként. A szerző leszögezte, hogy az osztrák sajtó fontos feladata, hogy a kérdést a „helyes és lehetőleg tiszta megvilágításba helyezték” az olvasóközönség számára. Történelmi példákon keresztül hangsúlyozta ki a cikk az osztrák és magyar nemzet „régibb barátságát” és közös harcait, a geopolitikai helyzetből is fakadó kölcsönös egymásrautaltságot erőteljesen kidomborítva.⁶⁴ A szlávok szerepének ismételt említése kapcsán azonban már elmarasztalta a magyarokat a szerző, hogy rossz példát mutattak a Monarchia népeinek és példájuk ráadásul azok körében visszhangra, illetve utánpótlásra talált. A cikk tanulsága szerint a magyarországi fejlemények a birodalom meggyengülését eredményezték, illetve annak nagyhatalmi státuszát veszélyeztették, és ezzel a szerző azt sugallta olvasóinak, hogy a magyarok eddig a „szabadság nevében” ünnepezték önállósági törekvései valójában károsak a Monarchia egységére nézve.

Az államadósság átvállalásának kérdése

A *Wiener Zeitung* ismét politikai nyomást próbált helyezni a Batthyány-kormányra azzal, hogy április 16-án megjelentette a királynak a magyar nádorhoz intézett (egyébként április 7-én kelt) levelét, amiben az államadósság egy részének elvállalására sürgette a magyarokat.⁶⁵

Április 18-án az újság esti kiadásában a Habsburg-ház színeinek (és az ezzel járó kötelezettségeknek) a megtagadása miatt támadta a „Kifelé a fekete-sárgával!” című cikk a birodalom az uralkodóházhoz hűtlennek bizonyuló népeit, amely már a magyarokat is nyíltan hálátlannak nevezte. „Ausztia dicsősége Magyarország dicsősége is”, jelentette ki a szerző, ahol annak nagyhatalmi szerepe veszélyben van „ott van Magyarország helye a harcban, legyen ez délen vagy északon”. Felszólította a magyarokat továbbá, hogy ne legyenek hálátlanok Ausztia iránt és ne tagadják meg a hűséget, nehogy így a „bölcsekedésük áldozataivá váljanak”.⁶⁶

Az eset jól szemlélteti az osztrák és magyar sajtó egymásra gyakorolt kölcsönösen erős hatását, hiszen egy nappal később a magyar kormány felhivatalos lapja a *Pesti Hírlap* is közölte a *Wiener Zeitung* nyomán a nádorhoz címzett királyi levél fordítását. Nyilván az sem véletlen, hogy mikor a bécsi polgárok küldöttsége éppen Pesten tartózkodott (és erről a *Wiener Zeitung* természetesen be is számolt aktuális számában) akkor jelentetett meg a magyar újság egy erőteljes választ az államadósság átvállalásának kérdésére. Az április 23-án megjelent szerkesztőségi cikkben ugyanis a magyar lap az államadósság bárminemű átvállalását határozottan elutasította. Az itt felhozott magyar érvek önmagukért beszéltek:

„Hogyan is vállalhatná el Magyarország az austriai státusadósság bármi csekély részét? A magyar törvényhozás megbízásából történt-e azon adósság fölvétele? Vagy

⁶⁴ Az itt felhozott történelmi példák azért sokszor igen egyoldalúak, és olyan megállapításokat is tartalmaznak mint, hogy 1741. szeptember 11-e (a magyar rendek híres felajánlása Mária Terézia megsegítésére) „Magyarország történetének legszebb napja” volt.

⁶⁵ *Wiener Zeitung*, 1848. április 16.

⁶⁶ *Abend Beilage zur Wiener Zeitung*, 1848. április 18.

talán magyarországi beruházásokra fordíttatának azon kölcsönök? [...] Mi csak csodálkozni tudunk az ausztriai ministerek követelő föllépésén, miután a független kormány alakítása körüli egyezkedések alkalmával az ország tudtával illy követelés fenn nem forgott. Ez egyezkedések eredménye ő fölségének második leirata, mellyben csak a diplomátia közös költségei említettnek.”⁶⁷

Hasonló érvelési rendszert alkalmazva utasította el a hűtlenség vádját és az államadósság átvállalását is két nappal korábbi cikkében a témához szintén „néhány szerény észrevételt” fűző *Preßburger Zeitung* is.⁶⁸

A kialakult helyzetre az osztrák sajtó ismételten reagált és a kormánnyal való titkos megállapodás után annak politikáját publicisztikájával támogató főszerkesztő, Schwarzer az *Allgemeine Österreichische Zeitung* hasábjain maga válaszolt a *Pesti Hírlap* általa „ellenségesnek” titulált cikkére. Írásában a magyar politikát az államadósság el nem vállalása miatt immár fenyegető hangnemben kritizálta, kiemelve a Pragmatica Sanctioból eredő magyar kötelezettségeket. A nem kevésbé felháborodott hangulatú magyar válasz szerzője az ismert ellenérvek felsorolása (és némi Schwarzerrel kapcsolatos személyeskedés) után ekképpen zárta mondandóját: „Az osztrák lap idétlen hadizenése, nem az osztrák kormány nyilatkozata. Azon lap ellenzékiinek vallja magát.”⁶⁹

A bécsi sajtó vizsgálata alapján kijelenthető, hogy az ellenzéki sajtó képviselőinek egy jelentős csoportját leszámítva a megjelenő cikkek többsége áprilistól már negatív hangvétellű a magyar ügygel szemben. Ebben jelentős szerepet játszott a vitás kérdések (mint például az államadósság átvállalásának elutasítása) kapcsán lassan kibontakozó konfliktus, valamint az erősödni látszó magyar önállósági törekvések miatt az osztrák közvéleményben egyre inkább érzékelhető csalódottság. A *Constitutionelle Donauzeitung* április 26-i számának cikke remekül visszatükrözi ezt, valamint jól kifejezi a kormányközeli lapok tipikus véleményét az elszakadási törekvésekkel leginkább azonosított Kossuth (és az egész Batthyány-kormány) politikájáról: „Kossuth ügyesen használta ki az osztrák kormány gyengeségét... Az ember teljes bizalommal volt Magyarország iránt, Ferdinánd császár maga szentesítette a magyar követeléseket. Kossuth mégis egy tisztességtelen politikával válaszolt és a bizalmat megrendítette.”⁷⁰

A magyar álláspontot vizsgálva kijelenthető, hogy a magyar kormány tagjai a tavasz folyamán még egyöntetűen és kategorikusan elutasították az osztrák államadósság átvállalását, és ezt támasztották alá a kormány félhivatalos lapjában a témához kapcsolódóan megjelent cikkek is.⁷¹ Az államadósság megítélésében egyébként is jellemzően konszenzus mutatkozott a magyar társadalom különböző politikai csoportjai között. Az általános magyar vélekedést a

⁶⁷ Pesti Hírlap, 1848. április 23.

⁶⁸ Preßburger Zeitung, 1848. április 21.

⁶⁹ Pesti Hírlap, 1848. május 11.

⁷⁰ Constitutionelle Donauzeitung, 1848. április 26.

⁷¹ Lásd: Pesti Hírlap, 1848. április 23.; Urbán A.: Batthyány Lajos i.m. 303–305.; Hajnal I.: A Batthyány-kormány i.m. 35–36.

téma kapcsán jól szemlélteti, ahogy Petőfi Sándor 1848 májusában megjelent *Mit nem beszél az a német...* című versében felháborodva írta:

„Azt követeli a svábság:
Fizessük az adósságát.”⁷²

Nyáron a megváltozott politikai helyzetben már rugalmasabb álláspontot képviselt maga Batthyány is a kérdésben és a korábbi merev elzárkózás helyett késznek mutatkozott a kompromisszumkötés érdekében az államadósságból történő részvállalásra.⁷³

A magyar önállóság mértéke, retorikai fordulat a magyarok ellen

Az osztrák kormányzat kritikája, mondhatjuk, hogy a retorikai fordulat a magyarokkal szemben a *Wiener Zeitung* esti kiadásának április 20-i írásában teljesedett ki, aminek már a címe is így hangzott: „Egy szó a magyarországi ultraszeparatistákhoz”.⁷⁴ A cikk a magyarokat minden eddiginél nyíltabban támadta, hogy miért nem támogatják királyukat a harcban, akit Lombardia és Velence királyának minőségében Szardínia részéről háborús támadás ért, és ha a magyarok most nem nyújtanak segítséget, akkor ugyanúgy nem tennék meg, ha bármilyen külső ellenség törne a Monarchiára. Ebből következik az is, hogy Ausztria és annak többi része (a cseheket emelte ki példaként a szerző) sem köteles támogatni uralkodóját, mint magyar királyt, ha mondjuk az oroszok egyszer csak betörnek Magyarországra.

Ezek után a szerző áttért az államadósság kérdésére, kiemelve, hogy azok a Monarchia érdekében közösen viselt terhekből (leginkább a nagyhatalmi státuszhoz szükséges haderő fenntartásából) keletkeztek, így azok elvállalása közös feladata a birodalom népeinek. Számszerűen levezette, hogy a többi tartomány jóval kisebb lélekszámának ellenére sokkal nagyobb bevételt hoz az összbirodalmi kasszába, mint Magyarország, ráadásul a kisebb országrészek rendszeresen több újoncot is állítanak ki a Habsburg Monarchia védelmére. A Magyarországból származó évi bevétel kevesebb, mint a felét teszi ki annak, amit az országnak arányosan az állami terhekhez hozzájárulnia kéne. A cikk zárásában minden eddiginél egyértelműben tört felszínre a szlávokkal és az oroszokkal kapcsolatos fenyegetés:

„Félünk attól, hogy eljön a nap, amikor a nemzeti érzéseiktől vezetett horvátok, szlavónok és szlovákok, egy szóval minden szláv nép Magyarországon, a románokkal együtt, a gyakorlatilag uralkodó nemzet, az őket anyanyelvük használatában korlátozó magyarok ellen fellázad. És mi lesz akkor, ha az oroszok szláv testvéreik megsegítésére bevonulnak az önálló, de egyedül álló Magyarországra, mint jelenleg a szardíniaiak Lombardiába?”

⁷² Hermann Róbert: Az Ausztria-kép Magyarországon 1848–1849-ben, a forradalom időszakában. In: *Létünk* 38.évf. (2008.) 1.sz. 33.

⁷³ Erdődy Gábor: Batthyány Lajos Magyarország nemzetközi mozgásteréről. In: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000. 39.

⁷⁴ Abend Beilage zur Wiener Zeitung, 1848. április 20.

Érdemes kiemelni, hogy a nagynémet koncepció hívei ekkor már élesen kritizálták a *Wiener Zeitung*ot reakciós nézetei, illetve köztudottan „fekete-sárga” kötődése miatt. Április 14-én jelent meg ugyanis az újságban az „Egy királyságot egy osztrákért” címet viselő cikk, amely már kifejezetten kritikai éllel taglalta az osztrákok szempontjából nézve a tervezett német egység kérdését.⁷⁵ A szerző szomorúan állapította meg, hogy Ausztria több évszázados dicsőségének és fontos történelmi hivatásának ellenére most mégis kevesen vallják magukat osztráknak és a többség inkább a néptörzse, nemzetiségi gyökerei felé fordul. Ezután kitért azon véleményére is a cikk írója, hogy a „Németországgal való egyesülésre való mérhetetlen törekvés” nem kis veszélyt hordoz az osztrákok számára. Kiemelt indokként említette itt, hogy Magyarországgal és a Monarchia többi nem német tartományával meglazulna emiatt a szövetség és a kormányzási formát tekintve is az egység lenne mindenki számára a kívánatos, ami persze nem érintené az egyes nemzetiségek belső nemzeti létének szabad kifejlődését. A felsorolt népeknek tehát együtt kell maradniuk egy „erős és szabad” Habsburg Monarchia keretei között és együtt be kell teljesíteniük a birodalom hivatását, tehát „európai világhatalomnak és Európa igazi szívének” kell lenniük a szerző szerint.

A megkezdett folyamat betetőzéseként április 21-i számában a bécsi kormány a *Wiener Zeitung*on keresztül valóban „színt vallott” a német egység kérdésében, amikor kijelentette, hogy a frankfurti határozatok érvényességét saját jóváhagyásától teszi függővé. A hírt felháborodott tiltakozással fogadta az április 4-től egészen május 18-ig ülésező a német nemzetet reprezentáló Ötvenes Bizottság, és a német liberális közvéleményt is a bécsi kormány ellen hangolta az eset. A kormányt és az innentől végképp reakciós kormánynak titulált *Wiener Zeitung*ot ennek hatására az ellenzéki bécsi sajtó részéről minden eddiginél hevesebb támadások érték.

A bécsi ellenzéki sajtó a magyarok és Kossuth oldalán

A német egységgel kapcsolatos állásfoglalás nagyban meghatározta a birodalom szerkezetére vonatkozó elképzeléseket, így a magyar kérdéshez való hozzáállást is döntően befolyásolta.⁷⁶ A bécsi ellenzéki sajtó számos másik orgánumához hasonlóan a Moritz Gottlieb Saphir tulajdonában lévő és általa is szerkesztett *Der Humorist* című politikai napilap áprilisban is végig megmaradt a magyarbarát politikai irányvonal követésénél, amiben a nagynémet koncepció támogatása mellett Saphir erős magyar kötődése is fontos szerepet játszhatott.⁷⁷ A szatirikus hangvételű újság április 14-i számában a szerkesztő magyarbarát hozzáállását, és a német-ma-

⁷⁵ *Wiener Zeitung*, 1848. április 14.

⁷⁶ Lásd: *Deák Ágnes*: A Habsburg Birodalom a nacionalizmus kihívásai között. Tervek és koncepciók a birodalom újjáalakítására (1848–1849). In: *Aetas*, 12., 4. sz. (1997). 37–44.

⁷⁷ A magyar származású, 1795-ben Lovasberényben született Saphir kapcsán kiemelendő, hogy a bécsi és pesti irodalmi körökben is egyaránt ismert személynek számított és kiterjedt magyarországi kapcsolatokkal rendelkezett. A magyarországi német nyelvű lapok közül éveken keresztül volt a *Pannonia* és a *Der Ungar* munkatársa. Ettől függetlenül élete nagy részét Bécsben töltötte, és a *Der Humorist* című lapot szerkesztette 1837-től 1858-ban bekövetkezett haláláig. Lásd: *Rózsa Mária*: Átvételek, kapcsolódások, közös munkatársak reformkori bécsi és pesti szépirodalmi lapokban. In: *Magyar Könyvszemle* 2. sz. (2016), 146–156.

gyar kulturális kapcsolatok termékenységét egyaránt jól szemléltető példával találkozhatunk. Saphir az újság címlapján egy önmaga által szerzett „Egy magyar ének” című költeménnyel indította el a lapot, amelynek címzettje az ajánlás szerint nem volt más, mint „a gondolatok, szavak és tettek embere, a szabadság nádora”, azaz (miként maga a szerző is konkrétan megnevezte) Kossuth Lajos. A magyarokat és a közösen kivívott szabadság áldásait lelkesen magasztaló vers különlegessége, hogy minden versszak utolsó sora (az azt megelőző német nyelvű verssorral páros rímként összecsengve) egy magyar nyelvű idézet Vörösmarty Mihály 1843-as Szabad föld című verséből, mégpedig az, hogy: „s erős lesz országunk, nagy a király”. A versben többször megjelenik a hajó motívuma, amivel nyilvánvalóan a Dunán érkező magyar küldöttségre és élén Kossuthra utalt a szerző. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az 1842-ben indult, magyar érdekeket és értékeket német nyelven közvetítő *Der Ungar* című újság által ismerhette meg igazán behatóan a magyar költészetet és így Vörösmarty költeményeit is Saphir, hiszen a laphoz és annak több munkatársához személyes kapcsolat fűzte őt.

A *Humorist* április 21-i számában olyan általa írt vezércikket közölt Saphir, ami erőteljes kritikával illette a *Wiener Zeitung*ot és annak politikai irányvonalát, sőt mi több ennek jegyében védelmébe vette a Monarchia népeinek önállósági törekvéseit is. A főszerkesztő kijelentette, hogy a *Wiener Zeitung* eddig különböző politikai nézeteknek adott teret, de most feladta „színtelenségét és homályosságát” és felvállalta a „fekete-sárga színeket”. Saphir ezt nyíltan reakciós tendenciának nevezte, és gúnyosan élcelődött azon, hogy az újság a birodalom népeinek (így a többször említett magyaroknak is) meg akarja szabni „szabad nemzeti fejlődésük határait” és a rendiséghez, valamint a régi rendszerhez való visszatérésre buzdít tulajdonképpen, a német trikolór szimbólumát pedig szembe állítja az osztrák színekkel.⁷⁸

A magyarok melletti szimpátia fenntartása jellemezte a Ludwig August Frankl által kiadott és már 1842 óta megjelenő *Sonntagsblätter* című lap politikai írásait is,⁷⁹ a szerkesztő újságjának április 30-i számában hosszú cikket közölt „Magyarország és Ausztria” címen, ahol leginkább az elismerés hangján szólt az alkotmányt és szabadságot számukra is kivívó magyarokról, Kossuthot pedig nagy államférfiként dicsőítette.⁸⁰ Jó példa a Monarchia irodalmi köreinek, lapszerkesztőinek és újságíróinak összefonódásaira maga Frankl személye is, aki kiterjedt levelezést folytatott a Petőfi műveit nagy számban németre fordító és ezzel a magyar kultúra közvetítésének ügyét szolgáló Adolf Duxszal, illetve a *Preßburger Zeitung* szerkesztőjével a már említett Adolf Neustadtal is kapcsolatban állt.⁸¹

⁷⁸ *Der Humorist*, 1848. április 21.

⁷⁹ Franl szintén számos magyarországi német nyelvű lap szerkesztőségével ápolt szoros kapcsolatot, illetve íásaikat rendszeresen figyelemmel kísérte. Lásd: *Rózsa Mária*: Átvételek, kapcsolódások i.m. 146–156.

⁸⁰ *Sonntagsblätter*, 1848. április 30.

⁸¹ *Bódyné Márkus Rozália*: Dux Adolf és Neustadt Adolf bécsi kapcsolatai Ludwig August Franklhoz írt leveleik tükrében. In: Aranyozás. Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Főrizs Gergely, Bp., 2009. 208–211.

„Audiatur et altera pars”

A német egység megvalósulásának valamilyen formában való realizálódását az európai közvélemény kész tényként kezelte és várta 1848 májusának elején, továbbá a kortársak többsége a Habsburg Birodalom szétesésének elkerülhetetlenségéről is meg volt győződve.⁸² Az így kialakult helyzet az ezzel szorosan összefüggő „magyar kérdést” is némiképp más megvilágításba helyezte még az osztrák kormányhoz közeli lapok számára is. Ennek következtében május 3-án „egy magyar” aláírással megjelentetett cikket közölt a *Wiener Zeitung* szerkesztősége, amelynek címe is az volt, hogy „Audiatur et altera pars” (hallgatassék meg a másik oldal).⁸³ A cikk írója mindenekelőtt kijelentette, hogy a magyarok Ausztria és Németország szövetségeseként képzelik el a jövőt. A katonaság visszahívását nem az itáliai háború ellenzése, hanem a nemzetiségek lázongása miatt a közbiztonság fenntartása indokolta (ráadásul nem is az olasz frontról, hanem Galíciából szeretnének csapatokat visszavonni). A szlávok helyzetének megerősödése a Habsburg Monarchiában beláthatatlan következményekkel járna és az osztrák sajtónak nem szabadna „az egy jogar alatt élő egyesült népek közéletét mérgeznie” magyarellenos megnyilvánulásaiival, fakadt ki a végül a szerző. A cikk írója jó eséllyel lehetett Henszlmann Imre, aki korábban a *Deutsche Zeitung* levelezőjeként is fontos szerepet töltött be, ráadásul Batthyány megbízásából a „magyarfaló bécsi sajtó” ellensúlyozásán sokat fáradozó Pulszky Ferenc közeli barátja volt, ekkortájt pedig a magyar külügyminisztériumban dolgozott fogalmazóként. Pulszky Ferenc ekkor hivatalosan a Kossuth Lajos vezette pénzügyi tárca államtitkáráként működött, de a sajtóval kapcsolatos tevékenysége is meghatározó volt és ezáltal „olykor sikerült, személyes kapcsolatok, juttatások útján, a *Wiener Zeitung*ban helyreigazító, békítő, tájékoztató cikkeket elhelyeznie”.⁸⁴

A szerkesztőség ugyan leköszölte, de terjedelmes kommentárral látta el a cikket, amiben először is megkérdőjelezte a magyarok őszinte készségét az itáliai háború további katonai erőikkel való támogatására, illetve a szláv zavargások jogos okaként jelölte meg, hogy a szlávokat a magyarok „háttérbe szorították és nem fordítottak kellő figyelmet nemzeti igényeikre”. A szerkesztőség kényes kérdései után az újságban közvetlenül egy olyan cikk következett, amely címe szerint egy „felhívás” volt, azokhoz a „szláv választókhoz, akik nem kívánnak képviselőket küldeni Frankfurtba”. Ebben a magyarokat a szlávok szempontjából negatív ellenpéldaként állította be a szerző, kijelentve, hogy azok Ausztriáért való lelkesedése csak szóban, de tetteleg nem, kizárólag „éljen kiáltozásban és bajuszpödörgetésben nyilvánult meg” és a magyarok a „császári korona gyöngyszemét az itáliai tartományokat el akarják dobni.”

Az újság szerkesztősége május 5-én újabb cikket közölt ehhez kapcsolódóan, amelyben kifejtette, hogy az olasz tartományok megtartása Németországnak és Magyarországnak is hasonlóképpen alapvető érdeke, a magyarok azonban nem ismerik fel a tengeri kikötő és a

⁸² Hajnal I.: A Batthyány-kormány i.m. 48.; Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 49.

⁸³ Wiener Zeitung, 1848. május 3.

⁸⁴ A magyar sajtó története. Kosáry D.–Németh G. B. (szerk.) i.m. 226.

kereskedelmi érdekek roppant jelentőségét. A cikk írója zárásképpen e sorokat fogalmazta meg üzeneteként: „Mindezekon felül Itália leigázásáról és kizsákmányolásáról szól mindez? Vagy sokkal inkább az ellenkezőjéről? Hol van jelenleg szabadabb alkotmány, mint Ausztriában? Magyarok, gondoljátok át mit hoz a jövő, nézzetek keletre!”⁸⁵

A *Wiener Zeitung* május 7-i esti kiadásában az „egy magyar” aláírású cikkíró válaszolt a szerkesztőség által felvetett kérdésekre. Egyrészt leszögezte, hogy a *Wiener Zeitung* tévesen adott hírt arról, hogy az országgyűlés további katonák küldését ígerte volna, az Itáliában harcoló csapatok jó kétharmadát így is magyarok alkotják, akik vérüket adják a közös birodalomért. Másrészt kijelentette, hogy a magyarok csak diplomácia nyelvként hangsúlyozzák anyanyelvük jelentőségét, a magánéletben ezt senkire rá nem kényszerítik, sőt a polgári szabadság jogait mindenkinek biztosították, a szlávoknál amúgy is hiányzik a nyelvi egység és a szláv mozgalmak egyébként sem önállóak, csupán más népekre támaszkodnak. A zavargások okai „északon pánszlávista utópiák, délen pedig illír és orosz mesterkedések” (az orosz védnökség alatt álló illír birodalom pedig a Habsburg Monarchia létét és Németország érdekeit egyaránt fenyegetné) vélte a magyar szerző.⁸⁶ A *Wiener Zeitung* ezt követő cikkei napirenden tartották a nemzetiségi kérdést és a szászok, illetve a románok nemzetiségi követeléseiről is pozitív hangnemben nyilatkoztak, ezzel tovább gerjesztve a magyarellenességet.

Töltényi Miklós és a *Constitution* a magyar érdekek védelmében

A magyar, illetve a magyar érdekeket képviselő cikkírók ellensúlyt képeztek a bécsi sajtóban a magyarellenességgel szemben, és miniszterelnökként Batthyány Lajos maga is korán felismerte, hogy szükséges a „Magyarország iránti szimpátia felkeltésére” a sajtón keresztül hatást gyakorolni az osztrák közvéleményre. Ehhez az említett személyes kapcsolatok és összefonódások a bécsi és magyar sajtó képviselői között kiváló lehetőséget nyújtottak, amellet, hogy az egyes újságok vagy újságírók pénzügyi támogatása szintén hatásos és bevett módszernek számított.⁸⁷ Nem volt ez másképpen a legjelentősebbnek tekinthető ellenzéki lap, a *Constitution* esetében sem, amelynek szerzői gárdájában több magyar cikkíró is helyet kapott. Az újságnak rendszeres munkatársa volt a publicista és ügyvéd Töltényi Miklós, de többször megjelenhettek Szarvady Frigyes cikkei is a *Constitution* hasábjain. Utóbbi újságíróként majd a magyar kormány ügynökeként Bécsben és Párizsban is aktívan tevékenykedett. Újságíróként a közös alkotmányosság védelmében igyekezett összekötni az osztrák és magyar liberálisok érdekeit, valamint a *Constitution* többi szerzőjére szintén jellemző módon írásaiban folyamatosan támadta a „régis rendszer híveit”. Remek példa erre, amikor március 31-én megjelent cikkében az olvasók figyelmét a Zsedényi Ede által megfogalmazott királyi rezolúciókra irányította. Szarvady írása elején kiemelte, hogy: „...a mi alkotmányos császáruk a nádort Magyarország

⁸⁵ Wiener Zeitung, 1848. május 5.

⁸⁶ Abend Beilage zur Wiener Zeitung, 1848. május 7.

⁸⁷ Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. (Nemzet és emlékezet). Bp., 1986. 331.

tejhatalmú kormányzójává nevezte ki, Batthyány Lajost egy felelős magyar minisztérium felállításával bízta meg és Magyarország független kormányzását elismerte.” A cikk a továbbiakban figyelmeztette az osztrákokat és magyarokat egyaránt „a pecsovizmus feltámadására” (a „bürokrácia” támadására), ami által „az egész Osztrák Monarchia alkotmányossága veszélyeztetve van”.⁸⁸

A Bécsben élő magyar ügyvéd és újságíró Töltényi Miklós szintén az újság rendszeres munkatársaként működött. Töltényi 1848 előtti életéről kevés adattal rendelkezünk⁸⁹, viszont azt tudjuk, hogy az ellenzéki bécsi sajtó vezető lapjának szerzői gárdáját annak első megjelenésétől kezdve erősítette, és hogy ezt követően az újság majdnem minden számában jelentkezett a magyarországi fejleményeket taglaló írásaival. Az egyik első cikkében Töltényi felhívta a figyelmet frissen megjelent politikai brosúrájára is, amely a meglátása szerint az előző kormánnyal kompromittálódott személyek névsorát tárta a nagyközönség elé.⁹⁰ Töltényi cikkei rendszeresen szót emeltek a magyarok védelmében és igyekeztek az osztrák ellenzék szimpátiáját biztosítani a közös érdekeket, illetve közös ellenségeket hangsúlyozva (a nagynémet egység megvalósulása, mint közös cél, illetve a „reakciós” kormány és sajtó, valamint a szláv mozgalmak mint közös ellenség jelent meg írásaiban). Május 3-i írásában Töltényi kijelentette a szláv lázadások kapcsán, hogy azok valódi oka: „Kolowratnak Metternich által elrendelt ördögi műve, a szlávok és horvátok felbujtására, amelynek célja a magyar alkotmány összezúzása és mindannyiunk szabadságának a romok alá temetése.”⁹¹

A magyar újságíró május 5-én arról közölt figyelmeztető hangvételű cikket, hogy a bécsi vezetés nem tesz semmit a „horvátok üzelmei” ellen, pedig itt nem arról van szó, hogy a magyarok elvesztik-e Horvátországot, hanem a szláv mozgalmak egyenesen a Monarchia létét fenyegetik. Töltényi május 9-i írása az osztrák és magyar sajtót hasonlította össze, kijelentve, hogy a bécsi lapok (természetesen a *Constitution* kivételével) nem képviselnek konzekvens politikai irányvonalat, így nem nyújtanak megfelelő útmutatást olvasóiknak a napi politika fontos kérdéseiben. A magyar sajtó ezzel szemben politikailag érettebb, mégis az osztrák lapok oktatják ki Magyarországot (a *Wiener Zeitungot* és a *Donauzeitungot* emelte ki példaként), sőt nem ártallnak „politikai előadásokat tartani a magyar minisztériumnak a magyarországi állapotokról”. Töltényi fontos érvként hangsúlyozta a magyar minisztérium „európai kötődését”, hogy az haladó szellemével az alkotmányosságot és a liberális eszméket szolgálta kezdettől fogva.⁹²

⁸⁸ *Constitution*, 1848. március 31. Az első rezolúció a földesurak kártalanításával foglalkozott, a második pedig az önálló magyar had- és pénzügyi igazgatás jogának megvonását helyezte kilátásba. Lásd: Rózsa Mária: „Ihr Männer auf, jetzt ruft die Zeit”. Deutsche Texte aus Ungarn zur Revolution und zum Freiheitskampf 1848/1849. Bp., 2006. 356.

⁸⁹ A levéltári iratok tanulsága szerint Töltényi eredeti neve Schittelszám Miklós volt, Székesfehérváron született és a római katolikus vallást gyakorolta. Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) O 79 Libri decanales, S, T kötetek.

⁹⁰ Ez Töltényi egyetlen ismert nyomtatásban megjelent írása a *Constitution* szerzőihez való csatlakozás előtti időből, a mű címe pedig: *Hű tükre a megbukott kancellaria, helytartótanács és kamara hivatalnokainak*. Lásd: Rózsa Mária: Miklós Töltényi - ein vergessener ungarischer Journalist im Revolutionsjahr 1848. In: „Das rechte Maß getroffen”. Festschrift für László Tarnóczy zum 70. Geburtstag. Berlin–Bp., 2004. 125–134.

⁹¹ *Constitution*, 1848. május 3.

⁹² *Constitution* május 5. és 9. Lásd még: Rózsa M.: *Ihr Männer auf* i.m. 357–358.

Töltényi és Pulszky kapcsolatára, és arra, hogy Töltényi a magyar kormány részéről rendszeres anyagi juttatásokban részesült magyarbarát cikkei honoráriumaként közvetlen bizonyítékot szolgáltat a fennmaradt iratanyag.⁹³

A májusi fordulópontok, forradalom Bécsben és nemzetgyűlés Frankfurtban

Az április 25-én kihirdetett (ún. „Pillersdorf-i”) alkotmányt a radikális és demokrata oldal leginkább hatalmas csalódásként értékelte és ez radikalizálta a sajtó hangnemet is. Az alsó-ausztriai tartományban április 28-án zajlottak le a frankfurti nemzetgyűlés választásai, amelynek során minden 50 000 lakosra esett hivatalosan egy-egy képviselő megválasztása (maga Bécs városa 6 képviselőt delegálhatott). Ez a választás számított az első szabad és demokratikus választásnak német és osztrák területen egyaránt, így érthető, hogy óriási várakozások előzték meg. Május első napjaiban az új alkotmány antidemokratikusnak tartott rendelkezései (mint például a kétkamarás parlamenti rendszer, vagy a cenzusos választójog) miatt felháborodott diákok és munkások tömegei tüntetéseket szerveztek a városban, valamint „macskazenét” tartottak 3-án az este folyamán az éppen a kancellárián fogadást tartó miniszterelnöknek és vendégeinek.⁹⁴ Ennek hatására május 4-én Karl Ludwig Ficquelmont gróf lemondott miniszterelnöki posztjáról, és május 19-től a kormány politikájára eddig is döntő befolyással bíró Pillersdorf báró vette át annak irányítását. Május 5-én a polgárokból álló nemzetőrség és az egyetemisták fegyveres szervezete az Akadémiai Légión közös vezető testületet alapított Politikai Központi Bizottság néven. A május 9-én meghirdetett választási szabályozás a birodalmi országgyűlési választásokhoz a munkásokat gyakorlatilag teljesen kizárta a választók köréből, ami újabb heves tiltakozásokat és tüntetéseket váltott ki Bécsben. A kormány május 13-án rendelettel próbálta felosztatni a számára egyre nagyobb problémákat okozó Akadémiai Légión, de erre válaszul május 15-én a bécsi vár előtt nagy tömeg gyűlt össze, amely követeléseit a kormány irányába egy úgynevezett „rohampetícióban” fogalmazta meg (az előző alkotmány és a választási rendszer megreformálása, általános és szabad választások révén alkotmányos országgyűlés összehívása, illetve az Akadémia Légión változatlan formában lévő tovább működése voltak a fő követelések). Másnap az uralkodó proklamációja megígérte a választási jog újra szabályozását és egy újabb alkotmány bevezetését, de május 17-én a császári udvar inkább a biztonságos Innsbruckba szökött a forrongó Bécsből és ezzel a kormány helyzete is egyre ingatagabbá vált.

A második bécsi forradalom „minőségében” (céljaiban és tömegbázisában is) jelentősen különbözött az elsőtől, ugyanis itt már elsősorban a szociális reformokat sürgető demokraták

⁹³ 1848. augusztus 2-án kelt Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár átírata Pulszky Ferenchez, hogy utalványozzon „évnegyedenként 400 pengő forintnyi díjat” Töltényi számára „a magyarországi közügyek érdekében” szerkesztett cikkeiért. Kossuth Lajos 1848/49-ben, II.: Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban, 1848 ápr.–szept. Sajtó alá rendezte: Sinkovics István. Bp., 1957. 355.

⁹⁴ Egy-egy adott ember (általában politikus) háza vagy középület előtt tartották ezeket a korban „macskazenének” nevezett spontán tüntetéseket, ahol a résztvevők a magukkal vitt edényeken és hordókon, illetve főző- vagy munkaeszközök segítségével a legkülönbözőbb módokon lármát és zűrzavart idéztek elő.

(zömében a diákság és munkásság képviselői) kerültek szembe a további radikalizálódást elutasító és jellemzően a módosabb polgári réteghez tartozó monarchista, illetve mérsékelt liberális erőkkel.⁹⁵ Bécs újabb forradalma tehát megbontotta a márciusban kialakult egységfrontot a liberálisok és radikálisok között és utóbbiak térnyerését eredményezte.⁹⁶ A Helfert által a „kis emberek szócsövének”⁹⁷ titulált *Constitution* közismerten demokrata és republikánus beállítottságú főszerkesztője Häfner a hír hallatán, hogy a császár elhagyta a várost egy (a korabeli elnevezés szerint) „újságíró puccsot” igyekezett szervezni a kormány megdöntésére. Ennek érdekében Bécs külvárosában egy szintén ismert ellenzéki újságíróval Josef Tuvorával közösen beszédet tartott az elégedetlen bécsi munkások összesereglett csoportjának, és a helyzet megoldására ideiglenes kormány felállítását kezdeményezte. Az általa kifejtett demokratikus elveket és a munkások izgatását azonban túl radikálisnak találta a bécsi polgárok szintén jelenlévő csoportja, akik ezért kis híján meg is lincseltek a szerkesztőt és társát, akiket a nemzeti gárda Mayer nevű hadnagya mentett meg szorult helyzetükben a nép haragjától azzal, hogy letartóztatta és őrizetbe vette őket, így a puccskísérlet „szánalmas véget ért”.⁹⁸

A május 15-én Bécsben ismételten kitörő forradalmi megmozdulások megváltoztatták még a *Wiener Zeitung* hangnemet is, a szerkesztők ugyanis május 18-án hosszú cikkben felháborodással közölték, hogy a „fél szavak, figyelmeztetések és magyarázkodások ideje lejárt”. A szerkesztőségi cikk kijelentette, hogy a császárnak Bécsben kell maradnia, mivel a város elhagyása olyan lenne, mint XVI. Lajos hírhedt menekülése és a köztársaság kezdetét jelentené (mint ismeretes a császári udvar már az előző napon elhagyta Bécset és Innsbruckba távozott).⁹⁹ Az újság legmarkánsabb kormányellenes reakciójaként tarthatjuk számon azt, hogy a lap május 29-i száma példátlan módon a császári sas és a megszokott privilégiumát hirdető felirat nélkül jelent meg. A főszerkesztőség azonban rögtön az ezt követő napokban megbánó hangvételű cikkeket jelentetett meg az általuk akkor már „hibaként, illetve tévedésként” aposztrofált eset miatt.¹⁰⁰ Innen azonban már nem volt visszaút számukra és a „forradalmi szerkesztőség” július 1-i menesztése után a *Wiener Zeitung* ismét hivatalosan is kormánylappá vált. Főszerkesztővé a márciusi forradalom kitöréséig újságíróként, illetve a könyvvizsgálóknál cenzorként működő Adolf Schmiedlt nevezték ki, akinek a kormány csak igen szűk mozgásteret biztosított a cikkek szerkesztésében.

Az újabb bécsi forradalom kitörése és május 18-án a német nemzetgyűlés megnyitása

95 T. Olechowski: Die Entwicklung des Preßrechts i.m. 229.

96 A bécsi változásokat a „magyar politikusok többsége fenntartásokkal fogadta”. Lásd: Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 50.

97 J. A. Helfert: Wiener Journalistik i.m. 35.

98 Május 23-án felségárulás miatt büntető eljárás indult az őrizetben lévő Häfner és társa ellen, de a forradalmi események alakulása meggátolta az eljárás folytatását, sőt nem sokkal később a fogságból is elengedték őket. Lásd: W. Häusler: Die österreichische Publizistik i.m. 74.

99 Wiener Zeitung, 1848. május 18.

100 Wiener Zeitung, 1848. május 29.

Frankfurtban, új politikai helyzetet teremtettek. Mindezt jól érzékeltették a német liberális újságok cikkei is, amelyek közül több már a Habsburg Monarchia szétesését és Magyarország önállósulását, illetve az egyesülő Németországgal való szövetségét, mint reális alternatívát vetítette előre.¹⁰¹

Arról, hogy kezdetben az angol szövetség volt-e a külpolitikai orientálódás elsősorú célpontja a magyar vezetés részéről megoszlik a hazai történész szakma véleménye, de az biztos, hogy a frankfurti követküldés ténye már egyértelműen jelezte a németekkel való szövetségkötés igényét.¹⁰² A magyar kormány akcióba is lépett felismerve a történelmi lehetőséget, és május 14-én Szalay László és Pázmándy Dénes személyében követeket küldött a frankfurti Pál-temp-lomban ülésező német nemzetgyűléshez a tervezendő szövetség konkretizálása érdekében.

Összegzés

A tanulmány elsődleges célja az volt, hogy a bécsi sajtó különböző véleményformáló orgánumainak vizsgálatán keresztül bemutassa az osztrák közvélemény változását a „magyar kérdés” megítélése kapcsán, illetve megvilágítsa a véleménykülönbségek okait. Kossuth a párizsi forradalom hírének hatására a pozsonyi országgyűlésen alkotmányt követelt a Monarchia népei számára, beszédének szövege pedig rölapok által hamar elterjedt a császárvárosban és jelentősen hozzájárult a forradalom kitöréséhez. A láncreakció részeként két nappal később Pesten is forradalmi megmozdulásokra került sor, illetve a bécsi forradalom híre a magyar országgyűlést is újabb fontos lépésre ösztönözte. Az ennek jegyében Bécsbe érkező magyar küldöttség lelkes fogadtatása, majd a magyar követelések elfogadása kapcsán még a császári lap, a *Wiener Zeitung* is lelkesen nyilatkozott. Az egymással már 1848 előtt is kapcsolatokat kiépítő osztrák és magyar ellenzék jogosan ünnepelte ekkor az elért alkotmányos reformokat közös sikerként. Ezt a kezdetben egyöntetűnek tekinthető osztrák lelkesedést azonban hamar felváltotta a magyarokkal szembeni igények megfogalmazása. Ezek az igények három fő témakör köré csoportosultak, ezek a katonai segítség az itáliai háborúban, az államadósság kérdése és a magyar függetlenség mértéke voltak. A magyar törekvésekkel szemben a bécsi vezetés kezdetől fogva tudatosan használta fel egyfajta ellensúlyként a szláv mozgalmakat, ugyanis tisztában voltak vele, hogy a magyar politikai elitben mélyen gyökerező félelmek élnek az őket körülvevő szláv népek fölénybe kerülésétől, illetve egy orosz vezetéssel létrejövő szláv birodalom kialakulásától. A magyar és osztrák kormány egyaránt felismerte a sajtó véleményformáló erejének fontosságát és személyes kapcsolatok, illetve anyagi juttatások révén igyekezett megfelelő orgánumokat biztosítani politikájának publicisztikai támogatására.

¹⁰¹ Lásd pl.: frankfurti Allgemeine Zeitung, 1848. május 21.

¹⁰² A teljesség igénye nélkül, itt most csupán Hajnal István és Kosáry Domokos eltérő véleményeit hoznám fel példaként. Hajnal álláspontja szerint az angoloktól érkező „semmitmondó” válasz döntött a szövetségkeresés kérdésében. Lásd: *Hajnal I.: A Batthyány-kormány* i.m. 71. Kosáry ellenben azt állította, hogy „Hajnal tévesen gondolta, hogy ez már csak a második alternatíva volt” és alapvetően is a németekkel való szövetség volt a magyar külpolitikai orientáció elsődleges iránya. Lásd: *Kosáry Domokos: Magyarország és a nemzetközi politika 1848-1849-ben*. Bp., 1999. 14.

Az igazi retorikai fordulat az immár nyíltan „szeparatistának” bélyegzett magyarok ellen április közepére datálható, éppúgy ahogy a bécsi sajtó is ebben az időszakban szakadt két pártra a német egység megvalósulásának lehetséges alternatívái kapcsán. Az osztrák közvélemény csalódottsága a magyarokban az államadósság átvállalásának kategorikus elutasítása, és a magyar önállósági törekvések fokozódása miatt egyre általánosabbá vált innentől fogva és ezzel összhangban a kormánypárti sajtó is egyre élesebben kritizálta a magyar törekvéseket. Az ellenzéki sajtó képviselőinek nagyrésze azonban kitartott a magyar ügy iránti szimpátiájában, ugyanis a szlávok, mint közös ellenség és a nagynémet koncepció kölcsönös támogatása továbbra is érdekközösséget teremtettek a magyarokkal.

A májusi politikai fordulópontok, a Bécsben a tömegek radikalizálódása nyomán kitört újabb forradalom és a frankfurti parlament megnyitása némileg új megvilágításba helyezték a magyar kérdés megítélését is. Ugyanakkor az osztrák vezetés tudatosan készült tovább a forradalmi erőkkel való leszámolásra, és ennek jegyében igyekezte kijátszani a birodalom nemzetiségeit egymás ellen, illetve a közvéleményt a sajtón keresztül is manipulálni próbálta, amit jól szemléltetnek a magyarokat a kormánypárti sajtón (és a burkolt kormánylapokon) keresztül ért támadások is. Szemere Bertalan a Frankfurtba magyar követként kiküldött Szalayhoz írott május 24-i levele is ezen összefüggések felismeréséről tanúskodott: „Jellasics vakmerő eljárása, a Bécsből elutazás, Palacky miniszteri jelöltsége, az antimagyar szellem a bécsi lapokban, a prágai jelenetek mind összeköttetésben vannak,”¹⁰³

A magyar követküldés Frankfurtba már a körvonalozódó német-magyar szövetség feltételeinek konkretizálása érdekében történt. A magyar vezetés részéről érkező szövetségi ajánlat az egyesülni vágyó Németország felé a külpolitikai gondolkodás egyik legfontosabb és leginkább reális eredményekkel kecsegtető orientációja volt. A magyar kormány ugyanis amellett hogy európai fontosságot tulajdonított az egységes Németország megszületésének, úgy ítélte meg, hogy a frankfurti parlament eredményessége „messzemenően befolyásolhatja Magyarország további sorsát”.¹⁰⁴ A szövetségkeresés és a közös eszmei alapok hangoztatása a tervezendő szövetség ideológiájának megszilárdításaként (ilyen alapok a közös ellenségkép vagy a hosszú századokon átívelő történelmi és kulturális kapcsolatok) a sajtó fontos feladata volt, amiben egyaránt részt vett a bécsi ellenzéki, a német liberális vagy éppen a magyarországi német nyelvű sajtó számos képviselője.

¹⁰³ Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 52.

¹⁰⁴ Erdődy G.: A magyar kormányzat i.m. 43.

Matolcsi Réka

AZ ÜGYVÉDI ÉS A POLITIKUSI TEVÉKENYSÉG KAPCSOLATA
A DUALIZMUS KORÁBAN¹

„Ajogászság és benne az ügyvédség nagy pozícióját készségesen elismerve, mégse zárkozhatunk el annak a körülménynek belátásától, hogy a parlamentben az ügyvédség még a maga nagy jelentőségével is aránytalan helyet foglal el. Sokkal több a tisztán csak jogi képzettségű vagy ügyvédséget folytató képviselő, mint a mennyit a magyar parlament elbír.” – jegyezte meg a Magyar Nemzet 1906-ban, Az ügyvéd-parlament címmel megjelent cikkében.² A szerző által felismert (és egyúttal bírált) jelenség, miszerint a jogvégzettek, és azon belül leginkább az ügyvédek, nagy arányban képviseltetik magukat a parlamentben – a számokat tekintve – valószínűleg bizonyult. A dualizmus időszakában Magyarországon a jogvégzettek aránya a parlamentben magas volt: 1884 és 1910 között a kormánypárton (Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt) belül 63,9 és 74,1%, a függetlenségi pártokon belül 59,6 és 71% között mozgott.³ A vizsgált időszakban azok a képviselők, akik ügyvédként tevékenykedtek több mint negyedét tették ki a Ház tagjainak.⁴ Ez az arány magasabb volt, mint az európai átlag, amely 20% körül mozgott.⁵

E magas parlamenti létszámnak köszönhetően a politika- és történettudomány figyelmét sem kerülték el az ügyvéd-képviselők. Az ügyvédi tevékenységet folytató honatyákat az eddigi elemzések két csoportra osztották. Lakatos Ernő, a parlament társadalmi összetételét vizsgáló munkájában, az egyik típusba azokat az ügyvédeket sorolta, akik egy ügyfelet (egy uradalmat, bankot vagy gyárat) képviseltek. A másik kategóriába tartoztak azok, akik kiterjedt ügyfélkörrel rendelkeztek. Az előbbieket a kormánypártban, az utóbbiak inkább az ellenzéki (főként a függetlenségi) táborban foglaltak helyet.⁶ Ez a két típus Ilonszki Gabriella vizsgálataiban is megjelenik. Az előbbieket „egy-ügyű” ügyvédeként nevezte meg, a másik csoportot a „politikai vállalkozók” típusával azonosította. Ilonszki szerint az ügyvéd-politikusok magas arányú jelenlétét lehetne a politikusi professzionalizáció jelének tekinteni, ám az első csoport miatt mégsem modern fejleményként értelmezi.⁷ Ezzel ellentmond Max Weber megállapításainak, aki – a hivatásos politikusokról szóló tézisének kifejtésekor – egyértelműen a modern politika velejárójaként festette le az ügyvédeket. Szerinte ugyanis a pártalapú politizálás az

¹ A tanulmány a 2018-as „Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíj” című pályázat támogatásával készült el.

² Magyar Nemzet, 1906. november 21. 1.

³ Ilonszki Gabriella: Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században. Bp. 2009. 84.

⁴ Uo. 130. Az ügyvédek számarányáról lásd még: Rudai Rezső: A politikai ideológia, pártrendszer, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében: 1861–1935. Bp. 1936. 14–15., 23–24., 36–38.

⁵ Maurizio Cotta – Heinrich Best: Between Professionalization and Democratization: A Synoptic View on the Making of the European Representative. In: Parliamentary Representatives in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries. Ed. Maurizio Cotta – Heinrich Best. Oxford. 2000. 501.

⁶ Lakatos Ernő: A magyar politikai vezetőréteg: 1848–1918: társadalomtörténeti tanulmány. Bp. 1942. 74–75.

⁷ Ilonszki G.: Képviselők és képviselőlet Magyarországon i. m. 129–130.

„érdekek üzeme”, az ügyvéd mestersége pedig éppen az érdekek eredményes képviselése.⁸ Az ügyvéd-képviselők vizsgálata tehát a politikusok professzionalizációjának kérdéskörével függ szorosan össze.

A politikatudományi szakirodalom a professzionalizációt a demokratizálódás folyamatával és a pártosodással kapcsolta össze. E két tényezőnek a – Nyugat-Európához mért – megkésettsége, illetve lassú kibontakozása következtében Magyarországon a hivatásos politikusok feltűnésével csak a 20. században számolt.⁹ A történeti kutatás viszont kimutatta, hogy a magyar sajtó egykorú szóhasználatában is – hasonlóan az angol és a francia diskurzushoz – észlelhetők a hivatásosodás jelei. Emellett a professzionalizáció lassú folyamatának 19. századi kezdetét jelzi az is, hogy a korszakban születnek meg azok a törvények, amelyek jogilag elkülönítik a politikusokat a más foglalkozást űzőktől (lásd például az összeférhetetlenségi törvényeket 1875-ben és 1901-ben), illetve a házszabályok is, amelyek megszabják a képviselőkre vonatkozó etikai normákat.¹⁰ Fontos megemlíteni, hogy míg a politikusi tevékenység hivatássá válása a korszakban indult el, addig az ügyvédség professzionalizációja lezártnak tekinthető.¹¹

Jelen tanulmány a politikusi professzionalizáció szempontjából vizsgálja a képviselői és az ügyvédi szerep összefüggéseit. A két hivatás összetett viszonyának feltérképezéséhez elsőként az ügyvéd-képviselőkről szóló diskurzus főbb jellegzetességeit, a helyzetükhöz kapcsolódó (ön)reflexiókat tekintjük át. Arra az izgalmas felvetésre, hogy az ügyvédek parlamenti létszáma és jelenléte a politikában modern jelenségnek tekinthető-e jelen munka keretein belül nem adhatunk teljes körű választ. Ezt a tág problémakört a politikusi (ön)reprezentáció aspektusából közelítjük meg, vagyis olyan kérdésekre keressük választ, hogy miképpen hatott az ügyvédi tevékenység a képviselői előmenetelre, miképpen befolyásolhatta az a nyilvánosságban a politikusokról kialakult képet, illetve, hogyan használhatták fel azt e kép formálására maguk a honatyák.

Az összeférhetetlenség kérdése

Az 1890-es évektől ugyan más-más megközelítésben, de mind az ügyvédség szakmai fórumain, mind pedig a politikai diskurzusban megfogalmazódott az ügyvéd-képviselők kérdése, amelynek középpontjában a két tevékenység összeférhetetlensége állt. Az ügyvédség modern hivatássá válásának legfontosabb feltétele, a szabályozási környezet modernizációjával (például az 1874-es ügyvédi rendtartással) teljesült a korszakban, azonban a szakma képviselői a század

⁸ Max Weber: A politika mint hivatás. In: Uő: Tanulmányok. Bp. 1998. 173–174.

⁹ Ilonszki Gabriella: A modern politikus. In: Képviselők Magyarországon 1. Szerk. Ilonszki Gabriella. Bp. 2005. 173–192; Ilonszki G.: Képviselők és képviselő Magyarországon i. m.

¹⁰ Cieger András: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? Korall 11. (2010) 42. sz. 131–150.

¹¹ Az ügyvédség helyzetéről lásd: Kovács M. Mária: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között. Bp. 2001. 40–45; Navratil Szonja: A jogász hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937). Bp. 2014.

végén többféle problémával szembesültek. Az ügyvédi kar nehezményezte, hogy a törvényalkotás terén a kormányzat kevés figyelmet fordít a véleményükre, és ezzel a szakmai működés további fejlődését gátolja. Emellett az ügyvédi pálya „túlzsúfoltságából” következő anyagi gondok, megélhetési nehézségek folyamatos tematizálása jellemezte az ügyvédi sérelmeket.¹² E keretbe illeszkedett az ügyvéd-képviselőkkel kapcsolatos szakmai diskurzus is, amely az 1890-es évektől a világháborúig gyakorlatilag változatlan maradt. Az ügyvéd-képviselők helyzetével kapcsolatos megnyilvánulások a Budapesti Ügyvédi Kamarához kapcsolódtak, ugyanis a fővárosi ügyvédek érzékelték leginkább égetőnek a kérdést, bár a kamarai tagoknak csak töredékét tették ki az országgyűlési mandátummal rendelkező ügyvédek: 1897-ben például körülbelül 2%, 1902-ben 2,5% volt az ügyvéd-politikusok aránya.¹³ A vélemények megfogalmazására lehetőséget adtak a kamarai közgyűlések, illetve az Ügyvédek Lapja szakmai hetilap is.

Általában elmondható, hogy az ügyvédség részéről nem volt összeférhetetlen a képviselői mandátum megszerzése: a honatyák felkerülhettek az ügyvédi lajstromra ellentétben például a polgármesterekkel, a városi tanácsosokkal. A képviselőket mindössze annyi kötelesség terhelte, hogy a képviselőség elvállalását és a székhelyükről való eltávozásukat jelenteniük kellett a kamarának.¹⁴ Ám a budapesti ügyvédi kar úgy látta, hogy az ügyvédek egy része az országgyűlési mandátumot a kliensszerzés egyik eszközeként vagy részvénytársaságoknál, vállalatoknál egy-egy jövedelmező jogtanácsosi állás megszerzésére használja. Úgy vélték, hogy ez a helyzet negatívan érinti a nem képviselő ügyvédeket, akik nem tudják felvenni versenyt a honatyákkal: kevesebb jól jövedelmező ügryhöz, információhoz jutnak hozzá, illetve a hatóságoknál, a bíróságoknál, a minisztériumoknál lassabban tudnak intézkedni. Mindezért nemcsak az ügyvéd-képviselőket hibáztatták, hanem a jogi segítséget igénylő közönséget és a sajtót is. Az ügyfelek ugyanis abban a hitben fordultak ezekhez az ügyvédekhez, hogy hatalmukat és befolyásukat felhasználva sikeresebben járnak el az érdekükben vagy a védelmükben. Ezt a képet pedig a lapok tudósításai tovább erősítették, így még a gyengébb tehetségű ügyvéd-képviselők is reklámhoz jutottak. E nézetek arra mutatnak rá, hogy az ügyvédek elsősorban anyagi megfontolásból tartották nehezen összeegyeztethetőnek a két tevékenységet.¹⁵

Az ügyvéd-politikusok helyzetét is érintő 1901-es összeférhetlenségi törvényt azonban csak részben tartotta kielégítő megoldásnak az ügyvédség. Ennek értelmében nem lehetett képviselő, aki a kormánnyal üzleti viszonyban álló pénzügyintézetek, részvénytársaságok vagy vállalatok jogtanácsosa volt. A honatyákat azonban feljogosította arra, hogy ügyvédként képviseljék ügyfeleiket a kormánynál, bizonyos ügyeket kivéve (például vasutak, csatornák és közlekedési vállalatok engedélyezése, állami megrendelések és szállítások). A minisztériumoknál történő közbenjárást viszont csak írásos formában engedélyezte.¹⁶

¹² Navrátil Sz.: A jogász hivatásrendek története i.m.

¹³ A számítást a Budapesti Ügyvédi Kamara tagnévsora alapján végeztük el. Magyarország tiszti cím- és névtára. XVI. évf. Bp. 1897. 635–643; Magyarország tiszti cím- és névtára. XXI. évf. Bp. 1902. 739–749.

¹⁴ Reiner Ignác: A magyar ügyvédség. Bp. 1888. 65.

¹⁵ Ügyvédek Lapja, 1896. október 3. 1–2., 1904. március 5. 1–2., 1910. február 19. 2–3., 1912. április 27. 1–2., 1913. február 22. 2–3.

¹⁶ Az 1901. évi XXIV. törvénycikk az összeférhetlenségről. (<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6838> le-

Már e törvény megszületése előtt is felbukkant az a nézet, hogy teljesen összeférhetetlenné kell tenni a két tevékenységet, és ezt a kívánalmat az ügyvédek csalódottsága tovább fokozta.¹⁷ E koncepció szerint a képviselővé választott ügyvédeknek fel kellett volna függeszteniük az ügyvédi praxisukat. Ám ebben a tekintetben nem volt egységes az ügyvédi kar, és ezt jól érzékelteti például a teljes összeférhetetlenséget követelő Kenedi Géza és egyik ügyvéd társának a vitája 1907-ben.¹⁸ A vélemények megfogalmazásakor többen felismerték, hogy a képviselők kizárásával az ügyvédek közül (és fordítva), nemcsak a parlamentnek kellene lemondania tehetséges politikusokról, hanem az ügyvédség is teljesen elveszítené a képviselőt az országgyűlésben. Ezt figyelembe véve, az Ügyvédek Lapjának egyik szerzője azt javasolta, hogy a parlamentnek kellene szigorúbban fellépnie az ügyvéd-képviselőkkel szemben, az ügyvédi karnak pedig a fegyelmi ügyeken keresztül kellene üldöznie a problémás eseteket, bár a kamarának ehhez egyelőre nem nyújt elég teret a törvény.¹⁹

Az összeférhetlenség problémája – az 1901-es törvény megszületése előtt – Morzsányi Károly 1897-es esete során mutatkozott meg a képviselőházban. Az ügy teret nyújtott az ügyvéd-képviselőket és általában a politikusi munka természetét érintő vélemények kifejtésére. Morzsányi Károly, Budapest VII. kerületének kormánypárti képviselője a millenniumi kiállítás jegybérlőinek érdekében közbenjárt a kereskedelmi miniszternél, amiért magas honoráriumot kapott. Az ügy kellően figyelemfelkeltőnek bizonyult ahhoz, hogy az ügyvédi szakma, a parlamenti képviselők (köztük ügyvédek is) megszólalása mellett a sajtó is tematizálja a problémát, noha egyébként nem egyedi esetről volt szó, hanem – ahogyan Érkövi Sándor, az eset apropóján a képviselői tevékenységet elemző röpirat szerzője megfogalmazta – Morzsányi egy olyan „típusnak” tekinthető, akiből többen is ülnek a képviselőházban, csak a kormánypárti politikus ügyetlen védekezése miatt lebukott.²⁰ A Morzsányi-ügy botránnyá válásában közrejátszhatott, hogy az ellenzék és a kormánypárt közötti viszony az 1896-os választás után ismét kiéleződött, és az eset megfelelő alkalmat nyújtott a kormányoldal megtámadására.

Az ügyben két függetlenségi párti politikus (Polónyi Géza és Pichler Győző) szólalt fel a Házban. Pichler Győző erkölcsileg elítélte a kormánypárti képviselő eljárását és azt fejtegette, hogy vajon milyen minőségben (ügyvédi, képviselői vagy takarékpénztár elnöki) cselekedett. Polónyi, gyakorló ügyvédként, pedig amellet érvelt, hogy eljárása akkor is elítélhető, ha ügyvédként járt el.²¹ Morzsányi ugyanis éppen azzal védekezett, hogy nem mint képviselő, hanem mint ügyvéd járt el, de egyúttal megjegyezte: „[...] az ügyvédi és képviselői állás elválasztható ugyan, de az ügyvéd a képviselőtől személyében nem választható el.”²²

töltés: 2019. 11. 03.) Az összeférhetlenségi kérdésről bővebben: *Szabó Dániel*: Ki maradhat a parlamentben? A képviselői összeférhetlenség kérdése a dualizmus korában. *Századvég* 8. (2003) 30. sz. 35–58.

¹⁷ A törvény megszületésekor a Budapesti Ügyvédi Kamara hivatalosan nem a teljes összeférhetlenség mellett érvelt, azt károsnak vélte mind az ügyvédekre, mind a parlamentre nézve. Budapesti Ügyvédi Kamara jelentése 1901-ik évi működéséről. Bp. 1902. 35–36.

¹⁸ Ügyvédek Lapja, 1907. április 6. 1–2., április 13. 3–5.

¹⁹ Ügyvédek Lapja, 1913. február 22. 2–3.

²⁰ Érkövi Sándor: A képviselői állás mint agentúra. Bp. 1897. 3–5.

²¹ Pichler Győző felszólalása: Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1896. IV. 1897. március 3. 287–291.

Polónyi Géza felszólalása: KN 1896. IV. 1897. március 3. 294–296.

²² Morzsányi Károly felszólalása a parlamentben: KN 1896. IV. 1897. március 3. 291–293., 296–297.

A hírlapok egyfelől az összeférhetlenség szigorítását követelték, ugyanis egyértelműen úgy ítélték meg a helyzetet, hogy Morzsányi nem azért kapta a pénzt, mert ügyvéd, hanem mert kormánypárti képviselő.²³ Másfelől problematikusnak vélték, hogy egyes ügyvédek a mandátumra befektetésként tekintenek, és az ügyvédi tevékenységüket kihasználva több szabadságuk van az anyagi előnyök szerzésében, mint a nem ügyvéd honatyaéknak. A probléma forrását pedig abban látták, hogy a parlament nagyobb fegyelmet gyakorol e képviselők felett, mint az ügyvédi kamara, aminek ez alapvető feladata volna.²⁴ Az Ügyvédek Lapja az utóbbi megállapításra reagálva fejtette ki nézetét a kérdésben. A cikk szerzője úgy látta, hogy a parlamenti erkölcsök vannak túl alacsonyan, nem az ügyvédi kamara felügyelete hiányos, és azt a már korábban is hangoztatott javaslatot tette, hogy az ügyvédek a mandátumszerzés után ne gyakorolhassák tevékenységüket.²⁵

Az ügyvéd-képviselők közbenjárásának problémája az összeférhetlenségi törvény rövid országgyűlési vitájában is felmerült. A felszólaló ügyvédek (Polónyi Géza, Visontai Soma) aggodalmukat fejezték ki aziránt, hogy a javaslat ellehetetleníti az ügyvédi munkájukat. Polónyi Géza számára nem volt például teljesen egyértelmű, hogy csak a minisztériumoknál vagy más hatóságoknál is tiltott a közbenjárás.²⁶ Visontai Soma tévesnek ítélte, hogy az ügyvédek tevékenységét közbenjárásnak tekintik, mert az valójában jogvédelem, amire különösen a kormány és az igazságszolgáltatás szoros viszonya miatt van szükség. A függetlenségi politikus azt is sérelmezte, hogy a szabályozás, miszerint a minisztereknél a munkájukat csak beadványokon keresztül végezhetik, a nem képviselő ügyvédekre nem vonatkozik majd.²⁷ Széll Kálmán miniszterelnök az ellenvetésekre adott válaszában éppen azt nem tartotta jogosnak, hogy a minisztereknél történő közbenjárás tilalma alól az ügyvéd-képviselők mentesüljenek.²⁸

Az ügyvéd-politikusok különféle kijárási az összeférhetlenségi törvény után sem szűntek meg: Barabás Béla 1910-ben, miután elveszítette a választást Tisza Istvánnal szemben Aradon, azért indított rágalalmazási pert a helyi munkapárti elnök ellen, mert az arra utalt beszédében, hogy a politikus ügyeket járt ki a kormánynál. A bíróság azonban a vádlottat felmentette a vád alól, azzal az indoklással, hogy ügyvéd-képviselőnél nem számít rágalmazásnak a kijárási, csak a honorárium ne legyen nagyobb az elvégzett munkánál.²⁹

De kik azok az ügyvéd-képviselők, akik ilyen jellegű ügyekbe keveredtek? Morzsányi Károly vonatkozásában a sajtó és az ügyben felszólaló Pichler Győző is utalt arra, hogy befolyását kormánypárti képviselőként tudta érvényesíteni. Barabás esetében pedig a koalíciós kormány idején kötött talpfa-szállítási ügyre³⁰ utalt Tisza István kortese, vagyis egy olyan

²³ Budapesti Hírlap, 1897. március 4. 1–2.

²⁴ Pesti Hírlap, 1897. március 4. 1–2.

²⁵ Ügyvédek Lapja, 1897. március 6. 2–3.

²⁶ KN 1896. XXXVI. 1901. május 13. 12–20.

²⁷ KN 1896. XXXVI. 1901. június 13. 149–152.

²⁸ KN 1896. XXXVI. 1901. június 13. 152–153.

²⁹ Budapesti Hírlap, 1910. július 24. 15.

³⁰ Barabást azzal vádolták, segített elérni a kormánynál, hogy a bécsi Eisler Testvérek nyerjék el a vasúti talpfa szállítására kiírt pályázatot. A korrupciós ügyről Habár Mihály újságíró írt a koalíciós kormány működésével

esetre, amelynek idején a politikus szintén kormánypárti volt. Ezek az ügyek azt sugallják, hogy az ügyvéd-képviselők összeférhetetlennek tekintett eljárása inkább a kormánypárti oldalt jellemezte. Egyfelől inkább ők álltak bizalmi viszonyban az államtitkárokkal, miniszterekkel. Másfelől Eötvös Károly egyik felszólalásból az derül ki, hogy az ellenzéki szerepkörrel elvben is ütközhetett az ilyen eljárás. Az ellenzéki ügyvéd-politikus 1897-ben, pár héttel a Morzsányi-ügy parlamenti kirobbanása után így nyilatkozott:

„Mert ámbár mint ügyvéd is nem egyszer éreztem azt, hogy ha az ember független akar maradni, ha az exponált ellenzéki szerepet becsülettel akarja teljesíteni, akkor igen sok ügyet – és ügyvédi köznyelven szólva a legjobb ügyek nagy részét – nem képviselhet, mert nem mehet ahhoz a miniszterhez kérni valamit délután, amely minisztert reggel erősen támadott a képviselőházban.”³¹

Mindazonáltal sejthető, hogy ez a lelkiismereti probléma nem működött minden ellenzéki honatjánál, sőt, a kialakult képre nyilvánvalóan torzítóan hat, hogy – és ez általában is jellemző volt a korrupciós vádaskodásra – az ügyek kiszivárogtatása az ellenzéknek állt érdekében.

Bár nem a kijárási kapcsán, de a magas honoráriumok kérdése Polónyi Géza ellenzéki képviselő esetében is feltűnt a képviselőházban. Morzsányi a képviselőházi felszólalásában megemlítette, hogy nem tartja jogosnak Polónyi elítélő szavait, hiszen ő azok közé az ügyvédek közé tartozik, akik nagyobb összegekért dolgoznak. A függetlenségi képviselő erre a „De becsületes úton!” felkiáltással reagált, kiemelve a két helyzet közötti különbséget.³² Ha képviselői mandátumával nem is, de fővárosi bizottsági tagságával kapcsolatban Polónyit is megvádolták kijárással: 1907-ben éppen egy ilyen korrupciós botrány miatt kényszerült lemondani igazságügy-miniszteri pozíciójáról.³³ Polónyi tehát maga is lehetne példa az ügyvédi kar által kifogásolt meggazdagodásra: 1903-ban például 11 564 korona 68 fillér adót fizetett, és ezzel a legtöbb adót fizetők listáján csupán egyetlen ügyvéd előzte meg a fővárosban.³⁴

Láthattuk, hogy az ügyvéd-politikusokról szóló diskurzus leginkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy milyen (anyagi) előnyökkel és befolyással jár ez a kettős szerep. Az összeférhetetlenség szempontjából az ügyvédeken és a képviselőkön belül is egy privilegizált csoportként jelentek meg az ügyvéd-képviselők. Az összeférhetetlenségi törvény vitája során például – a Budapesti Hírlap tudósítása szerint – pártállástól függetlenül ügyvéd és nem ügyvéd

kapcsolatos kétes ügyeket, pletykákat felsorakoztató munkájában. *Habár Mihály*: A Wekerle– Kossuth kormány panamáit. Adatok a koalíciós kormány erkölcsrajzához. Bp. 1909. 55–60. A könyv kapcsán kirobbant botrányról lásd bővebben: *Cieger András*: Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon. Bp. 2011. 153–186.

³¹ KN 1896. V. 1897. március 26. 221.

³² KN 1896. IV. 1897. március 3. 296.

³³ A korrupciós botrányról bővebben: *Cieger A.*: Politikai korrupció i.m. 153–186.

³⁴ *Guthi Imre*: Fővárosi almanach. Bp. 1904. 44. Az ügyvédek vagyoni és jövedelmi viszonyairól újabban: *Papp Viktor*: Ügyvédek a mérlegen. Budapesti ügyvédek jövedelmi és vagyoni helyzete a 19. század második felében. In: „Eloszta bőkezűen; és termő fa gyanánt.” Tanulmányok Kövér György születésnapjára. Szerk. Koloh Gábor – Papp Viktor – Tötös Áron. Nagyvárad 2019. 71–91.

csoportra bomlott a Ház.³⁵ Az ügyvéd-képviselőkkel szembeni ellenérzésnek azonban nemcsak e törvényjavaslat kapcsán adtak hangot a honatyák. Papp Géza, szabadelvű párti képviselő úgy látta például, hogy az érintett politikusok csökkentik a parlament tekintélyét, ezért ő maga otthagyta az ügyvédi munkát, amikor megválasztották.³⁶ Előfordult azonban az is, hogy az ügyvéd-képviselők jelenlétének pozitív oldalát emelte ki egy honatya: „Sokszor hallottam már kint az életben, hogy minek az a sok ügyvéd-képviselő az országgyűlésen, de mikor ilyen dolgokról van szó, nekünk, akik nem vagyunk jogászok és nem bírunk azokkal az ismeretekkel, csakugyan meg kell hajtanunk zászlónkat azok előtt az ügyvéd-képviselők, jogászok előtt, akik az ilyen javaslatok jogi oldalát is oly tiszta megvilágításban mutatják be nekünk, hogy a laikus is meggyőződhetik sérelmes intézkedéseikről.” – jegyezte meg Nagyatádi Szabó István 1914-ban a sajtótörvény vitája közben.³⁷ A következőkben azt szeretnénk görcső alá venni, hogyan vélekedtek saját szerepükről az ügyvéd-képviselők.

Az ügyvéd-képviselői szerepfelfogás és hivatástudat

Ahogy általában a képviselői szerepet is eltérően értelmezték az egyes honatyák,³⁸ úgy a két hivatáshoz való viszonyulás is személyenként változhatott. Az egyik lehetséges megközelítésként a honatyák igyekeztek a magánszférához kapcsolni az ügyvédi tevékenységet, és így elválasztani a két szerepet. Ehhez hasonló gondolatot fogalmazott meg Várady Károly, gyakorló ügyvéd és függetlenségi politikus 1903-ban, két mentelmi ügy kapcsán kibontakozott vitában: „Mert ha valaki magánfoglalkozására nézve ügyvéd is, de mikor itt felszólal, azt mint képviselő teszi.”³⁹ A másik nézőpont szerint az ügyvédség nem választható el teljesen a képviselői állástól. Barabás Béla, úgyszintén gyakorló ügyvéd, 1902-ben egészen addig a megállapításig jutott Nessi Pál mentelmi ügyének tárgyalásakor, hogy egy képviselő mindig elsősorban képviselőnek számít, akkor is, ha egyébként ügyvédi vagy egyéb tevékenységet folytat.⁴⁰

E megnyilvánulásokat azonban óvatosan kell kezelnünk, hiszen ezek az adott parlamenti felszólalás kontextusától is függtek. Egy mentelmi ügyben például egy ellenzéki képviselőnek, ha párttársáról volt szó, célszerű volt azt bizonygatni, hogy egy képviselő mindenkor képviselőnek számít, tehát politikai zaklatás miatt nem szabad felfüggeszteni mentelmi jogát. Előfordulhatott az is, hogy a lehetséges támadások elkerülésének céljából választotta el tudatosan a két szerepkört egy honatya. Amikor például 1898-ban a földművelésügyi tárca költségvetési vitája közben Rigó Ferenc, függetlenségi képviselő arról érdeklődött Visontai Sománál, hogy hányszor védte a szocialistákat ügyvédként, a függetlenségi politikus a következőt válaszolta:

³⁵ Budapesti Hírlap, 1901. május 14. 3.

³⁶ KN 1892. XXVI. 1895. november 14. 354.

³⁷ KN 1910. XXI. 1914. január 16. 206.

³⁸ Cieger András: Országgyűlési viták a képviselői illetményekről és hiányzásokról a dualizmus korában. Múltunk 61. (2016) 4. sz. 36–37.

³⁹ KN 1901. XXI. 1903. december 21. 355.

⁴⁰ KN 1901. IX. 1902. november 22. 107.

„[...] ha felkértem ügyvédi kötelességem arra utalt, hogy megvédjem, akkor védelmeztem a védői hivatás nemes szempontjából kiindulva; védeném talán ezentúl is. Engedelmet kérek, egészen más szempont a védői és más a törvényhozói.”⁴¹

A két foglalkozás összetett viszonyára egy gyakorlati jellegű probléma, a parlamenti munka- és időbeosztás kapcsán is reflektálhattak az ügyvéd-képviselők. Polónyi Géza például arról panaszkodott 1897-ben, hogy a parlamentnek nincs munkarendje, és számon kérte a házelnököt, hogy miért kell a képviselőknek részt venniük a rövid üléseken, amikor lenne más „hivatásuk” is.⁴² A korszakban a képviselői hiányzásokat a házszabályok fegyelmi vétségként kezelték, ám kizárólag akkor jegyezték fel a távollévőket, amikor névsort olvastak, vagy ha a Ház határozatképtelennek bizonyult. A hiányzásokat főként a megváltozott parlamenti munka és a honatyák egyéb tevékenységei okozták.⁴³ Az, hogy az ügyvéd-képviselőknek nehéz összeegyeztetni a két tevékenységet, 1902-ben a délutáni ülések bevezetésének lehetősége kapcsán is kitűnt. A délelőtt 10 órakor kezdődő ülések az ügyintézés és a délelőtti tárgyalásokon való részvétel miatt volt előnytelen az ügyvéd-képviselők számára. A délutáni ülések kívánalma mögött az ügyvédek lobbitevékenységét látták egyes lapok, holott más foglalkozású képviselők részéről is érkezett panasz a nem túl praktikus időbeosztásra. A sajtó eltérő módon ítélte meg a problémát: egyes orgánumok a képviselőiséget előrébb valónak tartották más foglalkozásoknál, míg mások úgy vélték, hogy anyagi szempontból szükséges a képviselőknek másik tevékenységet is folytatniuk.⁴⁴

A két tevékenység összeegyeztethetőségének problémája egyrészt a jövedelmi oldalát villantja fel az ügyvéd-képviselői, és általában a képviselői szerepnek. Másrészt e képviselők elhivatottságát és figyelemre méltó munkabírását is jelezheti az, hogy a megélhetéshez szükséges foglalkozás mellett parlamenti munkát is folytattak. Ez azonban csak azokra az ügyvéd-képviselőkre lehetett érvényes, akik számottevő aktivitást mutattak a plenáris üléseken vagy a szakbizottságokban. Ugyanakkor az ügyvéd-képviselők zöme, főként a kormánypárti oldalon, olyan „hátsópados” honatyákból állt, akik leginkább csak a szavazásoknál tűntek fel. Így a felszólalások hiányában az ügyvéd-politikusok e jelentős csoportjánál nem rendelkezünk információkkal szerepfelfogásukról, hivatástudatukról.

A honatyák egy harmadik módon is hivatkozhattak az ügyvédi tevékenységükre a felszólalásaikban. 1876-ban például, a váltótörvényről szóló javaslat részletes vitája során, a szabadelvű párti Teleszky István ügyvédi tapasztalatai alapján állította, hogy vannak visszaélések a területen.⁴⁵ 1893-ban Mérey Lajos, függetlenségi képviselő és gyakorló ügyvéd Szilágyi Dezső igazságügy-miniszterrel keveredett vitába arról, hogy a magánjogi törvény megalkotása csökkentené-e a perek számát. Az ellenzéki politikus a miniszterrel szemben, akit mint jogtudóst és tanárt teoretikusnak tartott, az ügyvédi munkája során szerzett ismereteit hozta fel

⁴¹ KN 1896. XII. 1898. február 10. 356.

⁴² KN 1896. X. 1897. október 5. 26–27.

⁴³ Cieger A.: Országgyűlési viták a képviselői illetményekről i.m. 23–36.

⁴⁴ Magyarország, 1902. december 21.; Hazánk, 1902. október 21. 2.

⁴⁵ KN 1875. V. 1876. március 3. 203.

érvként: „[...] én húsz év óta praktikus ügyvéd vagyok, és meggyőződésemet a gyakorlati térről merítve, bátorkodom itt mondani, hogy az jelentékeny gyógyszer lenne Magyarországon a perek apadására.”⁴⁶ E példák arra utalnak, hogy az ügyvéd-képviselők egyfajta gyakorlatias szaktudást birtokolhattak. A dualizmus időszakában a parlamenti munka átalakulásával a szakpolitikai kérdések egyre inkább elhódították a teret az elvi politizálástól a plenáris üléseken, illetve a szakbizottságok jelentősége is megnőtt a törvényalkotás folyamatában.⁴⁷ E folyamat következtében – a parlamenti szolgálat időtartamának hosszával összefüggésben – felértékelődött a különböző kérdésekre, speciális szakterületekre vonatkozó tudás is. Azonban úgy véljük, hogy ez a szakpolitikusi szerepkör az ügyvéd-képviselőknek csak egy szűkebb csoportjára lehetett érvényes: olyan politikusokra, akik ügyvédként a jognak egy bizonyos területére specializálódtak (például büntetőjog) és e terén elméleti munkássággal is rendelkeztek. Erre megfelelő példát nyújt a már idézett Teleszky István működése, aki a magánjog terén szerzett szaktudását kamatoztatta a törvényalkotásban. Teleszkyt 1874-ben választották meg első ízben, balközép párti programmal képviselőnek, és még ebben az évben bízta meg az igazságügy-miniszter a magánjogi törvénykönyv örökösödési részének elkészítésével. Az ügyvéd-politikus 1875-től szabadelvű párti képviselőként az igazságügyi bizottság tagja és előadója volt, majd 1888-ban igazságügyi államtitkári pozícióig jutott. Eközben több írása is megjelent a témában: legjelentősebb munkáját 1876-ban Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához címmel adta ki.⁴⁸ Hasonlóan tanulságos Neumann Ármán példája, aki a gazdasági jog területére szakosodott. Neumann 1892-től négy cikluson keresztül működött szabadelvű párti képviselőként a parlamentben. Az ügyvéd-politikus a szeszadó-törvény tárgyalása során elmondott beszédével hívta fel magára a figyelmet, illetve szintén tagja volt az igazságügyi bizottságnak. Ez idő alatt pedig jelentős publikációs tevékenységet folytatott a gazdasági jog területén.⁴⁹

Végül fontos kitérnünk az ügyvéd-politikusok hivatástudatának és parlamenti szereplésének még egy aspektusára. Az ügyvédség diskurzusában mérvadó szerepet kapott, hogy az ügyvéd-képviselők nem képviselik a Házban a szakmát.⁵⁰ Ezt az érdekképviselési elképzelést – ugyan a korszakban már megjelentek bizonyos pressure groupok a politikában (például az

⁴⁶ KN 1892. XIV. 1893. november 18. 240.

⁴⁷ Cieger András: Mindennapok a Tisztelt Házban. A nagypolitika társadalomtörténete (1865–1918). In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. Bertényi Iván – Dobszay Tamás – Forgó András – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István. Bp. 2013. 408.; Pesti Sándor: Az újkori parlament. Bp. 2002. 197–211.

⁴⁸ 1892–1896. évi országgyűlés. Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk. Sturm Albert. Bp. 1892. 328–329.; Teleszky István munkásságáról lásd bővebben: Pólay Elemér: Kísérlet a magyar öröklési jog önálló kodifikációjára a XIX. század végén. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta juridica et politica. Tomus XXI. Fas. 4. Szeged 1974. 3–48.

⁴⁹ Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. 1905–1906. évi országgyűlés. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József. Bp. 1905. 329.

⁵⁰ Már az 1880-as években felbukkant az a nézet, hogy az érintett honatyák nem védik meg az ügyvédek tekintélyét a parlamentben. Ügyvédek Lapja, 1885. május 23. 1–3. E diskurzus vizsgálata alapján Navratil Szonja azt állította, hogy az ügyvédek a képviselőházba jutással elvesztették a kötődésüket a szakmához, az ügyvédi identitásukat. Navratil Sz.: A jogász hivatásrendek története i.m. 77. Ezzel ellentétesen vélekedik Kovács M. Mária. Kovács M. M.: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus i. m. 45.

OMGE)⁵¹ – egyes lapok ellentétessnek ítélték a képviselő tartalmával. A Hét 1902-ben a költségvetési vitán való egységes fellépés érdekében tartott ügyvéd-képviselői találkozó kapcsán így nyilatkozott: „Nem járja, hogy az ügyvéd képviselő urak ügyvédekül működnek ott, ahova az ország dolgainak az elintézésére küldték őket.”⁵² Az Ujság pedig 1910-ben a Budapesti Ügyvédi Kamara egyik gyűlésén elhangzottak kapcsán azt állapította meg, hogy „helytelen az a fölfogás, hogy a képviselőházban ülő ügyvédeknek talán kollégális kötelessége volna ott az ügyvédi kar érdekeit eminenter portálni [ti. kiváltképpen támogatni –M.R.]. A magyar képviselőház nem érdekképviselő, ne is legyen az”.⁵³

Úgy véljük, árnyalni szükséges ezt az ügyvédi szakma által kialakított képet. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, 1902-ben egy kisebb gyűlés keretein belül az ügyvéd-képviselők egy része állást foglalt amellett, hogy az igazságügyi költségvetés vitája során az ügyvédi kart érdeklő kérdésekben egységesen szólalnak fel. A gyűlést Szivák Imre, szabadelvű párti képviselő és a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke kezdeményezte. Az értekezlet hozzászólóinak névsorát áttekintve kiderül, hogy a megbeszélésen szabadelvű párti (Mandel Pál, Rohonyi Gyula, Vancsó Gyula), függetlenségi (Bakonyi Samu, Barabás Béla, Krasznay Ferenc, Visontai Soma) és néppárti képviselők (Simonyi-Semadam Sándor) egyaránt megjelentek. Az elhangzott vélemények az együttműködés óhaját fejezték ki, Bakonyi Sámuel például felvetette, hogy a későbbiekben is tartsanak hasonló értekezleteket.⁵⁴ Az igazságügyi költségvetés vitájában valóban felszólltak az értekezleten megjelent ügyvéd-képviselők, noha az ügyvédség helyzetét eltérően ítélték meg beszédekben.⁵⁵ Mindezek ellenére – eddigi ismereteink szerint – nem került sor hasonló együttműködésre a különböző pártok ügyvéd-képviselői között.

E szervezkedés mellett fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az egyes ügyvéd-képviselők egyénileg felléptek beszédekben az ügyvédi kar érdekében. A tanulmány keretein belül nincs lehetőségünk áttekinteni az ügyvéd-képviselők felszóllásait, de példaként kiemelhetjük Visontai Somát, aki több alkalommal is felhívta a figyelmet az ügyvédi kar nehézségeire, az ügyvédi tekintély csökkenésére.⁵⁶

Az ügyvéd-képviselők szerepfelfogását tehát több tényező is befolyásolhatta. Egyfelől meghatározták a parlament „üzemszerűvé válásával” kapcsolatos folyamatok, illetve az aktuális politikai szituáció is. Másfelől az ügyvédség fellépett az érdekképviselő igényével, amely – egyfajta külső nyomásként – az ügyvédi identitás hangoztatására sarkallta az ügyvéd-képviselőket a Házban. Kirajzolódott előttünk a két tevékenység összetett viszonyának néhány

⁵¹ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület az agráriusok érdekvédelmi csoportjaként lépett fel. Az OMGE és a hasonló, alapvetően szakmai szervezetek főként az országgyűlési képviselő tagjaikon keresztül igyekeztek érvényesíteni az érdekeiket a politikában. *Szabó Dániel*: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. *Párt és vidék. Történelmi Szemle* 34. (1992) 3–4. sz. 226–228.

⁵² A Hét, 1902. április 27. 1.

⁵³ Az Ujság, 1910. március 1. 2.

⁵⁴ Budapesti Napló, 1902. április 23. 3.

⁵⁵ A felszóllásokat lásd: KN 1901. VI. 1902. április 23–28.

⁵⁶ Lásd például: KN 1896. XXVIII. 1900. március 22., 1896. XXXIV. 1901. március 1. 70., 1901. XXVII. 1904. augusztus 4. 228.

jellemzője a parlamenti működés vonatkozásában, a továbbiak azonban amellet szeretnénk érvelni, hogy a képviselőházon kívül is szorosan összefüggött a két szerep, méghozzá oly módon, hogy az ügyvédi szereplés hatott a politikusokról alkotott képre.

Ügyek és ügyfelek: a politikusi önreprezentáció és az ügyvéd-politikusok

A dualizmus időszakában a parlamentarizmus kiépülésével a politika világa jelentősen átalakult. A modern parlamenti működés kifejlődése többek között olyan újdonságokkal járt együtt, mint a pártalapú politizálás és az említett politikusi professzionalizáció folyamatának elindulása. E tényezők mellett a politika kereteinek és játékszabályainak átformálódásához hozzájárult a nyilvánosság kiszélesedése, szerkezetének megváltozása is, amelynek következtében például megnőtt a politika iránt érdeklődők köre a társadalomban. Ezen új körülmények között a parlamenti képviselők egyre inkább odafigyeltek a róluk kialakult képre, és kialakították a nyilvánosság tudatos felhasználásának módszereit.⁵⁷

A politikusok önreprezentációját a kutatások főként beszédek, röpiratok, sajtótudósítások, fényképek és különféle személyes források (például levelezések) segítségével szokták feltérképezni.⁵⁸ Elemzésünkben ettől a módszertől eltérően a korszak parlamenti ciklusaihoz kötötten, az 1884-től megjelent országgyűlési almanachokból indulunk ki. E kiadványoknak a célja a képviselők rövid életrajzának bemutatása volt az érdeklődők számára. A kötetek szerkesztői maguktól a honatyáktól gyűjtötték be az információkat, így megfelelő képet nyújtanak arról, hogy mit tartottak fontosnak közölni magukról a politikusok.⁵⁹ Az almanachok bizonyos alapadatok (például a születési év és hely, a tanulmányok) mellett számos olyan életrajzi mozzanatot is közölnek, amelyek önreprezentációs célt szolgálhatnak. Ezek közé sorolhatjuk egyes képviselők párbajainak feltüntetését (például Szederkényi Nándor függetlenségi képviselőnél),⁶⁰ ugyanis a lovagias ügyek a korszakban hozzájárultak a személyes hírnévszerzéshez, a botránypolitizáláshoz, illetve egyfajta védekezést jelentettek a politikusok presztízsét érintő támadásokkal szemben.⁶¹ Feltételezhetjük, hogy az ügyvédi tevékenység, de leginkább az egyes nevesebb ügyekben való védői (esetleg főmagánvádlói) szerep megjelenítése az almanachokban hasonló funkciót töltött be.

⁵⁷ Cieger A.: A politikus mint hivatás i.m. 144–147.

⁵⁸ Rosemonde Sanson: Les parlementaires vus par eux-mêmes. In: Les Parlementaires de la Troisième République. Dir. Jean-Marie Mayeur – Jean-Pierre Chaline – Alain Corbin. Paris 2001. 348–349.

⁵⁹ Az országgyűlési almanachról mint forrásról lásd bővebben: Pap József: Bevezető In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest–Eger 2014. 13–14.

⁶⁰ A politikus számára az 1871-es, egy kormánypárti politikus elleni, halálos kimenetelű párbaja hozta meg az országos ismertséget. Kozma György: Lövés júniusban. Szederkényi Nándor ifjúsága és politikai párbaja. In: Historia est... (Írások Kovács Béla köszöntésére). Szerk. Csiffány Gergely. Eger 2002. 289–316.

⁶¹ Cieger András: Küzdelem az arénában. Az erőszak szerepe a magyar parlamenti politizálásban a dualizmus korában. Aetas 31. (2016) 1. sz. 107–108. Alain Corbin szerint a származás, a fizikai testalkat és az ékesszólás mellett a párbaj is, mint a bátorság egyfajta kifejeződése, szerephez jutott a parlamenti képviselők „imázsának” alakításában. Alain Corbin: Les représentations. In: Les Parlementaires de la Troisième République. Dir. Jean-Marie Mayeur – Jean-Pierre Chaline – Alain Corbin. Paris 2001. 346.

De vajon kik voltak azok az ügyvéd-képviselők, akiknél erre nézve találunk nyomot a rövid életrajzokban? Az almanachok áttekintését követően mindössze a következő 10 politikus életrajzában fedezhettük fel, hogy konkrét perben szerepelt védőként: Bródy Ernő, Eötvös Károly, Kelemen Samu, Lengyel Zoltán, Polit Mihály, Pop C. István, Szalay Károly, Szilágyi Virgil, Vadnay Andor, Vázsonyi Vilmos, Visontai Soma. E névsorban függetlenségi, demokrata és nemzetiségi politikusokat, illetve egy antiszemita párti képviselőt találunk, ennél fogva feltételezhetjük: az ügyvédi szereplés hírnévszerzésre vagy népszerűség növelésre történő használata inkább az ellenzéki magatartáshoz kapcsolódhatott.

Érdekes kitérünk arra, hogy milyen konkrét perek bukkantak fel a rövid életrajzokban. A megemlített ügyek szinte mindegyike nevesebb politikai vonatkozású sajtó- vagy büntetőper. A legismertebb ügy, amely Eötvös Károly és Szalay Károly életrajzában tűnik fel: az 1883-as tiszaezlári per.⁶² Eötvöst a védelem elvállalása a perben aggodalommal töltötte el, mivel bizonytalan volt abban, miként állhat ki az igazsáért a társadalmi előítéletek és a felekezeti izgatás légkörében. Emiatt több képviselőtársával (Kerkápoly Károly, Bittó István, Szilágyi Dezső, Mocsáry Lajos) is konzultált a válaszadása előtt, akik mind óvatosságra intették. Két hónapja személyesen, egy párttársa pedig levélben próbálta lebeszélni a védői feladat elfogadásáról azzal az indokkal, hogy nem lesz hasznára a pártnak, sőt Tisza Kálmán miniszterelnök megbuktatását is gátolhatja.⁶³ A politikus e figyelmeztetések ellenére mégis a védelem mellett döntött.

Eötvös védőtársának a mérsékelt ellenzéki Horánszky Nándort is felkérte.⁶⁴ Horánszky Lajos munkájából megtudjuk, hogy apját szintén aggodalommal töltötte el a megbízás. A politikus úgy látta, hogy közéleti pályájára negatív hatással lehet a felkérés elfogadása, így Szilágyi Dezsőhöz fordult tanácsért. Szilágyi figyelmeztette Horánszkyt, hogy Eötvös Károly is sokat veszített népszerűségéből. Horánszky ezért nem sokkal később lemondott a védelemről.⁶⁵ A mérsékelt ellenzéki képviselő nem véletlenül hezitált, hiszen az antiszemita közhangulat miatt a védői szerep felvállalása valóban kockázatosnak tűnt. Eötvös Károly példája is ezt igazolja, akit népszerűtlensége következtében 1884-ben nem választottak meg képviselővé.⁶⁶ 1887-ben azonban újra mandátumhoz jutott a politikus. Az almanachban olvasható életrajzában pedig a per egy olyan epizódként jelent meg, amely Eötvös számára nemzetközi hírnevet hozott.

A tiszaezlári perhez hasonlóan, az 1904-es vasutassztrájk vezetőinek, az ún. „tizenhárom bizottságnak” a pere is nagy érdeklődést váltott ki a közönségből, és a politikai jelentősége is kétségbevonhatatlan volt.⁶⁷ A perről kiadott munka előszavában Landler Jenő így jellemezte

⁶² Az 1882–1883-ban lezajlott perben tiszaezlári zsidókat vádoltak meg Solymosi Eszter rituális meggyilkolásával. A vádlottakat végül felmentették. Az eset társadalomtörténeti feldolgozását lásd: *Kövér György: A tiszaezlári dráma: társadalomtörténeti látószögek.* Bp. 2011.; 1887–1892. évi országgyűlés. Új országgyűlési almanach 1887–1892. Szerk. Sturm Albert. Bp. 1888. 198–199., 300. Szalay Károly főmagánvádlóként özvegy Solymosinét képviselte az ügyben.

⁶³ *Eötvös Károly: A nagy per.* I–II. Bp. 1908. II. 91–99.

⁶⁴ A tiszaezlári per ügyvédeiről lásd bővebben: Vasárnapi Ujság, 1883. július 22.; *Kövér Gy.: A tiszaezlári dráma* i.m. 435–438.

⁶⁵ *Horánszky Lajos: Az új Magyarország küzdelmeiből.* II. Bp. é. n. 26–30.

⁶⁶ *Herczegh Matild: Eötvös Károly.* Bp. 1928. 11.

⁶⁷ 1904 áprilisában az államvasúti alkalmazottak öt napos sztrájkot tartottak, ami komoly zavart okozott az or-

az ügyet: „Az újjászületett Magyarországnak még nem volt olyan bűnpere, amelyikben a politikai vonatkozás annyira szembeszökő lett volna, mint épen e perben...”.⁶⁸ A vasutasok védelmét olyan országosan ismert ellenzéki ügyvéd-politikusok vállalták el, mint például Eötvös Károly és Lengyel Zoltán. Viszont az ügyben nem ők vitték a vezető szerepet, hanem Vázsonyi Vilmos, aki ekkor szerzett magának országos hírnevet.⁶⁹ Vázsonyi később is több politikai jelentőségű ügyben vállalt ügyvédi szerepet, amelyek közül az 1908-as Lengyel–Polónyi per fellendítette az irodáját, az 1913-as Déry–Lukács per pedig tovább növelte a népszerűségét.⁷⁰

Megállapítható tehát, hogy a jelentősebb büntető- és sajtóperekben való ügyvédi részvétel számított az egyes honatyák megítélése szempontjából. Ez azzal magyarázható, hogy ezekben a típusú ügyekben tudták leginkább a tárgyalások nyilvánosságát kihasználni. Ebből a szempontból főként a sajtópereket érdemes kiemelni: a nyilvánosság szerepét felismerő ellenzéki politikusok a szabadságjogok védelmezőiként tüntethették fel magukat, amellyel némi népszerűségekre tehettek szert. E gondolatmenet azonban nem csak a sajtóperek szintjén merülhetett fel az ügyvéd-képviselőknél. 1901-ben Polónyi Géza úgy vélekedett az ügyvéd-képviselőkről, hogy fontos szerepet játszanak a függetlenségi törekvések előmozdításában, és feladatuk az ellenzéki polgárok védelmezése (például tüntetések idején).⁷¹ Ennek szellemében vállalhatta el 1899-ben Neszmélyi Artúr hírlapíró képviselőt, akinek ügyében interpellált is a Házban. Az újságírók rendőrök inzultáltak egy tüntetésen, ezért feljelentést tett hivatali hatalommal való visszaélés és személyes szabadság megsértése miatt.⁷² De a választók szimpátiájának elnyerésére megfelelő lehetőséget nyújthattak a büntetőügyek is. Ezt támasztja alá Visontai Soma példája: az 1892-es választáson megszerzett újvidéki mandátumához hozzásegítette Tomics Jása, nemzetiségi vezető védelme annak gyilkossági perében, mert emiatt szavaztak rá a szerb választók is.⁷³ Egy neves nemzetiségi politikus védelme azonban bizonytalan kimenetelű lehetett az ügyvéd-politikusok megítélésének szempontjából: 1888-ban Eötvös Károlyt több bírálattal is érte a sajtóban Doda Traján, román nemzetiségi politikus izgatási perének elvállalásáért.⁷⁴

A büntetőjogi praxis negatívan is befolyásolhatta az egyes honatyákról alkotott képet. „Kliensei megválasztásában bizonyára nem volt válogató. Szerette a jó, zsíros ügyeket. És mivel nagyszerű eszének, csodálatos leleményességének csakhamar híre ment, hozzáfordultak

számban. A sztrájk vezetőit (az ún. „tizenhármass bizottságot”) júniusban bíróság elé állították, ahol végül felmentő ítéletek születtek. Az ügy említését lásd Vázsonyi Vilmos és Lengyel Zoltán életrajzaiban: 1906–1910. évi országgyűlés. A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Bp. 1906. 358.; Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. 1905–1906. évi országgyűlés. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József. Bp. 1905. 421.

⁶⁸ A tizenhármak bűnpere. S. a. r. Lengyel Zoltán – Landler Jenő. Bp. 1904. 4.

⁶⁹ Papp Gábor: Sztrájkoló vasutasok a századfordulón. In: Generációk a történelemben. Rendi társadalom – polgári társadalom 21. Szerk. Gyáni Gábor – Lácay Magdolna. Nyíregyháza 2008. 269.

⁷⁰ Vázsonyi Vilmosné: Egyszer volt...: emlékirat 1947-ből. S. a. r. Sipos András – Zeke Gyula. Bp. 2015. 57–60. A Déry–Lukács ügyről lásd bővebben: Gerő András: A Déry–Lukács-ügy. In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1992. Szerk. Uő. Bp. 1993. 137–156.; Cieger A.: Politikai korrupció i.m. 153–186.

⁷¹ KN 1896. XXXVI. 1901. május 13. 16., 18.

⁷² Budapesti Hírlap, 1899. november 7. 18.; KN 1896. XX. 1899. január 17. 119–122.

⁷³ 1892–1896. évi országgyűlés. Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk. Sturm Albert. Bp. 1892. 346.

⁷⁴ Az ügyről bővebben: Kemény G. Gábor: A második nagy Eötvös-per. Korunk 35. (1976) 11. sz. 858 – 863.

a legbonyolultabb, s nem mindig a legtisztább ügyekben.” – így emlékezett vissza Beck Lajos, függetlenségi képviselő párttársára, Polónyi Gézára.⁷⁵ Az a nézet, miszerint Polónyi nem válogatott ügyfelei között, a képviselőházban is előkerült. 1897-ben Fenyvessy Ferenc arra utalt az egyik bekiabálásával, hogy rovott múltú személyek (főként uzsorásokról volt szó) Polónyit keresik fel védelemért. Másnap Polónyi felelt a vádra: „Tudom, hogy e tekintetben igen tiszteltetreméltó férfiak nem látják állásukkal inkompatibilisnek, ha védelmezik az uzsorával vádolt embert, vagy pénzágenst, de én magamra nézve, és hozzáteszem nagyon egyénileg, képviselői állásommal anélkül, hogy mást azért sérteni akarnék, választóimra való tekintettel sohasem tartottam ezt kompatibilisnek, mert félreértésekre vezet.” Majd arra kérte képviselőtársát, hogy mutasson 15 éven belül egy ilyen esetet ügyvédi munkásságából. Fenyvessy válaszában nem mondott konkrét ügyet, de annyit továbbra is fenntartott: Polónyi nem tagadhatja, hogy „öt szokták leginkább látni ilyen kriminális ügyekben ügyvédnek”.⁷⁶

1889-ben Polónyi elvállalta Kókán János minisztériumi hivatalnok védelmét, akit sikasztás vétségével vádoltak. A politikus politikai tőkét igyekezett kovácsolni abból, hogy a perben Kókánt, a Tisza Kálmán-i rendszer mártírjának állította be, és megpróbálta bevonni Matlekovits Sándor volt államtitkárt, országgyűlési képviselőt is az ügybe.⁷⁷ A Kókán-ügyre többször utaltak a Házban, főként Polónyi párttársai használták fel példának a közpénzek problémás kezelésére, az állami közegek bűnös mivoltának bizonyítására.⁷⁸ Polónyi a középpontba került, de nem feltétlenül szerzett népszerűséget az ügygel: a kormánypárti kötődésű élclap, a *Borsszem Jankó* rengeteg viccben foglalkozott Polónyinnal, az „első magyar lepelrángatásznak” ügyvédi eljárásával a Kókán-perben, ám ezek mind azt sugallták, hogy a politikus sikkasztókat mos tisztára, amely inkább negatív hatással lehetett a választópolgárookra.⁷⁹ Ugyanakkor jellemzőnek tartjuk, hogy Polónyi Géza – vélt vagy valós – kétes ügyvédi vállalkozásai az igazságügyi minisztersége idején, 1907-ben kirobbant korrupciós botránya során jutottak csak hangsúlyos szerephez a közbeszédben.

Az almanachok rávilágítanak egy másik, ugyancsak lényeges tényezőre azzal, hogy egyes politikusoknál azt olvashatjuk: a védőbeszédekkel tettek hírnévre szert.⁸⁰ Az ügyvédi és a politikusi tevékenység ugyanazt a képzést és szaktudást (jogi tanulmányok) igényelte a közélet erős közjogi beállítottsága következtében.⁸¹ Ehhez tartozott természetesen a retorikai képességek elsajátítása is, ugyanis az ügyvéd ugyanúgy a közéletben mozogva, – ahogyan Szende Pál az ügyvédi kar problémáit elemző tanulmányában megfogalmazta – „a szónoklásban gya-

⁷⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 3042. tétel. Beck Lajos emlékiratai 1890–1912. 123.

⁷⁶ KN 1896. III. 1897. február 6. 194–196., 218–219.

⁷⁷ MTA Könyvtárának Kézirattára. Ms 273/42. Polónyi Herman Ottónak írt levelében megemlíti a Kókán-ügyet, és párttársa véleményéről érdeklődik annak kapcsán, hogy Matlekovits Komjáthy Bélát kérte fel ügyvédnek.

⁷⁸ Lásd például Hoitsy Pál és Csátár Zsigmond felszólalását: KN 1887. XI. 1889. május 8. 237., 1887. XXIV. 1891. június 8. 56.

⁷⁹ Lásd például a *Borsszem Jankó* 1889. szeptember–decemberi számait.

⁸⁰ Lásd például Suciú János és Pop C. István életrajzeit: 1906–1910. évi országgyűlés. A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Bp. 1906. 245., 248.

⁸¹ *Cieger A.: A politikus mint hivatás* i.m. 139., 142.

korolja magát és a nyilvános fellépés külső kellékeit könnyedén elsajátíthatja”.⁸² Max Weber, a bevezetőben említett tanulmányában, úgy látta, hogy a modern politika jórészt a nyilvánosság előtt zajlik, és a szavak használatához – legyen az írott vagy beszélt – az ügyvédek értenek leginkább, tehát ez a feladatkör rájuk hárul.⁸³ A két tevékenység „közös iskolájából” kiindulva a nemzetközi szakirodalomban is nagy hangsúllyal szerepel a szónoki képzettség kérdésköre, noha egyes szerzők más kompetenciák (például a választási kampányokban való részvétel, társadalmi beágyazottság és kapcsolatok) bevonását egyaránt elengedhetetlennek tartják az ügyvéd-képviselők szerepének feltérképezésében.⁸⁴

A vizsgált korszakban az ékesszólás, a jól felépített szónoklatok jelentős szerepet játszottak abban, hogy milyen kép alakult ki egy politikusról. Számos, a kortársak által nagyra értékelt szónok került ki az ügyvéd-politikusok közül (például Eötvös Károly).⁸⁵ Ám a megfelelő szónoki képesség még inkább a hagyományos képviselői szerepelvárások közé tartozott, és a jelentősége – a parlamenti munka átalakulásával – egyre inkább a Házon kívül (például a választók előtt) mutatkozott meg.⁸⁶ A retorikai képességekre vonatkozó társadalmi elvárásra világított rá az Ügyvédek Lapja is az 1890-es években, miszerint a szónoki teljesítménynek nagy szerepe van az ügyvédek képviselővé választásában.⁸⁷ Ezek alapján érthető válik, hogy az almanachokban miért jutott a védőbeszéd kiemelt szerephez.

A retorikai adottságok kifejtésére (és politikai szereplésre is) különösen az esküdszéki tárgyalások adtak teret, ahol az esküdtek meggyőzése miatt nagyobb hangsúly került a védőbeszédre. Így valószínűsíthetjük, hogy a politikusi önreprezentáció lehetett az egyik célja – a jogász szakma érdeklődésének felkeltése és az esküdszék mint intézmény jelentőségének érzékeltetése mellett – például annak, hogy Komjáthy Béla éppen a politikai vonatkozású sajtópereiben elmondott védőbeszédeit adta ki.⁸⁸ Arra is találhatunk példát, hogy egy védőbeszéd publikálása egy választási kampány kellékeként hasznosult: Rácz Géza, ügyvéd és antiszemita képviselőjelölt Dr. Nendtvich Károly antiszemita cikke miatt indított sajtóperében elmondott védőbeszédét jelentette meg nyomtatásban 1884-ben, amelyhez egy verset – vélhetően egy kortesnóta szövegét – is csatolt.⁸⁹ A védőbeszéd kérdése pedig átvezet minket ahhoz a problémához, hogy vajon miképpen használták a tárgyalótermi nyilvánosságot az ügyvéd-politikusok.

⁸² Szende Pál: A magyar ügyvédség válsága. Huszadik Század 13. (1912) 1–2. sz. 194–195.

⁸³ M. Weber: A politika mint hivatás i.m. 174.

⁸⁴ Joseph S. Meisel: Public Speech and the Culture of Public Life in the Age of Gladstone. New York 2001. 207–219.; Laurent Willemez: La “République des avocats”. 1848: Le myth, le modèle et son endossement. In: La profession politique XIXe-XXIe siècle. Dir. Michel Offerlé. Paris 2017. 250–252. A francia ügyvéd-politikusokról lásd még: Gilles Le Béguet: La République des avocats. Paris 2003.

⁸⁵ Hoitsy Pál: Régi magyar alakok. Bp. 1928. 85–90. További ügyvéd-képviselők szónoki kvalitásairól: Magyar Szalon 13. (1895–1896) 1. sz. 236–240.

⁸⁶ Cieger A.: A politikus mint hivatás i.m. 140.

⁸⁷ Ügyvédek Lapja, 1896. október 3. 2.

⁸⁸ Komjáthy Béla: Védbeszéd politikai sajtóperekben. Bp. 1884.

⁸⁹ Egy antisemita sajtóper. Dr. Nendtvich Károly az esküdszék előtt és Dr. Rácz Géza védőbeszédei. Bp. 1884.

A tárgyalótermi nyilvánosság

A sajtó- és a büntetőpererek tárgyalását nem csupán egy jogi eljárásnak, hanem a (parlamentari) politizálás egy kiterjesztett színterének is tekinthetjük. A nyilvános és szóbeli bírósági eljárás az ügyvédek számára lehetőséget teremtett az önreprezentációra és a közönség előtti szereplésre, amellyel egyúttal a védőbeszéd szerepe is felértékelődött.⁹⁰ Ám az ügyvédi retorika tartalma és megítélése változott a vizsgált időszakban. Franciaországgal szemben, ahol nagyobb hangsúlyt kaptak, Németország egyes részein megkérdőjelezhető eszközként tekintettek az eltúlzott szónoki fogásokra.⁹¹ Az Egyesült Államokban viszont az esküdszéki tárgyalások vonatkozásában kimutatható, hogy a jogi eljárás átalakulásának és az ügyvédek professzionalizációjának köszönhetően a védőbeszéd struktúrája, érvelése átalakult, és lecsökkent a teátrális elemek, az érzelmekre ható retorikai elemek jelentősége.⁹² Ami a hazai viszonyokat illeti, Admeto Géza ügyvéd, jogi szakíró egyik, a magyar ügyvédség helyzetéről szóló 1904-es munkájából kiderül, hogy a büntető- és a sajtóperekben jutott igazán hangsúlyos szerephez az ügyvédi retorika, és a védőbeszédekben a frázisokat és a pátoszt a szakszerű érvelés és a humor, a szatíra váltotta fel. A szerző az érzelmekre ható retorikának a védőbeszéd elején és végén szánt szerepet, és különösen az esküdszéki tárgyalásoknál vélte jelentősnek.⁹³ Mindemelllett a Budapesti Ügyvédi Kamara panaszai, miszerint a tárgyalások színházba illő jelenetekben és indulatos szóváltásokban bővelkednek, ugyancsak azt sugallják, hogy a védői munkához továbbra is hozzátartozhatott az érzelmekre ható szónoklás.⁹⁴

A nyilvánossághoz egyaránt hozzátartozott a tárgyalóterem közönsége és a sajtó is. Lawrence M. Friedmann kimutatta, hogy az Egyesült Államokban a 19. században megszűnt nyilvános eseménynek számító kivégzések helyét átvették a bírósági tárgyalások, amelyeket a kormányzat, a politikai szereplők vagy akár magánfelek egyfajta színházként, különféle üzenetek közvetítésére használtak fel. Emellett a tárgyalások tanító célzata – főként a sajtótudósításoknak köszönhetően – egyre inkább háttérbe szorult a szórakoztató funkcióval szemben.⁹⁵ A dualizmus korszakában a bírósági (kiváltképp az esküdszéki) tárgyalások gyakran olyan látványosságnak bizonyultak, hogy zsúfolásig megteltek a tárgyalótermek. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy megnőtt a társadalom érdeklődése a közélet, és így a (politikai) botrányok iránt. Ehhez az a tényező is hozzájárult, hogy a lapok nyomon követték az egyes „monstre-pe-

⁹⁰ Hannes Siegrist: Juridicalisation, Professionalisation and the Occupational Culture of the Advocate in the Nineteenth and the early Twentieth centuries: A Comparison of Germany, Italy and Switzerland. In: Lawyers and Vampires. Cultural Histories of Legal Professions. Ed. W. Wesley Pue – David Sugarman. Oxford–Portland. 2003. 142.

⁹¹ Uo. 143–144.

⁹² Simon Stern: Forensic Oratory and the Jury Trial in Nineteenth-Century America. Comparative Legal History 3. (2015) 293–306.

⁹³ Admeto Géza: Szélgjegyzetek a modern ügyvédséghez és a magyar ügyvédi kérdéshez. Bp. 1904. 43.

⁹⁴ Budapesti Ügyvédi Kamara jelentése 1893-ik évi működéséről. Bp. 1894. 49–50. A Budapesti Ügyvédi Kamara jelentése 1897-ik évi működéséről. Bp. 1898. 40–41.

⁹⁵ Lawrence M. Friedman: Lexitainment: Legal Process as Theater. DePaul Law Review 50. (2000) 539–551.

rek” alakulását és folyamatosan szolgáltatták a botrányos részleteket.⁹⁶ Egy másik lehetséges magyarázatát a tárgyalások iránti kíváncsiságnak Kiss Mária Rita vetette fel a Dreyfus-ügy⁹⁷ kapcsán: az emberek érdeklődtek a jog és a jogi procedúrák iránt, mert azokban az emberi jogok és a törvény előtti egyenlőség megnyilvánulását látták.⁹⁸

A közönség összetételének rekonstruálása viszont – megfelelő források hiányában – meglehetősen nehéz feladat. A Budapesti Ügyvédi Kamara egyik jelentésében a nőket és a foglalkozás nélkülieket emelte ki, akiket nem odaillő egyéneknek nevezett, mert csupán a szenzáció érdekli őket.⁹⁹ Az eddig, általunk talált utalások a sajtóban főleg jogászokat és politikusokat említene. A közönség összetétele természetesen a tárgyalás jellegétől is függött: a szocialista vonatkozású ügyeknél munkások is megjelentek a tárgyalótermek padsoraiban.¹⁰⁰

Mindezek alapján úgy véljük, hogy ez a kiterjesztett színtér a parlamentnek a „színpad” és az „aréna” metaforával jellemezhető funkcióihoz hasonlóan értelmezhető.¹⁰¹ Úgy gondoljuk, hogy e nyilvánosságban rejlő lehetőségeket a politikai élet szereplői felismerték és népszerűségük növelésére, politikai presztízs kovácsolására használták fel. Továbbá, a tárgyalások nyilvánossága egyfajta küzdőtérként is funkcionálhatott a politikai elit számára, ahová átkerültek a konfliktusok a parlamentből vagy a sajtóból. Az így kiterjesztett „aréna” lehetőséget nyújthatott az ellenzék és a kormányoldal összecsapására, a különböző nézőpontok kifejtésére. E funkciónál, amely leginkább a rágalmozgások és becsületsértési sajtóperekkel szembeötlő, kulcsfontosságú volt az ügyvéd szerepe: a védőbeszédekben ugyanis olyan problémákat boncolgathattak, amelyek a pártalapú politizálás kialakulásával új fejleményként tűntek fel (például a köz- és magánélet elhatárolása) vagy a politikai rendszer sajátosságaiból fakadtak (például a közjogi kérdések, az uralkodó iránti lojalitás fogalma).

Ami a védőbeszédek tartalmát illeti, a bűnvádi perrendtartás (ahogyan az előtte érvényben lévő szabályozás sem) nem határozta meg annak tartalmát, csak a következő kitételrel élt: „A perbeszédnek félbe nem szakíthatók, kivéve, ha tartalmuk a közrendet, vagy az erkölcsiséget sérti, ha bűncselekményt, vagy másnak becsületét szükség nélkül érintő kifejezéseket foglalnak magukban; vagy oly körülményt hoznak fel, melynek bizonyítását a törvény kizárja.”¹⁰² Tehát érzékelhető, hogy kizárólag a bíróság elnökén múlt, mennyire szabadon és milyen mértékben fogalmazhattak meg politikai üzeneteket az ügyvédek. Számos esetet találunk arra, hogy a

⁹⁶ A politika „bulvárosodásáról” a korszakban lásd bővebben: *Klestenitz Tibor: A politikai bulvársajtó megjelenése – egy új műfaj a budapesti sajtópiacon.* In: *A véleményesajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből.* Szerk. Klestenitz Tibor – Paál Vince. Bp. 2017. 127–150.

⁹⁷ A korszak legnagyobb francia politikai botrányában Alfred Dreyfus katonatisztet hazaárulással (titkos katonai adatok kiszolgáltatásával) vádolták meg, majd el is ítélték. Az ügy megosztotta a francia társadalmat, illetve Dreyfus zsidó származása miatt felerősítette az antiszemita hangokat a közvéleményben.

⁹⁸ *Kiss Mária Rita: Az igazság esete a politikával. Álláspontok a Dreyfus-ügyről a korabeli magyar sajtóban.* Társadalmi Szemle, 51. (1996) 8–9. sz. 133–151.

⁹⁹ A Budapesti Ügyvédi Kamara jelentése 1897-ik évi működéséről. Bp. 1898. 42.

¹⁰⁰ Lásd például: *Kik a hazaárulók? Mezőfi Vilmos sajtópöre.* Bp. 1899. 15.

¹⁰¹ E két funkcióról lásd bővebben: *Cieger A.: Mindennapok a Tisztelt Házban i.m.* 410–414.

¹⁰² 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról. (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89600033.TV&targetdate=&printTitle=1896.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> letöltés: 2019. október 23.)

tárgyalások teret engedtek a politikai megnyilvánulásoknak, amelyek természetesen egyes politikai pereknél elkerülhetetlenek voltak. Komjáthy Béla 1883-ban párttársa, Pázmándy Dénes rágalalmazási és becsületsértési sajtóügyében például, miután elmondta, hogy nem szeretne pártbeszédet tartani, mert helytelen lenne, a függetlenségi párt eszméiről szólt védőbeszédének egyik részében. Ezért a megszólalásért nem figyelmeztette az elnök.¹⁰³ Egy másik esetben viszont, egy 1904-es királlysértési perben¹⁰⁴ Lengyel Zoltán függetlenségi képviselőt rendreutasította az elnök politizálásért és az uralkodó személyének bevonásért a védőbeszédbe.¹⁰⁵ Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a politikai színtérként funkcionáló bírósági tárgyalásoknak tárgyalások itt bemutatott jellemzői egyértelműen csak a politikai sajtóperekre illenek. A következőkben egy példán keresztül azt szeretnénk bemutatni, hogy egy nem politikai jellegű bűnper is terelődhet politikai síkra, a fentebb ismertetett funkcióknak megfelelően.

Cirkusz vagy az igazságszolgáltatás temploma? A Vásonkeőy-per

1893 júliusában egy „szenzációs bűnperről,” a Vásonkeőy-perről számoltak be a hírlapok. Az ügyről kiemelte a sajtó: az teszi érdekessé, hogy abban „mint ügyvédek Eötvös Károly és Polónyi Géza fognak szemben állni”.¹⁰⁶ A hamis Vásonkeőy-váltók ügyében a vizsgálatot Polónyi Géza feljelentése nyomán indították el 1889-ben.¹⁰⁷ 1887-ben Vásonkeőy Imre öngyilkos lett, és halála után váltókövetelésekkel léptek fel az özvegnél, Eberling Amáliánál. A követelések miatt először polgári per indult, majd magánokirat-hamisítás és hamis tanúzás vádjával a budapesti törvényszék elé került Kégl József ügyvéd, Spiegel Bernát és Brunkaláné Oszvald Ilona, akit a panaszos szerint bensőséges viszonyt fűzött Vásonkeőyhez. Az ügyben a magánpanaszos képviselőjét Polónyi Géza látta el, Eötvös Károly pedig Oszvald Ilona védelmét vállalta el.

A per az izgalmas történet miatt már önmagában felkeltette a közvélemény figyelmét, azonban a vád és a védelem oldalán helyet foglaló ügyvédek és országos politikusok összecsapása kiemelte azt a többi aktuális bírósági ügy közül. A tárgyalás a közvetlen politikai előzmények következtében vált igazán érdekessé. A két függetlenségi politikus közötti személyes konfliktus az Irányi Dániel 1892-es halála után megüresedett pártelnöki pozíció miatt alakult ki, amit végül Eötvösnek sikerült megszereznie. A két politikus közötti rivalizálást Mikszáth Kálmán is megörökítette: 1893 márciusában Eötvös hatalmas sikert aratott az egyik szónoklatával a képviselőházban, és a gratulációk közepette Polónyi hallgatott egyedül. Az író szerint ez az eset jelezte, hogy a „vezéri süveg” valóban Eötvöst illette.¹⁰⁸ Maga Eötvös is ettől az időszaktól eredeztette a kettejük közötti konfliktust: állítása szerint 1893 márciusától nem beszélt többet

¹⁰³ Komjáthy B.: Védőbeszéd i. m. 151–152.

¹⁰⁴ 1904-ben Kalmár Antal újságíró királlysértés vádjával került az esküdtszék elé, mert a Független Magyarország egyik cikkében az uralkodó szerepével foglalkozott a véderő-kérdés kapcsán.

¹⁰⁵ Magyar Nemzet, 1904. március 23. 7.; Független Magyarország, 1904. március 23. 14.

¹⁰⁶ Pesti Hírlap, 1893. július 4. 11.

¹⁰⁷ Fővárosi Lapok, 1889. április 799.

¹⁰⁸ Mikszáth Kálmán: Cikk és karcolatok. XXXII. 1893. január–december. S. a. r. Sz. Garai Judit – Rejtő István. Bp. 1988. 107–108.

Polónyival közéleti kérdésekről.¹⁰⁹ A kialakult ellenséges hangulatot tovább fokozta az a májusi pártértekezlet, ahol Thaly Kálmán indítványára az egyházpolitikai vitában a szabad állásfoglalást fogadták el. Ezzel szemben Eötvös és társai a reformok melletti egységes fellépést tartották indokoltnak, és a pártból való kilépés mellett döntöttek.¹¹⁰ A pártbomlás nyomán kirobbant válság Eötvös és Polónyi személyes csataterévé változtatta az egész függetlenségi tábor. A Vásonkeőy-per pedig még jobban elmérgesítette a kettejük közötti viszonyt.

A két ügyvéd-politikus bírósági összecsapása iránti óriási érdeklődés botrányos jelene- teket szült a tárgyalóteremben (a zsúfoltság miatt például majdnem kiszorultak az újságírók a teremből), a beszámolók szerint a bíróság elnöke gyakran nem tudta kezelni a kialakult helyzete- tet.¹¹¹ A két politikus tárgyalóterembeli magatartása rendkívül ellenségesnek mutatkozott. Po- lónyit úgy jellemezték a lapok, hogy ideges volt, ám igyekezett megőrizni a higgadságát. Ezt a politikus is elismerte Eötvös védbeszédére adott válaszában: „Én igyekeztem — úgymond — megtagadni természetemet, véralkatomat és nem hoztam ide a gyűlöletet, amelyet más téren érzünk egymás ellen, meg fogom kísérelni most is az önmérsékletet fentartani, mert ez a porond nem az, ahol az ügyvédek egymás becsületében duslakodhassanak.”¹¹² Úgy véljük, Polónyi számított rá, hogy türelme elvesztése esetében indulatos, személyeskedő hangnemet vehet fel, amely miatt később támadhatják, vagy akár Eötvös szándékosan provokálhatja.¹¹³ Polónyinak ez a számítása bejött, ugyanis Eötvös az egész tárgyalás alatt személyeskedő és provokatív módon viselkedett. Ez utóbbira remek példa, hogy Polónyi vádbeszéde alatt Eötvös Károlyi Gáborral és védencével beszélgetett zavaró módon.¹¹⁴

Eötvös a tárgyalás folyamán végig azzal támadta Polónyit, hogy meghurcol egy ártatlan hölgyet és a női becsület ellen vét. Ebben a kérdésben odáig merészkedett, hogy védbeszédében rágalmazással vádolta meg Polónyit.¹¹⁵ Egy ilyen lépésnek nyilvánvalóan politikai hozadéka is lehetett, ha figyelembe vesszük, hogy – és ez a párbaj intézményét illetően válik láthatóvá a leginkább – a becsület milyen kardinális szerephez jutott a politika világában. Polónyi erre, a már említett válaszában, könnyezve a következőt adta elő: „Én becsületes nevet akarok hagyni gyermekeimre és felhívom Eötvöst, bizonyítsa be, hogy én hamis adatokat szolgáltattam itt rosszhiszeműleg.”¹¹⁶ A meglepő érzelemnyilvánítást a Pesti Hírlap így kommentálta: „Polónyi pedig a szívós, merész, a parlamentben könnyű vérrrel vádoló Polónyi, zokogásra fakadva pa- naszkodott a miatt, hogy Eötvös őt itt becsületében akarja tönkretenni.”¹¹⁷

¹⁰⁹ *Eötvös Károly*: Harcz az alkotmányért. Bp. 1909. 182.

¹¹⁰ *Szendrei Ákos*: Justh Gyula politikai pályája. A függetlenségi politizálás lehetőségei 19-20. század fordulóján. Debrecen 2012. 207.

¹¹¹ Például: Pesti Hírlap, 1893. július 7. 9.; Nemzet, 1893. július 6. 1.

¹¹² Pesti Hírlap, 1893. július 13. 11.

¹¹³ A Borsszem Jankónak a tárgyalásról szóló egyik viccében megemlégették, hogy Polónyi illedelmesebben visel- kedett a tárgyalóteremben, mint a parlamentben. Borsszem Jankó, 1893. július 9. 7.

¹¹⁴ A Nemzet tudósítása szerint Károlyi egy komikus pukedlit is csinált Polónyi előtt. Nemzet, 1893. július 11. 2.

¹¹⁵ Pesti Napló, 1893. július 13. 9.; Pesti Hírlap, 1893. július 13. 1.

¹¹⁶ Egyetértés, 1893. július 13. 3.; Pesti Napló, 1893. július 13. 9.; Pesti Hírlap, 1893. július 13. 1.

¹¹⁷ Pesti Hírlap, 1893. július 13. 1.

Tanulságosnak véljük, hogy az ítélethirdetésnél (a vádlottakat felmentették) sem Eötvös, sem Polónyi nem jelent meg személyesen, ugyanis a kettejük között felmerült lovagias ügyet intézték.¹¹⁸ Ez azt jelzi a számunkra, hogy valójában nem a vádlottakról és a bűnügyről szólt a per, hanem a nyilvánosságnak szóló ügyvédi-politikai erőfitogtatásnak tekintette a két politikus. Ezt a sajtó is felismerte, és egyúttal elítélte a tárgyalóteremben történeteket. A kormánypárti Nemzet szerint mindkét politikus leszerepelt a perben: „[...] a két nagy fiskális az ország színe előtt bebizonyította az ügyvédség és a politika összeférhetetlenségét. Az ügyvéd a magánérdekkel, a politikus a közérdekkel azonosítja magát. [...] A köz-és magánérdek azon kétlelkű mismásolásából, amit legújabbán kotyvasztott a két nagy politikus-prókátor, a magyar ember egészséges gyomra nem kér.”¹¹⁹ A Pesti Napló is hasonlóképpen reagált: „Pártvezérek küzdelme a parlamentből a büntető bíróság termébe soha át nem költözhetik. Ha egyszer ez is megtörténik, akkor állítsuk a fejfát a magyar állam legkényesebb életere- tényezőinek sírja fölé.”¹²⁰ A Pesti Hírlap a botrányos jelenetek miatt az alábbi jegyezte meg: „A tárgyalási terem az igazságszolgáltatás temploma, nem pedig Barokaldi-féle cirkusz.”¹²¹ Az Ország-Világ pedig rávilágított az ügyvéd-politikusi szerep ellentmondásosságára: „A derék honatya azután másnap, mikor sikkasztókat védelmezett, betörőket mentett meg, hamis váltókat igazolt, fölszólal a képviselőházban, hogy magasztos elveket védelmezzon, minisztereket buktasson, Európa figyelmét magára vonja.”¹²² A hírlapok ugyanakkor nyilvánvalóan nem, vagy csak elvétve reflektáltak a saját szerepükre a helyzet kialakulásában, holott a feszültség és az érdeklődés növeléséhez hozzájárultak – a politikai állásfoglalásuknak megfelelően elfogult – tudósításaikkal. A sajtó eljárásának a kritikáját a Borsszem Jankó fogalmazta meg egyik versében explicit módon:

„Mégis legszebb, dicsőbb, nagyobb,
Azt hiszem, e rút dologban
Te voltál óh, magyar sajtó!
Szivem érted büszkén dobban.

Egy rongy kriminális kérdést
Párt szempontból ítélte meg;
Vádlót, védőt pártembernek
Tekintél s nem peres félnek.”¹²³

A Vásonkeőy-per hatással volt a Polónyiról, mint ügyvédről és politikusról kialakított képre. A Borsszem Jankó például sok karikatúrában és viccben ábrázolta a függetlenségi poli-

¹¹⁸ Nemzet, 1893. július 13. 2.; Pesti Hírlap, 1893. július 14. 10.

¹¹⁹ Nemzet, 1893. július 15. 2.

¹²⁰ Pesti Napló, 1893. július 7. 2.

¹²¹ Pesti Hírlap, 1893. július 13. 1.

¹²² Ország-Világ, 1893. július. 16. 472.

¹²³ Borsszem Jankó, 1893. július 16. 7.

tikust műkönyvezőként a pert követően, de még jóval később is.¹²⁴ Ennek jelentőségére pedig éppen ebben a perben találhatunk némi adalékot, ugyanis amikor megkérdezték az egyik tanútól, hogy ismeri-e Polónyt, azt felelte: az élelapok illusztrációiból ismeri.¹²⁵

Eötvös és Polónyi ügyvédi összecsapásai rögzültek a köztudatban, például Beck Lajos is megemlékezett róluk: „Az ilyen küzdelmek olyan erővel folytak kettőjük között, hogy egyszer Polónyi, máskor Eötvös fakadt sírva a túlfeszült izgalomtól. De amíg Eötvös ragyogó humorával gyönyörködtette a bíróságot és hallgatóságát, egyszerűen nem véve tudomást az akkoriban újonnan megalakított Bünvádi Perrendtartásról, mondván: »Nekem a régi is jó«, addig Polónyi nagyszerű törvényismeretével, furfangos törvény-magyarázatával és az ellenfél minden gyengéjét pillanatok alatt kiismerő és kihasználó fürgeségével rendszerint győztes maradt.”¹²⁶ A két ügyvéd-politikus tárgyalótermi stílusa befolyásolta a következő generációkat is. Erre az 1908-as Lengyel-Polónyi per kapcsán találunk – bár éppen egy negatív tartalmú – utalást: „Ha meggondoljuk azt az erőszakos, konok, pökhendi, a bíróság tisztességét sem kímélő védő módszert, melyet példának okáért Eötvös Károly és éppen Polónyi honosítottak meg, s melyben legtanulékonyabb apostolaik éppen Vázsonyi Vilmos és Lengyel Zoltán [...]”¹²⁷

A Vásonkeőy-per példáján keresztül kirajzolódott, hogy a tárgyalótermi nyilvánosságot miképpen használhatták a politikusok egy párton belüli konfliktus, a pártvezéri címért folytatott harcban. Ezzel egyúttal rámutattunk arra is, hogy a képviselők politikai presztízsre is befolyással lehetett az ügyvéd-politikusi működés. Ebben pedig meghatározó szerep jutott a sajtónak, ugyanis – amellet, hogy szenzációként tálalták az ügyet – már a tárgyalás kezdete előtt a két „pártvezér-aspiráns” vetélkedéseként kezelte a pert, aminek előnyeit és hátrányait is felismerhette a két politikus.

Összefoglalás

Szabó Dániel az ügyvéd-politikusokat illetően úgy fogalmazott egyik munkájában, hogy szinte lehetetlen megállapítani: az ügyvédi praxis jelentett-e előnyöket a politikában, vagy a parlamenti szereplés, a politikai kapcsolatok segítették-e a képviselőt az ügyfelek megszerzésében.¹²⁸ Noha e második kérdésre is utaltunk, a tanulmány az első szempontból közelítette meg az ügyvéd-politikusok helyzetét. Arra igyekeztünk – ha nem is teljes körű – választ adni, hogy az ügyvéd-képviselők jelenléte modern fejleménynek tekinthető-e a dualizmus kori politikában.

Az ügyvéd-politikusokról szóló diskurzus több ponton is a politika működésének átalakulására reagált, amikor a képviselet tartalmának problematikáját érintette. A kijárási kérdése és az ügyvédi szakma felőli külső elvárás jelezte például, hogy a honatyák már nemcsak orszá-

¹²⁴ Lásd például: Borsszem Jankó, 1893. július 23. 1., 1893. augusztus 6. 3., 1906. február 25.

¹²⁵ Pesti Hírlap, 1893. július 11. 11.

¹²⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 3042. tétel. Beck Lajos emlékiratai 1890–1912. 123.

¹²⁷ Budapesti Hírlap, 1908. május 1. 2.

¹²⁸ Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944: parlament, pártok, választások. Bp. 1999. 99.

gos, hanem egyéb (választókerületi, egyéni, szakmai) érdekeket is képviselnek, vagy legalábbis elvárják tőlük azt. Láthattuk, hogy az összeférhetetlenségi kérdés tekintetében mind az ügyvédi, mind a politikai közegben különálló csoportként jelentek meg az ügyvéd-képviselők, illetve a két szerep szoros összefonódásának problematikáját is érzékelhettük.

Az ügyvéd-képviselők önreprezentációját választottuk ki részletesebb vizsgálatra, amelynek során kirajzolódott, hogy az ügyvéd-politikusokról alkotott képre hatott az ügyvédi tevékenységük és annak alakítására felhasználták a tárgyalóterem adta nyilvánosságot is. Eből a szemszögből mindenképpen modern fejleményként tekinthetünk az ügyvéd-politikusok jelenlétére. E tendencia azonban legalább annyira az ügyvédi tevékenységre is kihatott, ugyanis e szereplések az ügyvédi irodának is reklámot jelentettek. Mindebben kulcsfontosságúvá vált a sajtónak, illetve magának a közönségnek, a potenciális ügyfélkörnek a szerepe is. E két tényező magyarázza ugyanis, hogy a politikusi hírnévre, presztízszre hatott az ügyvédi munka, illetve, hogy azt tudatosan fel is lehet használni annak alakítására.

Az elemzés egy további fontos tanulsággal járt: az ügyvéd-képviselők egy rétegzett csoportot alkotnak a parlamentben. Így nemcsak a szakirodalom által alkalmazott kettős felosztás lehet érvényes az esetükben, hanem különböző, a képviselői szerepekhez hasonló csoportokat jelölhetünk ki velük kapcsolatban. A szerepfelfogás vizsgálatakor feltűntek a zömmel kormánypárti „hátsópados” ügyvéd-képviselők és olyan honatyák is, akik az ügyvédi szaktudásukat szakpolitikusként érvényesítették. Egy harmadik csoportként az ellenzékhez tartozó és ott akár vezető szerepet betöltő, országosan ismert védőügyvédként működő képviselőket (Eötvös Károly, Polónyi Géza, Vázsonyi Vilmos stb.) határolhatjuk körül. E kategóriák további vizsgálati szempontokkal szolgálnak az ügyvéd-képviselők kérdésének feltárásához. Részletesebb kutatást igényelne az ügyvéd-képviselők politikai kompetenciáinak megismerése. Ehhez, ahogyan korábban utaltam rá, a nemzetközi szakirodalom is támpontot nyújthat. Úgy véljük például, hogy bizonyos, az ügyvédi működésből származó adottságok (például a jól informáltság, a társadalmi kapcsolatok) szintén rávilágíthatnak az ügyvéd-képviselői szerepnek azon jellemzőire, amelyek a professzionalizációhoz és a politizálás átalakulásához kapcsolódnak. Az ügyvédek szerepe főként értékes lehetett egy olyan politikai közegben, mint a dualizmus kori belpolitika, amelyben a különféle alkufolyamatok központi szerephez jutottak.¹²⁹ Végezetül, annak a tézisnek az igazolásához, hogy a modernnek vélt fejlemények az ügyvéd-képviselőknél a „politikai vállalkozó” típusához társíthatók, leginkább életrajzi, az egyes ügyvéd-képviselők egyéni politikai működését érintő kutatások szükségesek.

¹²⁹ Uo. 15.

Kazareczki Noémi

ZUBOVITS FEDOR (1846-1920) HUSZÁRKAPITÁNY RENDHAGYÓ KATONAI PÁLYÁJA

Az életút

Zubovits Fedor (1846–1920) sokoldalú és legendás személyiség, aki katona, haditudósító, vadász, sportember, feltaláló, diplomata, publicista, megyei tisztviselő, illetve nem utolsó sorban a 19. század utolsó párbajhőseinek egyike volt. Kalandos élete és nem mindennapi tettei révén már saját korában legendává vált. Ez azonban nemcsak az előbb említett virtusnak volt köszönhető, hanem a rendszeres híradásnak is, amelyről gyakran ő maga gondoskodott. Számtalan cikk látott napvilágot hazai és külföldi tevékenységéről, valamint számos publicisztikája jelent meg különböző témákban, így a dualista Monarchia közéletében és a birodalmon kívül is ismert személyiség volt, ezért alakja már életében sokakat megihletett.¹

Zubovits népszerűségét az 1874-es Bécs-Párizs távlovagló rekord felállításával vívta ki, s ettől kezdve életének szinte minden mozzanatáról tudósítottak a napilapok, vagy ő maga. Publicisztikáinak témája a külpolitikai, nemzetgazdasági kérdésektől, az izgalmas vadászkalandokig és nem utolsó sorban a nyílt levelekig terjedt, amellyel mindig az aktuális ellenfelét „tisztelte” meg. Főként a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap* hasábjain jelentek meg a tehetségéről tanúskodó, szófordulatokban gazdag, humort sem nélkülöző írásai.

1882-ben fejlesztette ki és szabadalmaztatta Zubovits a szárazföldi torpedót, amely által anyagi függetlenségre tett szert, így kedvenc hobbijának, az afrikai vadászatnak és az adriai vitorlázásnak szinte élete végéig hódolhatott. Utóbbi sportágban úttörőnek számított, mivel az elsők között épült meg az 1880-as években *Deserteur* nevű kuttere Triesztben.²

1890-ben került a Nógrád megyei közélet fókuszába, amikor bérleti szerződést kötött Schuster Konstantin váci püspökkel, ennek köszönhetően a nógrádverőcei Migazzi-kastély lakója volt a püspök haláláig, 1900-ig.³ A legtöbb peres ügye és számos párbaja erre az időszakra esett. Ezekről volt hangos a nógrádi és az országos sajtó is.

Azonban nemcsak botrányaival, hanem közéleti tevékenységével is felhívta magára a

¹ *Gárdonyi Géza*: A béna. In: A két menyasszony. 1897. <http://mek.niif.hu/05400/05404/05404.htm#8> (Letöltés: 2018.02.10.); *Krúdy Gyula*: Zubovits Fedor, aki Pesten is oroszlanokra vadászott. In: Egy boldog korszak Budapest történetéből. Egy krónikás könyvből. 1925. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/egy-kronikas-konyvebol-portresorozatok-emlekezesek-13A14/egy-boldog-korszak-budapest-tortenetebol-13FE9/zubovics-fedor-aki-pesten-is-oroszlankra-vadaszott-14172/>; *Mikszáth Kálmán*: Vahot Imre bácsi. In: Cikkek és karcolatok I. 1879. <http://mek.niif.hu/00900/00900/html/18.htm> (Letöltés: 2018.02.15.).

² *Leidenfrost Gyula*: Tengeri krónika. Adatok a magyar tengeri sporthajózás történetéből. In.: A Tenger. Szerk. Koch Nándor. VII-XII.1936. 63–64.

³ Zubovits Fedor haszonbérleti szerződése. A váci püspökség gazdasági iratai XXXIII/51. B78. 1853–1897. Vác Város Levéltára.

figyelmet Zubovits. Ferenc József Nógrád megyei látogatásakor ő volt az egyik főszereplője az eseményeknek, mivel ő tanította be a királyt fogadó 27 tagú nemesi lovas bandériumot.⁴ 1899-ben Nógrád Megye Törvényhatósági Bizottságának tagjai közé is beválasztották, erről tanúskodnak a törvényhatóság jegyzőkönyvei. A díjnokok fizetésemelésének érdekében nyílt levelét egyenesen a belügyminiszterhez intézte.⁵

Miután letelt a bérleti szerződése a váci püspökkel a Migazzi-kastélyt illetően, Triesztbe költözött, ahol a hadügyminisztériumtól megvásárolt Kressich erődben rendezte be néprajzi- és fegyvergyűjteményét, ő azonban családjával saját villájában élt.⁶ Felesége, Anna Stotz pár év múlva bekövetkezett halála miatt 1904-ben visszatért először Alagra, majd 1906-tól Visegrádon telepedett le, ahol életének hátralévő részét töltötte.⁷

1. kép. Zubovits Fedor kitüntetésekkel 1906-ban (Forrás: Kubinyi Ferenc Múzeum)

Visegrádon is foglalkozott közéleti kérdésekkel, de még Alagon határozta el, hogy az országgyűléshez fordul az angol zsolók megadóztatása ügyében.⁸ Memorandumát Hentaller Lajos képviselőn keresztül adta be, s azt meg is tárgyalta és el is fogadta a tiszelt ház.⁹

1907-ben újabb találmánya készült el, az akusztikus vészfék, amelyet abból a célból tervezett meg, hogy kiküszöbölje a szemaforok hibás működése által okozott vasúti szerencsétlenségeket.¹⁰ 1908-ban erős lobbizást folytatott a Visegrád-Budapest villamos

⁴ Pesti Hírlap, 1894. szeptember 16. 259. sz. 6.; Vasárnapi Ujság, 1894. szeptember 23. 38. sz. 626.

⁵ Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyve, Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL NML) IV. 402.25.

⁶ Losoncz és Vidéke, 1902. május 25. 21. sz. 2. Az 1854-ben épült osztrák erődöt az 1920-as években lebontották és a *Faro della Vittoria* emlékművet emelték az alapjaira.

⁷ Pesti Hírlap, 1904. május 18. 138. sz. 12.

⁸ Békésmegyei Közlöny, 1906. november 15. 95. sz. 3. Zubovits Fedor Wekerlénél.; *Pesti Napló*, 1906. november 15. 314. sz. 3. A képviselőház ülése.

⁹ Képviselőházi Napló (továbbiakban: KN) III. kötet, 1906. október. 10-11. 14. 312.

¹⁰ Magyar Királyi Szabadalmi Hivatal, Szabadalmi leírás, 41153. sz.

vasútvonal kiépítésének érdekében.¹¹ Ugyanebben az évben kérte Wekerle Sándor miniszterelnök támogatását, hogy a magyar lótenyésztés előmozdítása érdekében Egyiptomba utazhasson, amihez meg is kapta a külügyminisztérium hozzájárulását.¹² 1909-ben a Függetlenségi 48-as Kossuth-Párt kültagjai közé is beválasztották.¹³

1911–1912-ben haditudósítói tevékenységgel bízták meg abból a célból, hogy az olaszok líbiai okkupációját figyelemmel kísérje az olasz–török háborúban.¹⁴ Néhány év múlva újabb külügyi-szakértői megbízatást kapott az 1914-ben nemzetközi felügyelettel létrehozott „önálló Albániában”.¹⁵

Az I. világháborúban is részt vett, reaktiváltatta magát. A háború alatt a hadikölcsönbe és részvényekbe fektetett hatalmas vagyonát elvesztette, ezért nem akarta elfogadni 1916-os nyugdíjazását, végrendelete is folyamatosan változott ennek függvényében.¹⁶ Nehéz anyagi helyzetén enyhített 1918-ban utolsó kinevezése, amikor országos cigányfelügyelői feladattal bízták meg.¹⁷

Halála előtt egy évvel még tevékenyen részt vett az általa gyűlölt Tanácsköztársaság szereplőinek „elszámoltatásában”. Egy anonim visszaemlékezés szerint Zubovits őrnagy vezette Korvin Ottó vallatását a Zrínyi utcai főkapitányság épületében 1919 augusztusában.¹⁸ Az őrnagy 1920. október 16-án hunyt el, a Kerepesi Temetőben helyezték végső nyugalomra.¹⁹ Valószínűleg a Tanácsköztársaság elleni szerepvállalásának köszönhető, hogy a két világháború között szinte reneszánsza volt a Zubovits Fedor életével foglalkozó műveknek.²⁰ Az ötvenes évektől feledésbe merült a neve, majd az ezredfordulótól kezdett ismét felbukkanni a sajtóban, amely napjainkban is megfigyelhető.²¹

Gazdag életútjából az alábbiakban általánosnak nem nevezhető katonai pályáját és annak leágazásait tárjuk fel.

¹¹ Visegrád község képviselő testületi jegyzőkönyve. 1908.06.23-i jegyzőkönyvi bejegyzés. MNL Pest Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL PML) 8/1908.; *Pesti Hírlap*, 1908. április 11. 89.sz. 11. A Budapest-visegrádi villamos vasúttért

¹² Zubovits Fedor levele Wekerle Sándorhoz. Visegrád, 1908. december 15. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 26 XLI - 5803/1908.

¹³ Budapesti Hírlap, 1909. december 04. 287. sz. 5. A Kossuth-Párt új kültagjai.

¹⁴ Budapesti Hírlap, 1911. november 12. 269. sz. 10. Zubovits Fedor Tripolisban; The New York Times, 1912. április 08. 3. Declares Italian's position desperate.

¹⁵ Tolnai Világlapja, 1914.május 10.19. sz. 11. Zubovits Fedor Albániában

¹⁶ Zubovits Fedor végrendelete 1915. Hedry Aladár közjegyző iratai. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) – VII. 171.a. –1915 – 0009. Fiók végrendelet. BFL –VII. 6. e. – 1920–157.

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1918. november 30.281.sz. 7.

¹⁸ *Markovits Görgyi*: Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Budapest.1964.197.

¹⁹ Ország –Világ, 1920. október 31. 44. sz. 531–532. Zubovits Fedor.

²⁰ A teljesség igénye nélkül: *Keller Andor*: A Rettenetes Fedor. 8 Órai Ujság, 1936. június 03. 126. sz. – 1936. július 12. 158. sz.; Tolnai Világlapja, 1937. május 12. 20. sz. – 1937. június 23. 26. sz. *Faragó Jenő*: A vitéz huszár a rádióban. Esti Kurir, 1935. február 27. 48. sz. 6.; *Herczeg Ferenc*: Herczeg Ferenc emlékezései. Gótikus ház. 1939. http://mtdportal.extra.hu/books/herczeg_ferenc_emlekezesei_2.pdf (Letöltés 2017.10.07.)

²¹ Népszabadság, 2000. 244. 34. A lovassági úszókészülék feltalálója. Népszabadság, 2001. július 7. 31. Zubovits Fedor. Magyar Nemzet, 2009. március 7. Úszó koporsó – Százharminc éve tűnt el Szeged a föld színéről.

A császári-királyi seregben

Zubovits Fedor a Hont megyei Felsőtúron született 1846-ban régi lengyel nemesi család sarjaként. Édesapja, Zubovits József (1812–1861), aki 1848 előtt Hont megye alpenztárnoka, a vármegye táblabírája, a császári királyi úrbériszék ülnöke volt, az 1850-es évektől Balassagyarmaton a törvényszéki bírói tisztséget töltötte be.²² A család Balassagyarmaton tartózkodott Zubovits József 1861-ben bekövetkezett haláláig. A két fiúgyermekkel egyedül maradt édesanya ezt követően nehéz helyzetbe került, erről tanúskodik az özvegyi nyugdíj és gyermeknevelési segély iránti kérelme.²³

Fedor 1856-tól a váci kegyesrendi gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait igen jó tanulóként, majd a bécsi Theresiánumba került, ahol négy osztályt végzett. Édesapja korai elvesztése miatt bizonyára már fiatalon nagy önállósághoz szokott, illetve feltehetően a család anyagi helyzete is megrendült. Ezért is dönthetett úgy, hogy a katonai pályát választja. 16 évesen, 1862. szeptember 24-én belépett a cs. k. 25. gyalogezredbe, majd 1863-ban a 9. számú Liechteinstein huszárezredbe. 1864-ben hadapród lett, 1865-ben már hadnagyi rangban szolgált.²⁴ Egy év múlva vett részt első hadjáratában, az 1866-ban poroszok ellen vívott königgrätzi, münchengrätzi és a jicini ütközetekben.²⁵ Az ütközeteket Pejacsevich Miklós gróf ezredében és Edelsheim Gyulai Lipót hadosztályában tapasztalta meg. Emlékébe mélyen beleívódtak ezek az események, így későbbi visszaemlékezésében is pontosan tudta rekonstruálni a csatát.²⁶

A honvédség kötelékében leágazásokkal

A honvédség újbóli felállítása az 1867-es kiegyezést követően új helyzetet teremtett. Az 1867-es kiegyezés eredményeként létrejött Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres ereje az általános hadkötelezettség elvén épült fel. A fegyveres haderő első vonalát ezután a császári és királyi (k. u. k.) hadsereg és haditengerészet adta, a honvédség, illetve a Landwehr a fegyveres erőnek második vonala volt, a harmadik vonalat a népfelkelés (Landsturm) képezte. A magyar honvédség

²² Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest. 1865. 445; Nógrádi Lapok, 1874. november 15. 46. sz. 2–3. *Zubovics Fedor*.

²³ Okolicsányi Szidónia özvegyi nyugdíj iránti kérelme 1861. szeptember. Nógrád vármegye Törvényszékének iratai. MNL NML IV. 273. 13459/1861.

²⁴ Váci kegyesrendi gimnázium évkönyvei 34–35. kötet. Vác Város Levéltára. VIII. 51-d. 1856/57–1861/62. Az évkönyv bejegyzései arról tanúskodnak, hogy tandíjat fizetett. A bécsi Theresiánumban valószínűleg nem kellett fizetnie, az intézmény felvállalta az árva tisztek gyermekeinek és a nemes ifjagnak a képzését. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg–Monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története. Budapest. 1993. 105–106.; Zubovits Fedor minősítési lapja. Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (továbbiakban: HL) AKVI 30996.

²⁵ Militärschematismus des österreichischen Kaiserthumes für 1866, 187.

²⁶ Zubovits szerint Edelsheim Lipót sok stratégiai hibát vétett, de csak az iránta való szeretetnek volt köszönhető, hogy a hadosztály tisztikara és legénysége a végsőkig megtette a kötelességét. Budapesti Hírlap, 1909. június 27. 151. sz., 32. Az icini harc.

csupán gyalogos és lovascsapatokból alakult meg. A gyalogságot 82 zászlóalj (ebből 4 horvát), a honvéd lovasságot 32 század (28 huszár és 4 horvát dzsidás alakulat) alkotta.²⁷ A cs. k. seregben szolgáló magyar katonák közül sokan éltek az átlépés lehetőségével, köztük Zubovits Fedor is, aki 1867. szeptember 16-án rangfenntartás nélkül lépett ki a közös hadseregből, viszont 1867 őszén nem a honvédséghez, hanem Garibaldi csapatához csatlakozott.²⁸ Az itáliai „kaland” után 1869. október 4-én lépett be a m. kir. honvéd lovasságához, ahol közhonvédként folytatta pályafutását, de igen rövid időn belül, október 24-én ismét hadnaggyá nevezték ki.²⁹

A lovasság újoncai 1869. november 1-jén vonultak be. A törzsek előzetes kiképzésére júniusban Pesten került sor 223 fővel. Az 1869 szeptemberében befejezett kiképzés után majd minden honvédkerületben kerületi lovas tanosztály alakult.³⁰ Feltételezhetjük, hogy Zubovits is részt vett az újoncok kiképzésében, tekintve, hogy egy hónapon belül hadnaggyá léptették elő.³¹ Zubovits 1870–1871 között a székesfehérvári és a kecskeméti központi lovas főtisztképző iskolában fejlesztette képességeit, majd a 15. hajdúsági, a 24. veszprémi, a 20. pest-jászsági, a 4. bácskai és a 9. torontáli honvédlovasszáhadhoz osztották be. A sok áthelyezés valószínűleg az 1871-ben felállított 8 új lovasszáhad felállítása miatt történt.³²

1872-től Zubovits sokat betegeskedett, ezért szabadságolt (tartalékos) állományba került, illetve ideiglenesen nyugdíjazták. Ekkor szünetelt a katonai pályája, mivel 1872–1874 között Egyiptomban tartózkodott, ahol Ismail egyiptomi alkirály kormányzójának, *Sefer* pasának a lovászmestere és mindenese volt.³³

1874-ben szintén várakozási illetékkel, újabb egy év szabadságot engedélyeztek Zubovits számára, ami megfelel annak a gyakorlatnak, hogy a katonai felülvizsgáló bizottság a részlegesen rokkantakat általában fél illetménnyel legfeljebb egy évre szabadságolta.³⁴ Zubovits Fedor illetménye az 1870-es években kb. 720 forintot tehetett ki, amelynek a fele csekély jövedelemnek számított. Anyagi helyzetéről nem sokat tudunk ebből az időszakból, csupán azt, hogy adóssága nem volt.³⁵

A „betegeskedő” katona még ebben az évben nagy vállalkozásra szánta rá magát. A lovak idomításában és a lovaglásban igen nagy tehetséggel megáldott Zubovits ugyanis egy fogadást kötött, mely szerint lóváltás nélkül lovagol Bécsből Párizsba az addigi legrövidebb

²⁷ *Balla Tibor*: A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914. Budapest. 2000. 22.

²⁸ Jegyzőkönyv. Jeszenszky István közjegyző iratai. BFL–VII. –216.a. –1907–0151

²⁹ Egy honvéd lovasszáhad két tisztből és negyven lovasból állt. A honvéd lovasság állományát 1869-ben 80 tiszt és 2300 katona képezte. *Balla T.*: A magyar királyi honvéd lovasság i. m. 22.

³⁰ *Barczy Zoltán – Somogyi Győző*: A királyért és a hazáért! Budapest. 1990. 62.

³¹ Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI, 30996.

³² Az átszervezésre 1871 májusában történt a katonai határőrvidék polgárosítása miatt. *Balla T.*: A magyar királyi honvéd lovasság i. m. 22. 29–30.

³³ Koscielszki László lengyel származású gróf a török hadseregben szolgált, ő fogadta Kossuth Lajost és a magyar emigránsokat, amikor megérkeztek Törökországba. A török Abdul Medsid halála után Izmail egyiptomi khedive szolgálatába állt, s pénzügyminisztereként nagyban elősegítette a Szuezi-csatorna kiépítését. Vasárnapi Ujság, 1898. február 19. 8. sz. 122. *Sefer* Pasa gyűjteménye; Nógrádi Lapok, 1874. november 15. 46. sz., 2–3.

³⁴ Honvédségi Közlöny, 1874. július 29. 13. sz. 82.; *Balla Tibor*: Az osztrák-magyar tábornoki kar elitje a Nagy Háborúban. Bevezetés egy lexikonhoz. Hadtörténelmi Közlemények. 123. évf. 3. sz. 2010. 605–646.

³⁵ *Deák I.*: Volt egyszer egy tisztikar i. m. 154. Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI, 30996.

időn belül. 1874. október 26. és november 9. között tette meg az utat. A fogadást megnyerte, és ezzel kisebb vagyonhoz jutott.³⁶

1875-ben sem tért még vissza a honvédséghez, bár szeptemberben átkerült a 6. honvéd-lovasrezred 1. századához, mint várakozási illetékkal szabadságolt lovas hadnagy, 1875. november 1-jén pedig Ferenc József főhadnaggyá léptette elő.³⁷

1875-ben csatlakozott a spanyolországi karlista háborúhoz. A jelenleg rendelkezésre álló forrásokból nem derül ki, hogy milyen okból csatlakozott a spanyol trónviszály miatt kialakult háborúhoz, és hogy miért a karlisták ellen harcolt.³⁸

A Spanyolországból visszatért Zubovitsot 1876-ban Vácon találjuk a 6. honvéd huszárezred 1. századánál, még mindig mint szabadságolt állományú főhadnagyot. 1877-ben a budapesti 1. számú honvéd huszárezredhez osztották be.³⁹

A főhadnagy azonban nem várt sokáig, hogy egy újabb, a Habsburg Birodalom érdekszféráján kívül eső hadi eseményben vegyen részt, s ez nem volt más, mint az 1877-ben kirobbant orosz–török háború. Zubovits a törökök oldalán kötelezte el magát, és mint látni fogjuk ezt követően is a térségben, pontosabban a Balkánon maradt.⁴⁰

Egyes források szerint Zubovits Fedor 1878-ban részt vett az Osztrák–Magyar Monarchia első komoly katonai bevetésében, Bosznia-Hercegovina okkupációjában.⁴¹ 1880-ban viszont már Albániában találjuk, amikor az albán nemzetté válás hajnalán harcokba bocsátkozott a katolikus miridita törzzsel Montenegró ellen.⁴²

1878-tól a kecskeméti 4. számú honvéd huszárezred szabadságolt főhadnagya 1882-ig. 1883-tól ismét a váci honvédhuszárok szabadságolt főhadnagya, 1884. szeptember 8-ától II. osztályú címzetes századosa. A címzetes századosi kinevezés valószínűleg összefüggött az általa kifejlesztett szárazföldi torpedóval, melynek használati jogát a közös hadsereg is megvásárolta.

Utolsó katonai bevetése a Nagy Háborúban történt, amikor 1914-ben nyugalmazott honvéd huszár századosként reaktiváltatta magát, hogy torpedóosztagát vezethesse. 1916-ban őrnagyi rangra emelték, és ebben az évben véglegesen nyugdíjazták.⁴³

³⁶ 100 ezer frank, 15 ezer Ft, és Öfelsége 600 db „aranya”. Nógrádi Lapok, 1874. november 15. 46. sz. 2–3.

³⁷ Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI 30996.

³⁸ Budapesti Hírlap, 1904. július 29. 209. sz. 8.

³⁹ *Szathmáry I.*: Zubovits Fedor i. m. 38.

⁴⁰ Nógrádi Lapok, 1877. augusztus 16. 32. sz. Eredeti levél a Balkánról.

⁴¹ Zubovics Fedor címszó. Pallas Nagy Lexikona, 16. kötet. 1897. 1184.

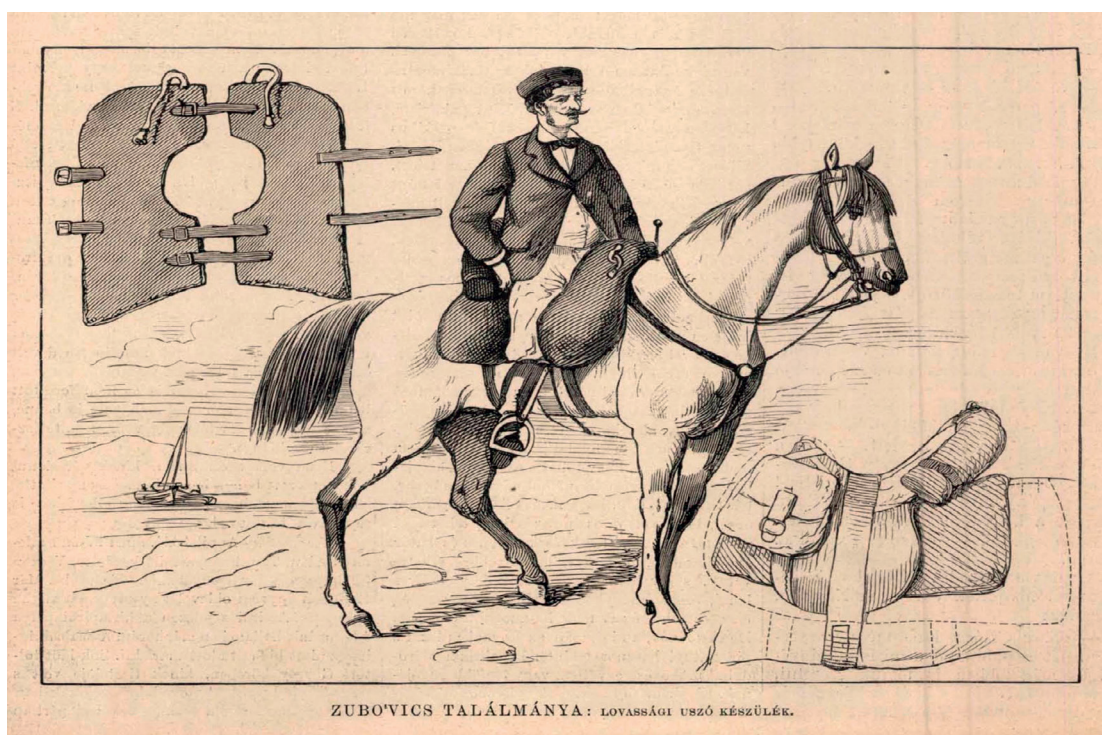
⁴² Vasárnapi Ujság, 1880. szeptember 9. 38. sz. 630.

⁴³ Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság Döntése Zubovits Fedor „Memorandumára”. HL, Honvéd Főparancsnokság, 1916, eln. 2705.

Katonai műszaki találmányai

A lovassági úszókészülék

Első találmánya, melyet a katonaság számára fejlesztett ki az ún. lovassági úszókészülék volt, mely azt a célt szolgálta, hogy a szélesebb folyókon is a lovas képes legyen átkelni lovával, akár a fagypont feletti néhány fokos vízben is. A ló nyergére két felfűjt tömlő volt ráerősítve, amelyet a lovas könnyűszerrel fel tudott fújni egy cső segítségével, akár anélkül, hogy leszálljon a lóról.⁴⁴ Kísérletét Budapesten 1877. február 25-én, Bécsben 1877 márciusában mutatta be a nagyközönségnek és a honvédelmi minisztérium küldötteinek.⁴⁵

2. kép. A lovassági úszókészülék rajza. Vasárnai Ujság, 1877.04.29. 17. sz. 260. (Forrás: ADT PLUS)

A szárazföldi torpedó

Zubovits Fedor főhadnagy élete az 1880-as évektől gyökeresen megváltozott, ugyanis 1882-ben fejlesztette ki azt a szárazföldi torpedót, amelynek használati jogát sorra megvásárolták a különböző államok. Találmányának köszönhetően anyagi egzisztenciája gyökeresen eltért tisztársaiétól.⁴⁶

⁴⁴ A szabadságom kelte: 1876. november 11. Központi Értesítő, 1878. május 22. 37. sz. 150.

⁴⁵ Vasárnapi Ujság, 1877. február 25. 8. sz. 124–125. Vasárnapi Ujság, 1877. április 29. 17. sz. 262. Zubovics új találmánya.

⁴⁶ Pesti Hírlap, 1901. december 2. 333. sz. 5.

Zubovits kísérleteit megelőzően a hadászati robbanóanyagok területén jelentős változások történtek, a ma használt alapvető robbanóanyagok felfedezése erre az időszakra tehető. Kiemelkedő munkát végeztek e téren a Monarchia katonai szakemberei. Például Fülöp Hess a robbanóanyagok vizsgálatában végzett kutatásai által ért el eredményeket (Hess-féle döngölő próba és ingás erőmérő), valamint a „pillanatnyi durranózsínór gyújtózsínór” felfedezése által vált ismertté. Trauzl Izidor nevét említhetjük még meg, aki 1869-ben műszaki főhadnagyként a tüzérségi lögyapotot vizsgálta Angliában. Ennek eredménye lett a nevéhez fűződő lögyapot-dinamit feltalálása.⁴⁷

1882-ben Zubovits Fedor találmányát a Fővárosi Lapok adta hírül, amely szerint Bécsben került bemutatásra Jenő főherceg, Salis-Soglio tábornok, valamint Millositz ellentengernagy jelenlétében jó sikerrel.⁴⁸ A szabadalom csak két évvel később lett bejegyezve „hordható védelmi aknák szárazföldi torpedók számára” elnevezéssel.⁴⁹

A szárazföldi torpedó a működési elvét a Pallas Lexikon így ismerteti:

„Robbanóanyaggal telített vas, vagy faedény, amely utakon, útszorosokon elásva oly szerkezettel bír, hogyha egy csapat reája lép, felrobban. E torpedónak további fejlesztése Zubovits Fedor honvéd huszárszázados érdeme, ki a csapatok által vihető 2 kg robbantó gelatint tartalmazó repülő torpedót, tábori erősítéseknél használt, 10 kg robbanóanyaggal ellátott torpedót és állandó erősítéseknél alkalmazott 15 kg gelatintöltetű torpedókat készített. Torpedói, minőségük szerint, a reátaposás folytán bizonyos akadálytárgyak eltávolításánál vagy pedig villamosság által tetszés szerinti pillanatban, végre egy szabályozható óramű-szerkezet segélyével, előre meghatározott időben robbannak.”⁵⁰

A legújabb haditechnikai kutatások szerint „1885M Land-Torpedo” néven rendszeresítették Zubovits találmányát a császári-királyi hadseregben. Ez a típus egy két részre osztott fából készült doboz volt. Alsó részében kapott helyet a robbanótöltet, felső felében a gyújtószerkezet, amely működtette az aknát. A gyújtás a gyújtószerkezethez kapcsolt drót meghúzásával lépett működésbe.⁵¹

Zubovits a torpedó használati jogát elsőként a közös hadügyminisztériumnak adta el 1882. november 16-án. Az ezt követő három évben Svájcnak, Svédországnak, Dániának, Kínának, Szerbiának és Törökországnak. Az eladás tényét nemcsak a Zubovits könyvében mellékelt dokumentumok bizonyítják, hanem (a vételáron kívül) a fenti országok uralkodói által adományozott rendjelek és kitüntetések is.⁵²

⁴⁷ Lukács László: A honi katonai robbanástechika az I. világháborúban. Műszaki Katonai Közlöny XXIV. évf. 2014. 2. sz. 49–80. 50.

⁴⁸ Fővárosi Lapok, 1882. március 2. 50. sz. 326.

⁴⁹ 1884. október 23-án. Központi Értesítő, 1885. december 20. 101. sz. 786.

⁵⁰ Szárazföldi torpedó címszó. Pallas Nagy Lexikona, 16. kötet. 1897. 281.

⁵¹ Kelemen Ferenc: Szárazföldi torpedó – a Zubovits-féle 1908M akna. In: Haditechnika 2014. 3. sz. 66.

⁵² Fedor von Zubovits: The Automatic Seninels and Land Torpedoes. Trieste.1902.; Az 1888-ban kapott rendjelek mindegyikét a találmányáért kapta. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára, 1888. január 26. 4. sz. 27.

1883-ban kezdte el oktatni működését a cs. k. hadseregben, erről tanúskodik a barátjához, Hentaller Lajos képviselőhöz Bécsből írott levele, miszerint éppen szárazföldi torpedó tanfolyamot tart, és már a második torpedóosztályt oktatja, s ehhez át is vette a 70 mázsa dinamitot.⁵³

Valószínűleg találmányának köszönhetően léptették elő Zubovits főhadnagyot 1884-től a VI. váci honvédezred címzetes II. osztályú századosává, s ettől kezdve Zubovits kapitány néven ismerte a nagyközönség a hazai és a nemzetközi sajtóban.

A következő években a lapok számos cikkben foglalkoztak a torpedó sorsával, 1887-ben egy terjedelmes beszámoló jelent meg a Szentendrei-szigeten bemutatott robbantási kísérletekről. Az 1887. május 20-án katonai vezetők körében végzett gyakorlaton jelen volt a honvédelmi miniszter, báró Fejérváry Géza, továbbá Henneberg Károly és Ghyczy Béla altábornagyok. A tényleges bemutató után Zubovits még a terített asztal körül is meglepetésszerű robbantásokkal ijesztette meg a vendégeket.⁵⁴ Ebben az évben saját ezredében, a váci VI. honvédezrednél is megkezdte a kiképzést.⁵⁵

Az elkövetkezendő években tovább fejlesztette találmányát, s az új változattal 1901-ben lépett a nyilvánosság elé.

Az automata előőrs

Továbbfejlesztett találmányának ismertetését az *Otthon*⁵⁶ dísztermében nagy érdeklődésre számot tartó előadás keretében mutatta be. Az előadás azért is volt figyelemre méltó, mert mondanójába belefoglalta a szárazföldi torpedó keletkezéstörténetét is. Elmondása szerint a spanyolországi karlista háborúban történt, hogy egy hegyszorosba szorulva Zubovits azt ajánlotta ezredesének, a birtokukban levő piroxilin-lőgyapotot fölhasználva piroxilin-aknák segítségével próbáljanak szerencsét. A sikeres kísérletnek köszönhetően meg is megmenekültek, és ekkor fogalmazódott meg először Zubovits fejében a szárazföldi torpedó gondolata. Az előadáson kiemelte, hogy találmánya Kínában is nagy sikert aratott, Ji Csang Vu londoni kínai nagykövetet még nógrádi birtokán tanította meg a torpedó használatára.⁵⁷

Az automata előőrs, mint Zubovits elmondta, egy 80-85 dkg súlyú, 25 cm magas, 10 cm széles kis doboz. Az apró dobozok hajszálnyi fémsonddal vannak összekötve, melyet ha megérintenek, bekövetkezik a robbanás. Mivel a hágai békekonferencia 1899-ben deklarálta, hogy dinamittal, ekrazittal, melinittel (pikrinsav) nem harcolhatnak az ellenséges felek, Zubovits úgy alakította át az automata előőrs egyes dobozait, hogy a sodrony érintése során a

⁵³ Zubovits Fedor levele Hentaller Lajoshoz. Bécs, 1883. június 30. OSZK Kézirattár, Levelestár (1923/43).

⁵⁴ Budapesti Hírlap, 1887. május 22. 140. sz. 9–10.

⁵⁵ Nógrádi Lapok és Honti Híradó, 1887. június 5. 23. sz. 4.

⁵⁶ Írók és hírlapírók köre.

⁵⁷ Pesti Hírlap, 1901. december 2. 333. sz. 5. Találmányáért 1904-ben megkapta a kínai császártól a kínai I. fokozatú III. osztályú Kettős Sárkány Rendjelet. Ezen kívül még a perzsa Nap és Oroszlán Rendjel III. osztályát is neki adományozták. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára, 1904. október 31. 49. sz. 259. Személyes ügyek c. rovat; Budapesti Hírlap, 1904. július 29. 209. sz. 8.

dobozokból erős fénysugár szökjön fel a levegőbe, figyelmeztetve az ellenséget a veszélyre, s csak 20-25 másodperc múlva explodálnak. Ennek a vészjelző berendezésnek a népszerűsítésére adta ki könyvét Triesztben angol és francia nyelven.⁵⁸

A kapitány előadásának egyik célja az volt, hogy ne vádolhassa őt senki hazaárulással azért, ha találmányát valamely külföldi állam megveszi, és egykor a Monarchia ellen felhasználja. Ebben a tekintetben előrelátó volt, mivel Szerbia is rendelkezett torpedóezreddel. Végül azt is elmondta, hogy angol konzorcium alakult a találmánya értékesítésére, de egy magyar konzorcium is ajánlatot tett, és ez utóbbit részesítette előnyben. 1903-ban létre is jött a megállapodás a hadügyminisztérium és Zubovits között, amely szerint az általa bemutatott hét új szárazföldi torpedómintát elfogadták, valamint megszerezték a készítési és használati jogot az egész közös hadsereg számára.⁵⁹

Három évvel később kitüntetéssel jutalmazták tevékenységét, Ferenc József 1906. december 29-én a katonai műszaki téren szerzett érdemei elismeréséül a Vaskorona Rend III. osztályát adományozta a szolgálaton kívüli, viszonybeli címzetes honvédszázadosnak, aki ezzel együtt elnyerte a lovagi címet.⁶⁰

Zubovits már 1901-ben javasolta a torpedóosztály létrehozását a honvédelmi minisztériumnak, ezt azonban elodázták, s csak a közös hadseregbe került bevezetésre „1908M Landtorpedo” néven. Kelemen Ferenc tüzserész szerint ez volt Zubovits továbbfejlesztett aknája. Ez a változat már teljesen fémből készült. Az aknatest itt is két fő részből állt, a felső a működtető, az alsóban (az 1 kg-os ekrazit) robbanóanyag-töltet volt elhelyezve, amelyet az az akna mellé helyezett további töltetekkel növelhettek. Az akna élesítése a biztosítószeget kihúzásával történt. Az aknát kidőlt fák lombkoronájába, szögesdrót akadályokba és beásva a talajba telepítették.⁶¹

A magyar honvédségnek csak 1913-ban lett tüzérségi alakulata, s a Zubovits-féle torpedó osztály felállítására csak az I. világháborúban került sor, amikor viszont a haditechnika rohamos fejlődése következtében a konstrukció túlhaladottnak bizonyult.⁶² Az I. világháborúban egyértelműen kiderült, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia messze elmaradt a haditechnika fejlesztésében az európai nagyhatalmaktól. Balla Tibor hadtörténész szerint ez a politikusok és az uralkodó konzervativizmusával is magyarázható, akik nem tulajdonítottak jelentőséget a harci eszközök robbanásszerű fejlődésének, ezért új fegyvereket, modern technikai vívmányokat késve, vagy egyáltalán nem vezettek be. A tüzérségi löszerek tekintetében a levegőben robbanó srappnelek gyártásának adtak elsőbbséget a becsapódáskor robbanó gránátokkal szemben, pedig az utóbbi többféle felhasználást tett lehetővé.⁶³

⁵⁸ Zubovits, F.: The Automatic Seninels i. m.

⁵⁹ Valószínűleg az automata előőrssel kiegészített torpedókat jelentette. Budapesti Hírlap, 1903. május 14. 131. sz. 8.

⁶⁰ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek, 1907. január 8. 1. sz. 1. Balla T.: Az osztrák-magyar tábornoki kar i. m. 630.

⁶¹ Kelemen F.: Szárazföldi torpedó. i. m. 69. Zubovits I. világháborúban kifejtett tevékenységét bemutató fejezetben foglalkozunk majd részletesebben a torpedó alkalmazásával.

⁶² Balla Tibor – Pollmann Ferenc: Magyarok az Osztrák–Magyar Monarchia haderejében és a vörös hadseregben. In: Kis magyar hadtörténet. Szerk. Hermann Róbert. Bp. 2013. 153.

⁶³ Balla T.: Az osztrák-magyar haderő i. m. 636–638.

Zubovits Fedor nemzetközi tevékenysége

Garibaldi mellett és a karlisták ellen

Az alábbi fejezetekben arra teszünk kísérletet, hogy különválasszuk és bemutassuk katonai tevékenységének leágazásait, amely alatt egyaránt értjük a dualista Monarchia érdekeivel összefüggő és az azon kívül eső eseményekben való részvételét.

Ahogy azt korábban említettük, Zubovits Fedor 1867 őszén kilépett a cs. k. seregből, és Giuseppe Garibaldi csapatához csatlakozott. Mindez az olasz egységmozgalom, a *Risorgimento* befejező szakaszában történt, amikor Garibaldi seregei Rómáig húzódtak. A hadvezér első kísérlete Róma bekebelezésére 1862-ben sikertelen volt. 1867-es, másodszori előrenyomulását a franciák nem nézték tétlenül, a pápai hadsereg segítségére siettek. A csatát Mentana alatt vívta meg Garibaldi 3500 fős serege az 5600 főnyi francia–pápai sereggel szemben. Garibaldi három hadtesttel nyomult előre 1867. november 3-án, de a rendkívül heves csatát elvesztette, és kénytelen volt visszavonulni.⁶⁴ Ekkor esett fogságba a fiatal Zubovits, akit 1867. december 21-én Rómában a Pápai Állam hadbírósa halálra ítélt, majd végül felmentett.⁶⁵

Ez volt katonai pályájának első elágazása. Azt, hogy mi készítette arra az elhatározásra, hogy Garibaldi mellé álljon, nem tudjuk. Lehetséges, hogy fiatal korával, vagy a porosz-osztrák háború rossz élményével, kalandvágyával magyarázható. Az sem zárható ki, hogy a meglévő olasz-magyar kapcsolatok, a magyar légió, vagy a Kossuth iránti szimpátiája (erre utal későbbi függetlenségi párti elköteleződése), vagy a bajtársak rábeszélésére döntött így.

Nyolc évvel később hasonló kalandba bocsátkozott Spanyolországban, ahol a spanyol trónviszály miatt kialakult második „karlista” háborúban a karlisták ellen harcolt. Kitüntetése bizonyítja, hogy tevékenyen részt vett a harcokban: 1876. március 9-én megkapta a Katolikus Izabella-rend lovagkeresztjét.⁶⁶

Egyelőre nincsenek forrásaink arra vonatkozóan, hogy miért vett részt a spanyol trónöröklési harcokban, és hogy miért Izabella oldalán. A viszályt az idézte elő, VII. Ferdinánd spanyol király a 1830-ban a női trónöröklést hatályon kívül helyeztette, ezért halála után öcsce, Károly igényt tartott a trónra, az ő követőit nevezték „karlistáknak”. VII. Ferdinánd lánya, Izabella (1830–1904) apja halála után háromévesen örökölte meg a trónt, és édesanyja lett a régens. Mindezt Károly nem ismerte el, és V. Károly néven királlyá kiáltotta ki magát. Ennek következtében robbant ki az első karlista háború (1833–1840). Károly lemondása után Izabellát tizenhárom évesen nagykorúvá nyilvánították, így jogot nyert az uralkodásra, azonban 1868-ban megfosztották trónjától, és bár formálisan nem mondott le, de III. Napóleon francia császárhoz menekült. Végül 1870-ben mondott le fia, XII. Alfonz javára, 1872-ben azonban „V. Károly” unokája, Don Carlos visszatért az országba, és Baszkföld támogatásával kirobbant a

⁶⁴ Vasárnapi Ujság, 1867. december 8. 49. sz. 1–2. Garibaldi Menotti.

⁶⁵ Jegyzőkönyv. Jeszenszky István közjegyző iratai. BFL –VII. 216. a. – 1907–051.

⁶⁶ Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI 30996.

második karlista háború (1875–1876). A karlisták legyőzetésük után Franciaországba menekültek.⁶⁷ Mindenesetre hasznosnak bizonyult a karlista háború, mivel – Zubovits későbbi visszaemlékezése szerint – az ottani harcok inspirálták őt a robbanóanyagokkal való kísérletezésre.⁶⁸

Az orosz–török háborúban

A 19. század második felében az európai nagyhatalmi politika meghatározó eleme volt az ún. keleti kérdés, amely a gyengülő Oszmán Birodalom európai területeinek nagyhatalmi újrafelosztását jelentette, miközben felerősödtek a balkáni népek függetlenségi törekvései is. Az 1877-ben kitört orosz–török háborúban Zubovits is részt vett, ahol egy cserkesz (kaukázusi) csapatot vezényelt az oroszok ellen. A háború előzménye volt az 1875-ös hercegovinai felkelés, amelyet Szerbia is támogatott. Az Oszmán Birodalom súlyos vereséget mért a felkelőkre, a török csapatok Belgrád felé közeledtek, ám ekkor az oroszok elszánták magukat a hadüzenetre. Az orosz csapatoknak 1877 decemberében sikerült a török csapatokon felülkerekedni, majd Plevna eleste után, 1878 januárjában – angol érdekeket sértve – Konstantinápoly elővárosába érkeztek. Az Osztrák–Magyar Monarchia semlegességet vállalt, azonban bizonyos magyar körökben orosz-ellenes hangulat alakult ki. A beavatkozás mellett foglalt állást Andrassy Gyula külügyminiszter és Tisza Kálmán miniszterelnök is. Javaslatukat elvetették, hiába állt Anglia is az Oszmán Birodalmat támogató háború mellé.⁶⁹ Zubovits részvételéről tanúskodik egy beszámolója is, amelyet a *Nógrádi Lapok*nak írt:⁷⁰

„A Balkánok egy nagy sírrá változtak, nincs már nyom, ahol emberhulla ne feküdne. A Hain szorosban 31 óráig verekedtünk éhen, szomjan, mint a fűriák; hajnal felé már sem nekünk, sem az oroszoknak tölténye nem volt, mind a két rész falat képezett és késekkel verekedtünk hosszú 3 óráig; a vér megfagyott ereimben, az agyvelő megszűnt gondolkodni, ilyet nem láttam még soha! [...] Abdul Hamyd bej a gyalog kozákok elébe ment és egy irtózatos puskatűz fejlődött ki, addig én hátul lerakta cserkeszeimmel a torpedókat.[...] Egy gombostű nagyságú réz a villanylemezhez ért, egy égbekiáltó durranás és 70 torpedó ment az oroszoknak.”⁷¹

Azzal kapcsolatban, hogy miért vett részt a háborúban, Zubovits fenti beszámolója alapján is egyértelműen arra következtethetünk, hogy a fejlesztés alatt álló torpedóját akarta kipróbálni a harcokban.

⁶⁷ Weiszhar Attila – Weiszhar Balázs: Háborúk lexikona. Bp. 2004. 228–229.

⁶⁸ Pesti Hírlap, 1901. december 2. 333. sz. 5. Zubovics Fedor új találmánya.

⁶⁹ Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada. Bp. 1994. 166–170.

⁷⁰ Nógrádi Lapok, 1877. augusztus 16. 32. Eredeti levél a Balkánról.

⁷¹ Uo.

Egyes források szerint az Osztrák–Magyar Monarchia első komoly katonai bevetésében, Bosznia-Hercegovina okkupációjában⁷² is részt vett 1878-ban.⁷³ Mivel az okkupációban a Monarchia nemcsak a hadsereg első vonalát alkotó, közös csapatait vonta be, hanem a második vonalát képező honvédséget is, lehetséges, hogy honvéd főhadnagyként Zubovits is tagja volt a megszálló seregnek.⁷⁴

Európa és Afrika között

Az egyiptomi alkirály szolgálatában

Észak-Afrikával, azon belül Egyiptommal Zubovits Fedor már fiatalon kapcsolatba került, valószínűleg Johann Wilczek felfedezőnek köszönhetően, aki szintén harcolt a porosz–osztrák háborúban, és aki Nílus vidéki expedíciót vezetett 1868 és 1870 között.⁷⁵ Talán Wilczek hatására állt Zubovits Koscielszky László, más néven *Sefer* pasa, Izmail egyiptomi alkirály kormányzójának szolgálatába 1872-ben.

Egyes adatok szerint Zubovits Berlinben ismerkedett meg Seferrel,⁷⁶ míg más forrásokból arra is utalnak, hogy a volt honvédtábornok, *Klapka György* segítette elő megismerkedésüket.⁷⁷ Klapka még törökországi emigrációja során ismerte meg Sefert, aki a magyar menekülteket segítette *Abdul Medsid* szultán megbízásából. Klapka 1872-től visszavonult a politikától, sokat utazott, s főként Egyiptomban voltak gazdasági kapcsolatai.⁷⁸ Ez utóbbi tény segít elhelyezni, illetve megmagyarázni Zubovits Fedor életében azt az eddig nehezen besorolható és értelmezhető eseményt, miszerint 1867-ben csatlakozott Garibaldihoz és részt vett a Róma elleni hadjáratban.⁷⁹

Zubovits a pasa mindenese, adjutánsa lett, de szolgálata során a lovászmesteri képességet tartották legfőbb érdemének.⁸⁰ Az 1874-ig tartó, két éves szolgálat során legfőbb feladata az volt, hogy az Izmail alkirály által megvásárolt stájerországi várkastélyba, Berchtoldsteinbe szállítsa az alkirály ingóságait, az eladósodott Izmail ugyanis így szeretne volna kimenteni a vagyonát Egyiptomból.⁸¹

⁷² A cári csapatok győzelmével végződő 1877–1878. évi orosz–török háborút a Berlinben megtartott kongresszus zárta le. Az itt létrejött békeszerződés 25. cikkelye adott felhatalmazást az Osztrák–Magyar Monarchia számára, hogy katonai megszállás alá vegye Bosznia-Hercegovinát. A hadművelet 1878. július 29. és október 20. között zajlott.

⁷³ Zubovics Fedor címszó. Pallas, 16. 1897, 1184.

⁷⁴ *Balla Tibor*: A magyar királyi honvédség és Bosznia-Hercegovina 1878. évi okkupációja. Hadtörténelmi Közlemények. 121. évf. 1. sz. 2008. 3.; Zubovits katonai nyilvántartó lapja 1878-as bejegyzésében ez áll: „a nevezett főhadnagy előttünk ismeretlen.” HL, AKVI 30996.

⁷⁵ Nógrádi Lapok, 1874. november. 15. 46. sz. 2–3. Zubovics Fedor.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Zubovits májusban érkezett Klapka tábornokkal Európába Egyiptomból. Budapesti Közlöny, 1874. november 19. 265. sz. 2135.

⁷⁸ *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp. 1936. 61. Klapka 1873-ban anyagilag tönkrement ezért Egyiptomban próbált szerencsét, serfőzdet és jéggyárat alapított Kairóban. Lásd: Klapka György hagyatéka. Népszabadság, 1969. február 22. 44. sz. 7.

⁷⁹ 1867. november 3-án a Mentana melletti csatában vett részt, majd, mint már említettük, fogságba esett. BFL–VII. 216. a. –1907–051.

⁸⁰ Vasárnapi Ujság, 1898. február 19. 8. sz. 122. Sefer Pasa gyűjteménye.

⁸¹ Zubovits Fedor honvéd hadnagy Béctől Párizsig való rendkívüli utazása. OSZK Plakát –és Kisnyomtatványtár. Pny. 3582-46/11.

Két évig utazgatott Zubovits inkognitóban Afrika és Berchtoldstein között, legvégül még *Sefer* pasa lovai is ide kerültek. Izmail detronizálása azért következett be, mert az 1860-as évektől a brit tőke erőteljesen jelen volt Egyiptom modernizálásában. Az Oszmán Birodalom hatalma ekkorra már csak névleges volt a terület felett. A Szuezi-csatorna építéséhez felvett kölcsönök kamatait az alkirály nem tudta visszafizetni, ekkor szerezte meg Anglia a részvények többségét, ezzel együtt a vízi út fölötti uralmat. Az eladósodott khedivét végül 1879. április 2-án mondatták le fia, Tevfik pasa javára. 1882-ben Arabi ezredes puccsának leverése után az angolok Egyiptom élére főkonzult állítottak, megőrizve annak látszatát, hogy nem vált angol gyarmattá, bár a konzul csak akkora hatáskörrel rendelkezett, mint egy alkirály.⁸² Az 1879-ben trónjától megfosztott Izmail végül csak egy éjszakát töltött a királyi fénnel berendezett berchtoldsteini várban, mert a zord időjáráshoz nem volt hozzászokva. Továbbutazott Nápolyba, így a várkastély *Sefer* birtokába került.⁸³

Ebben az időszakban Zubovits nem fejtett ki katonai tevékenységet, de meghatározó időszaknak tekinthetjük egyiptomi kapcsolatai kiépítésének szempontjából, melyek hozzásegítették további útjai és a Szudánban tervezett akciójához is.

Afrikában

Önjelölt felszabadító Szudánban

Zubovits Fedor 1893-ban egy katonai magánakciót szervezett, hogy a szudáni máhdi keresztény foglyait kiszabadítsa. 1883-ban Szudán népe ugyanis felkelt az egyiptomi uralom ellen, és megkezdődött a dervis háború, amelyből az angolok sem vonhatták ki magukat. Vallási és politikai vezetővé Mohammed Ahmed *máhdí*vá, azaz prófétává lépett elő, és azt hirdette, hogy visszaállítja az igaz vallást, illetve megszabadítja a tömegeket szenvedéseitől.⁸⁴ A Hicks angol tábornok vezetése alatt álló egyiptomi–angol csapatok óriási veszteséget szenvedtek 1883 szeptemberében. 1885-ben Khartumot is elfoglalták a máhdisták, az ütközetben Gordon tábornok, a tartomány kormányzója is áldozatul esett. A brit hadvezér 1873-ban került Egyiptomba, és az alkirály kérésének eleget téve kiterjesztette Egyiptom déli határait. Háborút folytatott az arab rabszolga kereskedők ellen, és a keresztény hit terjesztését is célul tűzte ki. 1877-ben az alkirály pasa ranggal jutalmazta, és a szudáni tartományok főkormányzójává nevezte ki. 1882-ben angol tábornok lett, majd Fokföldre helyezték. A Közép-Afrikában kitört Máhdi-felkelés az egyiptomi és az angol befolyást is veszélyeztette, ezért Gordont 1884-ben visszaküldték a

⁸² 19. századi egyetemes történet 1789–1890. Szerk. Vadász Sándor. Bp. 1998. 165–166.; Pallas, 1895. 9. kötet, 743–744. Izmail pasa.

⁸³ Tolnai Világlapja, 1910. május 15. 20. sz. 1121–1122. A Scarabeus. Zubovits Fedor kapitány Egyiptomban.

⁸⁴ *Sík Endre*: Fekete Afrika története. I. kötet. Bp. 1964. 373. Muhammad Ahmed Szudánban az 1880-as években ruházta magára a *máhdí* szerepet. Egyiptomi adókezelő volt Szudánban, majd viszályba keveredett a helytartóval. Fanatikus hívei igaz prófétának tartották, derviseivel megkezdte a harcot az egyiptomi és angol helytartóság tisztviselői és katonái ellen. Gordon tábornok eleste után a máhdi a táborában terjedő járványba halt bele. Máhdi címszó. *Pallas*, 12. kötet, 1896. 199.

szudáni Khartumba. Az angol kormány késve küldte csapatait Gordon segítségére, aki 1885. január 26-án megütközött a máhdista felkelőkkel, és a harcokban életét veszítette.⁸⁵

A máhdi viszont a táborban terjedő járványba halt bele, ezután a hatalmat leghűségesebb követője, az első kalifának kinevezett Abdullah Ibn Mohamed gyakorolta. Parancsára Khartum mellett egy új várost építettek, Omdurmán lett az új máhdista állam fővárosa.⁸⁶

Az egyiptomi–angol csapatokból Abdullah katonái számos keresztény foglyot ejtettek. Köztük volt Rudolf Slatin pasa, Nyugat-Darfur kormányzója is, aki még 1883-ban, a máhdi elleni harcokban került fogságba. Slatin osztrák kereskedelmi ügynökként került Kairóba az 1870-es években. Utazóként Gordon pasától kért engedélyt, hogy Szudán határát átlépje, de közben visszatért Bécsbe, majd részt vett Bosznia okkupációjában. Ezután utazott Khartumba Gordon tábornok meghívására, ahol először pénzügyi felügyelői állást kapott, majd Nyugat-Darfur kormányzója lett⁸⁷

A *Budapesti Hírlap* szerint Zubovits 1893 decemberében indult útnak, hogy egykori tisztársát Rudolf Slatint, illetve Karl Neufeldet kiszabadítsa.⁸⁸ Neufeld német mérnök és vállalkozó volt Asszuánban, aki 1886-ban került a máhdista vezetőnek a fogságába Szudánban, amikor Neufeld a máhdi-ellenes araboknak fegyvereket akart becsempészni. Először halálra ítélték, majd amikor fogvatartója megtudta, hogy Neufeld puskaport tud gyártani, megkegyelmezett neki, majd kétszáz korbácsütés után 12 évig sínylődött a kegyetlen kalifa fogságában.⁸⁹

Zubovits motivációját nem ismerjük, nem tudjuk, miért döntött pont ekkor a magánexpedíció megszervezése mellett, hiszen a foglyok már évek óta a máhdi foglyai voltak. Talán a háborúk hiányát érezte, vagy inkább a nemzetközi érdeklődés középpontjába szeretett volna még inkább bekerülni. Zubovits terve szerint az ötszáz válogatott bátor beduinval kivonult volna Omdurmanba, a máhdi székhelyére, ahol általában kevés őrség maradt, amikor a máhdi a pénteki szokásos mohamedán szertartást végezte. Ekkor Zubovits bevárta volna a kedvező pillanatot, hogy rajtuk üssön, és elrabolja a máhdi kegyencnőit. Rabjaiért cserébe kérte volna a keresztény foglyokat.⁹⁰

Az angolok attól tartottak, hogy esetleg más célok is lehetnek a kapitány vállalkozása mögött, amely veszélyeztetné az angolok helyzetét Egyiptomban. Lord Cromer kormányzó, határozottan kijelentette, fegyveres erővel is megakadályozza, hogy Zubovits átlépje a határt. Szinte diplomáciai tárgyalásokat folytattak egy magánemberrel, és valóságos felügyelet alatt tartották, minden lépésére vigyáztak. Zubovitsnak rengeteg pénzébe került a végül meg nem valósult vállalkozás. Csapatát több mint egy hónapig fenntartotta, s egész családja Kairóban tartózkodott, teljes háztartással.⁹¹

⁸⁵ Charles George Gordon (1833–1885) politikus és hadvezér. Gordon pasa címszó. Pallas, 1894. 8. kötet, 117–118.

⁸⁶ *Sík E.*: Fekete Afrika i. m. 374.

⁸⁷ Slatin [1896]. 9–12.; Rudolf Carl von Slatin (1857–1932). Slatin bej címszó. Pallas, 1897. 15. kötet. 38.

⁸⁸ Budapesti Hírlap, 1893. december. 20. 351.6. Zubovits Fedor Afrikában.

⁸⁹ Budapesti Hírlap, 1894. február. 22. 53.15. Cáfolat Afrikából. Slatin [1896]: 34–37.

⁹⁰ Slatinon és Neufelden kívül még néhány százan voltak rabságban.

⁹¹ Vasárnapi Ujság, 1895. április 21. 16. sz. 250–252; Pesti Hírlap, 1894. március. 2. 61. sz. 11. Magyarok a khedive előtt; Pesti Hírlap, 1894. március 14. 73. sz. 10. Zubovits Fedor afrikai expedíciója.

Az angol ellenállás miatt a khedivéhez, II. Abbász (Abbas Hilmi) alkirályhoz, Izmail unokájához fordult Zubovits, akivel igen jó viszonyt ápolt, de ő is azt tanácsolta, hogy ne szegüljön ellen az angolok akaratának. A kapitány tehát kénytelen volt meghátrálni.⁹² A *Budapesti Hírlap*ban közzétett, magyarázkodónak tűnő levelében is a khedive kívánságára és érdekeire hivatkozik a megíúsult akcióval kapcsolatban.⁹³

Kissé más megvilágításba helyezi az eseményeket egy korabeli szemtanú. Vilem Nemec cseh gyógyszerész emlékirataiban nem éppen úgy festette le Zubovits kapitány akcióját, mint a magyar sajtó. Nemec Európa-szerte ismert kalandornak titulálta Zubovitsot, aki Szudán megmentőjének nevezte magát, és azonnal hajlandó volt elfelejteni nemes küldetését, miután néhány pohár pezsgőt ivott Kairó éttermeiben. Nemec úgy vélte, a kairói európai társaság nem vette komolyan Zubovitsot, az angol kormányzat sem, noha a magyar sajtó úgy tüntette fel a kapitányt, mint a keresztény foglyok egyetlen reményét. Ezért aztán Zubovits hazautazott, majd a következő évben visszatért feleségével és sógornőjével, hogy jobb „hatást” érjen el, mivel azonban hat hónap elteltével semmi nem történt, és a pénze is elfogyott, visszautazott Magyarországra.⁹⁴

1895-ben a *Budapesti Hírlap* is tudósított az újabb próbálkozásról: Zubovits ismét expedícióra készült, és immár csak Neufeldet szerette volna kiszabadítani, mivel Slatin időközben megmenekült.⁹⁵ E mögött az akció mögött már nem lehetett komoly elhatározás, csak hírkeltési szándék. Karl Neufeldet végül az angolok szabadították ki, amikor végzetes csapást mértek a máhdi seregeire 1898-ban.⁹⁶

Neufeld Egyiptomban maradt, legalábbis 1911 áprilisában Zubovits ott találta, amikor vadászat céljából Egyiptomban tartózkodott. Közös fotó is megörökítette a találkozást az egykori fogollyal.⁹⁷

⁹² *Budapesti Hírlap*, 1894. március. 2. 61. 9. Zubovics tervei.

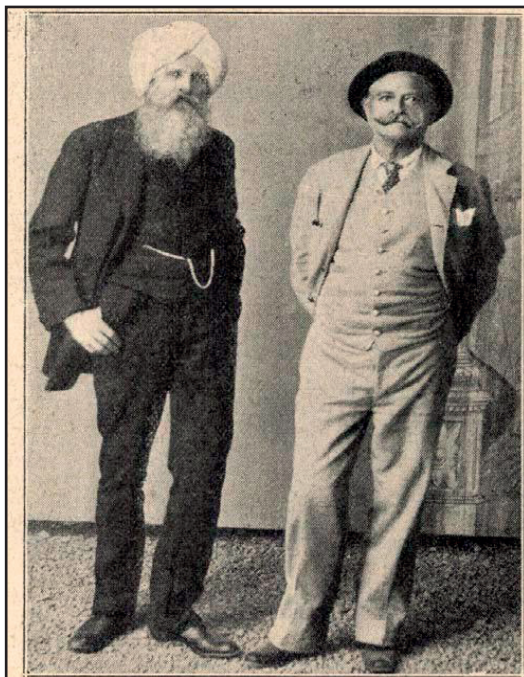
⁹³ *Budapesti Hírlap*, 1894. március 13. 72. sz. 8. Zubovits Fedor afrikai expedíciójáról.

⁹⁴ *Vilem Nemec (Jana R. Nemec-Jirak): Twenty-Five Years in Africa: The Beginning*. Tate Publishing & Enterprises. Mustang. (USA) 2011. 90. [https://books.google.hu/books?id=zeGTzkCjOaEC&pg=PA268&lpg=PA268&dq=vilem+nemec&source=bl&ots=cbNaH1O9ak&sig=mzvKdjJyBSVY1tbWGnzZdOYFYk&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjI7YPqm7LZA hUK](https://books.google.hu/books?id=zeGTzkCjOaEC&pg=PA268&lpg=PA268&dq=vilem+nemec&source=bl&ots=cbNaH1O9ak&sig=mzvKdjJyBSVY1tbWGnzZdOYFYk&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjI7YPqm7LZA hUK (Letöltés: 2018.01.25.)) (Letöltés: 2018.01.25.)

⁹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1895. március. 28. 85. sz. 8. Zubovits a máhdi ellen.; Slatin szabadulása után megírta emlékiratait, amely a szudáni eseményeket és Abdullah kalifa udvarát is részletesen bemutatja.

⁹⁶ Az 1898. szeptember 2-án megívott omdurmani csatában Lord Kitchener leverte a dervisek seregeit. *Vadász S.*: 19. századi egyetemes i. m. 167.; Kitchener megtorlasképpen Gordon tábornok haláláért leromboltatta a máhdi mauzóleumát és hamvait a tengerbe szóratta. Abdullah kalifa 1899 novemberében esett el az angolok elleni újabb harcokban. *Sík E.*: Fekete Afrika i. m. 377.

⁹⁷ *Tolnai Világlapja*, 1911. április 30. 18. sz. 1056. Tizenkét évig a máhdi foglya.

3. kép. Zubovits és Karl Neufeld 1911-ben. Tolnai Világlapja, 1911. 04.30. 18. sz. 1056. (Forrás: ADT PLUS)

Zubovits szerepe az I. világháborúban

Az I. világháború kitörése aktivizálta Zubovits Fedort. Eleinte a váci külső huszárlaktanyában létrehozott, mintegy 500 főből álló hadifogolytábor felügyelő parancsnoki feladatait látta el,⁹⁸ majd 1914 őszén, 68 évesen, nyugalmazott honvédhuszár századosként jelentkezett a hadügy-minisztériumnál, hogy irányításával szervezzenek egy szárazföldi torpedóosztágot.⁹⁹ A *Váci Hírlap* tudósított először a torpedóosztagról, hogy az százföldi legénységével először Vácon, majd Kisoroszában és Diósjenő erdeiben hadgyakorlatozott a torpedóival.¹⁰⁰

1915 telén már a Kárpátokban találjuk az osztágot, amely ekkor valószínűleg a 17. cs. és k. gyaloghadosztály alá tartozott.¹⁰¹ Az 1915. január 23-án, valamint február 27-én indított offenzíva az oroszok által körülzárt Przemyśl erőd felmentése érdekében sikertelen volt. Az oroszok a Duklai-szoroson át ismét benyomultak Magyarországra.¹⁰²

1915 februárjában a *Pesti Napló* újságírója tudósított a duklai frontvonalról, ahol interjút készített Zubovits kapitánnyal, és a przemyśli erődről is kérdezte. Zubovits elmondta, hogy

⁹⁸ Rákos Vidéke, 1914. szeptember 20. 38. sz. 5. A váci hadifoglyok.

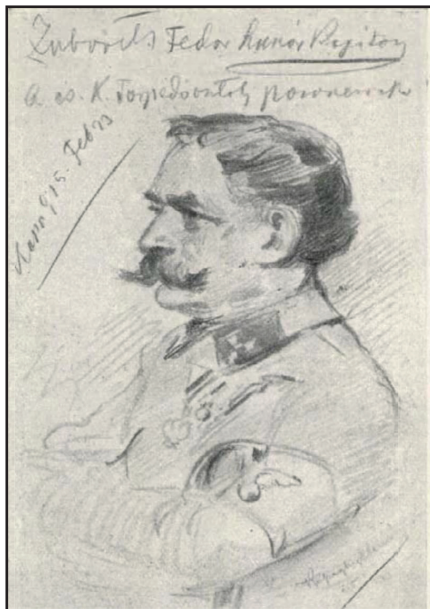
⁹⁹ Tolnai Világlapja, 1931. július 29. 31. sz. 51. Zubovits Fedor.

¹⁰⁰ Váci Napló, 2014. október 31. 44. sz. 8. A huszárkapitány, aki Vácnál próbálta ki a szárazföldi torpedóját.

¹⁰¹ Az egyik legmegbízhatóbb hadosztályként tartották számon, amelyet a leginkább veszélyeztetett, legnagyobb áldozatokat igénylő frontokon vetettek be. Hermann Attila – Szanyi Miklós: „Csak előre édes fiam...” A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban. Debrecen. 2012. 32.

¹⁰² Rózsafi János: Ezredparancsnok a rohamozók élén. 2013. http://nagyhaboru.blog.hu/2013/11/28/ezredparancsnok_a_rohamozok_ele (Letöltés: 2018.02.13.)

az aknákat a leggyakrabban az éj leple alatt, kúszva, négykézláb helyezik el a két lövészárk között. Przemyślről azt nyilatkozta, hogy nagyon jól ismeri az erődöt, zseniális tervezőjével, Brunner altábornaggal¹⁰³ korábban együtt dolgozott. Mellé volt beosztva és bizonyos mértékben részese a műnek, amelyet a világ egyik legnagyobb szerűbb erődjének tartott.¹⁰⁴

4. kép. Kőszeghy Elemér Zubovits Fedorról a kárpáti harcok alatt készített ceruzarajza. Vasárnapi Ujság, 1915. 04. 18. 16. sz. 254. (Forrás: ADT PLUS)

A torpedó I. világháborús bevetésével kapcsolatos információkat a korabeli visszaemlékezésekből tudjuk rekonstruálni. Az első és legfontosabb ezek közül, a Kárpátokban harcoló Lisznai Damó Elemér visszaemlékezése, amelyet Rózsafi János hadszíntérkutató tárt fel. Lisznai Damó Elemér a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred-utász századosa 1915. március 14-én azt a feladatot kapta, hogy a Variházától délnyugatra húzódó Korumkó hegy gerincén olyan műszaki akadályokat építtessen, amelyek csökkentik a meglepetésszerű rajtaütéseket. Ekkor vetették be a Zubovits-féle torpedót.

„1915. március 16-án délután három órára vártuk Zubovits Fedor százados érkezését. Kíváncsi voltam rá, mert már sokat hallottam emlegetni, de még nem láttam soha. 4 óra felé érkezett ki Zubovits Fedor egy nagyobb csoporttal. A zászlóaljparancsnokok, századparancsnokok odagyülekezettek köréje. Az egyik küldönc kész aknákat vett elő. Ezek dinamittal töltött dobozok voltak. A dobozba beépítve egy rugós, ütésre gyújtó szerkezet, melyben egy gyújtó szeg egy töltény gyutacsára vágott. Ez meggyújtotta a 2gr-os robbanó gyutacsot, az pedig a robbanószert.

¹⁰³ Moritz von Brunner altábornagy (1839–1904) 1894-ben került a przemysli hadmérnöki stáb élére. Az északkeleti, XIII. számú erőd az ő eredeti tervei alapján épült.

¹⁰⁴ Arról jelenleg nincs információ, hogy mikor és milyen minőségben dolgozott az altábornaggal. Pesti Napló, 1915. február 26. 57. sz. 5–6. Zubovits kapitány Przemyślről.

A készülék az által jött működésbe, hogy egy botló huzal a rugóval megfeszített gyújtó-szegeből kihúzta a biztosító sasszeget, miáltal a rugó előre csapja a gyújtószeget. Olyan, mint a puska elsütésekor lejátszódó művelet, csak itt a závarzat szerkezetű rész az akná-ra van szerelve. Mutatott még egy készüléket, mely olyan volt, mint egy vágott fél kg-os ekrazit szelence, mely belül üres. Ez ugyanolyan elcsattanó készüléket tartalmazott, mint a kész akna és bármely ekrazit szelencére ráhúzható, s egy csavar segítségével ráerősíthető volt. Egyébként azonos céllal, azonos módon működött, mint a kész akna, ez volt a szárazföldi torpedó! Nem tudom miért hívták torpedónak, talán azért, hogy nehezebb legyen kitalálni, hogy mi.”

Damó Elemér vállalta a 25 kész 5 kg-os aknának és 30 darab gyújtófejnek a telepítését. Zubovits ezután továbbment a szomszédos debreceni 3. honvéd gyalogezredhez. Az aknákat saktáblaszerűen helyezték el, a botlőhuzalokat élő fákhoz erősítették, és levelekkel, bokrok-kal takarták el. Március 24-én hajnali fél négykor hatalmas robbanásokra ébredtek a debreceni 3. honvéd gyalogezred állásánál. 50 akna robbanhatott fel, 37 orosz foglyot ejtettek. Damó százados utasítást kapott a helyszín ellenőrzésére, naplójában részletezte a széttépett emberi testek borzalmas látványát, amely fogadta. Az éjjeli harc során így a 17-es honvédeknek nem volt veszteségük, mert az oroszok megrohanással igyekeztek az állásba betörni, amit Zubovits Fedor szárazföldi torpedója akadályozott meg.¹⁰⁵

Csabai István egykori reáliskolai tanár, aki a cs. és kir. 39. gyalogezred tartalékos századosa volt, az 1915-ös tavaszi kárpáti harcokban egy munkásosztagot irányított, amely a gyalogsághoz és a tüzérséghez egyaránt be volt osztva, és Zdinián bombavető állásokat készített. Csabai visszaemlékezése szerint „Zubovits Eperjesen székelt, itt gyártotta torpedóit és vagon-számra küldte ki a frontra, ahol az ezredek körletében beépített állásokból küldözgették őket a muszkák felé! ...Amint hírlett, ekkor még nehézkes volt ezeknek az aknáknak a kezelése, egy esztendő múlva már ez is tökéletesedett, s nagyon elterjedt, majdnem kiszorította az ágyút!”¹⁰⁶

Nyíri Elemér – civilben nyíregyházi vasutas – szintén a kárpáti harcok során találkozott Zubovits torpedóival. 1915 tavaszán ugyanis 165 emberével órákon keresztül védelmezett egy magaslatot, amelyet 3600 főnyi orosz gárdacsapat támadott. Nyíri a lövészárokból tartózkodott, onnan látta Zubovits torpedóit működés közben. Nyíri szerint az aknák egy része önmagától robbant, ha valaki rálépett, a többi pedig villamosvezetékekkel volt összekötve, s egy gombnyomásra egy egész mező repült a levegőbe. Minden akna 50 méteres körzetet pusztított el maga körül. Nyíri elmondása szerint maga is irányította az aknák és a torpedók bonyolult szerkezetét. Az eredmény: 800 halott és tömérdek sebesült az orosz oldalon, az orosz gárdaezred támadása ennek köszönhetően teljesen összeomlott, Nyírít zászlóssá léptették elő.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Rózsafi János: Zubovics Fedor szárazföldi torpedója a Kárpátokban. 2011. http://nagyhaboru.blog.hu/2011/08/03/zubovics_fedor_szarazfoldi_torpedoja_a_karpatokban (Letöltés: 2016.08.09.)

¹⁰⁶ Csabai István: Fakeresztek mentén, népek országútján, Élmények, tanulmányok az 1914 18. évi világháborúról. Bp. 1935. 51.

¹⁰⁷ Magyar Hősök, 1914–1916. Szerk. Tábori Kornél. A Pesti Napló kiadása. Bp. 1916. 143.

5. kép. Zubovits Fedor a Magyar Hősök 1914-1916. c. albumban. (Forrás:: Magyar Hősök, 1914–1916. Szerk. Tábori Kornél. A Pesti Napló kiadása. Bp. 1916. 181.)

A harcterről küldött hivatalos jelentés szerint az orosz támadások ereje 1915. március 24. és 26. között érte el a tetőpontját, ekkor öt-hatszoros túlerővel támadtak. Az egyes helységek és hadállások kétszer-háromszor is gazdát cseréltek, mivel az oroszok 15-20 éjszakai támadást intéztek egy-egy állás ellen, azonban akciójuk nem járt sikerrel. Az orosz áldozatok számát 18-20 ezerre becsülték. A legnagyobb veszteséget Szemelnyénél és Alsópagonynál szenvedték el. A sajtóban külön kiemelték Zubovits kapitánynak, az aknász zászlóalj parancsnokának érdemeit, akinek új eljárási módja lehetővé tette, hogy néhány perc alatt egy egész mezőséget alá tudtak aknázni.¹⁰⁸ Ugyanakkor – valószínűleg az aknák telepítése során – magyar áldozatokat is követelt a torpedók bevetése.¹⁰⁹

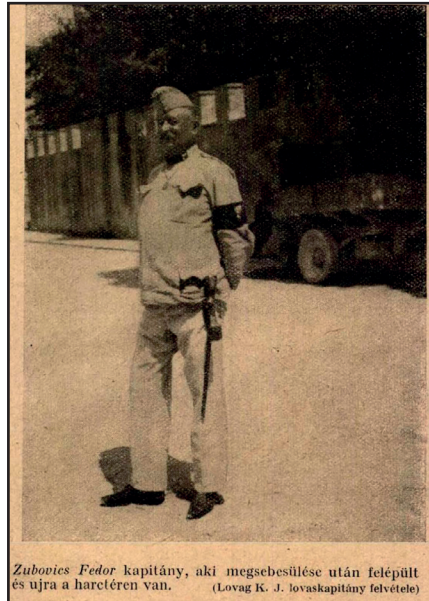
A Kárpátokban zajló harcok során 1915 áprilisában Zubovits megsebesült. Urai Dezső, a *Pesti Hírlap* tudósítója a sebesülés előtt három napot töltött Zubovitscsal Eperjesen, s mint írta:

„[...] itt ismerte meg a kitűnő férfit mint bátor katonát, mint a technikai tudományokban jártas embert és mint nyelvtalentumot. Az egész város ismerte. Amikor délben végigment az utcán panyókára vetett mentében, amelyen a torpedóosztály lángoló bombajelvényét viselte mellén az érdemkeresztekkel, még az ezredesek is előre üdvözölték. A feszes testtartású, marcona bajuszú, hangos beszédű katonában senki sem sejtette az idős embert. Sokat mesélt életéről, kalandjairól, de gyakran emlegette, hogy meg akar halni, s az aknászait sajnálta, akiket elvesztett. Később újabb és újabb rendelkezéseket diktált segéd tisztjeinek arra az esetre, ha elesik, majd harmadnap kiment Szemelnyére, a rajvonalba, onnan érkezett a hír, hogy megsebesült.”¹¹⁰

¹⁰⁸ A tudósítás szerint drót és egyéb különös eljárás nélkül robbantotta föl aknatelepeit. *Pesti Hírlap*, 1915. április 14. 103. sz. 3.

¹⁰⁹ *Pesti Hírlap*, 1915. április 12. 101. sz. 4–5. Zubovits Fedor megsebesült.

¹¹⁰ Uo.

6. kép. Zubovits Fedor megsebesülése után újra a harctéren. Az Érdekes Ujság, 1915. 43. sz. 21. (Forrás: ADT PLUS)

Zubovits 1916-ban nyugdíjazása ellen írott memorandumából kiderül, hogy úgy vélte, a Kárpátokban 1915 márciusától akadályozták kötelessége teljesítésében, véleménye szerint azért, mert Bártfán cseh tisztek jelenlétében szóvá tette a 17. lovas hadosztály fölösleges feláldozását és a 28. cseh ezred hűtlen magatartását. Ezután osztályát, mely négy szakaszból állt, kivették kezéből, és a műszaki vezetők irányítása alá helyezték.¹¹¹

Sebesülése után Zubovits botra támaszkodva ugyan, de 1915 júniusában jelentkezett Hazai Samu honvédelmi miniszternél, hogy küldjék őt újra a harctérre. Ezt követően tette közvé a Magyar Királyi Honvédség Rendeleti Közlönye, hogy „az ellenség előtt teljesített kitűnő szolgálataiért a legfelsőbb dicsérő elismerésben részesült”.¹¹² A kitüntetési javaslat indoklásában az országos torpedórészleg formálásában, kialakításában, kiképzésében szerzett érdemeit ismerték el.¹¹³

A torpedó bevetése az olasz fronton

1915 júniusában Zubovitsot az olasz frontra küldték az Isonzóhoz, ahol azonban Svetozar Boroević hadseregpáncsok nem tulajdonított nagy jelentőséget Zubovits torpedóosztágának, ezért nem a fő vonalra, hanem egy mellékvonalra helyezte. Innen 1915 őszén Brumecskére került,

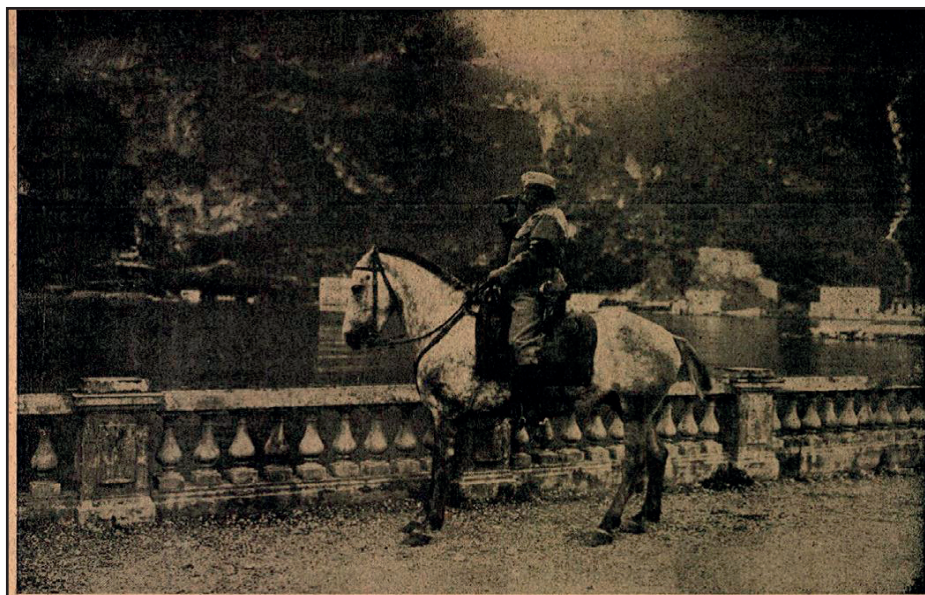
¹¹¹ Felmentése háttérében Zubovits bizonyos Maschek ezredes személyes bosszúját feltételezte. 1916. március 24-én memorandumot intézett báró Krobotin vezérezredeshez, amelyben nyugdíjazását kifogásolta, s amelyet becsületét sértő eljárásnak tekintett. Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság Döntése Zubovits Fedor „Memorandumára”. HL, Honvéd Főparancsnokság, 1916, eln. 2705.

¹¹² Ez a Ferenc József által alapított katonai érdemérem – Signum Laudis (a dicséret jele) ezüst fokozata volt. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes ügyek, 1915. július 31. 75. sz. 1050.

¹¹³ Zubovits Fedor kitüntetési javaslata. HL, Kit. Jav. Tiszti 2661.

ahol 1916 januárjáig működött Ludwig Goiginger altábornagy 17. gyaloghadosztálya alatt.¹¹⁴ Az osztrák–magyar csapatoknak ezen a frontvonalon Cortinát, illetve a Kreutzberg-hágót kellett megtartani, amely néhány kilométerre található Pusterthaltól, ahol az egyetlen vasútvonal futott keresztül. Pusterthal olasz kézre jutása Tirol elvágását jelentette volna a hátszágtól/az utánpótlástól.

Zubovits Fedor itt hajtotta végre utolsó vakmerő cselekedetét. 1915. szeptember 20-án a kapitány parancsot kapott, hogy a torpedó-osztállyal haladók nélkül vegyen részt a Monte Pianón folyó ütközetben. Állásukat aznap óriási erővel támadták az olaszok. A kapitány, aki a völgyben levő Popenánál már hatvan órája küzdött, azonnal hozzáfogott a parancs teljesítéséhez. A Monte Piano közel háromezer méter magas tetejébe kellett följutnia. A Monte Piano közel háromezer méter magas tetejébe kellett följutnia osztályával a keskeny serpentin-ösvényen, a bal lábán kapott gránátseb miatt ő maga lóháton ment. Ötszáz kilogrammnyi dinamitot vitt fel csapatával a gránáttűzben. Az ezer méteres szakadékok és a gránátzár ellenére sikerült feljutniuk a Monte Pianóra, az út során tizenegy ember esett el, de gránátzilánk nem talált egy torpedót sem.¹¹⁵ Ezt az „élményt” a kapitány még egy versben is megörökítette „A Monte Piano!” címmel.¹¹⁶

7. kép. Zubovits Fedor olasz fronton, a Garda-tónál. Ország–Világ 1920.12.05. 49. sz. 1. (Forrás: ADT PLUS)

Sikerei ellenére 1916 januárjában Zubovits osztagát feloszlatták, és békeállomásra rendelték. Hősies tettét méltó elismerésben részesítette a király, ugyanis 1916 márciusában vitéz

¹¹⁴ Működését az altábornagy elismerte. Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság Döntése Zubovits Fedor „Memorandumára”. HL, Honvéd Főparancsnokság, 1916, eln. 2705.

¹¹⁵ Pesti Hírlap, 1916. március 16. 76. sz. 12.

¹¹⁶ Tolnai Világlapja, 1915. december 9. 50. sz. 26.

magatartása elismerésül megkapta a hadidíszítményt a III. osztályú Vaskorona-rendhez.¹¹⁷ A kitüntetési javaslatra adott válaszban olvasható, hogy Zubovits „az általa készített robbanó lemezek aktiválásához szükséges volt felkeresni az elülső frontvonalakat és lelkesedésében személyesen vitte az aknákat a Mt. Pianon, a Col di Lano-on és a Val. Popenán. Zubovits minden pillanatban, minden nap személyes vitézségéről tett tanúbizonyságot. Nagyon jó szolgálatot tett a hadosztálynak. Ezt a kötelességtudó, hűséges offenzívát magas kora ellenére példamutatónak tartom, kitüntetést érdemel.”¹¹⁸

1916 májusában őrnaggyá léptették elő, illetve magas korára hivatkozva nyugdíjazták,¹¹⁹ amit Zubovits méltánytalannak érzett, ezért memorandumot írt Ferenc Józsefhez, melyben nyugdíjazása ellen tiltakozott.¹²⁰

Zubovits Fedor memoranduma

A kapitány által írott emlékirat kézirata nem található meg a honvéd főparancsnokság erre vonatkozó ügyiratában, azonban a honvédelmi miniszterhez intézett felterjesztésben röviden ismertették a tartalmát, tehát ebből a dokumentumból megismerhetjük a – feltehetőleg igen szenvedélyes hangvételű – memorandum lényegét. Például Zubovits azon érvelését, hogy az I. világháborúban szinte minden vagyonát feláldozta: az a tőke, amelyet katonai harctéri és tudományos expedíciói alatt szerzett, mintegy 162 ezer koronát tett ki, Zubovits ezt a Lemberg–Csernovitz–Jassy vasutak részvényeibe fektette, a részvények azonban elértéktelenedtek; továbbá a 3. hadsereg számára egy váci gyárban rendelt 4000 darab torpedót, amelyeket csak személyes közbenjárása után fizetett ki a budapesti katonai parancsnokság, azonban időközben visegrádi házáat lefoglalták, és perköltséget is fizetnie kellett. A főhadparancsnokság 1916. augusztus 4-i keltezésű fogalmazványából kiderül, hogy július 31-én Zubovits őrnagyot személyesen is kihallgatta ügyével kapcsolatban Baczynszky ezredes, ennek figyelembevételével tettek javaslatot a végleges döntésre.¹²¹

A hadsereg főparancsnok a döntés indoklásában kiemelte, hogy a modern hadi technika fejlődése a szárazföldi torpedók teljesítő képességét (hatását) már messze túlszárnyalta, de elismerte, hogy Zubovits bizonyos eredményeket ért el vele, melyet az uralkodó előléptetéssel és két alkalommal kitüntetéssel jutalmazott. Nyugdíjazása kapcsán idős korára hivatkoztak, elismerték kivételes egyéniségét, aki mind szellemileg, mind fizikailag erőteljes, de utaltak rá, hogy magán hordozza az „aggkór” jeleit, és úgy vélték, hogy fiatalabb katonáknak kell átadnia

¹¹⁷ Rendeleti Közlöny a Magyar Honvédség számára - Személyes Ügyek, 1916. március. 18. 31. sz. 581. Nógrádi Hírlap, 1916. július 09. 2.

¹¹⁸ HL, Kit. Jav. Tiszti 19238.

¹¹⁹ Rendeleti Közlöny a Magyar Honvédség számára - Személyes ügyek, 1916. május 8. 56. sz. 1239.

¹²⁰ A nyugdíj összege általában a tiszti aktív szolgálata utolsó évi illetményének felelt meg. *Balla T.*: Az osztrák-magyar tábornoki kar i. m. 637.

¹²¹ Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság Döntése Zubovits Fedor „Memorandumára”. HL, Honvéd Főparancsnokság, 1916, eln. 2705. Ezt követően még 80 ezer koronát hadikölcsönbe fektetett. Pesti Hírlap, 1917. január 9. 9. sz. 12.

a helyét, továbbá kifogásolták, hogy a megengedhető határokat is túllépve, előjáróiról helyén nem való kritikát gyakorolt.¹²²

A döntési javaslat szerint Zubovits Fedor őrnagyot öt évre az őt megillető alacsonyabb kizsabású illetékek szerinti ellátással időleges nyugállományba helyezték.¹²³

Összegzés

Rendhagyó katonai pálya?

Az alábbiakban áttekintjük, hogy Zubovits Fedor katonai pályájának mely részét mondhatjuk átlagosnak és melyet tekinthetjük rendhagyónak. Ezen megállapítások megtételéhez a legalapvetőbb forrás a katonai minősítési lap, amelyet az osztrák–magyar haderőben szolgáló összes tisztről vezettek az I. világháborúig. Ez a nyilvántartás tartalmazta a személyes adatokon kívül az elvégzett iskolákat, a rendfokozatot, képzettséget, családi állapotot, anyagi körülményeket, magánjövedelmet, nyelvismeretet, továbbá azt, hogy az illető a bajtársainak, feletteseinek kellő tiszteletet tanúsít, vagy sem, illetve jellembeli tulajdonságait, képességeit is feljegyezték.

Zubovits Fedor a katonai sematizmusok adatai alapján honvédsereg tisztii állományának nyilvántartásában kisebb megszakításokkal 1866–1898 között szerepel.¹²⁴ 1869-ben elkezdett minősítési lapján a cs. k. seregben töltött éveit is feltüntették, az ekkor felvett adatok szerint megtudhatjuk, hogy földbirtokos fia, a theresianumi tanulmányaival együtt hat osztályt végzett, vallása római katolikus. (Lásd I. táblázat.) A nemesi előnevet is feltüntették az adatlapon, az ő esetében a Starostai nevet, amelyet ő maga eddigi kutatásaink alapján nem használt. Képzettségét, származását, vallását tekintve nem fedezhetünk fel nagy eltérést el a Habsburg Birodalom tisztjeitől.¹²⁵

Nyelvismeretéről megtudhatjuk, hogy németül igen jól beszélt és írt, továbbá az olasz, cseh, lengyel és francia nyelv ismeretével is rendelkezett, ami eltér attól a tendenciától, hogy a tisztek ebben az időszakban a németen kívül átlagosan két nyelvet beszéltek.¹²⁶ A nyelvismeret fegyvernemenként is változott, továbbá a társadalmi és műveltségi státusról is árulkodott.¹²⁷ Zubovits széles nyelvismerete az átlagos szint fölött volt, ami valószínűleg tehetségének volt köszönhető, másrészt összefügg számos szerepvállalásával a nemzetközi hadszíntereken.

¹²² Magyar Királyi Honvéd Főparancsnokság Döntése Zubovits Fedor „Memorandumára”. HL, Honvéd Főparancsnokság, 1916, eln. 2705.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Szathmáry I.: Zubovits i. m. 38.

¹²⁵ Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI 30996.; A kiegyezés után az általános hadkötelezettség bevezetése után kevés volt a szakképzett tiszt. Az 1870-es évek végére sikerült honvédségnek felzárkóznia a közös hadsereghez, s ekkor már tisztii iskola elvégzése nélkül nem lehetett a tisztikarba bejutni, illetve a középosztályi szint alatti társadalmi rétegből is egyre kevesebben kerültek be. Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. Bp. 1999. 76.

¹²⁶ Az évek folyamán viszont változott a nyelvek sorrendje, főként a hadsereg etnikai összetétele és a Monarchia területi változásai miatt. Így lépett a második helyre az olasz helyett a cseh nyelv, mert alkalmas volt a szláv katonákkal való érintkezésre. Deák I.: Volt egyszer egy tisztikar i. m. 130–132.

¹²⁷ Az 1870-es években a lovasságnál és a vezérkarnál volt leginkább jellemző az angol és a francia nyelv ismerete, még más fegyvernemeknél elenyésző volt. Uo.

Katonai képességeiről azt jegyezték fel, hogy jó és bátor lovas volt, az ellenség előtt vitéz, lovas szolgálatra alkalmas.¹²⁸ Előléptetéseinek üteme a pálya elején nem mutat eltérést az átlagos előmeneteltől, tekintve, hogy 1862-ben közkatonaként került a cs. k. hadsereg kötelékébe, majd három év után, 1865-ben már hadnagyi rangot kapott. A főhadnagyi kinevezéséig, 1875-ig viszont tíz év telt el, amely az átlagosnál hosszabb várakozási időt mutat.¹²⁹ Ebben szerepet játszott sérülése miatti nyugdíjazása 1872-től és éveken át tartó szabadságolt állományba helyezése, ami saját kérésére történt, mivel ekkor kezdte meg egyiptomi szolgálatát. Ebben sem láthatunk lényeges eltérést az átlagos pályáktól, hiszen Pollmann Ferenc megállapításai szerint sok tiszt (tiszthelyettes, hadnagy, főhadnagy) vált ki fiatalon az aktív szolgálatból, mert nem tudott kijönni a fizetésből. A nyugdíjazást is könnyen el lehetett intézni, mivel hét tiszt közül csak egy juthatott el a törzstiszti beosztásig.¹³⁰ Valószínűleg Zubovits Fedornak is az anyagi helyzetével volt összefüggésben szabadságolása és ideiglenes nyugdíjazása, tekintve, hogy az 1870-es években számos tevékenysége a vagyonszerzésre irányult.¹³¹

Deák István munkáját alapul véve – amely a Habsburg Monarchia katonatisztjeinek társadalomtörténetét vizsgálja – a tisztek illetményei 1868 és 1906 között egy lassú emelkedést mutattak, viszont a kötelező kiadásokat is számba véve, mégis igen szerény keresettel rendelkeztek.¹³² Zubovits Fedor főhadnagyi alapfizetése az 1870-es években kb. 720 forintot tett ki, ami akkoriban megfelelt egy tanárénak.¹³³ Ahogy korábban említettük, illetménye tartalékos (szabadságolt) állományba kerülése miatt ennek az összegnek a felét jelentette. Ráadásul az alacsony jövedelemhez számos kiadás társult, tekintve, hogy a lovasság volt a legköltségesebb fegyvernem, főként az egyenruha és a lótartás miatt.¹³⁴ A katonai minősítési lapokon a tisztek magánvagyonára vonatkozó kérdés is szerepel, Zubovits esetében az 1871-es évben olvasható, hogy „pénzügyei rendezettek”, tehát nem volt adóssága. 1875–1879 között a „vagyonai állapot ismeretlen” bejegyzést olvashatjuk,¹³⁵ azonban azt is tudjuk, hogy 1874-ben a távlovagló rekord felállításával nagyobb összeghez jutott.¹³⁶

1884-ben történt címzetes II. osztályú századosi ragra emelését – amely főhadnagyi kinevezése után majdnem tíz évvel történt – valószínűleg találmányának, a szárazföldi torpedó közös hadseregbeli alkalmazásának köszönhette. Az alapilletménye feltehetőleg még mindig évi 2000 forint alatt lehetett. Ekkor azonban már akkora anyagi függetlenségre tett szert, hogy

¹²⁸ A nemesség aránya folyamatosan csökkent a századfordulóig, de a lovasságnál, a tisztek több mint a felét tették ki. Uo. 113.

¹²⁹ Hadnaggyá történő előléptetésnél a várakozási idő 3, 5 év, főhadnagyi rang esetében 4-5 év volt. Balla 2010: 635.

¹³⁰ Századostól fölfelé. Hajdu T.: Tisztikar és középosztály i.m. 1999. 241.

¹³¹ A párizsi távlovaglós, és egyiptomi szolgálat is valószínűleg ezt a célt szolgálta.

¹³² Az illetmények a vizsgált időszakban kb. 300-1300 forint növekedést mutatnak, rendfokozatonként különbözően. Deák I.: Volt egyszer egy tisztikar i. m. 154.

¹³³ Uo. 154.

¹³⁴ A rokkantak és a szabadságolt állományú tisztek fél illetménnyel rendelkeztek. Balla T.: Az osztrák-magyar tábornoki kar i. m. 607.

¹³⁵ Zubovits Fedor katonai minősítési lapja. HL, AKVI, 30996.

¹³⁶ Nógrádi Lapok, 1874. november 15. 46. sz. 2–3.

a tiszti életformával együtt járó kötelező kiadások és külsőségek nem terheltek meg őt annyira, mint számos tisztársát, akik reménytelenül eladósodtak.¹³⁷

A következő előléptetésére csak az első világháborúban, 1916-ban került sor, amikor őrnaggyá nevezték ki. Hosszú pályafutása ellenére nem emelkedett gyorsan a ranglétrán, ez valószínűleg szabadságolt állományával, „kalandozásaival” és konfliktuskereső magatartásával is magyarázható. Személyiségével kapcsolatos bejegyzésekből megtudhatjuk, hogy feljebbvalói iránt illedelmes, bajtársai iránt barátságos volt, azonban „alattvalói iránt nem tanúsított elegendő tapintatot”. Példaként szolgálhat erre, hogy 1878-ban mind szolgálati, mind szolgálton kívüli magatartása miatt feljelentették, utóbbi esetben „magán ügyben tapintatlan eljárás” miatt egy napra fogdába került. Valószínűleg párbajvétség miatt kerülhetett erre sor.¹³⁸

Számos kitüntetése közül csak a III. osztályú Vaskorona és a Katolikus Izabella Rendet tüntették fel minősítési táblázatában, vagyis ebből kiderül, hogy az itt feljegyzett adatok nem minden esetben teljeseek. (Lásd II. táblázat.)

A katonai minősítési lapok a tisztek magánviszonyaiba is betekintést engednek, így arról is tudósítanak, hogy az illető nős vagy sem. Zubovits Fedor a bejegyzések alapján 1879-ben még nőtlen volt, s valószínűleg csak az 1880-as évek közepén – vagyoni helyzetének nagymértékű javulása után – nősült meg, amikor le tudta tenni az ehhez szükséges kauciót.¹³⁹ Azonban az is lehetséges, hogy nyugdíjazása után kötött házasságot.

Zubovits Fedor katonai tevékenysége alapján egy tehetséges katona képe rajzolódik ki, aki azonban kevésbé fogadta el a kötöttséget, korlátozásokat. Ezért is törekedett élete első szakaszában a minél nagyobb anyagi függetlenség megteremtésére. A kedvező anyagi feltételek biztosították a lehetőséget az utazásokhoz, kalandozásokhoz, amelyeket saját hadseregén kívül hajtott végre, és amelyek nem feltétlenül egyeztek a Monarchia érdekeivel vagy külpolitikai törekvéseivel. Ide sorolhatjuk a Garibaldi melletti harcot és a karlista háborút, valamint a tervezett szudáni expedíciót is. Azonban nemcsak ezek miatt a kalandozások miatt tekinthetjük rendhagyónak a pályáját, hanem azért is, mert találmányaival vagyont és ismertséget szerzett magának. Vagyonának és annak a kapcsolati hálónak, amelyet a katonaságban alapozott meg és idővel egyre inkább kiépített, nagyfokú mobilitást tett lehetővé számára, például egy másik kontinensre, ami nem számít a korszakban kivételesnek, de tipikusnak sem.

Az orosz–török háborúban, a miridita harcokban való részvétele Montenegró ellen, és az albániai megfigyelői tevékenysége már a dualista Monarchia külpolitikai érdekeivel egyező, bizonyos értelemben a „birodalomépítő” politikát szolgálta. Zubovits – néhány kivétellel – tehát nem egy birodalmi eszmét szolgált, és akcióit feltételezhetően nem is egy meghatározható

¹³⁷ Az egyenruhától a ló felszereléséig, a tiszti szolga fizetéséig számos kiadás – első osztályon való utazás, vagy az előkelő vendéglőkben étkezés – kurtította meg a tiszti illetményt. Deák, 1993: 155.

¹³⁸ Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI, 30996.

¹³⁹ A hadsereg tisztjeinek nősülését korlátozta, hogy csak olyan nőkkel köthettek házasságot, akik nem veszélyeztették a tisztikar társadalmi státusát. Ezen túlmenően meg volt határozva az is, hogy beosztásonként mennyi házassági kauciót kellett a menyasszonynak letétbe helyeznie, amelyből a tiszt halála esetén később gondoskodhattak az özvegyéről. Minél alacsonyabb rangú volt a tiszt, annál nagyobb volt a kaució összege. Deák I.: Volt egyszer egy tisztikar i. m. 178–179.

eszmei alapon választotta és teljesítette, inkább a kalandvágy motiválhatta. Eddigi ismereteink alapján tevékenységi körét, úticéljait nem kijelölték számára, hanem maga választhatta, és választásait valószínűleg a személyes kapcsolatokból adódó lehetőségek befolyásolták. Utóbbi állításokat megcáfolhatja az a feltételezés, hogy szerteágazó nemzetközi tevékenységét ügynök volta tette lehetővé. Erre utaló forrással azonban mindezidáig nem találkoztunk.

I. melléklet¹⁴⁰

I. táblázat

30996

Magyar Királyi Budai Honvéd kerületi lovas osztály

Minősítvényi táblázat az 1869-es évre Zubovits Feodor m. k. honvéd lovas hadnagy úrról

Vezeték és keresztnéve:	Zubovits Feodor
Rendi fokozat:	Hadnagy
Rang:	1869. október 24.
Nős-e vagy nőtlen, gyermekes-e vagy gyermektelen:	nőtlen
Születés:	1846
Helye:	Felső Thur
A fölséges uralkodó háznak szolgál mely csapatnál és mily rendi fokozatban:	A cs. k. 25. sz. gyalog ezredben mint közvitéz: 1 év, 6 hónap 1 nap, a 9. cs. k. huszár ezredben mint közhuszár: 1 év, 3 hónap, 20 nap, tizedes: 1 hónap, 26 nap, hadapród: 6 hónap, 14 nap, II. oszt. hadnagy: 3 hónap, 18 nap, I. oszt. hadnagy: 5 hónap, 12 nap 1866. nov. 25. tiszti rangja fenntartása nélkül lemondott, a m. kir. honvéd lovasságnál alhadnagy: 2 hónap, 6 nap
Az 1848/49-iki honvédségben, vagy más hadseregben szolgált?	nem
Személyes viszonyai	földbirtokos fia
Nevelése és képzettsége:	gimnáziumi iskolát végzett, melyekből 2.a Theresianum
Egészségi állapota:	magas, nyúlánk, egészséges
Kedélye és jelleme, szellemi képessége:	elegendő szellemi képességgel, becsületet érző, kevésbé könnyelmű
Minő nyelveket beszél	magyarul, németül, keveset csehül
Minő nyelveket ír	magyarul, németül
Ügyessége jelen hivatásában:	a lovas szolgálatot ösméri, jó lovas, csak több komolyság szükségeltetik

¹⁴⁰ Zubovits Fedor minősítési lapja. HL, AKVI, 30996.

Szorgalmas-e és minő eredménnyel?	szorgalmas elegendő eredménnyel
Mily alkalmaztatásra ajánlható leginkább?	lovas szolgálatra
Magaviselete szolgálatban:	fellebbvalói iránt illedelmes, bajtársai iránt barátságos, de alattvalók iránt nem elegendő tapintattal
Magaviselete társadalmi:	kellemes jó társalgó
Az ellenség előtt:	vitéz
Tett szolgálatai és érdemei:	1866 a poroszok elleni hadjáratban június 28-29, Jicini ütközetet és a július 3-i csatát.
Alkalmas-e az előléptetésre?	a maga rangsorában

Évfolyam	1870
Rendfokozat	Hadnagy – tetteleges állományú
Nyelvismeretei	magyarul jól ír és beszél, németül igen jól beszél és ír. Olasz, cseh, lengyel és francia nyelveket közepszerűen bírja.
Jelen hatáskörében használhatósága	Más csapatnál szolgál.
Véleményezés	Folytonos betegeskedései miatt előléptetésre jelenleg nem alkalmas. Rangfenntartás nélkül mellőzendő és felülvizsgáló bizottság elé vezetendő
Évfolyam	1871
Rendfokozat:	Hadnagy tetteleges állományban.
Jelen hatáskörében való ismeretei, ügyessége és használhatósága:	Jó csapattiszt elegendő tanítási képességet, egy századot ügyesen vezényel.
Szolgálati buzgósága, eredmény; - magasabb kiképzés utáni igyekezete:	Szolgálati működésében igyekvő, és dacára gyengélkedő egészségének elegendő eredményt mutatott.
Magatartása szolgálatban:	Bár heves, fellebbvalói előtt mégis mértéklettel bír, s engedelmes. Alattvalóit szigorúan tartja és szolgálatban pontosságot követel.

Magatartása szolgálaton kívül:	Bajtársai körében tűrhető ? mások iránt néha szeszélyes.
Egészségi viszonyai, hadiszolgálatra való képessége:	Egészségi állapota gyenge, lórugás következtében gyakran betegeskedik, testalkata sem erős, hadi fáradsalmakra alig lehet elegendő, kitartó, betegsége miatt több hónapon volt szabadságolt, s mint panaszkodik, nem tökéletesen gyógyulva tért vissza.
Előléptetésre való minősültsége:	ha betegsége nem hátráltatja – rangsorban
Évfolyam	1872
	Hadnagy szabadságolt állományban
	Ha egészsége engedné, hatáskörének elegendő képességgel bírván, kellőképpen megfelelné, különben, mint a múlt évben-
	Betegeskedései következtében nem volt megbíráható.
	Oldalborda és lábtörés miatt roncsolt, és különben is nem erős testével jelenleg hadi szolgálatra nem lehet képes, kivéve, ha gyökeres kigyógyítása sikerülne.
	Egyenlőre előléptetésre nem alkalmas, mert testi fogyatkozások miatt jelenleg szolgálatképtelen.
1873. évfolyam	Üres
1874. évfolyam	Üres
Évfolyam	1875
	Jelenleg szabadságolt állományban
Megjegyzés:	Miután nevezett főhadnagy ismeretlen, a rovatok általában ki nem tölthetők
Előléptetésre való minősültsége:	Szolgálatot nem tett éveken át, tehát előléptetésre nem alkalmas
1876. évfolyam	Ugyanaz, mint az előző évi
1877. évfolyam	Ugyanaz, mint az előző évi

Évfolyam	1878
Magatartása szolgálatban:	A katonai illedelmet sértő és a katonai (...) be nem tartása által tett jelentése következtében okot szolgáltatott a bécsi cs. k. landwehr nyilvántartó hatóságnak, hogy ellene előljáró ezred parancsnokságnál panaszt emeljen.
Magatartása szolgálaton kívül:	Magán ügyben elkövetett tapintatlan eljárás következtében a bécsi cs. k. rendőrség által 1878 december 29-én letartóztatott és ugyan ezen hó 30-án szabadlábra helyezték.

II. táblázat

30996

Csapat-test:	Mk. 4. honvéd lovasezred 3. század	Címzetes századosi jelleg 1884. évi szept. 8-án Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározással adományoztatott
Név	Starostai Zubovits Fedor	
Rendfokozat, Rang	hadnagy 1869. október 24., főhadnagy 1875. november (szabadságolt állományban)	
Született:	Tur, Hont megye, Magyarország, 1846	
Vallás:	római katolikus	
Az m. k. honvédségbe való belépése előtti személyes viszonyai és tanulmányai:	földbirtokos fia, a bécsi Teresianumban volt mint növendék, végzett hat osztályt	
Mikor és honnan lépett a m. k. honvédségbe:	1862. szeptember 29-én a cs. k. 25. sz. gyalogezredbe és 1869. október 24-én legfelsőbb elhatározás folytán a magyar kir. Honvédséghez lovas hadnagynak a tetteleges állományba kineveztetett.	

A belépés után végzett tanulmányok:	A székesfehérvári és kecskeméti központi lovas főtisztképző iskolában meg lehetős eredménnyel tanult.			
Magán viszonyai				
1870	Nőtlen, vagyoni állapota ismeretlen			
1871	Nőtlen, vagyoni állapota ismeretlen, pénzügyei rendezettek			
1875	Ua.			
1876	Ua.			
1877	Ua.			
1878	Ua.			
1879	Ua.			
Érdemjelek				
Hazai		Külföldi		
3. osztályú vaskoronarend. 1. sz. Rendeleti Közlöny, legfelsőbb elhatározás, kelte 1906. december 29.		A spanyol Isabella Catholica rendjel lovagkeresztjét elfogadni a honvédelmi miniszter önamyméltósága 1876. március 9-én 151/9 sz. rendeletével megengedte		
A legfelsőbb dicsérő elismerés 25. sz. Rendeleti Közlöny 1913				
Tudós társaságok tagja				
Hazai		Külföldi		
-		-		
Kineveztetés, előléptetés, áthelyezés				
Rendfokozat	Változás	Év, hó, nap	leírása	
Közkatona	besoroztatott	1862. szeptember 24-én	a cs. kir. 25. sz. gyalogezredbe	1 év, 3 hónap 1 nap
Közkatona	átvétetett	1863. december 31-én	a hadügyminisztérium rendelete folytán a cs. kir. 9. sz. huszárezredbe	10 hónap, 15 nap
Hadapród	kineveztetett	1864. november 14.	ugyanott	-
Hadnagy	kineveztetett	1865. április 20.	ugyanott	5 hónap, 5 nap
Hadnagy	kilépett	1867. szeptember 16.	rangfenntartás nélkül	2 év, 4 hónap, 25 nap
Közhonvéd	besoroztatott	1869. október 4.	a magyar királyi honvéd lovassághoz	20 nap
Hadnagy	kineveztetett	1869. október 24.	ugyanott	-
Hadnagy	áttétetett	1870. május. 1.	a 15. lovas ezredhez	-

Hadnagy	áttétetett	1870. szeptember 1.	a 24. lovas ezredhez	-
Hadnagy	átétetett	1871. február 1.	a 20. honvéd lovas századhoz	-
Hadnagy	áttétetett	1871. június 15.	a 4. honvéd lovas századhoz	2 éve, 2 hónap, 6 nap
Hadnagy	nyugdíjaztatott	1872. március 31.	a 4869/II. számú miniszteri rendelet szerint egy évre	3 hónap
Hadnagy	beosztatott	1872. augusztus 14.	a 9. lovas századhoz	4 hónap, 16 nap
Hadnagy	áthelyeztetett	1875. szeptember 1.	a 6. honvéd lovas ezred 1. századához, mint várakozási illetékkel szabadságolt lovas hadnagy saját kérelmére a honvédség szabadságolt állományába. 25. sz. Rendeleti Közlöny 1875. augusztus 24.	-
Főhadnagy	előléptetett	1875. november 1.	Ő. cs. és apostoli kir. felsége 1875. október 23.-án Gödöllőn kelt legfelsőbb elhatározásával	-
Főhadnagy	áttétetett	1876. november 21.	az 1. lovas ezred 3. századához. 36. sz. Rendeleti K.	-

1870	hadnagy	Tanonc a székesfehérvári iskolában
------	---------	------------------------------------

1871	hadnagy	Tanonc a kecskeméti lovas iskolában 1871. évi december 1-től 1872 január 15-ig. Megbetegedvén a Pesti cs. k. katonai kórházba ápolás végett. Július 15-től mint csapattiszt a 4. lovas századhoz osztott december 19-ig szolgált, azután szabadságra bocsátván, minek következtében felülvizsgálati bizottság 1872. március 31. ideiglenesen nyugdíjaztatott. A 14 napi rendes szabadságon kívül, betegsége miatt 171 napot élvezett.
1872	hadnagy	Augusztus 14-én a 9. századhoz tetteleges csapatszolgálatra beosztott, lórúgás következtében lábát törvén, ápolás végett Bécsben szabadságos, ott tartózkodik. Az évenként kétszer,... 14 s az azt meghaladó 8 napon kívül lábtörés beteg 169 napot élvezett magyaráztatván, hogy ezen kívül szeptember 6-tól kiadva november 20-ig 75 napos betegsége miatt szolgálattétlenül a századhelyén.
1876	főhadnagy	semmiféle szolgálatot nem teljesít.
Hadjárati év	Hadjáratok, ellenség előtt tett szolgálatok és szerzett érdemek	
1866	Hadjárat Poroszország ellen Münchengratzi ütközetben június 7-én Königgratzi csatában július 3-án Állítólag Gitscheini, Langenbrucki, Reichenbergi találkozásoknál részt vett. E bejegyzések leírtak saját előadása szerint tétettek.	
	Különös ügyessége	
1871	Jó és bátor lovas, lóismében jártas	

III. táblázat

Toldalék Starostai Zubovits Fedor szolgálaton kívüli viszonybeli II. osztályú százados Minősítvényi táblázatához az 1907-ik évre

Név:	Starostai Zubovits Fedor
Rang:	Címzetes címzetes II. osztályú százados szolgálaton kívüli viszonyban 1884. szeptember 8.
Kitüntetési jelvények, érmek:	3. osztályú vaskoronarend
Egyéb érdemei:	A katonai műszaki téren szerzett érdemei elismeréséül a 3. osztályú vaskorona rend díjmentesen legkegyelmesebben adományoztatott. A legfelsőbb elhatározás kelte: 1906. december 29., 1. sz. Rendeleti K.
Előléptetésre való minősültsége:	Egyenlőre nem alkalmas, rangfenntartás nélkül mellőzendő Budapest, 1907. január 16.
Megjegyzés:	Ezen toldalék nevezettnek a 3. osztályú vaskorona rend adományozása alkalmából szerkesztetett
Előléptetésre való minősültsége:	Egyenlőre nem alkalmas, rangfenntartás nélkül mellőzendő
	Budapest, 1907. január 16.

II. melléklet¹⁴¹

Zubovits Fedor katonai előmenetele és kitüntetései

Év	Előléptetések	Kitüntetések
1862	közkatona	
1864	hadapród	
1865	hadnagy	
1869	közhonvéd	
1869	hadnagy	
1875	főhadnagy	
1876		Katolikus Izabella-rend lovagkeresztje
1884	Címzetes II. osztályú százados	
1888		Török császári III. osztályú Medsidje Rendjel
1888		Svéd királyi koronarend keresztje
1888		Dán királyi III. osztályú Danebrog Rendjel
1888		Szerb királyi IV. osztályú Takova Rendjel
1904		Kínai I. fokozatú III. osztályú Kettős Sárkány Rendjel
1904		Perzsa III. osztályú Nap - és Oroszlán Rendjel
1907		Vaskorona Rend III. osztálya a katonai műszaki téren szerzett eredményeiért
1913		Legfelsőbb dicsérő elismerés a fegyveres erő érdekében kifejtett érdemdús teljesítményeiért
1915		Signum Laudis ezüst fokozata - Legfelsőbb dicsérő elismerés az ellenség előtt teljesített kitűnő szolgálatiért
1916	őrnagy	Hadidíszítmény a Vaskorona rend III. osztálya mellé

¹⁴¹ A táblázat adatai Zubovits Fedor minősítési táblázata, valamint a Rendeleti Közlönyök alapján kerültek összeállításra.

Barát Bence

A FUTBALLMEZŐ FELSZÁNTÁSA EGY ELMÉLET TESZTJE NAGYVÁRAD 1919–1940 KÖZÖTTI LABDARÚGÁSÁNAK PÉLDÁJÁN

1912-ben Pásztor Bertalan a magyar labdarúgás kedélyesnek már addig sem mondható viszonyait tovább borzoló, a főváros sportéletben kialakult hegemoniája ellen küzdő *Vidéki Sport* hasábjain azt állította, „nem adunk hosszú időt annak, hogy Nagyváradot sport tekintetében is vidéki Budapestnek fogják nevezni.”¹ A háború előtt a városházán aljegyzői feladatot ellátó, valamint a *Nagyváradai Napló* munkatársaként is dolgozó Pásztor nyilvánvalóan nem a levegőbe beszélt, hiszen teljes mértékben tisztában volt az ország egyik leggyorsabban fejlődő városának sportviszonyaival, ugyanis 1910-es megalakulása óta aktív tagja volt a Nagyvárad Atlétikai Club (NAC) vezetőségének. Azzal azonban már aligha számolt, hogy az egyszerre gyűlölt és példaképnek tekintett budapesti futballélet jellemzői közül leggyorsabban azok honosodnak meg Váradon, amelyeket a kortársak is a versenysport popularizálódásával járó, aggályos kísérőjelenségek közé soroltak, nevezetesen az államatorizmus, a sorozatos klubviszályok és futballszövetségi befolyásuk növelésének szándéka, történjék bármilyen eszközzel is. Szerencsénkre – mondhatnánk –, mivel ezen folyamatoknak köszönhetően a nagyváradai futballélet a térség társadalmi, politikai és gazdasági problémáinak olyan koncentrátumát képezte az 1910–1940 közötti három évtized során, melyet nem érdemes figyelmen kívül hagynia a korszakkal foglalkozó történészeknek.

A nagyváradai labdarúgás a vidéki városokhoz képest is viszonylag későn indult, mert ugyan 1902-ben sor került az első mérkőzésre a Rhédey-kertben, futballszakosztályok vagy -egyesületek csak a következő évtized elején jöttek létre.² A már fentebb említett NAC megalakulása után egyre nagyobb lendületet vett a helyi labdarúgóélet szerveződése, így 1911-től a Nagyvárad Sport Egylet is bekapcsolódott a térség bajnoki futballküzdelseibe, majd 1912-ben megkezdte működését a helyi református ifjúsági körre épülő Egyetértés SE,³ valamint a NAC-ból kiváló Mikló Béla vezetésével a Törekvés Munkás Testedzők Egyesülete.⁴ Az első világháború előestéjére a NAC már egyértelműen a legjobb nagyváradai csapattá lépett elő,

¹ *Vidéki Sport* 1912. március 10.

² *Bánki Habán Gábor – Nagy Zoltán: Nagyvárad AC futballtörténete.* Balatonalmádi 2004. 2.

³ *Török Tibor: Nagyvárad város sporttörténete.* In: Bihor-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve. Szerk. Fehér Dezső. Nagyvárad 1937. 227.

⁴ Az NSE már 1906-ban megkezdte működését, de labdarúgó-szakosztályt eleinte nem hoztak létre a keretében. A másik két hivatkozott munkával ellentétben Fleisz János a klub létrejöttét 1908-ra datálja. *Fleisz János: Egy város átalakulása.* Nagyvárad, 2005. 236.; *Demjén László: A Nagyvárad AC a magyar nemzeti bajnokságban 1941–1944.* Az első vidéki labdarúgóbajnokságot története. Kecskemét 1989. 9–10.; illetve *Török T.: Nagyvárad város i. m.* 220–224.

méltó ellenfelei a környéken csak Debrecenben akadtak. Ennek megfelelően a dualizmus utolsó éveit végigkísérte a NAC és a Debreceni Torna Egylet rivalizálása a térség legjobb egyesületének címéért, ami késhegyig menő csatákat eredményezett a pályán és a sportszövetségen belüli politizálásban egyaránt. A városközi összecsapásokon több alkalommal felvonultak Nagyvárad és Debrecen legfontosabb tisztségviselői, jelezvén a mérkőzések szimbolikus tétjét,⁵ a várad klubok között viszont az impériumváltás előtt nem voltak jellemzőek a sorozatos konfliktusok.⁶

A világháborút lezáró békeszerződés gyökeresen új viszonyokat teremtett Nagyvárad sportéletében is, hiszen azzal, hogy román fennhatóság alá helyezte a várost, egyúttal elvágt a korábbi legfőbb riválisától, Debrecenről, ezáltal Várad vált térsége legmagasabb színvonalú futballkultúrával rendelkező településévé, tehát a régió bajnoka címért kizárólag a helyi klubok versenghettek. A továbbiakban ennek a rivalizálásnak az elemzésére, kibontására vállalkozom, amely ugyan új területi keretek között, de eleinte továbbra is a Magyarországról örökölt minták alapján strukturálódott, mivel a romániai sportmozgalom csak a háború után kezdett széles körben elterjedni,⁷ így az impériumváltást követő első években nem is lehetett komoly hatással a várad sportéletre.⁸

Szegedi Péter Magyarország két világháború közti futballtársadalmát tanulmányozva arra a megállapításra jutott, hogy „a klubok létrejötté, a futball differenciálódása önmagában nemhogy harcokat nem eredményez, de a környezet sportág iránti érdeklődését sem kelti fel [...]. A labdarúgás helyzete azért különleges, mert az eltérő társadalmi jelentéstartalmakat hordozó klubok közötti ellentétek *társadalmi ellentétekként* jelentek meg”,⁹ illetve

„az egyesületek közötti ellentétek, oppozíciók azonban legtöbbször nem véletlenszerűen alakultak ki, hiszen a klubok mögött többnyire viszonylag jól megkülönböztethető társadalmi csoportok álltak: találkoznak elit, keresztény, zsidó, kereskedő, jobboldali, vagy szociáldemokrata sportegyesületekkel. A klubok eltérő beágyazottsága következtében konfliktusaik társadalmi ellentétekként jelentek meg, vagyis a futballmezőben többnyire más társadalmi erőterek ellentétes csoportjai vívták szimbolikus küzdelmeiket.”¹⁰

⁵ Szegedi Péter: Rivalisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében. Bp. 2014. 47–54.

⁶ Ugyan Horváth Dávid Boldizsár felhívja a figyelmet arra, hogy a nagyvárad futballéletben már a világháború előtt sem voltak ismeretlenek a klubok közti összetűzések, ezek nem mutatnak túl a kisebb, alkalmi vitákon. Horváth Dávid Boldizsár: Léptékváltó futballtörténet, ütemváltó sporttörténetírás. Sic Itur ad Astra 65. (2016) 321–329. vö. Nagyvárad 1912. augusztus 13.; augusztus 18.; illetve augusztus 24.

⁷ Bővebben lásd Péter, László: The Genesis of Romanian Football. Social Factors and Processes behind the Game. Belvedere Meridionale 26. (2014: 4. sz.) 81–94.

⁸ Dolgozatomban terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatok a két világháború közötti nagyvárad futballélet minden egyesületének bemutatására, így csak a főbb szereplőket és folyamatokat igyekszem szemléltetni.

⁹ Kiemelés az eredetiben. Szegedi Péter: A futballmező. Kísérlet az 1945 előtti labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére. Sic Itur ad Astra 62. (2011) 132.

¹⁰ Szegedi Péter: Pozíciók és oppozíciók: a futballmező kialakulása, struktúrája és dinamikája. Az 1945 előtti debreceni labdarúgás történet-szociológiai elemzése. Ph.D. disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem. Bp. 2005. 9–10.

A fentiekből pedig levonja a következtetést: „a futball népszerűvé válásának hátterében az egyesületek társadalmi háttérű rivalizálását azonosíthatjuk.”¹¹ Tehát Szegedi szerint a futballmező¹² kialakulásáért és fejlődéséért az adott társadalmat feszítő ellentétek felelősek, ugyanis ezek mentén szerveződnek az egyesületek, és ezek válnak később rivalizálásuk elsődleges forrásává is. Négy csoportba sorolja a labdarúgó-társadalmat megosztó ellentétformákat, melyek konfliktusokhoz vezethetnek a szövetségben, a lelátókon, a sajtóban, vagy a pályán: ezek a felekezeti-etnikai, a politikai, a regionális és a gazdasági-ideológiai¹³ szembenállási minták.¹⁴ A továbbiakban arra a kérdésre keresem a választ, hogy Szegedi Péter doktori értekezéséhez¹⁵ hasonlóan leírható-e Nagyvárad futballtársadalma is ezzel a modellel, tehát hogy az általa felállított kategóriák közül milyen ellentétfajták polarizálták – vagy polarizálták-e egyáltalán – a nagyváradi futballmezőt 1919–1940 között, és ezek milyen területeken jelentek meg leginkább, vagyis hogy a futballtársadalom konfliktusai minden esetben visszavezethetők-e a sportéleten kívüli tényezőkre, tételre, eszmékre. Ehhez Szegedi módszerét követve, elemezni kívánom a klubok vezetőségének társadalmi háttérét, vallási összetételét, valamint az egyesületek részéről hirdetett, vagy mások által nekik tulajdonított jelentéstartalmakat. Ugyan Szegedi a felekezeti és az etnikai szembenállást közös csoportba helyezi, ami nem is meglepő a magyarországi viszonyokat ismerve, azonban az erdélyi¹⁶ sportélet elemzéséhez célszerűbbnek tartom, ha külön felekezeti és külön etnikai kategóriával dolgozom, hiszen míg a Horthy-kori Magyarországon a „nem magyar” főleg „nem keresztény”-t, „zsidó”-t jelentett, addig Nagy-Romániában ennél jóval bonyolultabb vallási és nemzetiségi összefonódásokkal találkozhatunk.

Hogy a *társadalmi háttér* meglehetősen sokrétű fogalmát használni tudjam, elengedhetetlen definiálni, mit is értek alatta. Ha alaposabban megnézzük, észrevehető, hogy egy sportklub sikeréért küzdők között három csoport, a sportolók, a vezetőségi tagok és a tagsággal nem rendelkező pártolók azonosíthatók. A játékosok szerepét azonban érdemes – ha nem is teljesen kivenni az egyenletből, de – fenntartásokkal kezelni. Őket már a korszakban is sokkal inkább az eredményesség eszközének tekintették, mint az egyesület eszmei zászlóvivőinek, ezért a tehet-

¹¹ Szegedi P.: A futballmező i. m. 128.

¹² Szegedi Pierre Bourdieu mezőelmélete alapján alkotta meg a kifejezést. Úgy véli, a futballmezőben a résztvevők (egyesületek, szervezetek) a futballszféra irányításáért – és így az azt meghatározó szabályrendszer alakításáért (monopolizálásáért) – vívják küzdelmüket, abból a célból, hogy saját értékeiknek megfelelően formálják át a sportág működését. Dolgozatomban én is ennek a gondolatmenetnek a követésére vállalkozom. Bővebben lásd Szegedi P.: A futballmező i. m.; illetve vö. Pierre Bourdieu: A vallási mező kialakulása és struktúrája. In *Uő*: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Bp. 1978. 165–236., mely munkát maga Szegedi Péter is elmélete forrásának tartja.

¹³ Szegedi gazdasági-ideológiai kategóriája a profi (hivatásos, fizetésért játszó) és az amatőr (még a felszerelést is magának beszerző) sporteszméi felfogást jelöli. Ez tehát nem pusztán gazdasági különbség, hanem a sport ethosának eltérő felfogása is, hiszen míg az egyik fél munkának, és ennek megfelelően megfizetendő tevékenységnek tekinti a sportot, addig a másik szerint pont az anyagi javaktól való mentesség és a „fair” küzdelem a sport igazi értelme. Lásd Szegedi Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. Korall 13. (2003) 165–185.

¹⁴ Bővebben lásd Szegedi P.: A futballmező i. m.; illetve Szegedi P.: Riválisok i. m.

¹⁵ Szegedi P.: Pozíciók és opozíciók i. m., illetve az ezen alapuló kötet Szegedi P.: Riválisok i. m.

¹⁶ A földrajzi nevek végtelen felsorolásának elkerülése végett Erdély alatt az 1920-ban Magyarországtól Romániához került területek összességét értem.

séges futballisták sokszor „felmentést kaptak” a klub által képviselt eszméknek való megfelelés alól, így a játékosállomány kevésbé, esetleg egyáltalán nem tükrözi egy egyesület társadalmi bázisát.¹⁷ Ha egy klub társadalmi háttérét akarjuk megállapítani, meg kell vizsgálnunk, kik hozták az egyesületi élettel kapcsolatos döntéseket, illetve kik tették magukévá a csapat által hirdetett, vagy csak nekik tulajdonított célokat, az általuk hordozott szimbolikus elemeket. Ez a mérkőzésekre való kilátogatástól a kisebb-nagyobb adományokon keresztül a klub rendezvényein való megjelenésig – és így annak jelenlétükkel való legitimációjáig –, vagy a nyilvánosság előtt tett nyilatkozatok (újságcikkek, beszédek) révén végzett identitásépítő tevékenységig terjedhet. Utóbbi alatt a saját csoport megalkotására, átformálására és a többitől való elhatárolására tett kísérletet, vagyis a „mi-ők” viszonyrendszer létrehozásának szándékát értem.¹⁸ Megfigyelhető, hogy egy sportklubnak valójában nagyon hasonló támogatói csoportjai vannak, mint egy politikai pártnak, és ahhoz, hogy ezen csoportokat meg tudja tartani, vagy esetleg újabbakat maga mellé állítani, a pártokéhoz hasonló, rendszeres önmeghatározó tevékenységre van szüksége. A folyamatban kiemelt fontosságot tulajdonítok a konfliktusoknak, hiszen ezek során mutatkoznak meg legélesebben az egyes klubok közti határvonalak, illetve a folyamatosan változó csoportidentitás meghatározó elemei.¹⁹

Kutatásaim során legfőképpen a Váradon, vagy esetleg az egyéb erdélyi városokban megjelent sportújságokra és más irányultságú lapok sportrovataira tudtam támaszkodni, valamint a klubvezetők felekezeti hovatartozását sok esetben a dualizmus kori iskolai értesítők-ből, illetve a holocaust áldozatainak névsoraiból állítottam össze.²⁰ Mivel nem rendelkezünk levéltári anyagokkal, így a taglistákhoz mellékelt foglalkozási és vallási kimutatások is – már ha valaha léteztek egyáltalán – hiányoznak, ezért a mintavétel sem lehet teljeskörű, hiszen a forrásmennyiség meglehetősen ingadozó képet mutat, ám az így összegyűjtött, körülbelül 800 fős adatbázis már mindenképpen reprezentatív mennyiségűnek mondható. A bizonytalansági tényezők ellenére a fontosabb pozíciókban lévő nagyváradai klubvezetőket mind sikerült beazonosítanom, és megállapításaimat több esetben alátámasztják a város sportjáról szóló irodalomban elszórt információk is.

Klubok, ellentétek, sajtó, 1919–1926

A világháború utáni első pár év két legnagyobb és legsikeresebb nagyváradai klubja egyértelműen a NAC és a Törekvés volt, így elsősorban kettejük rivalizálása határozta meg a térség

¹⁷ A gondolatot részletesebben kifejti Bertalan Dávid: Keresztény vagy zsidó? A Ferencváros és az MTK társadalmi háttere a „labda elrugaszkodásának” pillanatában. Kézirat. 2016.

¹⁸ Az egyéni és csoportidentitás vizsgálatának kérdéseiről és problémáiról bővebben lásd Egry Gábor: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. Bp. 2015., kiemelten 11–43.

¹⁹ Vö. Bakk Miklós: Politikai közösség és identitás. Kolozsvár 2008. 29–75.; illetve Körösenyi András: A barátság politikája versus az ellenségesség politikája. Századvég 38. (2005) 127–146.

²⁰ Rubinstein Sándor: A deportációban elhunytak névsora. In: A tegnap városa. A nagyváradai zsidóság emlékkönyve. Szerk. Schön Dezső. Tel-Aviv 1981. 388–434.

futballéletét, azonban a romániai sportszervezet fokozatos kiépülésével egyre határozottabban léptek fel a román, vagy legalábbis román többségű csapatok. Első lépésként az impériumváltást követően a NAC és a Törekvés új nevet vett fel, vagyis annak románra fordított változatát kezdte használni, így lett a NAC-ból Clubul Athletic Oradea, a Törekvés pedig Stăruințaként szerepelt innentől.²¹ Arról, hogy a névváltoztatások önként, vagy hivatalos intézkedésre történtek, nem rendelkezünk információkkal, ám úgy vélem, mind az átnevezés gyorsasága, mind az, hogy az új elnevezések szó szerinti fordításai a korábbiaknak, felülről érkező utasításra engednek következtetni.²²

Társadalmi bázisát tekintve a NAC az alapításakor kialakult mintát őrizte, vagyis a helyi zsidó polgárság alkotta vezetőségének jelentős részét. A húszas években a teljes klubvezetőségben ez az arány meghaladta a 40%-ot,²³ tehát még az amúgy népes, az 1920-ban a lakosság 26,3%-át, 1930-ban pedig 24%-át kitevő zsidó közösséggel rendelkező Nagyváradhoz képest is kiemelkedően magas arányban voltak jelen a NAC soraiban az izraelita felekezethez tartozók.²⁴ Emellett az is figyelemre méltó, hogy a magasabb klubpozíciókban elhelyezkedők között (elnök, alelnök, társelnök, főtitkár, szakosztályvezetők) a zsidók aránya egyenesen 50% körül mozgott,²⁵ vagyis a NAC legbelső köreire hatványozottan igaz a zsidóság felülreprezentáltsága. A zsidó vezetők magas aránya ellenére a klub sohasem vállalt fel semmilyen izraelita, pláne cionista törekvést szimbolikájában, vagy alapszabályában; az egyesület elvileg nyitva állt mindenki előtt.²⁶ Hogy a gyakorlatban ez nem teljesen így volt, arra utal a tagok társadalmi státusa, ugyanis míg a NAC tisztikarában rendszeresen előfordulnak gyárosok, üzlettulajdonosok, orvosok, jogászok és újságírók, valamint köztisztviselők, általában a városi önkormányzat egy-egy magasabb beosztásából is, addig a Törekvés vezetői között értelmiségiekkel lényegesen kisebb arányban, a városi nagypolgárság képviselőivel pedig egyáltalán nem találkozhatunk, helyettük viszont kispolgárokkal, kereskedőkkel nagyobb mértékben, akik közül többen a helyi szociáldemokrata párt tagjai voltak. A két klub tehát társadalmi állás tekintetében eltérést mutat, még ha a Törekvésben is legalább akkora mértékben foglaltak helyet izraelita felekezetű tagok, mint riválisánál.

²¹ Az érthetőség kedvéért az átnevezések ellenére továbbra is eredeti névalakjuk szerint hivatkozom a két klubra.

²² A helységneveket 1919-től elméletileg minden nemzet saját nyelvén használhatta, ám 1921-re a magyar lapok cenzorai egyre gyakrabban írták elő a román elnevezések alkalmazását. Az egyesület-, cég- és intézménynevek román nyelven történő használatát csak az 1937-es közigazgatási törvényben rögzítették. *Bíró Sándor*: Kisebbségek és többségek. Románok és magyarok 1867–1940. Csíkszereda 2002 316–320.

²³ 1921-ben 44%, 1923-ban 38,83%, 1926-ban 35,85%, 1928-ban 44,9% volt a zsidó vezetőségi tagok aránya a teljes klubvezetőségben. A névsorokat lásd *Sporthírlap* 1921. február 27.; *Sportélet* (Nagyvárad) 1923. március 5.; *Sporthírlap* 1926. április 26.; illetve Nagyvárad 1928. július 10.

²⁴ *Csiki Tamás*: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Bp. 1999. 17.; *Fleisz J.*: Egy város i. m. 29.; illetve *vö. Szegedi Péter*: Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig. Bp. 2016. 360–362.

²⁵ 1923-ban 48,89%, 1926-ban 40%-ot tett ki a fontosabb pozíciókban lévő zsidók aránya. A többi évből semmilyen, vagy csak hiányos névsorokkal rendelkezünk.

²⁶ A NAC társadalmi bázisa felekezeti szempontból nagyban hasonlít az MTK-éra, melyet egy a magyarországi futballviszonyokban kevésbé tájékozott szerző egyenesen cionista csapatként azonosít. Lásd *Szefan Maroti*: Evreii în viața sportivă din Oradea în perioada 1900–1942. *Palestrica mileniului III. Civilizație și Sport*. 11. (2010: 4. sz.) 366–370.

A húszas évek folyamán egy dologban azonban teljesen megegyezett Nagyvárad két legerősebb csapata, mégpedig abban, hogy román tagjai alig akadtak, általában mindössze egy-két fő, a harmadik magyar többségű klubban, az Egyetértésben pedig még ennyi sem. A túlnyomó magyar (és zsidó) számbeli fölény ellensúlyozására alakult meg 1920 tavaszán a Bihorul nevű sportegylet, melynek vezetőségében már főleg románok ültek. Az új klub deklarálta azt tűzte ki céljául, hogy a románokat is bevonja a sport művelésébe, ezen vállalkozása pedig egybeesett a központi sportszervek szándékával, melyek az erdélyi területeken is igyekeztek letenni az alapjait a román sportnak, így kezdetben maguk mögött tudhatták a szövetség erkölcsi és anyagi támogatását.²⁷ Már 1921 júniusában a bukaresti legfelső sportvezetőségi ülésen kimondták, hogy az alszövetségek tanácsának felét és elnökét központilag kell kinevezni, ami „azért szükséges [...], mert a vidéki perifériákon az egyesületek nem sportot üznek, hanem politikát”, és ennek ellensúlyozására a „vezetőségben tekintet nélkül egyleteik számára, a román elemek túlsúlyban kell, hogy legyenek.”²⁸ Az újonnan megalakított Bihorullal szemben az 1920-as években a magyarok ugyan uralták a nagyváradai pályákat, de sportszövetségi befolyásuk folyamatos csökkenést mutat. 1921-ig a kerület legnagyobb „politikai tőkével” bíró egyesülete a NAC volt; az alszövetség tagjainak 40-50%-a soraiból került ki, majd utána következett az Egyetértés, a Törekvés és az 1921-ben a cionista sportmozgalom szellemében megalakult Makkabea 15-15% körüli képviseleti aránnyal, végül inkább csak jelképes szereppel bírt a Nagyvárad SE egyetlen képviselője.²⁹

A júniusi bukaresti határozat után az erőviszonyok gyökeresen megváltoztak. A nyár végén a Román Sportegyesületek Szövetsége (FSSR) rövid időre felfüggesztette a nagyváradai kerület autonómiáját, mire Pelle János, a NAC és az alszövetség elnöke benyújtotta lemondását. Az újra összeállított vezetőségben bár a Bihorul még csak egy helyet kapott, a – valószínűleg nagy számban a fővárosból kinevezett – független (értsd: nem klubokat reprezentáló) képviselők aránya 50% fölé emelkedett, és ennek köszönhetően a tanács negyedét román nemzetiségű tagok alkották. A vezető pozíciókba Nicolae Zigre³⁰ elnökle mellett szintén románok kerültek, tehát a fent említett határozat rendelkezései teljes mértékben megvalósultak, még ha ehhez a regáti területekről érkező tanácsstagokra is volt szükség, hiszen Váradon minimális számban tartózkodtak román sportvezetők 1921 előtt.³¹ 1923-ra a románok aránya 42%-ra nőtt, akik kizárólag a Bihorulból és a függetlenként mandátumhoz jutott képviselőkől rekrutálódtak.³² Pár év alatt tehát a román sportirányítás emberei alkották a legnagyobb csoportosulást a kerületi tanácsban, a Comitetul Regionalban és annak elnöke is közülük került ki. A vezetőség összeté-

²⁷ Sporthírlap 1921. december 25.

²⁸ Sporthírlap 1921. június 27.

²⁹ A nagyváradvidéki alszövetségi románosítás előtti viszonyairól az 1921 februári választások alapján alkothatunk képet, ahol a Bihorul színeit képviselő sportvezető még nem került be a tanácsba, illetve a bukaresti ülés, amely előirányozta az erdélyi sportélet románokkal való feltöltését is csak 1921 nyarán ült össze. Sporthírlap 1921. február 27.; illetve június 27.

³⁰ Zigre 1927–1928 között a nagyváradai polgármesteri tisztséget is betöltötte. *Fleisz J.*: Egy város i. m. 68.

³¹ Sporthírlap 1921. június 27.; illetve augusztus 22.

³² Sportélet (Nagyvárad) 1923. február 19.

telét az FSSR 1926-ra minden szempontból a saját elvárásainak megfelelőre alakította; ekkorra a román nemzetiségűek a delegáltak 45-50%-át adták a tanácsnak és a Bihorul egyedül is a legbefolyásosabb erővé vált a kerületi szövetségben, megelőzve az addig az egyesületek között még relatív többséggel rendelkező NAC-ot.³³

A Bihorul, illetve mögötte a Comitetul Central szándékainak gyors térnyeréséhez nagyban hozzájárult, hogy a NAC és a Törekvés legtöbb energiáját az egymással való folyamatos hadakozás kötötte le. Míg ugyanis a románok lassanként többséget szereztek az alkerületben, a két magyar klub a legfőbb fenyegetést továbbra is egymásban látta. Bár közös múltjuk nem nyúlt vissza hosszú időre, hiszen amíg a NAC a háború előtti pár évben uralta a térség futballját, a Törekvés épphogy csak megalakult és részt vehetett az utolsó két békebeli bajnoki szezonban, a háború után azonban trónkövetelőként lépett fel a NAC-cal szemben mind a pályán, mind a szövetségen belül. Már 1921 augusztusában összezőrdült a két egyesület, amikor a nagyváradi kerületi tanács ülésén Pásztor Bertalan bírálta a Törekvéssel szimpatizáló *Sporthírlap* működését, mire a lap a korábbi, magyarországi sajtócsatározásokhoz hasonló profivádakat vágott a NAC-hoz, és kérte játékjogának felfüggesztését. A cikk szerint „a NAC mecénásai jobban bírják a tempót a munkáscsapattal szemben: nekik van még most is elegendő pénzük arra, hogy pezsgős dáridók mellett megfőzzenek footballistákat.”³⁴

Az ellentéteket ugyan 1923 elején megpróbálták rendezni, és abban is megállapodtak, hogy egymástól év végéig nem vesznek át – és el – játékosokat, a békét azonban még a két klubon belül sem fogadta osztatlan elismerés, így egy hónapig sem tartott.³⁵ A viszály akkor tört újra felszínre, amikor a kerületi választásokon egyetlen Törekvés-párti képviselő sem került be a Comitetul Regionalba, a kudarcot pedig a Törekvés azzal magyarázta, hogy a NAC elárulta korábban kötött egyezségüket, mely szerint minden sportpolitikai akció során közösen lépnek fel.³⁶ Mint megállapították, „a NAC részéről [...] a Törekvésnek maga mellé édesgetése csak arra való volt, hogy közelébe jött ellenfelén nagyobbakat tudjon rúgni”.³⁷ A szándék tehát megvolt mindkét egyesületnél sportszövetségi befolyásuk közös erővel történő megtartására, azonban képtelenek voltak felülemelkedni pillanatnyi érdekeik csábításán. Ennek is köszönhető, hogy a NAC inkább a Bihorullal való szövetségben látta számításainak sikeresebb érvényesülését, és 1923-ban megegyezett a román klub vezetőivel az épülő – a sportrajongó trónörökösről elnevezett – Károly-pálya közös használatában. Ezt lapja úgy kommentálta, hogy „a NAC vezetői felismerve azt a nagy társadalmi és gazdasági erőt, melyet a Bihorul reprezentál, sikerült nekik a Bihorult is a közös cél szolgálatába megnyerni.”³⁸ Ahogy a cikk is sugallja, a NAC-nak égető szüksége volt egy a központban „jól fekvő” szövetségesre, azonban nyilvánvalóan nem társadalmi és nem is gazdasági, hanem leginkább politikai befolyására, ezt pedig csak a Bihorultól

³³ Sportélet (Nagyvárad) 1926. március 15.

³⁴ Sportheírlap 1921. augusztus 29.; illetve október 3.

³⁵ Sportélet (Nagyvárad) 1923. január 7.

³⁶ Sportélet (Nagyvárad) 1923. március 5.

³⁷ Sportheírlap 1925. július 25.

³⁸ Sportélet (Nagyvárad) 1923. október 15.

remélhette. Minden bizonnyal ennek a manővernek is volt köszönhető, hogy a sporttelep megépülése után a Törekvés nem volt hajlandó az Erzsébet-ligeti pályán vendégszerezni, amit egy ideig még a Comitetul Regional utasítása ellenére is fenntartott.³⁹

A NAC–Törekvés viszály az évtized közepétől a sajtóban mindennapossá vált, mert egy-egy lap felkarolta a csapatok érdekeit, és ennek mentén több témában is összecsapó „sajtófrontok” alakultak ki a városban. A NAC-párti *Sportélet* és a törekvésista *Sporthírlap* túllepott a klubérdekek pusztá képviselőjén és minden adandó alkalommal igyekezett keresztbe tenni vetélytársának, felnagyítva legkisebb botlását, tévedését – persze ehhez a legjobb terepet jellemzően az „ellenséges” egyet bemocskolása szolgáltatta. 1924 elején a *Sportélet* több NAC-vezetőt is bevett a szerkesztőségbe, így immár kérdés sem merülhetett fel sportpolitikai hovatartozását illetően,⁴⁰ de a Törekvés-párti lap klubhűsége is töretlen maradt az időszakban. A *Sporthírlap* *Terrorral dolgozik a NAC* címmel kommentálta a szerkesztőbizottság átalakítását és általában a NAC működését,⁴¹ amire a *Sportélet* minden eddiginél terebélyesebb bűnlajstrom felsorolásával válaszolt. A *Sportélet* azzal is meggyanúsította a klubot, hogy a Törekvés csak a tárgyalóasztal mellett képes eredményeket elérni, illetve rendszeresen „elszipkázza” a NAC ifijátékosait, valamint meggyanúsította a klubot, hogy a Tanácsköztársaság idején „vezető embereket helyezett az elnöki pozícióba és doppingolta a közvéleményt, hogy csak ő van hivatva a proletár tábor sporteszméjét szolgálni.”⁴² Utóbbi állítás finoman szólva is megalapozatlannak tekinthető, hiszen amellet, hogy a Törekvésnek mindösszesen harmincegy – rengeteg egyéb problémával terhelt – napja volt a „proletár tábor sporteszméjét szolgálni”,⁴³ a források is hallgatnak az eseményről. Nem véletlen tehát, hogy az első és egyetlen kommunistavád több mint öt évvel a tanácskormány lemondása után, egy már eleve heves vita közben hangzott el.⁴⁴

³⁹ *Sportélet* (Nagyvárad) 1924. november 10.

⁴⁰ A *Sportélet új utakon* című cikkében a lap közli az új szerkesztőség névsorát, amelyen megtalálható a NAC-ból Pelle János, Adorján Emil, Szabó Andor, Steiner Sándor és Pásztor Bertalan neve is, más klubokból pedig csak Faur Péter, a Bihorul, és Aberle Pál, a NSE tagja kap helyet benne. *Sportélet* (Nagyvárad) 1924. április 7.

⁴¹ „Hogy a NAC egyes tagjai milyen célokat szolgálnak, azt már maga a játékosköztetés is bizonyítja. A *Sporthírlap* volt az a lap, amely egész Erdélyben, sőt a Regátban is nagyban hozzájárult a sport fellendüléséhez. A kerületi sportszövetség megalakításában tevékeny részt vett. Hivatalos lapja volt a váradi szövetségnek mindaddig, amíg Steiner Sándor volt főtitkár szövetségi munkáját kritizálni merte. Amikor a főtitkár érezte, hogy állása megrendült, aknamunkát kezdett a *Sporthírlap* ellen és társaival együtt sikerült elvenni a laptól a hivatalos jelleget. Megszerezte a maga részére a NAC-tól [?] a *Sportéletet* és rövidesen hivatalos jelleggel ruháztatta fel azt. Ez a lap állandóan belekötött a *Sporthírlapba* azért, mert a Törekvés sportját méltatta és állandóan foglalkozott a Törekvés ügyeivel. Érthető volt ez, hiszen a munkásegylet szolgáltatta Váradon a sportot mondhatni egyedül az utóbbi években. Míg a NAC az összeszipkázott 11 játékosával (név szerint Ströck, Markovits, Krausz, Kovács, Kinigli, Csillag, Palkó, Kubicek, Rónay, Drescher) tudott csak dicsekedni, addig a Törekvés saját nevelésű tagjaival birkózó-, úszó-, atlétikai és egyéb versenyek rendezésével foglalkozott. A Törekvést fölénybe helyeztük és ez fáj a NAC-nak, amely csak a zöld asztalnál tudott eredményeket elérni.” (Kiemelések az eredetiben – B.B.) A *Sporthírlap* levelét közli: Sport (Kolozsvar) 1924. október 6. A folyamatos sajtóháború olyannyira feltűnő volt, hogy a kolozsvari Sport *Így írtok ti...* címmel paródiát is közölt a két váradi riválisról. Sport (Kolozsvar) 1924. szeptember 29.

⁴² *Sportélet* (Nagyvárad) 1924. október 13.

⁴³ Nagyvárad 1919. április 20-án román kézre került.

⁴⁴ A cikkíró gondolatmenetének hitelét rontja, hogy pár mondatnál később már így folytatja: „milyen címen és jögon sajátítja ki magának a Törekvés a munkásegylet címet, holott összetétele, játékosanyaga absolute miben sem különbözik bármely más nagyváradi egyesülettől[?]” *Sportélet* (Nagyvárad) 1924. október 13.

Milyen ellentétek polarizálták tehát a nagyváradai futballt 1919–1926 között a Szegedi-féle kategóriarendszer alapján? A kiindulás egyértelmű: a Törekvés és a NAC Várad két legnagyobb csapata volt, így elengedhetetlenül szembe kerültek egymással, ami a szövetségben is megmutatkozott, de sem felekezeti, sem etnikai alapon nem különültek el egymástól. Bár a NAC kapui elvileg minden sportkedvelő előtt nyitva álltak, alapítása ahhoz a társadalmi csoporthoz köthető, amelynek megvolt a sporthoz szükséges anyagi alapja, szabadideje, és fogékonynak bizonyult a korszak új divatjára, a labdarúgásra, ez pedig a nagyváradai polgárság volt, melynek jelentős részét tették ki zsidók. A NAC előtt csak egy számottevő sportegyesület, az NSE létezett a városban, azonban tradicionális sportfelfogása és elit volta nem tette lehetővé a modern sportágak tartós meghonosítását. A „felső tízezrek klubjának”⁴⁵ tartott NSE a korszakban ennek megfelelően teljesen kimaradt a futballélet irányításából, és helyette a Comitetul Regionalban inkább a tenisz-, atlétika- és vívószakosztályok működését felügyelte.

Ebbe a mezőnybe kapcsolódott be a Törekvés MTE 1912-ben, és igyekezett azt a réteget megcélozni, amely továbbra sem rendelkezett sportegyesülettel, vagyis a munkásságot. Ennek ellenére nem beszélhetünk klasszikus munkás-, vagy vállalati egyesületről, mivel a kis- és középpolgárság is jelentős számban képviseltette magát vezetőségében, de még helyi értelmiségi (ügyvédek, orvosok, mérnökök) tagjai is voltak. Társadalmi háttérét legtalálhatóbban – és ebből fakadóan teljesen homályosan – talán a *Népszava* írta le a „hazatérést” követően, amely szerint „tábora a munkásság és a polgárság azon rétegeiből tevődik össze, akik megértik a munkásság küzdelmeit.”⁴⁶ A NAC és a Törekvés között feszülő „osztályellentét” mindezek ellenére inkább csak utólagos szurkálódásként jelentkezik, mint a konfliktust valóban kiváltó okként. Az egyetlen társadalmi háttérből következő ütközési pontot a Törekvés vezetőinek alacsonyabb státusából is adódó viszonylagos szegénysége jelentette, amely folyamatos hivatkozási alapot biztosított a klub és lapja számára az esetleges vereségek alkalmával. Ez a retorikai fogás ugyanakkor lehetőséget nyújtott a „munkásklubnak”, hogy a profi–amatőr sporteszméi kérdéskör mentén magát a „tisztá sport”, a NAC-ot pedig a kortársak jelentős része által a prostitúcióval azonosított – és egyébként az időszakban tiltott – profizmus képviselőjének láttassa, holott a szomszéd települések Nagyváradot klubok közti különbségtétel nélkül a rejtett juttatások és a játékoscsábítás központjaként emlegették.

A Bihorul már megalakulása idején sem titkolta, hogy a kerületi tanácsban kihívást intéz a magyar többségű egyesületekhez, és Erdélyben – lévén Románia része – döntően románok vezetésével képzelel el a sportélet működését. Ennek ellenére sem a Törekvés, sem a NAC nem reagált érdemben sportszövetségi befolyásuk csökkenésére, sőt még az ominózus 1921. augusztusi választás hetében is inkább egymással voltak elfoglalva, ami viszont érdekes következtetéshez vezethet bennünket. Szegedi ugyanis – mint tudjuk –, azt állítja, hogy a rivális klubok között feszülő ellentétek elsősorban az adott társadalmat (jelen esetben Nagyváradét) polarizáló törésvonalak mentén alakulnak ki, mi pedig NAC és a Törekvés esetében abban a

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ *Népszava* 1941. február 22.

szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rivalizálásukat annak kezdeti stádiumában láthatjuk, és nem úgymond „készen kapjuk”, mint például az MTK–Ferencváros párharc esetében, ahonnan szinte lehetetlen lehámozni az évtizedek során egymásra rakódott konfliktusrétegeket.⁴⁷ A két nagyváradi egyesület viszonyára első látásra könnyelműen rámondhatnánk, hogy a város polgársága és munkás rétege között feszülő, leginkább vagyoni ellentétek testesülnek meg benne, azonban ezek jellemzően csak a már kialakult ellenségeskedés eredményei és nem az alapkonfliktus forrásai. Gazdaság-ideológiai szembenállásként sem értelmezhetjük a helyzetet, mert éppen az ideológia (amatőrizmus) hiányzott mindkettejük részéről, még ha szerették is volna az ellenkezőjét elhíttetni a sporttársadalommal. Az egyetlen lényeges ütközési pont ezzel szemben az volt, hogy a városban való érvényesüléshez egymás testén át vezetett az út, vagyis besorolhatnánk a Szegedi-féle regionális ellentétcsoportba. Szegedi azonban az állítja, a regionális konfliktus esetében az összecsapás sokkal inkább szól a csapatok által képviselt települések versengéséről, mint magukról a klubokról – Szegedi maga sem hivatkozik városon belüli rivalizálásra ennek a csoportnak a részeként.⁴⁸ A NAC–Törekvés ellentétnek nem volt a városközi (vagy akár kerületközi) rangadókhöz hasonló szimbolikus tartalma, hiszen ugyanazt a területi egységet képviselték mindketten.

Amennyiben a pályán zajló szimbolikus harc lehetőségét szeretnénk fellelteni az események mögött, erre a Bihorul térnyerése és a magyar klubokkal való összecsapásai kitűnő alkalmat kínálhatnak számunkra, csakúgy, miképpen a Rákosi-korszak karhatalmi csapatainak legyőzése az „ellenzéki” Ferencváros által. Ne felejtsük el, a nyelvi, oktatási és gazdasági diszkriminációt megalapozó években az erdélyi magyar lakosságnak minden oka megvolt rá, hogy a románság képviselői felett aratott legkisebb sikerre is szimbolikus igazságtételként tekintsen. Ilyen típusú versengésre azonban egyetlen példát sem találunk magyar–román köntösben; a magyar csapatok úgy viselkednek, mintha a szövetségi vezetőváltások és a magyarellen-es élű kijelentések meg sem történtek volna. Logikus magyarázat lehetne, hogy a cenzúra állta útját a román klub becsméréseinek, azonban ez az állítás nem tud válasszal szolgálni arra, hogy a harmincas években hogyan jelenhettek meg mégis tömegével efféle nyilatkozatok.

Szegedi modellje tehát nem tudja kielégítően szemléltetni az 1919–1926 közti nagyváradi futballviszonyokat, mert a konfliktusgócok lényegében elkerülik a helyi társadalom differenciálódását, átalakulását. Helyette azt látjuk, hogy a Szegedi által csak a társadalmi ellentétek manifestálódásának színtéréként tekintett terület, a sportszövetségi hatalom – és a vele járó helyzeti előny a bajnoki küzdelmekben – az, ami lánggra lobbantja a város sportéletét, de ebben is csak a két magyarnak tekintett csapat vesz részt. Maguk a szembenálló felek sem értelmezik saját helyzetüket következetesen a kosellecki aszimmetrikus ellenfogalmak mentén, nem határozzák meg saját helyzetüket a szimbolikus térben, elutasítva a másik fél által képviselt pozíci-

⁴⁷ Nem szabad elfeledkeznünk a tényről, hogy akadtak kísérletek az MTK–Ferencváros ellentét értelmezésére, ám idáig nem született egyetlen átfogó és koherens elemzés sem a jelenség kialakulását és változásait illetően. *Bertalan D.*: Keresztény vagy zsidó? i. m., vö. *Szegedi P.*: Az első aranykor i. m. 77–142.

⁴⁸ Bővebben lásd *Szegedi Péter*: „Futball-vidékiség” a két háború között. A keleti régió. Századok 135. (2001: 5. sz.) 1149–1151., vagy *Szegedi P.*: Riválisok i. m.

ót, hanem jellemzően ugyanazok az érvek hangoznak el ellentétes előjellel mindkét oldalról.⁴⁹ Nem arról van tehát szó, hogy az egyik klub a profizmus, a másik pedig az amatőrizmus eszméjének védelmében száll harcba, hanem a NAC szemében a Törekvés, a Törekvés szemében pedig a NAC követett el vétséget az amatőrszabályok ellen, vagy élt vissza szövetségi pozícióival.

Románok, magyarok, keresztények, zsidók, 1926–1936

1926 után jelentősen átrendeződtek a nagyváradai klubokat megosztó törésvonalak, ahogy megváltozott a román sportirányítás magatartása a város futballjával kapcsolatban. Míg az állami támogatások csökkenését korábban csak a magyar egyletek érezték meg, az 1920-as évek közepére a Bihorult is az anyagi csőd kezdte fenyegetni.⁵⁰ Hasonló gondokkal küzdött az 1925-ben megalakult Clubul Sportiv CFR, a román vasúttársaság, a Căile Ferate Române futballcsapata is, így 1926 őszén a két román többségű klub az egyesülés mellett döntött Clubul Sportiv Românesc Bihorul CFR Oradea néven. A vezetőségnek elvileg felét-felét adta a két egyesület, a fontosabb pozíciókba azonban a Bihorul korábbi tagjai kerültek, Iosif Jacobi (kerületi elnök), Teodor Roxin (kerületi alelnök) és Roman Romulus (kerületi futballszakosztály-elnök) személyében, vagyis a Bihorul átmentette a CFR-vel közös időkre is Comitetul Regional-beli vezető szerepét.⁵¹ Az egyesülés ellenére az új, immár a román jelzöt is a nevébe foglaló klub nem élvezte a sporttársadalom támogatását – bizonyítva, hogy egy sportklub megalapítása és hatalmi pozíciói még korántsem garantálják annak magas ázsíóját a klubok kínálta identitások piacán –, ezért mérkőzéseinek látogatottsága messze elmaradt a NAC-étól, vagy a Törekvésétől, az így kialakult pénzhiány következtében pedig kétévnyi működés után feloszlott.⁵²

A Bihorul vesszőfutásával párhuzamosan elkezdett kiépülni egy újabb sportegyesület, az Amateur, ahova többek között a Bihorulból is érkeztek tagok, továbbá nagy számban olyanok, akik az 1921. augusztusi szövetségi átalakításkor kaptak pozíciókat a Comitetul Regionalban, de eddig egyéb sportszerepet nem vállaltak.⁵³ Az új klub abban is változást hozott, hogy a város sportéletében először jelentek meg nagyobb arányban – a közölt névsor szerint mintegy 25%-ban – karhatalmi szervezetek képviselői. A rendőri és katonai testület tagjainak jelentős száma mellett az Amateurnak nem volt konkrétabban behatárolható társadalmi merítési bázisa, így helyet kaptak benne értelmiségiek, gyárosok, vasmunkások is, és bár a legmagasabb pozíciókat román nemzetiségűek birtokolták, a tagság másik felét magyarok és zsidók alkották. Az Amateur ugyan azt állította, hogy „távol [áll] minden politikai és nemzetiségi tendenciától”,⁵⁴

⁴⁹ Vö. Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történet-politikai szemantikája. Bp. 1997.

⁵⁰ Ezt támasztja alá az is, hogy ekkorra a NAC és a Törekvés mellett a Bihorul sem tudta befizetni a meccsek után a szövetségnek járó díjat. Sporthírlap 1925. június 9.

⁵¹ Sporthírlap 1926. október 4., illetve Victor Mihalcea: Din Istoria Sportului. In: Monografia judențului. Bihor I. Oradea 2010 274–276.

⁵² A román publikum közömbösségének tulajdonítja a Bihorul hanyatlását a *Gazeta de Vest*, a Crișanát támogató lap is az események után pár évvel. *Gazeta de Vest* 1929. december 25. vö. Mihalcea, V.: Din Istoria Sportului i. m. 275–276.

⁵³ Sporthírlap 1926. április 19.

⁵⁴ Uo.

ám ha ez még igaz is volt, a helyi sportélet viszonyai alól ő sem vonhatta ki magát.

Az 1928-ban megszűnt Bihorul(–CFR) több tagja átlépett az Amateurbe, és egy román többségű klub szervezésébe kezdett az eredeti alapjain, Crișana néven, amelynek elnöki tisztségét a korábbi egyesülethez hasonlóan Teofil Morariu nagyváradai orvos látta el.⁵⁵ A Bihorulhoz hasonlóan az új egyesületben is jelentős arányban, 20-25%-ban voltak jelen a katonaság és a rendőrség tagjai, sőt 1932-ben a nagyváradai helyőrség támogatásának elismeréséül a klubvezetőségben létrehozta egy harmadik alelnöki pozíciót, amelyet mindig egy hadseregből delegált tiszt tölthetett be.⁵⁶ A karhatalom képviselőihez csatlakoztak a térség közigazgatásában szerepet vállaló tisztviselők, akik így együttesen a klubvezetőség 40%-át adták az elkövetkező évtizedben, valamint harmadik nagyobb csoportként a helyi román értelmiség képviseltette magát az egyesületben. Figyelemre méltó azonban, hogy a klubrendezvényeken rendszeresen nagy számban jelentek meg mind a katonaság, mind az értelmiség olyan személyiségei is, akik nem rendelkeztek klubtagsággal.⁵⁷ Nem véletlen a fenti két társadalmi csoport fokozott érdeklődése a sport iránt, ugyanis míg a hadsereg – a magyarhoz és más európai példákhoz hasonlóan – a férfi lakosság hadi előképzését, felkészítését látta a sportban, addig a román értelmiség egy része komoly szerepet szánt neki nemzetépítési terveiben.⁵⁸

A Crișana már megalakulásakor egyértelművé tette, a román sport jövőjét hosszú távon nem a nemzetiségekkel való együttműködés és közös fejlődés mentén, hanem azok teljes háttérbe szorításával, a nagyváradai futballmező feletti hatalom hegemonizálásával képzelel. Kijelentették, hogy „Körösvidék [Crișana] románsága teljes egészében csatlakozott a román sporthoz, azzal a megfontolással és lelkesedéssel, amivel bármilyen hazafias tevékenységhez teszi, tudva, hogy a tömegek testnevelése fegyver ellenségeinkkel szemben itthon és külföldön is.”⁵⁹ A klub önazonosságának definiálásához tehát a román sportnak és a lényegében a helyi románok nemzettudatának újraértelmezésére volt szüksége, ami arra a tételre alapult, hogy a románság csak a Crișana támogatja, a kisebbségek pedig nemzeti alapon elutasítják a klubbal való bármilyen közösséget.⁶⁰ A gondolatmenetet azonban meg is fordíthatjuk: az alapítók valójában a Crișana melletti kiállást kívánták a román hazafiság alapvető ismérvévé tenni, a többiek automatikusan irredentának, sovínisztának és a román állam ellenségeinek bélyegezve. Utóbbi lépésre, melyet az identitásépítési folyamat zárókövének is tekinthetünk, 1931 januárjában

⁵⁵ Az átlépési mozgalomnak a vezetői valószínűsíthetően Traian Silaghi és Ioan Chromec voltak. A névalakokat a román szerző által közölt formában vettem át, a magyar tudósításokban Szilágyi Trajánként, illetve Chromek Jánosként szerepelnek több alkalommal. *Mihalcea, V.*: Din Istoria Sportului i. m. 276–277.

⁵⁶ *Gazeta de Vest* 1932. február 2.

⁵⁷ A Crișana vezetőségének tagjait lásd *Sportvilág* 1931. május 30.; *Szabadság* 1936. december 8.; *Szabadság* 1939. március 7.; illetve *Mihalcea, V.*: Din Istoria Sportului i. m. 276–277.

⁵⁸ Bővebben lásd *Cătălin Parfene*: Between ‘foreigners’ and romanization: The Romanian National Football Team in the interwar period. Master of Arts Thesis. Central European University. 2012.

⁵⁹ *Gazeta de Vest* 1929. december 25.

⁶⁰ A klub elnöke 1931-es cikkében így fogalmazott: „Crișana, [...] érezd magad legyőzhetetlennek, mert minden román melletted áll és biztat, amivel évek szenvedése után a győzelem érkezik el. És ti, románok, legyetek méltók a nevetekre, tegyétek a kötelességeket, ahogy a lelketek diktálja, és az ősi becsület megkívánja.” *Gazeta de Vest* 1931. március 8.

került sor, amikor a *Gazeta de Vest* hosszú cikket közölt *A kisebbségi sport és a magyar irredentizmus* címen, ahol megvádolták a helyi nem román sportegyesületeket, miszerint „eltértek céljuktól és a magyarországi irredenta szervezetek tevékenységi szférájába léptek be”, valójában pedig a magyar levanteegyesületek határon túli alakulatai, és ennek megfelelően budapesti kormányzati pénzből finanszírozzák működésüket.⁶¹ Szintén a nagyváradi futball nemzeti alapú polarizálásának szándékát jelzi, hogy későbbi tudósításaiban is mindig ott szerepelt a „román” jelző a Crișana neve előtt, míg a „magyar-zsidó” a legfőbb ellenségnek kikiáltott NAC-hoz kapcsolva.⁶²

A NAC-cal szembeni nyílt konfrontációra 1932 kora tavaszán került sor, amikor a Crișana lapjában megvádolta ellenfelét, hogy a télen lebonyolított nyugati túráján magyar zászlók és címer alatt szerepelt, valamint nevét is régi, magyar formájában használta, mellyel súlyos károkat okozott a romániai sport külföldi imázsának. A NAC „antinacionalista” magatartására válaszul felszólították a klub román tagjait – különös tekintettel a katonatisztekre –, hogy „lépjenek ki a sovinizmust nagy erővel támogató klubból.”⁶³ A szövetség az eset kivizsgálása után az egyesületet egyhónapi eltiltásra, valamint 5000 leire büntette, és bár maga a pénzbírság nem volt nagy összeg a túra bevételeéhez képest, a döntés mégis jelzi a NAC-cal szemben a kerületben szerveződő irányzatot, holott a turné idején a tudósítások még a csapat kiváló eredményeiről számoltak be Románia sportjának népszerűsítését illetően, valamint több magas beosztású román diplomata is kilátogatott mérkőzéseire.⁶⁴

A fentebb bemutatott támadások időpontja nem volt véletlen. Március végén tartották ugyanis a kerületi választásokat, melyen a NAC örökös tiszteletbeli elnöke, és az egyesületet egyszemélyben megtestesítő Pelle János és a Crișana vezetőségének tagja, Camil Manoilă indult az elnöki pozícióért, így a NAC és később a Pelle elleni vádak elsősorban a román klub választási esélyeit voltak hivatottak növelni.⁶⁵ Hogy a szavazáson mi történt, arról csak a két fél egymással homlokegyenest ellentmondó tudósításaiból kaphatunk képet; annyi mindenestre bizonyos, hogy a választáson a Crișana jelöltje szerzett többséget, sőt egyetlen NAC-os képviselő sem jutott be a kerületi tanácsba, mely eredményt a *Gazeta de Vest* szerint a „a teljes román közvélemény nagy meglepéssel fogadta”,⁶⁶ míg a kisebbségi, *Sport* nevű lap *Nem egyenlőek a fegyvereink* címmel rendkívül éles hangvételű cikket tett közzé, amelyben a helyi állapotokat

⁶¹ A cikk eredeti címe *Sportul minoritar și iredentismul maghiar*. *Gazeta de Vest* 1931. január 18. Megjegyzendő, hogy Bárdi Nándor a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja által kiosztott pénzek vizsgálatakor csak minimális mértékű sportcélra fordított összegre bukkant, abból is kizárólag kolozsvári egyesületek részesültek. *Bárdi Nándor: A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása*. In: *Uő: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda 2013. 321–403.

⁶² Lásd pl. *Gazeta de Vest* 1931. szeptember 29.

⁶³ A *Gazeta de Vest* cikkét Augustin Barna, a Crișana vezetőségének tagja írta, aki más írásaiban is előszeretettel támadta a kisebbségi sportegyesületeket a lap hasábjain. *Gazeta de Vest* 1932. március 3.

⁶⁴ A NAC elleni feljelentés valószínűleg Dinu Cesianu párizsi román követtől származik. *Erdélyi Lapok* 1932. március 4.; *Gazeta de Vest* 1932. március 8.; illetve március 13., vö. *Gheorgh Dumitrescu – Petre Peșan – Ștefan Maroti: Turneul din Anul 1932 al Ehipiei de Fotbal Clubul Athletic Oradea în Franța și Eleveția*. In: *Physical Education and Sport Fascicle*. Oradea 2011. 34–40.

⁶⁵ A Pelle elleni, Augustin Barna tollából származó írást lásd *Gazeta de Vest* 1932. március 20.

⁶⁶ *Gazeta de Vest* 1932. március 31.

diktatúrának, a választásokat pedig „puccsszerű”-nek nevezte.⁶⁷

A NAC–Crișana ellentét még szintén áprilisban újabb elemével bővült, mivel a Crișana arra hivatkozva, hogy ő képviseli egyedül a városban a román sporteszmét, igényt tartott a Bihorul NAC-cal kötött pályahasználati felesbérleti szerződésben lefektetett jogaira is,⁶⁸ válaszul a NAC felszólította szurkolóit, hogy ne látogassák a Crișana mérkőzéseit, illetve rendszeresen ellenprogramokat szervezett nagyobb bevétellel kecsegtető sporteseményeivel párhuzamosan.⁶⁹ A „magyarosított” NAC a Crișana támadásai mellett rövidesen a bukaresti újságok, kiemelten a kisebbségellenes hangvételéről ismert *Curentul* céltáblájává is vált. A lap több alkalommal „irredenta”, máskor „szemita-magyar” és „románellenes” vállalkozásnak bélyegezte a NAC-ot, sürgetve a sporthatóságok erőteljes fellépését a klub vélt vagy valós szabálytalanságai ellen.⁷⁰ Egy másik alkalommal a szintén fővárosi, szélsőjobboldali *Cuvântul* panaszolta, hogy a NAC állítólag 100 000 leiért eladta téli túrájának jogait egy helyi kereskedőnek,⁷¹ illetve olyan vádak is elhangzottak, melyek szerint Kovács István klubvezető megvesztegette a NAC mérkőzésére kirendelt játékvezetőt.⁷²

A román sajtóhadjáratra válaszul a magyarországi lapok 1932 végétől rendszeresen beszámoltak a csak „üldözött NAC”-ként emlegetett egyesületet ért jogtalanságokról, illetve az előző évihez hasonló, téli nyugat-európai túrájáról.⁷³ A *Kis Újság* például a NAC 4:2-es párizsi győzelméről hírt adó tudósításának több, mint felét a klub sérelmei foglalták el. Kijelentették, hogy „a román sporthatóságok valóságos irtó hadjáratot indítottak a Nagyvárad AC ellen, mert az megőrizte tiszta magyarságát és nem vett kötelékébe a megszálló román nép fiai közül senkit”, majd a lap kajánul megjegyezte, „e sorok közé kívánczik az a hír is, hogy a megszálló románokból alakult másik nagyvárad csapat, a Crișana, 4:3 (3:1) arányú vereséget szenvedett egy bécsi középcsapattól.”⁷⁴ Szintén a *Kis Újság* szerint pedig „elképzeltető a megszálló románok futballszövetségének tehetetlen dühe, amelyet a magyarsága miatt üldözött NAC győzelmeinek hallatára érez”,⁷⁵ ám a *8 Órai Újság* is folyamatosan napirenden tartotta a román

⁶⁷ Sport (Nagyvárad) 1932. május 3.

⁶⁸ Az ezt közlő, a *Sport*-ban megjelent cikk végül így fakadt ki: „[A Crișana] nem elég, hogy kapja a városi és megyei szubvenciókat, nem elég, hogy bírja a hivatalos román körök támogatását úgy anyagilag, mint erkölcsileg, még a NAC és a Törekvés is támogatassa?” A Crișana lapjának értelmezése ezzel szemben: „Elképzeltetőnek tűnt és mégis, ebben a románok alkotta országban egy klub, amelynek minden tagja román, nem kaphat a Városházától belépési engedélyt a pályára. Milyen jogon tolerálják a NAC tevékenységét a Károly-pályán, [...] amikor az egyetlen román klub nemcsak hogy nem tud működni, de még a NAC nyeréskedőinek provokációját is el kell szenvednie [?]” Sport (Nagyvárad) 1932. április 4.; illetve Gazeta de Vest 1932. április 3.

⁶⁹ Sport (Nagyvárad) 1932. április 11.; Erdélyi Lapok 1932. április 28.; illetve Friss Újság 1937. március 5.

⁷⁰ A *Curentul* cikkének magyar fordítását közli: Erdélyi Lapok 1934. augusztus 10.; valamint két másik elégtételt követelő írás: Erdélyi Lapok 1932. november 5.; illetve november 17.

⁷¹ Cuvântul 1933. február 22.; illetve Erdélyi Lapok 1933. február 25.

⁷² Kovács István személye magyar nemzetisége mellett minden bizonnyal zsidó vallása miatt is vonzotta a támadásokat. Erdélyi Lapok 1934. november 14.

⁷³ A túrára egyébként állítólag csak Iuliu Maniu román miniszterelnök közbenjárásának köszönhetően utazhatott ki a klub. Ez felveti a román sportirányítás legfelső szintjeinek és a Maniu vezette román kormány eltérő kisebbség- és identitáspolitikai koncepcióinak problematikáját. 8 Órai Újság 1932. december 15.

⁷⁴ Kis Újság 1932. december 21., egy másik hasonló tudósítás Kis Újság 1933. január 3.

⁷⁵ Kis Újság 1933. február 15.

futbalszövetség „üldözött NAC” elleni lépéseit.⁷⁶

A NAC az irredentavádakat – és talán a magyar lapok egyre kényelmetlenebb mértékű rokonszenvét is – úgy próbálta elhárítani, hogy igyekezett bebizonyítani, mindig is Romániához hű egyesület volt.⁷⁷ Erre a legfőbb alkalmat a csapat fennállásának 25. évfordulója kínálta, amikor Pásztor Bertalan a Comitetul Centraltól érkező köszöntésre *A romániai sport Titulescuja: a zöld-fehérek* igen beszédes című cikkében válaszolt, hangsúlyozva, hogy a „CAO” az ország fontos kultúrtényezőjévé vált az elmúlt időszakban, mellyel párhuzamot igyekezett vonni a klub rendszeres nyugat-európai túrái és a neves diplomata tevékenysége között, kiemelve, hogy mindketten Románia nyugati népszerűségének növelésén fáradoztak.⁷⁸ Arról, hogy Pásztor véleményével meglehetősen magára maradt, sokat elárul, hogy a jubileum alkalmából rendezett Venus București elleni találkozón a fővárosi szurkolók kövekkel dobálták meg a NAC játékosait.⁷⁹

A harmincas évek közepétől többször felmerült a NAC „romanizálása” is, melyet a Crișana tábora minden alkalommal üdvözölt, ám az ezt kezdeményező egyik román vezetőségi tag sem ragadt meg pár hónapnál tovább a klubban, elszigetelődésük után pedig többen a Crișanába léptek át. Paradoxnak tűnhet, de ezzel párhuzamosan a román klubban is „romanizálási” folyamat vette kezdetét. Míg ugyanis az egyesület vezetőségébe csak románok nyertek felvételt, a játékosok elsődleges feladata az eredményes szereplés volt, és ennek érdekében nemzetiségre való tekintet nélkül alkalmaztak kisebbségi futballistákat is, úgy mint Barátky Gyulát vagy Nagy Ödönt. A kisebbségi játékosok leváltását az 1934. őszi gyengébb bajnoki szereplést követően kezdték el követelni a *Gazeta de Vest* lapjain, azzal érvelve, hogy a magyar és zsidó labdarúgók nem küzdenek eléggé a román klubért, ezért helyüket teljes szívvel játszó románoknak kellene átvenniük, még ha szerényebb képességekkel rendelkeznek is.⁸⁰ Ez a nézet egyébként egyáltalán nem számított idegennek a román futball berkeiben. Ahogy azt Cătălin Parfene megállapította, az 1930-as évek elejétől hasonló gondolatokat fogalmaztak meg a román válogatottal és több klubcsapattal kapcsolatban politikai felfogástól függetlenül írók és sajtóorgánumok a *Cuvântul*-tól, Camil Petrescun keresztül, egészen a baloldali *Rampă*-ig.⁸¹

Míg a Nagyvárad AC az 1930-as évek első felében a Crișanával vívott élet-halál harcot, a Törekvéssel való ellentétei elhalványultak, sőt az ellenük irányuló offenzíva közös platformra helyezte a korábbi riválisokat. A két klub továbbra is az 1910–20-as években kialakult társadalmi bázisára épült, ám a bajnoki táblázat élén csak kevés esetben találkozhattak, mivel a Törekvést a NAC-nál is jobban megviselte a bevételkiesés, így helyét már e téren is a Crișana vette át. A sportsajtó sem a mérkőzésekről és az ítéletek, eredmények jogosságáról vagy jogtalanságáról írt már ekkor, hanem a folyamatos szócsatákról a szövetségben és a sportpolitikai

⁷⁶ 8 Órai Ujság 1932. november 20.; illetve 1933. január 13.

⁷⁷ Lásd például Szabadság 1934. február 21.

⁷⁸ Szabadság 1935. november 21.

⁷⁹ Szabadság 1935. november 22.

⁸⁰ Gazeta de Vest 1934. október 4.; illetve 1935. szeptember 11.

⁸¹ Parfene C.: Between ‘foreigners’ and romanization i. m. 41–64.

manőverekről, melyek mögött általában nacionalista indítatást véltek felfedezni. Ebben a környezetben a magyar klubok számára érdektelenné vált a korábbi ellentét azzal párhuzamosan, hogy a Törekvés eltűnt a város vezető erői közül.

Megállapítható tehát, hogy a Crișana megjelenése jelentősen átstrukturálta a nagyváradai futballéletet és vele az azt megosztó törésvonalakat. A NAC és a Crișana között dúló vetélkedés tétje elszakadt a bajnoki címtől, és feltöltődött a sporton túlmutató elemekkel, sőt majdhogynem csak azok határozták meg, mely folyamat egészen odáig terjedt, hogy a román klub által hangoztatott eszmék oltárán még az eredményességet is képesnek mutatkozott feláldozni. A Crișana az öt támogató lapokat, kiemelten a rendkívül népszerű *Gazeta de Vestet* és a Bihorultól megörökölt pozíciókat a Comitetul Regionalban fel tudta használni arra, hogy a saját maga által megalkotott kategóriarendszerbe helyezze Nagyvárad sporttársadalmát, nemzetiségi alapon elhatárolva egymástól a klubokat. Lényegében tehát a bourdieu-iánus futballmező-elmélet ennek a folyamatnak a szemléltetésére tökéletesen alkalmas, mely szerint egy szűk csoport a mező anyagi és főként szimbolikus javainak kisajátítására törekszik, hogy monopol helyzetbe kerülése után ő határozza meg annak szabályrendszerét.

Hiba lenne azonban a nagyváradai futballtársadalmat megosztó ellentéteket pusztán a nemzetiségi hovatartozás alapján felvázolni, különösen, hogy a zsidóság etnikai-felekezeti jellegéből adódóan maguknak az érintetteknek a véleménye is sok esetben eltért abban, hogy melyik klub számít magyarnak. Vagyis amennyiben a zsidókat el szeretnénk helyezni a rendszerben, ki kell térnünk a felekezeti szembenállásra is. Ugyan az első vallási alapon szervezett nagyváradai klub a Makkabea volt az évtized elején, a helyi egyesületekkel soha nem került konfliktusba egészen az 1928-ban a Kolping Katholikus Legényegyletből létrejött csapat megjelenéséig. A Kolping SE alapelvei közé foglalta, hogy „csak rendezett vallásúak” lehetnek tagjai, és 1932-es megindulásától kezdve az *Erdélyi Lapok* sportrovata is harcos propagandát fejtett ki mellette.⁸² 1932 tavaszán a klub és lapja követelni kezdte a Rhédey-kerti pályára való beengedésüket azzal érvelve, hogy

„ha az öltözőhöz és a pályához joga van 11 Makabeus játékosnak, akkor haldéktalanul jogaiba kell helyezni a Kolping Sportegyletet is, ahol nem 11 játékos, hanem a keresztény ifjúság százai törekszenek arra, hogy városunknak a sport révén is hírt és nevet szerezzenek. Távolítsa el a pályaintéző bizottság azokat, akik városunk sportját felvirágoztatás helyett visszafejlesztik. Helyezze haldéktalanul jogaiba a Kolping Sportegyletet!”⁸³

⁸² Az *Erdélyi Lapok* (későbbi névváltozataiban *Új Lapok*, majd *Magyar Lapok*) 1932–1944 között Nagyváradon megjelenő katolikus napilap volt, mely elsősorban antiszemitizmusával, illetve a nemzetiszocialista eszmék melletti nyílt kiállásával hívta fel magára a figyelmet. Bővebben lásd Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). Regio 15. (2004: 3. sz.) 101–141.

⁸³ Erdélyi Lapok 1932. április 4.

Sem lapjának világnézete, sem a fenti követelés – logikai bukfeneket sem nélkülöző – érvrendszere nem hagy kérdőjeleket a Kolping SE antiszemitizmusát illetően, mellyel rövidesen a Crișanát kivéve minden nagyváradai csapat ellenszenvét kiváltotta.⁸⁴ A klub nem számíthatott több jóindulatra a sportsajtó részéről sem, mivel ahogy az egyesületek többségében, úgy az újságírói szakmában is nagy számban dolgoztak zsidó származásúak, ezért a Kolping minden játékoscsábítási és egyéb megkérdőjelezhető ügyét kritikus hangnemű cikkekben tudósították.⁸⁵

A futballéletben kialakult felekezeti és az etnikai alapú szembenállás a már említett 1932. márciusi kerületi választások idején kapcsolódott össze. Mint tudjuk, az ülésen szoros szavazáson a NAC-os Pelle Jánossal szemben végül Camil Manoilă nyerte el az elnöki címet, majd ezt követően magyar lapok szerint a „házasbálya” megsértésével kiszorította a NAC és a Törekvés tagjait az újraválasztott szövetségi tanácsból.⁸⁶ Ismerjük azonban, mely egyesületek kire szavaztak az elnökválasztáson, ami sokat elmond a kerületben kialakult törésvonalakról is. Míg ugyanis a Pellére voksolók magját a NAC–Törekvés–Makkabea koalíció alkotta, addig a Manoilă támogatók között a Crișana és a Kolping volt két a főerő, mindkét oldalon vidéki kiscsapatokkal kiegészülve. A Kolping tehát, amely úgy vélekedett magáról, hogy „ha van Nagyváradon magyar sportegyesület, úgy elsősorban a Kolping Sportegyesület az”,⁸⁷ mégis a román klub mellett szavazott. Az egyesület önjellemzéséből azonban az derül ki, hogy szerintük a Kolping nem egy, hanem *a* magyar csapat a városban, míg a másik oldalon a zsidóság képviselői állnak, akik ellen még a kisebbségi egyesületek létjogosultságát kétségbe vonó románokkal is szövetségre kell lépni a kereszténység eszméinek védelmében. A szövetségi vereségre válaszként a Törekvés bojkottot hirdetett a szerinte a „nemzeti ügyet” eláruló Kolping SE ellen, melyhez a katolikus klub által létében fenyegetett Makkabea, illetve a NAC is azonnal csatlakozott. A Crișana ezzel szemben nyilatkozatot adott ki, ahol a Kolping mellett kiállva elítélte az akciót, megszilárdítva ezzel a választások során kialakult pártviszonyokat.⁸⁸

A két világháború közti időszak közepétől megállja tehát a helyét Szegedi elmélete, miszerint a futballmezőt az adott társadalomban jelen lévő törésvonalak polarizálják, ami a futballpályákon zajló események tétjében is testet ölt. A Crișana nemhogy csak nemzetiségi alapon szerveződött, hanem egyenesen ő alkotta meg ezt a polarizációs dimenziót a futballmezőben, mely azt eredményezte, hogy 1931 őszén a NAC-párti szurkolók már nem a Törekvés, hanem a Crișana drukkerivel csaptak össze a lelátón.⁸⁹ Emellett Nagyvárad futballéletében első ízben jelent meg a felekezeti szembenállás a sporttársadalmon belül, amely összekapcsolódott a már

⁸⁴ Török T.: Nagyvárad város i. m. 231.; illetve *Sport (Nagyvárad)* 1932. április 4.

⁸⁵ A Stern Zoltán szerkesztette *Sport* úgy kommentálta a Kolping SE tevékenységét, hogy „a sport eddig Váradon nem ismert nemzetiségi, különösképpen nem vallási kérdést. A Kolping *úttörő ezen a téren*, s ha tovább folytatja, úgy *nincs létjogosultsága*”. *Sport (Nagyvárad)* 1932. április 4. (Kiemelések az eredetiben – B.B.)

⁸⁶ A szabálysértés a NAC, a Törekvés és a Makkabea által beadott fellebbezés szerint a felfüggesztett és a már nem működő klubok leszavaztatása volt – nyilván a Crișana oldalán. A beadványt a futballszövetség elutasította. Erdélyi Lapok 1932. március 29.; illetve április 15.

⁸⁷ Erdélyi Lapok 1932. április 9.

⁸⁸ Erdélyi Lapok 1932. április 19.

⁸⁹ Sportélet (Arad) 1931. november 2.; illetve Gazeta de Vest 1932. március 25.

kialakult nemzetiségi konfliktussal, és két olyan „pártba” terelte össze a helyi sportpolitika résztvevőit, melynek tagjait leginkább az kötötte össze, kit tekintenek legfőbb ellenségüknek.

Az önálló nagyváradai futballmező megszűnése, 1936–1940

A NAC a harmincas évek első felében hátrányos helyzete ellenére is kiválóan szerepelt a bajnokságban, de 1936-tól eredményei is romlásnak indultak. Az 1936/37-es szezonban már csak az első osztály középmezőnyében végzett, a következő szezonban produkált hasonló teljesítmény pedig a csapat kiesését jelentette az élvonalból, mivel az addig kétszorosos ligát összevonták, így a tabella hátsó felében helyet foglaló egyesületek csak a második vonalban folytathatták a küzdelmeket.⁹⁰ A klub már a húszas évektől kezdve anyagi gondokkal küzdött, de a harmincas évek közepére egyenesen a csőd szélére sodródott, és a szövetség felé is 63 720 leies tartozást halmozott fel, aminek következtében az FSSR több alkalommal kilátásba helyezte működésének felfüggesztését.⁹¹ A vezetőségben egymást érték a válságértekezletek és az elnökváltások, de sem több játékosuk eladása, sem a jegyárak felemelése nem oldotta meg a pénzügyi gondokat.⁹² A NAC mellett a Törekvés is tovább küzdött a kellő anyagi feltételek megteremtéséért, de nem kerülte el a pénzhiány a Crișanát sem, holott korábban – pont a gazdasági válság idején – működéséhez minden segítséget megkapott a futballszövetségtől.⁹³ A NAC-ot követve, 1938/39-ben a Crișana is kiesett az első osztályból, vagyis Nagyvárad élvonalbeli csapat nélkül maradt.

A NAC-ban a folyamatos vezetőváltások adtak alkalmat a Crișana-tagsággal is rendelkező Iustin Filip futballszakosztályi elnökké választására 1938-ban, aki szakosztálya és a játékosállomány románosításának programját igyekezett megvalósítani a klubban. Arról, hogy ez a Crișana szándéka, vagy a központi sportvezetés terve volt, esetleg az új elnök a több irányból érkező irredentavádakat akarta semlegesíteni, nem rendelkezünk információkkal, ám tény, hogy a román ügyvédnek 1935-ben hasonló próbálkozásai miatt egyszer már el kellett hagynia a NAC-ot, valamint 1938-as visszatérését követően a román vezetőségi tagok aránya rögtön megháromszorozódott, és elérte a 48%-ot. A továbbra is megoldatlan anyagi problémák mellett valószínűleg leginkább ez járult hozzá az elnök pár hónappal későbbi menesztéséhez, mely után – már sokadik alkalommal – Pelle Jánost bízták meg a szakosztály irányításával.⁹⁴ Pelle

⁹⁰ Bánki Habán G. – Nagy Z.: Nagyvárad AC i. m. 4–5.

⁹¹ Szabadság 1934. június 3.

⁹² Mai Sport 1935. augusztus 19.; Friss Újság 1936. augusztus 29.; illetve november 7.

⁹³ A NAC-hoz hasonlóan a Crișana is a jegyárak felemelésével kísérletezett, de ez a bevételnövekedés helyett mindkét egyesületnél a nézőszám csökkenéséhez és felháborodott szurkolói levelek özönéhez vezetett. Mai Sport 1935. augusztus 12.; augusztus 19.; illetve Szabadság 1935. szeptember 27.

⁹⁴ Iustin Filip romanizálási tervéről meglepő módon a román *Ripensia Sport Magazin* internetes oldalának egyik – sokkal inkább anekdotákat felsoroló, mint tudományos alapokon álló – sporttörténeti cikke szolgáltat információt, melyeket az általam gyűjtött taglisták egyértelműen igazolnak. Lásd *Ripensia Sport Magazin* <http://www.ripensia-sport-magazin.ro/istoria-fotbalului/echipe-din-romania-interbelica-cao-oradea-campioana-romano-maghiara/>, letöltés: 2017. szept. 23.) vö. Gazeta de Vest 1934. december 25.; 1935. február 23.; Szabadság 1938. március 24.; illetve október 25.

vezetésével visszaállt az ügyek korábbi menete, a frissen felvett tagokat elbocsátották, majd a „rendcsinálást” követően, októberben átadta helyét Zitzmann Ferenc püspöki titkárnak.⁹⁵

Eközben a román sportvezetés kísérletet tett az ország sportjából adminisztratív úton kiszorítani a nemzeti kisebbségeket. 1935-től a klubok szövetségnek írt beszámolóiban fel kellett tüntetni az egyesület tagjainak etnikai hovatartozását is.⁹⁶ Utóbbi előrevetítette az 1937-ben bevezetett intézkedést, miszerint a három kisebbségi játékos mellett nyolc román futballistát volt kötelező szerepeltetni a mérkőzéseken,⁹⁷ illetve 1937/38-tól elrendelték, hogy kizárólag román edző irányíthatja a csapatokat, a sajtó pedig egyre többet cikkezett a készülőben lévő, sportbeli numerus nullus tervezetéről is.⁹⁸ A nem román etnikumhoz tartozók teljes kizárása ugyan elmaradt, de 1940 áprilisában újabb megszorításokat vezetett be a szövetség. Ennek értelmében a bajnokságban csak olyan egyesület indulhatott, amelynek vezetőségében is többségben vannak a román tagok és mindegyikük rendelkezik román állampolgársággal, a válogatott összeállításában pedig 25%-ban, vagyis két játékosban maximálták a kisebbségi futballisták arányát.⁹⁹

A fenti rendelkezés gyakorlatilag a Törekvés és a NAC megszűnését jelentette volna a következő szezonban, ugyanis vezetőségi összetételünk alig változott a húszas évekhez képest. Mindkét egyesületnél – a tágan értelmezett vezetőséget tekintve – nagyjából 30%-ot tett ki a zsidó tagok aránya, a románoké pedig 10% alatt maradt, szemben a Crișanával, amely továbbra is színromán egyesületként funkcionált. Ekkorra már mind a Crișana, mind a kerületi tanács vezetőségét kizárólag román, és többségében a hadsereg kötelékéhez tartozó személyek alkották.¹⁰⁰

A harmincas évek végén lényegében nem beszélhetünk önállóan létező nagyvárad – vagy erdélyi – futballmezőről, mivel a sportélet minden rezdülését ellenőrizte az országos sportszövetség és mögötte az államvezetés. Megszűnt tehát a szövetségi befolyásért zajló klubversengés, mivel nem volt többé hatalom, amiért küzdhettek volna. A várad csapatok ebben az időszakban a legkevésbé sem egymás legyőzésével voltak elfoglalva, hiszen a túlélés komoly erőfeszítést kívánt meg még a Crișanától is, vagyis a helyi klubok az eseményeknek csak szenvedő alanyai voltak, azok irányítása helyett. Figyelemre méltó azonban, hogy mindegyikük következetesen ragaszkodott társadalmi bázisához, mely a NAC esetében azt jelentette, hogy egyenesen kisiklásként fogták fel a románság arányának drasztikus megnövekedését egyesületükben, és az első adandó alkalommal visszatértek a megszokott vezetőségi összetételhez.

⁹⁵ Szabadság 1939. október 9.; illetve október 25.

⁹⁶ Sport Újság 1933. május 22.; illetve 1935. április 1.

⁹⁷ Szabadság 1935. augusztus 25.; illetve 1937. október 22.

⁹⁸ Szabadság 1935. december 22.; 1937. október 22.; október 23.; illetve 1938. január 16. A lap 1937. október 22-i számban úgy kommentálta az eseményeket, hogy „szomorúan kell megállapítanunk, hogy eme rendelet megvalósulásával a futballba hivatalosan is bevonul a politika”. A románosításban egyébként a bukaresti Venus járt az élen, amely már 1935-ben kizárt minden kisebbségi játékost a csapatból. Szabadság 1935. augusztus 25.

⁹⁹ Szabadság 1940. április 26.

¹⁰⁰ A vezetőség tagjainak névsorait lásd Szabadság 1939. március 7. (Crișana); 1940. február 13. (NAC); február 28. (Comitetul Regional); április 23. (Törekvés).

Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés a magyar többséggel – vagy akár jelentős kisebbséggel – rendelkező egyletek számára a túlélést jelentette, míg a Crișanával nem találkoztunk 1944-ig Nagyváradon. A váradi sportvezetők és a klubok nagyrésze számára a megmenekülés csak időleges állapot volt, hiszen 1942 januárjában kiadták a harmadik zsidótörvény hatálya alá eső személyeket sportegyesületekből kitiltó VKM-rendeletet, a zsidókat tovább foglalkoztató egyesületeket feloszlatták, végül pedig sok egykori klubtag is a holocaust áldozatává vált.¹⁰¹

Összefoglalás

Nagyvárad 1919–1940 közti futballéletét elemezve arra a megállapításra kell jutnunk, hogy előbb-utóbb a helyi labdarúgásban is megjelentek a várost megosztó ellentétek, azonban kialakulásuk már korántsem vezethető vissza minden esetben ilyen egyértelműen a helyi társadalom polarizálódására. A Bihorul megjelenésével és sportszövetségi pozícióinak kiépítésével ugyan már 1921-ben lehetőség nyílt a magyar–román szembenállás létrejöttére, de sem a Bihorul, sem a kisebbségi klubok nem érezték fontosnak a másiktól való elhatárolódást, így önazonosságukat sem az ellenségkép határozta meg. A Törekvés és a NAC esetében már sokkal inkább konfliktusokkal terhelt kapcsolatról beszélhetünk, ám ez nem a sporton túlmutató jelenségekhez, hanem pontosan a tabella tetejének birtokba vételéhez kapcsolódott, ami azonban nem utal komolyabb társadalmi törésvonalra.

A Crișana 1929-es megalapítása felborította a korábban kialakult állapotot. Az új román klub tudatosan igyekezett magát a teljes helyi román népesség csapatának beállítani, míg a kisebbségi egyesületeket irredentának és a magyar revizionista politika meghosszabbított karjának láttatta. Felhívnám azonban a figyelmet arra, hogy a Crișana fellépése korántsem kizárólag pár helyi, román nemzeti érzéstől fűtött nacionalista túlbuzgóságának eredménye. A két világháború között a román sportmozgalom, kiemelten pedig a futballtársadalom magát nemzetinek tartó része komoly kisebbségi érzéssel kellett hogy megbirkózzon, mivel a labdarúgás legfőbb erejét szinte kizárólag nemzetiségi sportolók és klubok alkották.¹⁰² Történt mindez abban a környezetben, ahol a harmincas évek elejére már egy sor a román etnikum vezető szerepét biztosító intézkedés valósult meg az oktatási rendszer átalakításától kezdve a földreformig, azonban a lakosság katonai felkészítését és a nemzettel való azonosulását is elvileg előmozdító sportszférában vajmi keveset változott a helyzet.¹⁰³ Ezen igyekezett a Crișana vezetősége minél gyorsabban változtatni, de rövidesen kiderült, a Bukarestből nézve perifériális, határ menti térség

¹⁰¹ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 239.000/1942. V.K.M. számú rendelete a sportszövetségek szervezésének szabályozása tárgyában. Budapesti Közlöny 76. (1942: 26. sz.); illetve Rubinstein S.: A deportációban elhunytak i. m.

¹⁰² Vö. Parfene C.: Between 'foreigners' and romanization i. m.

¹⁰³ A *Sportul de Vest* még 1933-ban is így fogalmazott a Crișanával kapcsolatban: „itt egy csodálatos román eredmény, [...] és örömmel tölt el minket látni, hogy mi, románok is képesek vagyunk dolgokra, amiket eddig azok monopolizáltak, akik nem engedtek minket magukhoz mérni sporthagyományok terén.” *Sportul de Vest* 1933. július 10.

semelyik klubja nem lehet érdemes a román sportélet kiemelt reprezentálására.

A NAC érezhetően nem találta a helyét a megváltozott kihívások gyűrűjében. Míg az 1920-as években működőképesnek bizonyult a Romániához hűséges, ám döntően kisebbségi csoportokra épülő egyesületi magatartás, a Crișana és támogatói mindent elkövettek, hogy a fenti két fogalom egymással összeegyeztethetetlennek tűnjön. A NAC-nak erre nem volt – talán nem is lehetett – megfelelő válasza, ennek következtében pedig egyre jobban megnehezedett működése. A zöld-fehér klubra tehát története során először, de nem utoljára ragasztották rá szándékai ellenére a „magyarság védőbástyája” címet.

Annak ellenére, hogy Szegedi Péter munkásságának céljaul elsősorban a két háború közti Magyarország labdarúgásának megismerését, folyamatainak strukturálását tűzte ki, és ezt is leginkább a Debrecenben, illetve környékén működő klubok vizsgálatával próbálta elérni, mégis Közép-Európára, esetleg az egész világra is rávetíthető rendszert alkotott. Elmélete azonban úttörő volta folytán – talán nem meglepő módon – további korrigálásra, pontosításra szorul, valamint új elemek (ellentétformák) bevezetését, kidolgozását is szükségesnek tartom, hiszen a jelen tanulmány elején vizsgált NAC–Törekvés szembenállást csak a történelem megerősökölésével, az ok-okozati összefüggések felcserélésével lehetünk képesek bármely kategóriájába is beilleszteni.

Teljes mértékben osztom Szegedi véleményét abban is, hogy a futballpályákon, -klubokban, lelátókon jellemzően az adott társadalom ellentétei fejeződnék ki, ám az egyesületek közötti szembenállás létrejöttét már jóval spontánabb eseménysornak tartom, melynek megértéséhez további vizsgálatok szükségesek. Dolgozatom első fele azt mutatta, hogy maguk az érintett táborok is képesek az „ösellenséget” a sportpályán megtalálni a társadalmi élet egyéb területeinek sportra vetítése helyett, majd ezt értelmezik át idővel; ahogy Szegedi is megállapítja, „a klubok pozíciói és a velük szemben állók helyzete (vagyis oppozíciói) folyamatosan változtak, újradefiniálódtak.”¹⁰⁴ Természetesen az adott társadalom ellentéteinek növekedésével azok fősodrából kilépni egyre kisebb az esély, ám vigyáznunk kell, nehogy megállapításainkat igazítsuk elvárásainkhoz.

¹⁰⁴ Szegedi P.: Pozíciók és oppozíciók i. m. 10.

Fülöp Márton

KOMIKUM A TRAGIKUMBAN, TRAGIKUM A KOMIKUMBAN.

VICCLAPOK MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ KÉT ZSIDÓTÖRVÉNY IDEJÉN 1938–1939

Tanulmányom a Horthy-korszak két legjelentősebb élclapja, a *Borsszem Jankó* és *Az Ojság* működésének legutolsó szakaszát veszi górcső alá. Ez az utolsó szakasz az első és második zsidótörvény életbe lépésének időszakára, az 1938-as és 1939-es évekre esik, mely törvények a két újság megszűnését eredményezték, minthogy azok tulajdonosai és szerkesztői zsidó származásúak voltak. Elemzésem nem érinti a két élclapban szereplő összes témát, elsősorban a zsidótörvényekre reflektáló vicceket és karikatúrákat fogom áttekinteni (a teljesség igénye nélkül, a legtipikusabb példákat kiemelve), másodsorban pedig az időszak egy másik fontos eseményének, a Felvidék visszacsatolásának a megjelenéséhez kapcsolódó írásokat és rajzokat, amelyek az 1938. évi XV. és az 1939. évi IV. törvénycikkek által másodrendű állampolgárokká alacsonyított zsidósághoz tartozó publicisták erős magyarságtudatát, illetve a revízió iránti elkötelezettségüket látszanak bizonyítani.

Munkámban azt kívánom megfigyelni, hogyan reagált a pesti zsidó humor „kincsestáraként” szolgáló két élclap a magyarországi zsidóság mindennapjait megkeserítő rendelkezésekre, hogyan próbálták megőrizni jókedvüket még ilyen szomorú körülmények között is, milyen viccek és karikatúrák születtek a témában. Másrészt rávilágítok, hogy a két újság a magyar államhatalom számukra kedvezőtlen intézkedései ellenére is igyekezett tanúbizonyságot tenni hazafiságáról, s a revízió részleges megvalósulását nagy örömmel fogadták.

A vicclapok általános helyzete a Horthy-korszakban és a téma historiográfiája

A vicclap mint laptípus az I. világháború utáni időszakban már jócskán túl volt fénykorán. A laptípus hagyományosan a pesti zsidó polgársághoz volt köthető,¹ akik közül sokan elhagyták Magyarországot a Tanácsköztársaság leverését követően (de természetesen a Tanácsköztársaság időszakának lapbetiltásai sem kedveztek az élclapok fennmaradásának), így 1919-től a korábbinál jóval kevesebb magyarországi művelője maradt.

Az 1868 óta létező, majd a Tanácskormány idején betiltott *Borsszem Jankó* 1919. augusztus 31-én indult újra Molnár Jenő főszerkesztő-kiadóval az élén, akinek 1933-as halálát követően felesége vette át a lapot, a szerkesztői pozíciót pedig Hesz Ferenc töltötte be. A lap a vizsgált időszakban kéthetente, tizenkét oldalas terjedelemben jelent meg. *Az Ojságot* annak

¹ Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Bp. 2016. 377.

egészen megszűnéséig szerkesztő és kiadó Nagy Imre bécsi emigrációjából hazatérve, 1920-ban indította meg. Nagy Imre korábban az *Üstökös* című élclap munkatársa volt, majd 1920-ban rövid ideig egy másik élclapot is szerkesztett *Grimász* névvel. A nyolc oldalas lap először kéthetente, majd később már hetente jelent meg. *Az Ojság* feltett szándéka, hogy a zsidókat és a nem-zsidókat is egyaránt mulattassa, ezt fejezi ki a lap jelmondata: „Zsidóság és gojság / Öröme Az Ojság”.

Mindkét újság tartalmának gerincét politikai viccek, zsidóviccek, valamint a kor közkedvelt színművészeihez és színpadi szerzőihez kapcsolódó viccek alkották. *Az Ojság* kifejezetten a pesti zsidó humor képviselésére specializálta magát, ennek keretében rengeteg Kohn és Grün-, valamint Móricka- viccet, valamint a pesti jiddis beszédmodot kifigurázó és a zsidósággal kapcsolatos sztereotípiákra rájátszó élcet tartalmazott. Mind a *Borsszem Jankóra*, mind *Az Ojságra* jellemző, hogy valamennyi pártot, politikai irányvonalat célpontjává tett, s valamennyi fontos politikai szereplőt kifigurázta, kivéve Horthy Miklóst, akinek kigúnyolása vagy kikarikírozása az 1920. évi I. törvénycikk értelmében kormányzósértésnek számított volna. A két vicclap rajzolóí gárdája nagyjából megegyezett, a legtermékenyebb karikaturista köztük Forrai Zoltán volt, de érdemes megemlíteni még Gáspár Antal, Gömöri Imre és Szigethy István nevét is. A karikaturisták különböző pártállású újságoknál is dolgoztak egyszerre, Forrai és Gáspár például korábban a Gömbös politikáját támogató *Függetlenség* című napilap számára is készített rajzokat.

A *Borsszem Jankón* és *Az Ojságon* kívül még jelentősebb budapesti élclapnak mondható az 1932 és 1944 között működő *Rakéta*, illetve az 1940 és 1944 között létező *Drótkefe*. A vidéki vicclapok közül viszonylag hosszú ideig (1932–1944) jelent meg a hódmezővásárhelyi *Karikás*. Ezeken kívül még több olyan lap is létezett, amely csupán néhány számot, esetleg egy-két évfolyamot ért meg, vagy pedig különleges alkalmakkor (jellemzően farsang idején) jelent meg. Ezek közül azért érdemes megemlíteni a *Haruspex* című, 1927 és 1929 között néhány alkalommal megjelenő orvosi élclapot, mert annak szerkesztője, Pesthy István fogorvos 1944 augusztusa és novembere között *Pesti Posta* címmel működtetett egy másik vicclapot, melyben Szálasin is gúnyolódott, amiért a nyilas hatalomátvétel után majdnem egy hónappal letartóztatták.²

A Horthy-korszak vicclapjaival csupán néhány történeti munka foglalkozik, ellentétben az azt megelőző és az azt követő időszakokkal. Tamás Ágnes *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig* című, 2017-ben kiadott könyve, valamint a *Borsszem Jankó* és *Az Ojság* külpolitikai karikatúráit elemzi, a *Numerus clausus és a „zsidókérdés” karikatúrákon* című 2015-ös tanulmánya pedig ugyancsak a két lap gúnyrajzait is górcső alá veszi, ezúttal a sokak által „nulladik zsidótörvénynek” tartott 1920. évi XXV. törvénycikkről, illetve az azt módosító 1928. évi XIV. törvénycikkről szóló grafikákat elemzi. Vizsgálódásai során arra a következtetésre jut, hogy a 1920-as évek karikatúráinak zsidóképe jóval leegyszerűsítettebb, mint

² George Gabori: Amikor elszabadult a gonosz. Bp. 1991. 121–122.

az I. világháborút megelőző időszakban, s alapvetően a korábbi zsidóábrázolásokra hagyatkozott, kevés új elem épült bele. Az 1930-as évek zsidókról készült karikatúrákról általánosságban megjegyzi, ezek egytől-egyig mind kirekesztőek és antiszemita jellegűek. Nem világos, hogy ezt a *Borsszem Jankó* és *Az Ojság* karikatúráira is érti-e, de ha úgy vesszük, ezekre is igazak ezen állítások, sőt, sokszor szinte túl is szárnyalják a korszakban megjelenő antiszemita karikatúrákat, valószínűleg azzal a céllal, hogy az azok által felvonultatott sztereotípiákon is gúnyolódjanak.

Buzinkay Géza *Egy közéleti fertőtlenítőszer* című 2007-es tanulmánya, amely az 1910-es években megalkotott Lysoform-reklám kikarikírozását vizsgálja meg két vicclapban, a *Borsszem Jankó*ban és *Az Ojság*ban. A reklám plakátján szereplő, talányos arckifejezésű férfi és a „Tudja ön már, hogy mi a Lysoform?”-szlogen számos vicces újraértelmezésre adott okot, 1939. február 26-án *Az Ojság*ban például „Tudja ön már, mi az a fajbiológia?”-szöveggel jelent meg a rajz, melyen a férfi egy szemét lehunyja, Buzinkay értelmezésében azért, „mert »csípte a szemét« az ostobaság”.³ A karikatúra minden bizonnyal a második zsidótörvény tervezetének faji alapú zsidó-meghatározására is utal. A két vicclapra egyébként jellemző volt, hogy egy-egy rajzot, képet mindig más kontextusba helyezve újra- meg újraértelmezett, ezek az alkotások tulajdonképpen tekinthetők a mai internetes mémek elődjeinek is.

Guzmicsné Miklós Márta *A bethleni konszolidáció első lépései a politikai humor tükrében* című 1991-es tanulmánya a *Borsszem Jankó* vicceit és karikatúráit elemzi a címben megnevezett időszakban. Felhívja a figyelmet arra, hogy a lap az 1920-as években kormánypárti volt, ennek ellenére liberális szellemben működött, s ez a későbbiekben sem volt másképp. A Bethlen-korszak cenzúrája engedékeny volt a satírával szemben, így a *Borsszem Jankó* munkatársai viszonylag sokat megengedhettek maguknak. Ez véleményem szerint az általam e helyütt vizsgált időintervallumra is igaz, bár alapvetően *Az Ojság* politikai satírája ekkortájt sokkalta erőteljesebbnek, merészebbnek hat.

A Mátyai Mónika által vezetett, tiszazugi arzénos mérgezéseket vizsgáló kutatócsoport munkáját összegző, 2017-ben megjelent *Méregkeverők* tanulmánykötet *Arzénos humor* című résztanulmányában foglalkoztam a két vicclap 1929-es és 1930-as évfolyamaival, melynek során arra a következtetésre jutottam, hogy a két újság előszeretettel tett vicc tárgyává tragikus, alapvetően inkább szomorúságra okot adó eseményeket – ez alól később a vicclapok munkatársaira is negatív következményekkel járó zsidótörvények sem lesznek kivételek.

A vicclapok és a sajtószabályozás 1938–1939

Az 1938-as és 1939-es esztendő sok újdonságot hoztak a magyarországi sajtóéletben. Az 1938. évi XV. törvénycikk rendelkezett a Sajtókamara felállításáról is, melyben a tagoknak csak húsz százaléka lehetett zsidó. Az 1938. évi XVIII. törvénycikk alapján kibocsátott 4950/1938. ME

³ Buzinkay Géza: Egy közéleti fertőtlenítőszer. In: „Nem sülyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Szerk. Jankovics József. Bp. 2007. 1125.

sz. rendelet miniszterelnöki engedélyhez kötötte az időszakos lapok működését. A Kolosváry-Borcsa Mihály vezette Sajtókamarába a zsidó származású újságírók nagy részét nem vették fel, eközben pedig számos újságtól megvonták a lapengedélyt.⁴ A Sajtókamarába felvett tagok névsorát a Budapesti Közlöny tette közzé 1939. április 30-án;⁵ a felvételi kérelmek 55%-a került elutasításra.⁶

A *Borsszem Jankó* 1938 legvégén, a karácsonyi számmal szűnt meg, ennek alapján valószínűleg a lapengedély megvonása tehetett pontot hetven évnél működésére. Az élcslap utolsó számában nem találni külön utalást arra, hogy a lap meg fog szűnni. Épp ellenkezőleg, úgy tűnik, a lap már a Felvidéken való terjeszkedésre készült, ahogy erről egyik hirdetése árulkodik: „Visszatért magyar véreink otthonába a régi Nagymagyarország gondtalan derűjét hozza vissza megnagyobbodott hazánk legrégibb vicclapja a *Borsszem Jankó*.⁷” Ez a terv azonban már nem teljesülhetett.

Hesz Ferencnek azután 1940-ben több írását is publikálták az abban az évben meginduló *Drótkefe* című élcslapban. A kezdetben politikailag mérsékelt újság által képviselt nézetek azonban rövidesen a szélsőjobboldal irányába kezdtek tolni, s Hesz neve is eltűnt a lap hasábjairól. Hesz 1945 után a *Ludas Matyi* vicclap és a *Füles* magazin alapító tagja és munkatársa volt, 1984-ben hunyt el.⁸

Az 1939. május 5-én életbe lépő második zsidótörvény értelmében zsidók nem lehettek időszakos lapok felelős szerkesztői, főszerkesztői vagy kiadói. Ez azonban még nem jelentette egyből *Az Ojság* végét. A vég azonban a törvény végrehajtásának csúszása⁹ miatt csak szeptemberben jött el. A háború kitörése miatt sajtócenzúrát bevezető 8310/1939. ME rendelet a sajtótermékek lapszámának csökkentését is elrendelte, valamint megszüntette a lapengedély nélküli sajtótermékek kiadásának lehetőségét.¹⁰ *Az Ojság* szeptember 5-i számában szerkesztői üzenet adta hírül, hogy a lap az új rendelkezések következményeképpen csak négy oldalban és a korábbinál kisebb betűkkel szedve tud csak megjelenni, azonban biztosította olvasóit arról, hogy a lap jókedve a régi marad.¹¹ A szeptember 26-i utolsó számban Nagy Imre már a következőket közölte olvasóival:

„A II. zsidótörvény természetesen *Az Ojságot* is hathatósan érinti. Október 1-jén új elhatározások elé érek, mert a törvény rendelkezéseit be kell tartanom. Ezekről az új elhatározásokról hűséges és régi előfizetőimet levélben fogom értesíteni és megfelelő módot találok rá, hogy kitartó és jó olvasóim is értesüljenek róla. Addig és azontul is mindnyájuknak jó egészséget és jó sorsot kívánok.”¹²

⁴ Buzinkay G.: A magyar sajtó és újságírás. i. m. 382.

⁵ Uo.

⁶ Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Bp. 2011. 172.

⁷ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3358. sz. 2.

⁸ Kaposy Miklós: Humorlexikon. Bp. 2001. 123.

⁹ A törvény végrehajtásának problémáiról lásd bővebben: Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944. Századok 138. (2004) 6. sz. 146–160.

¹⁰ Buzinkay G.: A magyar sajtó és újságírás. i. m. 383.

¹¹ *Az Ojság* 20. (1939) 37. sz. 4.

¹² *Az Ojság* 20. (1939) 40. sz. 1.

Kérdéses, hogy vajon mit takarhatnak ezek az „új elhatározások”, hiszen már egyértelművé vált, hogy a lap nem működhet tovább. A főszerkesztő 1941-ben hunyt el Budapesten.

A vicclapok és az első zsidótörvény

Az első zsidótörvény tervezetét 1938. április 8-án nyújtotta be Darányi Kálmán miniszterelnök és Mikecz Ödön igazságügy-miniszter. A törvény május 29-én lépett életbe.

Az *Ojság* legelső reakciója az április 10-i szám címlapján¹³ jelent meg, egy karikatúra és egy hozzá tartozó cikk formájában. Mind a rajz, mind a szöveg olyan motívumokból tevődik össze, amiket nagyon gyakran alkalmazott a vicclap. Forrai Zoltán karikatúrája az „ellen-zsidóbizottságot” ábrázolja, ami az ellenzéki pártok vezéralakjaiból tevődik össze. A politikusok egy asztal körül tárgyalnak éppen, valamennyiük zsidóként jelenik meg, amit a fejükön lévő kipa és a pajesz jelez. Az asztalfőnél a liberális Rassay Károly helyezkedik el, mellette megjelenik a képen még például Bethlen, illetve szociáldemokrata (Györki Imre, Peyer Károly, Propper Sándor), kiskis (Andaházi-Kasnya Béla, Sulyok Dezső) és egyéb liberális (Apponyi György, Bródy Ernő, Rupert Rezső) országgyűlési képviselők is. A képen megjelenő politikusok a valóságban kikelték az első zsidótörvény ellen, a kép alatti szöveg azonban azzal éri el a humorisztikus hatást, hogy ennek pont az ellenkezője történik: az ellenzéki politikusok rálicitálnak a törvénytervezetben megfogalmazott javaslatokra a tekintetben, hogy ki számítson zsidónak. Az eredeti tervezet, majd az elfogadott törvény vallási alapon minősített valakit zsidónak, mentesítve a törvény hatálya alól a hadirokkantakat, a tűzharcosokat (vagyis akik az arcvonalban harcoltak az I. világháborúban), a hősi halált haltak özvegyeit és árváit, illetve az 1919. augusztus 1-je előtt kikeresztelkedetteket (valamint azok nem izraelita felekezetbe tartozó leszármazottait). A cikkben szereplő „ellen-zsidóbizottság” ellenjavaslatát értelmében azonban zsidónak kell tekinteni azt is, aki az ellenkezőjét nem tudja bizonyítani, továbbá az összes bank- és vállalatigazgatót, a görbe orrú, göndör hajú, „löcslábú” és kajla fülű embereket¹⁴ (kivéve, ha az igazoláshoz mellékelten csatolják nagyszüleik megfelelő testrészeit, melyek eloszlatják a gyanút), továbbá a cukorbetegségeket és a gyomorsavtúlnyomással szenvedőket, a túrócsuszát cukorral evőket, az énekelve beszélőket, végezetül pedig azokat, akik nem vonattal érkeztek az országba, hanem úgy mond „beszivárogtak”¹⁵ (hacsak a Vízművek nem igazolja őket). A szerző tehát csokorba gyűjtött számos, a zsidókkal kapcsolatban létező sztereotípiát, egyszerre gyakorolva öniróniát és gúnyolódva ezeken az előítéletekkel teli elgondolásokon. Az ellenjavaslat továbbá kötelezővé tette volna a zsidók számára például a disznóhús és a szalonna fogyasztását,

¹³ Az *Ojság* 19. (1938) 15. sz. 1.

¹⁴ A zsidó „testi sajátosságok” sztereotipikus túlhangsúlyozása, eltorzítása a századforduló környékén kapott egyre nagyobb hangsúlyt a magyarországi antiszemita karikatúrákon, párhuzamosan a zsidóság asszimilációs folyamatával. A karikatúrák ezzel a módszerrel akartak rámutatni, hogy a zsidók „mások”, mint a magyarok, bármennyire is asszimilálódtak. Lásd bővebben: *Vörös Kati*: Judapesti Buleváron. A „zsidó” fogalmi konstrukciója és vizuális reprezentációja a magyar élclapokban a 19. század második felében. In: *Médiakutató* 4. (2009) 4. sz. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavaszi/02_judapesti_bulevaron, letöltés: 2021. ápr. 23.

¹⁵ A korabeli antiszemita beszédmód egyik bevett szófordulata.

rosszul menő bankok és vállalatok élére akarta volna állítani őket, és – népszerűségüket csökkentendő – olyan pozíciókba is ők kerültek volna, mint a végrehajtó vagy a Beszkárt-igazgató (a BSzKRt a főváros közlekedési problémái miatt különösen népszerűtlen vállalat volt, a kor-szak valamennyi budapesti vicclapja rendszeresen gúnyolódott rajta).

A *Borsszem Jankó* szintén már rögtön a törvénytervezet benyújtása után megjelenő, április 15-i számában említést tesz a témáról, de itt a lapszám első oldalát az ugyancsak aktuális sajtórendészeti törvénynek szentelték,¹⁶ ami méltán foglalkoztathatta az 1938-as évet harminc napig tartó betiltással indító élclapot.¹⁷ A második oldalon viszont már az újság egyik visszatérő figurájának, Intim Sziriusz meteorológusnak az időjárás-jelentését olvashatjuk, miszerint:

„Az ország minden részéből bő csapadékot jelentenek: a zsidójavaslat érdekeltjeinek szakadatlanul hull a könnye. Ennek hatása az üzleti életben is meglátszik: a csapadék és a lapok hirdetési rovatában az aktivizitörök könnyei révén meghaladta az 50 millimétert. Egyes helyeken olyan mélyre szállt le a hőmérséklet, hogy buvároknak kellett onnan felhozni.”¹⁸

Az *Ojság* egyik Kohn és Grün-vice¹⁹ szintén rossz időt jósol a zsidóságra nézve. Grün a kávéházban (a pesti zsidósághoz szorosan kapcsolódó polgári életforma egyik jellegzetes színtere révén a lapban szereplő történeteknek gyakori helyszíne volt a kávéház) azt mondja Kohnnak, hogy az időjárás-jelentést olvassa éppen, Kohn azonban észreveszi, hogy barátja valójában a zsidótörvényről olvas. Grün azonban bebizonyítja állítása igazságát: „Na igen [...] ebből látom, hogy rossz idők jönnek.”

A két élclapban rengeteg vice összpontosít arra a konkrétumra, hogy a 1938. évi XV. törvénycikk húsz százalékban maximálta a zsidók arányát az értelmiségieket és szabadfoglalkozásúakat tömörítő szakmai kamarákban, illetve a tíz főnél több értelmiségit foglalkoztató ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalatoknál. Sok szóvicc született a „húsz” szó felhasználásával, *Az Ojság* szerint a zsidók a törvénnyel új vallást is kaptak, tudniillik „*husz-iták*” lettek,²⁰ a *Borsszem Jankó* hasábjain pedig egyik alkalommal egy zsidó figura azt bizonygatja: rá azért nem vonatkozik a törvény, mert ő a nyolcvan százalékhoz tartozik, hiszen a zsidóságból adódó húsz százalékhoz még hozzáadódik hatvan, minthogy Hatvanban lakik.²¹

¹⁶ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3342. sz. 1.

¹⁷ A betiltás oka a budapesti Darányi-Ciano-Schuschnigg-találkozóról szóló „közlemény” volt, mely a belügyminiszteri indokolás szerint sértette az ország külpolitikai és gazdasági érdekeit. Lásd: MTI, 1938. január 18., 22:30, 33. kiadás. Az olasz-osztrák-magyar háromhatalmi találkozó a római jegyzőkönyveket volt hivatott megerősíteni, de az osztrák és olasz felek elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát is. Ez alkalomból a *Borsszem Jankó* egy olyan karikatúrát közölt, melyen a három politikus egy béke feliratú liliputi emberkét szemlél mikroszkóppal (*Borsszem Jankó* 71. [1938] 3336. sz. 2.). Ezzel a lap azt jelzi, hogy a három politikusnak fontosabb a háború.

¹⁸ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3342. sz. 2.

¹⁹ *Az Ojság* 19. (1938) 18. sz. 7.

²⁰ *Az Ojság* 19. (1938) 18. sz. 8.

²¹ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3344. sz. 5.

A „hús százalékos” karikatúrák tekintetében érdemes említést tenni Forrai Zoltánnak arról a karikatúrájáról,²² ami még nem sokkal az első zsidótörvény betérjesztése után, *Az Ojság* húsvéti számában jelent meg. Élve az „ünnepi alkalommal”, a rajzon 80%- és 20% feliratú húsvéti tojásokkal jelenik meg Mikecz Ödön (hogy még nevetségesebb hatást keltsen, női ruhába van öltöztetve, ami a lapban szereplő karikatúrák egyik fő eszköze volt a politikusok kikarikírozására, a zsidónak ábrázolás mellett), míg Darányi *a sajtó* és a *kamara* feliratú tojásokat tartja a kezében. A tojások húsvéti ajándékként szolgálnak a kép jobb oldalán látható szélsőjobboldali képviselőknek, akik láthatóan örülnek a gesztusnak, közülük Mecsér András, az 1939-ben már nyilvánként politizáló, de ekkor még NEP-tag országgyűlési képviselő meg is jegyzi: „Ennél szebb húsvéti ajándékot nem is kaphattunk volna!” A grafika bal oldalán a törvénytervezet miatt bánatos, zokogó és öklüket rázó ellenzéki politikusokat láthatunk (Bethlen, Fábíán, Friedrich, Peyer, Rassay, Rupert, Vázsonyi).

Egyes viccek és karikatúrák a zsidó származású magyar hírességek sorsával foglalkoznak. A *Borsszem Jankó* egyik írása megjegyzi, hogy a sikeres zsidó származású színpadi szerzők (így például Molnár Ferenc) mostantól csak hús százalékos sikert fognak aratni darabjaikkal.²³ *Az Ojság* nem bánik kesztyűs kézzel a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank éléről eltávolított Weiss Fülöppel, akit Forrai *Őrségyváltás a bankban* című karikatúrája²⁴ dúskeblű, harisnyakötőjét a szoknyája alól kivillantó fiatal hölgyként ábrázol, pálcával a kezében és cilinderrel a fején. Az ábrázolásmód oka minden bizonnyal a hetvenes éveiben járó bankigazgató fiatalos lendülete és energikussága, ami gyakran hangoztatott állítás volt a korabeli sajtóban.²⁵ A rajzhoz tartozó szöveg azonban őt „öregnek” aposztrofálja, míg az őt váltó – egyébként hatvankilenc esztendő – a Teleszky Jánost²⁶ „fiatalnak”, aki viszont a kontraszt kedvéért tanácstalan, zavart öregemberként van ábrázolva.

A fentebb már említett Intim Sziriuszon kívül a két vicclap további állandó szereplői is megörökítették az első zsidótörvényt a maguk bevett narratíváját követve. A *Borsszem Jankó* olvasóira 1885 óta rendszeresen szitokáradatot zúdító, jiddis akcentussal beszélő ortodox rabbi, Menachem Ciceszbeiszter egyik „szörnyű átkozódása” például így szól: „20 procent ledjél te o zsidójavaslatban!”²⁷ Az elmélkedéseit szintén jiddis kiejtéssel leíró, a vicclapban már 1878 óta jelen lévő Dob utcai boltos, Seifensteiner Salamon egyik alkalommal²⁸ a kávéházban ülve azt a kérdést kapja Weisztől: vajon hogy lehet az, hogy egyesek nem tartják elég szigorúnak a zsidótörvényt, s a korábban a fronton harcolók esetében sem tennének kivételt. A boltos szokásához híven előbb rágyújt egy pipára, majd egy adomával felel: „O Salgóné válópöri tárgya-

²² *Az Ojság* 19. (1938) 16-17. sz. 1.

²³ *Borsszem Jankó* 71 (1938) 3342. sz. 5.

²⁴ *Az Ojság* 19. (1938) 31. sz. 6.

²⁵ Lásd például: *A Hét* 47. (1937) 3-4. sz. 4.; Huszadik Század 27. (1932) <http://www.huszadikszazad.hu/1932-majus/gazdasag/a-het-legifjabb-kegyelmes-ura>, letöltés: 2019. okt. 29.

²⁶ 1912–1917 között Magyarország pénzügyminisztere, később a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság elnöke.

²⁷ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3342. sz. 11.

²⁸ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3342. sz. 6.

lásán megkérdezte a bíró az asszonyt: »Miért akar tulajdonképpen elválni?« »Mert az uram edj haszontalan ember.« »Se hiszen szereti kegyedet.« »Oz lehet, - felelte a Salgóné – ottól a gazembertől minden kitelik.«” Ezt a történetet aztán rávetíti a Weisz által felvetett problémára, tréfás végkövetkeztetéssel élve: „Miért elégedetlenkednek edjések a javaslatnak még azzal a frontharcos passzusával is? Hiszen a zsidóság edj része tényleg harcolt a világháborúban. Lehet – felelik erre az elégedetlenkedők – ozoktúl minden kitelik!” Az *Ojság*ban a hozzá intézett kérdésekre rendszerint parabolákkal válaszoló Bölcs rabbi a következő viccet meséli el, mikor valaki az iránt érdeklődik, hogy megy a sora mostanság zsidóknak: „Kohn biceg és Grün kancsal. Találkoznak az utcán. Azt kérdi Grün: - Hogy megy? Mire Kohn: - Ahogy látod.”²⁹ A lap két főúri származású hőse, Arisztid és Agenór közül az előbbi esetében is előkerül a zsidókérdés – Arisztid a magyarországi antiszemita hangulathoz és az első zsidótörvény szelleméhez igazodva utasítja szolgáját, hogy amennyiben egy zsidó keresné, tagadja le, hogy otthon tartózkodik, mondván: „Mert még látni sem szeretem, ha egy zsidó keres.”³⁰ A *Borsszem Jankó* főúri párosának, Arisztidnek és Taszilónak a párbeszédeiben általában arra van kifuttatva a poén, hogy valamelyikük félreért egy élethelyzetet, eseményt (annak érdekében, hogy a párbeszéd szerzője elsűthessen valamilyen szóviccet vagy más, frappáns nyelvi megoldást). Nincs ez másképp a zsidótörvénnyel kapcsolatos beszélgetésük esetében sem:

- Hallottad kéhlek? A bankok már végrehajtották a zsidótörvényt, még hozzá szigorubban, mint kellene.

- Honnan tudod kéhlek?

- Most jövök kéhlek a bankomból, több helyen ki van írva; 4 százalék.³¹

Mindkét élclap tématarába beletartozott a férfi-női kapcsolatok mindennapi problémáinak humoros feldolgozása. Az ebbe a témakörbe tartozó viccekben szintén megjelent a zsidótörvény. Az *Ojság* egyik hősszerelmese éppen esküdözik szíve választottjának, hogy mennyire szereti, a nő azonban ledorongolja: „Ne arra esküdjön, hanem arra, hogy a kedves nagymama nem volt zsidó.”³² A *Borsszem Jankó* egyik viccében³³ egy fiatal lánytól azt tudakolja az udvarlója, mit csinál esténként. A lány azt válaszolja, angolul tanul. A férfi meglepődve konstatálja: „Érdekes, pedig olyan árja külseje van.” A vicc bizonyára arra utal ezzel, hogy a nő biztosan azért angolul, mert az Egyesült Államokba készül emigrálni.

A vicclapok és a második zsidótörvény

A második zsidótörvény javaslatát 1938. december 23-án Tasnádi Nagy András igazságügyminiszter terjesztette be a képviselőház elé.

²⁹ Az *Ojság* 19. (1938) 20. sz. 3.

³⁰ Az *Ojság* 19. (1938) 21. sz. 7.

³¹ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3342. sz. 9.

³² Az *Ojság* 19. (1938) 23. sz. 5.

³³ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3343. sz. 1.

A *Borsszem Jankónak* már nem volt lehetősége reflektálni a konkrét törvénytervezetre, lévén, hogy utolsó száma nyolc nappal korábban jelent meg. Minthogy azonban a minisztertanács december 12-i ülésén már felvázolták került az újabb zsidótörvényt, az utolsó számban vannak ehhez kapcsolódóan viccek. Az egyik vicc³⁴ a közelgő karácsonnyal kombinálja a témát, arra a tényre építve fel poént, hogy keresztény ünnepről van szó, emellett arra is reflektál, hogy az első zsidótörvényt követően az izraeliták körében megnövekedett a kikeresztelkedések aránya (noha az ekkor kitérők már nem tudtak mentességet szerezni a törvény megszorító intézkedései alól).³⁵ A vicchez mellékelt rajzon éppen egy terézvárosi zsidó család karácsonyi jelenet szemtanúi lehetünk, ahol a családfő – a szöveg magyarázata szerint – éppen egy kitérés sorszámot rak fel a karácsonyfára, mondván, hogy ez a legértékesebb karácsonyfadísz. Az *Amin Pest mulat* című rovat egyik vicce³⁶ pedig jól rámutat, milyen gyorsan felgyorsultak az események a magyarországi zsidóellenes törvénykezések tekintetében:

- Mit szól az új törvényhez, Fuksz ur?
- Egyelőre még a régitől sem tudok szóhoz jutni.

Az *Ojság* az 1939. január 1-i számának címlapján reagál először az újabb zsidóellenes törvénytervezetre a *Ki a zsidó?* című cikkel.³⁷ A tervezet kiszélesítette a zsidónak tekintendők kategóriáját (immáron az számított zsidónak, akinek legalább egyik szülője, vagy legalább két nagyszülője a törvény hatályba lépése előtt az izraelita felekezethez tartozott; továbbá a törvény alól mentesülés feltételei is megváltoztak, s ezentúl már nem minden hadirokkant élvezhetett kivételt, az egyetemi tanárok viszont mentességet szereztek), a cikk ezért azon élcelődik, hogy inkább már azt a kérdést kéne feltenni: ki nem zsidó? Számos további vicc ragadja meg a kategorizálás-címkézés problémáját, illetve az ennek következtében keletkezett zavarodottságot. Az egyik legbeszédesebb (és leglátványosabb) ezek közül egy számtani feladvány:³⁸

$$\sqrt[3]{\text{zsidó} + \text{félzsidó}^2 - (\text{goj} + \text{zsidó}) \times (25\% \text{ rokkant} - \text{egyetemi tanár})^4} \\ \sqrt[3]{\text{zsidó} + \text{félzsidó}^2 - (\text{goj} + \text{zsidó}) \times (25\% \text{ rokkant} - \text{egyetemi tanár})^4} = ??$$

Miután a második zsidótörvény tervezete publikus lett, egyre több elkeseredett hangvételű közlemény jelent meg a lapban. Ezek közé tartozik az a viccnek induló írás is,³⁹ ami végül nem viccként végződik, mert a szerző szándékosan kihagyja belőle a poént, ezzel jelezve a zsidóság kilátásainak egyre kétségbe ejtőbbé válását. *Az elefánt, a krokodil és a zsidótörvény javított és bővített kiadása* című „nem-vicc” arról szól, hogy az elefánt megszomjazik, ezért elmegy a Nílus partjára, hogy igyon a folyó vizéből, azonban odaúszik egy krokodil és leharapja az ormányát. Csattanó helyett az író felteszi a költői kérdést: „Mi ebben a vicc?” A következő

³⁴ Borsszem Jankó 71. (1938) 3358. sz. 5.

³⁵ Erről lásd bővebben: K. Farkas Claudia: A „kikeresztelkedés” problémája a zsidótörvények idején (1938). Egyháztörténeti Szemle 2. (2001) 1. sz. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/kfarkas-kikereszt.htm>, letöltés 2019. okt. 29.

³⁶ Borsszem Jankó 71. (1938) 3358. sz. 6.

³⁷ Az Ojság 20. (1939) 1. sz. 1.

³⁸ Az Ojság 20. (1939) 8. sz. 1.

³⁹ Az Ojság 20. (1939) 1. sz. 1.

oldalon olvasható, *Optimizmus* címet viselő közlemény⁴⁰ pedig valójában a lap egyre inkább pesszimista hozzáállását fejezi ki az eseményekkel kapcsolatban: kijelenti, hogy a második zsidójavaslatot sosem fogják majd alkalmazni, mert mire alkalmaznák, már itt lesz a harmadik.

Külön említést érdemel a *Szodoma avagy Hány derék zsidó, esetleg félvér, kellene ahhoz, hogy enyhíteni tudjunk a zsidójavaslaton?* című cikk,⁴¹ mely nélkülözi a nevetetés szándékát, ehelyett inkább elgondolkodtatni kíván. Az írás azzal a felütéssel kezd, hogy hiábavaló próbálkozás észérvekkel hatni a törvényjavaslat kezdeményezőire, nem lehet őket meggyőzni, így talán csak az imádkozás használ és a Szentírás tanulmányozása. Ezzel az indokkal aztán bűjtatottan egy morális érvet próbál bevetni a szerző, és elmond egy ószövetségi történetet, amivel mintha csak a törvényjavaslatot támogatók keresztényi érzületére akarna hatással lenni (bár ez meddő próbálkozásnak tűnik, azt azért meg kell jegyezni, hogy – amint az a Horthy-korszak képviselőházi naplóiból is világosan kiderül – az egységpárti és szélsőjobboldali honatyák füléhez is nemegyszer eljutottak *Az Ojságban* megjelent cikkek, rajzok híre). A szerző Szodoma elpusztításának történetét idézi fel, amelyben Ábrahám egyezkedni próbál az Úrral, hogy az ne pusztítsa el a bűnös várost, amennyiben talál ott ötven igaz embert. Minthogy Ábrahám nem talál ennyi igaz embert, tovább egyezkedik, míg el nem jut tíz főig, végül azonban ennyi embert sem sikerül összegyűjtenie, így az Úr nem kegyelmez meg a városnak. Ahogy azt a közleményből megtudhatjuk, a történet elmondásának apropója az, hogy egy „kitűnő miniszter” (a jelzős szerkezet az eredeti szövegben is idézőjelbe van téve, hogy egyértelművé tegye, a szerző ironizál) nemrégiben egy zsidójavaslat mellett kiálló beszédében elmondta, hogy bár sok derék zsidó embert ismer, nem hajlandó általánosítani az ő kedvükért. „De hát mi van ott, ahol találatnak tizen, legalább annyian, amennyit a miniszter ur »az ujjain« meg tud számlálni?” – kérdi a szerző. Ezzel feltehetően arra utalhat, hogy a meg nem nevezett miniszter akkor járna el keresztényi módon, ha ezeknek a „derék zsidó” embereknek a kedvéért kegyelmet gyakorolna, és nem támogatná ezt a zsidóságra nézve jogcsorbító intézkedést. A cikk zárómondatai is erre utalnak: „Lám, mily felemelő, ha az ember a Bibliát olvassa. Mert végtelen az Ur kegyelme.” Nem egyértelmű, pontosan kire utal a cikk. Nagy valószínűséggel egy parlamentben elhangzott felszólalásról van szó, s ebből kiindulva, a országgyűlési naplók alapján két olyan beszéd volt, ahol ebben a kontextusban elhangzott a „derék zsidó” szófordulat (ami egyébként meglehetősen bevett volt a korszakban a képviselők körében); azonban egyik beszéd sem egy miniszter szájából hangzott el. Az egyik ilyen beszédet⁴² 1938. május 12-én, a Képviselőházban mondta el az ekkoriban kiscgazdaként politizáló⁴³ korábbi fajvédő, Ulain Ferenc, aki kifejti, hogy a törvényjavaslat a „derék magyar zsidók” érdeke is. De az is lehetséges, hogy az egyébként Bethlen köréhez tartozó (aki viszont elítélte a zsidótörvényeket)

⁴⁰ Az Ojság 20. (1939) 1. sz. 2.

⁴¹ Az Ojság 20. (1939) 3. sz. 1.

⁴² Képviselőházi Napló, 1935 I-XXII. Bp. 1938. XVIII. 509–516.

⁴³ Vida István: Fejezetek a Független Kisgazdapárt történetéből 1930–1956. Tanulmányok. Bp. 2001. 4.

Prónay György korábbi földművelésügyi és miniszterelnöki államtitkár⁴⁴ felszólalásáról⁴⁵ van szó, ami a Felsőház 1938. május 24-i ülésén hangzott el – ahol szintén szerepel a „derék zsidó” kifejezés. Prónay kifejti, hogy támogatja a zsidójavaslatot, mert az megszünteti a zsidók további „beszivárgását”, és egyúttal segít letörni a kormány ellenében működő szélsőjobboldali mozgalmakat is. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a törvény olyanokat is sújtani fog, akik ezt nem érdemlik meg (ők a „derék zsidók”), s hogy bármennyire is szükségesnek tartja a törvényben leírt intézkedéseket, azokat nem tartja keresztényinek.

Miután Imrédy Béláról – akiknek miniszterelnöksége alatt került elfogadásra az első, s került betervezésre a második zsidótörvény – kiderült, hogy egyik dédapja zsidó származású volt, *Az Ojság* élt az alkalommal, hogy viccelődjön a lemondani kényszerülő kormányfőn. A zsidók pénzügyi érzékével kapcsolatos sztereotípiára épít az az élce,⁴⁶ amely megjegyzi: ilyen dédapával nem csoda, hogy kitűnő gazdasági szakember. A nyilvánvalóan Imrédyre utaló, *A papagáj és a II. zsidójavaslat avagy Hogy állunk a legádázabb antiszemitákkal?* című vicces példázat⁴⁷ pedig egy külső tulajdonságokat érintő sztereotípiával operál: a madárkereskedésbe beállító Kohn nagyon elcsodálkozik, amikor egy papagáj elkezd neki rikoltozni: „Zsidó! Zsidó!” Csodálkozásának hangot is ad: „Mit der Nóz?” (vagyis hogy pont ilyen orral mondja ezt neki valaki?). Megint egy másik vicc⁴⁸ – a zsidóság számára kedvezőtlen törvénykezésekre utalva – kifejti, hogy Imrédynek nem kellett volna lemondania, mert az országnak pont most lenne szüksége egy ilyen okos zsidóra.

Az Ojságnak nem voltak kétségei afelől, hogy az Imrédy után miniszterelnöknek ki-nevezett Teleki Pál, a korábbi numerus clausus törvény betervezője keresztül fogja vinni az országgyűlésen a második zsidótörvényt. Tíz nappal az új kormány felállítását követően a lap ennek hangot is adott:⁴⁹ a viccben Móricka lelkendezve újságolja el édesapjának a hírt, hogy Imrédy lemondott, édesapja azonban, csak annyit válaszol egykedvűen: „Jó.” A kisfiú erre megismétli a hírt, mire apja szintén megismétli előbbi válaszát, de ezúttal már arra is figyelmezteti Mórickát, hogy azért ő csak tanuljon tovább angolul – utalva az Amerikába való emigráció lehetőségére. A második zsidótörvény életbe léptetését követően az élclap egy viccben⁵⁰ ironikusan kifejti, miért is jó, ha a miniszterelnök földrajztudós. Egy rabbi a zsidóiskolában kifejti diákjainak, hogy a Talmud a legkiválóbb könyv a világon, mert a világ minden tudománya benne van, s mikor az egyik tanuló megjegyzi, hogy ez nem igaz, mert a földrajztudomány nincs benne, így felel: „Ép azért hozta Teleki a II-ik zsidótörvényt, hogy az emigráló zsidóknak alkalmuk legyen a földrajzot is megtanulni.”

⁴⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/p-77238/pronay-gyorgy-baro-775A6/>, letöltés 2019. okt. 30.

⁴⁵ Felsőházi Napló, 1935 I-IV. Bp. 1938. III. 284–289.

⁴⁶ *Az Ojság* 20. (1939) 9. sz. 2.

⁴⁷ *Az Ojság* 20. (1939) 10. sz. 1.

⁴⁸ *Az Ojság* 20. (1939) 9. sz. 6.

⁴⁹ *Az Ojság* 20. (1939) 9. sz. 1.

⁵⁰ *Az Ojság* 20. (1939) 24. sz. 8.

Viccek és karikatúrák a zsidótörvények következményeiről.

Az emigráció és a munkavállalás problematikája

A kivándorlás problémájára megoldást kínál a lapnak egy 1939. januári közleménye,⁵¹ ami egy Meru nevű fiktív dél-amerikai államot mutat be, mint kivándorlásra úgymond alkalmas helyet – a cikk során végül kiderül, hogy az ország valójában tökéletesen alkalmatlan lakóhely a zsidók számára: ugyan nincs antiszemitizmus, de ez csak azért van így, mert nemrég az összes zsidót kiűzték az országból, munkalehetőség sem az iparban, sem a kereskedelemben nincs, egyedül az államfői poszton van folyamatos üresedés, mert az új államfőt néhány napon belül mindig meggyilkolják, partraszálláskor huszonötezer fontot letétbe kell helyeznie az újonnan érkezőknek. A szellemes közlemény híven visszaadja azt a derűre cseppet sem okot adó, kilátástalan helyzetet, amiben a menedéket kereső emigráns zsidóság volt, nem csupán a magyarországi zsidó és zsidónak minősített személyek esetében, hanem nemzetközi szinten is. A náci Németországból elmenekülő zsidókat érintő 1938-as eviani konferencia is többször említésre kerül a két vicclapban, s éppen a sikertelenül záruló konferencia napján, július 15-én jelenik meg a *Borsszem Jankó*-ban egy írás,⁵² mely az emigráns vagy emigrálni kívánó zsidókra váró nehézségekről szól. A viccben a buta válaszairól híres Móricka világít rá a problémára egy újabb buta válasszal, mikor történelemtanára megkérdezi, mit mondott Kolumbusz, mikor megpillantotta Amerika földjét: „Biztosan így szólt, eddig csak ment a dolog, de most jön a nehezebb része: hogy fogok itt állampolgársági bizonyítványt szerezni?”

Egy – a zsidótörvények kapcsán felmerülő – másik probléma, az állásukat elvesztő személyek munkavállalásának kérdése is sok élc megjelenésére adott okot a két újságban. Magyarországon külön tanfolyamok indultak a munkanélkülivé vált zsidók átképzésére.⁵³ Az *Ojság*-ban külön rovat is indult az átképző-tanfolyamokhoz kapcsolódóan, s számos vicc játszott el a legkülönbözőbb lehetőségekkel, hogy milyen – számukra újfajta – munkatípusokra lehetne megtanítani a zsidókat. Sok olyan vicc van, ami a zsidóknak a fizikai munkára való alkalmatlanságáról alkotott elképzelésre játszik rá. Az első zsidótörvényt követően a törvény egyik elszenvetője például először vaskereskedőnek akarja átképezni magát, de végül úgy dönt, hogy inkább tollkereskedő lesz, mert az „könnyebb”.⁵⁴ Arra a költői kérdésre, hogy a zsidókat vajon át lehet-e földművesekké képezni, a lap egy történettel⁵⁵ felel, melyben egy sánta, szegény foltozó szabóból gazdag táncos lett – a szerző ezzel azt sugallja, hogy a zsidók földművessé átképzése ugyanannyira reális, mint az elbeszélte történet. A *Borsszem Jankó* az egyik ide kapcsolódó viccében⁵⁶ egy zebra és egy malac beszélget, megállapítván az állatkertbe érkezett új kengurukról,

⁵¹ Az *Ojság* 20. (1939) 4. sz. 1.

⁵² *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3348. sz. 1.

⁵³ Ungváry Krisztián: „Örségváltás”. In: 2000, 18. (2006) 1. sz. <http://ketezer.hu/2006/01/orsegvaltas/>, letöltés: 2021. ápr. 23.

⁵⁴ Az *Ojság* 19. (1938) 33. sz. 5.

⁵⁵ Az *Ojság* 19. (1938) 32. sz. 1.

⁵⁶ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3352. sz. 2.

hogyan azok biztosan egykori kereskedők, akik „erszényesekké” képezték át magukat.

Szomorú május, boldog május

Az *Ojság*ban megjelenő, zsidótörvényekhez köthető írások külön kategóriáját alkotják a Nagy Imre minden humort nélkülöző, borús hangulatú versei, amelyek ugyan nem említik explicit módon a zsidóság sorsát, de egyértelműen arra vonatkoznak. Ezekben a költemények sok esetben természeti jelenségek leírásával érzékeltetik a szerző, és általában a zsidóság helyzetének rosszra fordulását. Az első zsidótörvény elfogadása előtt három héttel, 1938. május 8-án publikált *Borus május*⁵⁷ előrevetíti a szomorú esemény bekövetkeztét, kifejezve egyúttal az attól való félelmet is: „Félünk, hogy vihar jön, / a lilium a lila irisre hajlik, / ott távol már valami nagyon morajlik.” A Teleki-kormány megalakulása után három nappal, 1939. február 19-én megjelenő vers⁵⁸ ismét az új kormányfővel szembeni szkepticizmusról tanúskodik, kifejtve, hogy nem fog eljönni a tavasz, hanem „marad a zord tél.”

Sok olyan vers is van, melyben a főszerkesztő számot vet saját életével és lelkiismeretével, mindeközben keseregve azokon az igazságtalanságokon, amik érik. Nagy Imre költeményei, melyek erős kontrasztban állnak a zsidótörvényekből viccet csináló, a zsidókon is tréfálkozó tartalmakkal, jól mutatják, hogyan élte meg valójában a főszerkesztő az 1938-es és 1939-es esztendő történéseit.

Hesz Ferenc szintén írt a zsidóság helyzetéről és a magyarországi közhangulatról szóló verseket a *Borsszem Jankó*ba, ezek azonban költői képek helyett inkább szójátékokban bővelkednek és kevésbé borús hangulatúak. Az 1938 májusának történései által ihletett *Májusban*⁵⁹ például Hesz Ferenc megjegyzi ugyan, hogy visszasírja a régi májusokat, „amikor még/Szerelme a párja/Nem oly vallomásra birta:/Árja, vagy nem árja?”, de a vers végkövetkeztetése az, hogy a sok negatív esemény nem annyira fontos, egyedül az fontos, „Hogy május van újra/S a ligetben szerelmesek/Járnak összebujva...”.

Revizionizmus és vezérkultusz

A két vicclap hazafias érzületét leginkább az első bécsi döntésre adott reakcióik tükrözik. A Felvidék visszacsatolását kitörő örömmel fogadta a két lap, hasonlóan a magyarországi közvéleményhez.⁶⁰ Az eseményről többféle módon is megemlékeztek, mely módok többnyire nem illeszkedtek egy élclap profiljába.

A reflexiókban megjelenik egyrészt az alkalomhoz illő, ünnepélyes hangvétel. A *Borsszem Jankó* már november 1-jén, tehát az első bécsi döntés végleges meghozatala előtt egy nap-

⁵⁷ Az *Ojság* 19. (1938) 19. sz. 2.

⁵⁸ Az *Ojság* 19. (1938) 8. sz. 2.

⁵⁹ *Borsszem Jankó* 71 (1938) 3343. sz. 2.

⁶⁰ *Zeidler Miklós*: A revíziós gondolat. Pozsony 2009. 274–275.

pal megjelentetett egy címlaprajzot⁶¹ *Magyar Mindszentek a felvidéken* címmel, melyen erdős, hegyes tájon egy kőkoporsóból egy emberalak mászik elő. Az üdvözült lelkek ünnepét tehát a rajz egybeköti a közlő visszacsatolás örömnepével. Erre az eszkatológiai párhuzamra a kép alatti szöveg még inkább ráerősít: „A magyar Igazságot 20 év alatt se lehetett eltemetni: Feltámadtunk.”

Az Ojság november 13-i számában ünnepli a visszacsatolást az első oldalon, öles szalagcímmel: „1938. NOV. 2. A MIÉNK!”⁶² Az alcím – „Egy magyar és egy szlovák utazik a vonaton...” – viszont már egy szójátékra kihegyezett vicchez vezeti tovább az olvasót, amelyben egy magyar és egy szlovák azon beszélget, hogy most már csak árnyalatnyi különbség lesz köztük, hiszen a döntőbíróság Bécsben kimondta: „A magyar az tiszavidéki, a szlovák pedig tisovidéki.” Ugyanebben a lapszámban egy másik szöveg⁶³ is szerepel, illeszkedve *Az Ojság* zsidó vicclap mivoltához: „Ha most nálunk nem volna antiszemitizmus, azt indítványoznám, hogy a visszakerült Felvidék egyik városát nevezzük el – Jarossulájimnak.” A Jaross Andor és Jeruzsálem közötti szóasszociáció egyúttal gúnyolódik az antiszemita felvidéki politikuson is, a vicc előtt olvasható szöveg azonban igyekszik leszögezni, hogy a szerző nem akar tiszteletlen lenni a revízió ügyével szemben: „Az országos jókedv nyomán nem maradhatnak el a rossz szövickek sem.” A bécsi döntéshez kapcsolódó viccek indítéka tehát a visszacsatolás nyomán érzett jókedv – ezt még inkább egyértelművé teszi ebben a számban a *Görbe tükör. Ahogy a humorista a dolgokat látja* című rovat bevezető szövege is: „Micsoda boldogság: örvendezve ünnepelni. Annyi baj, szomorúság és szerencsétlenség után vigad az utca, száz- meg százezer torok énekel, végre egyek vagyunk a boldogságban. Mit tehet a humorista? Örömeiben ő is buk-fencet hány...”⁶⁴ Az örömben azonban ürm is vegyül a Magyarországon uralkodó zsidóellenes hangulat miatt, ami a hazafias érzelmű zsidókat elszomorította. Ezt a Jarosshoz kapcsolódó szöveg felütése is („Ha most nálunk nem volna antiszemitizmus”) jelzi, és az *Értem – Nem értem* rovat egyik mondatpárja is az olvasó tudtára adja keserűen: „Értem hogy túlradó az öröm az egész országban, de nem értem hogy a szélsőségesek legalább pár napig miért nem hagyják a hazafias zsidót is zavartalanul örülni.”⁶⁵

A szélsőjobboldali sajtó egyébként rossz szemmel nézte, hogy a magyarországi zsidóság is ugyanúgy örül a Felvidék visszacsatolásának, mint a magyarság többi része. A nyilasparti *Magyarság* 1938. december 6-án megjelent karikatúráján zsidó kereskedőket és nagytőkéseket láthatunk a Felvidék irányába tartani, amit a lap „második bevonulásaként” értelmez, ezzel egyértelműen kirekesztve őket a magyarságból mint „első bevonulókból”.⁶⁶

⁶¹ Borsszem Jankó 71. (1938) 3355. sz. 1.

⁶² *Az Ojság* 19. (1938) 46. sz. 1. A szalagcím utalhat a nyilasok ez évben terjesztett rölapjának szlogenjére is: *1938 a miénk*. Ez esetben a szalagcímet úgy is értelmezhetjük, hogy *Az Ojság* a revízióra úgy tekint: a magyar zsidóság számára éppúgy öröm a megvalósulása, mint a magyarság többi részének. A lap ezzel szembemegy a szélsőjobboldal azon törekvésével, hogy a zsidókat kirekessze a magyarságból.

⁶³ *Az Ojság* 19. (1938) 46. sz. 2.

⁶⁴ *Az Ojság* 19. (1938) 46. sz. 4.

⁶⁵ *Az Ojság* 19. (1938) 46. sz. 2.

⁶⁶ *Magyarság* 19. (1938) 277. sz. 10.

A *Borsszem Jankó* a visszacsatolás kapcsán a cseheken is gúnyolódik. Az egyik rajzon⁶⁷ például Csehszlovákia címerállata, az oroszlán idegesen mászkál állatkerti ketrecében, „Mert ma csak egy zóna-adagot⁶⁸ kapott ebédre és a zónáról a kiűritett zónák jutottak eszébe.” A magyarellenességéről elhíresült Beneš is megkapja a magáét egy szóviccben:⁶⁹

- Mondja, professzor, igaz, hogy Benes is tanár volt valamikor?
- Igen.
- És milyen szakos?
- Erőszakos.

A *Borsszem Jankó* Horthyhoz kapcsolódó vezérkultuszt is ápolta olyan módon, hogy a kormányzó születés- és névnapjáról tiszteletet tükröző versekkel emlékezett meg. A kormányzó hetvenedik születésnapja alkalmából a következő verset⁷⁰ közölte az élcslap:

Magyar imádság ez Urunk.
Hallgassad meg kérő szónkat:
Tartsd meg nekünk még sokáig
Horthy Miklós kormányzónkat.

Hangsúlyos tehát, hogy ez a jókívánság a magyarság közös óhaja, amibe a szerkesztők is beletartoznak. Ugyancsak ezt fejezi ki Horthy névnap verse⁷¹ is:

Ünnepi fény sugároz be
Magyar szívet, magyar orcát:
Miklósnapot köszönt forrón
A szép, nagyobb Magyarország.

A legelső magyar embert
Isten tartsa, Isten áldja!
Miklósnapi minden magyar
Ezt kéri és ezt kívánja.

Itt már tehát a Felvidék visszaszerzésének motívuma is megjelenik, ami a Horthy-kultuszban az ezáltal „országgyarapítóvá” váló kormányzó sikereként lett elkönyvelve.⁷² Mindkét vers mellett szerepel egy Horthyt ábrázoló kép is (ezek természetesen nem karikaturisztikusak).

⁶⁷ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3356. sz. 1.

⁶⁸ Vagyis kis adagot.

⁶⁹ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3356. sz. 6.

⁷⁰ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3346. sz. 3.

⁷¹ *Borsszem Jankó* 71. (1938) 3357. sz. 2.

⁷² Lásd bővebben: *Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz*. Bp. 2015. 199–207.

Összegzés

A *Borsszem Jankó* és *Az Ojság* a lapszerkesztőket is érintő zsidóellenes intézkedések ellenére is próbálta megőrizni jókedvét, a tragikus eseményeket a satíra és a komikum erejével próbálta feldolgozni, ezzel próbálva meg felvidítani a zsidó származású olvasókat. A komikumba azonban gyakran tragikum vegyült, a viccek és karikatúrák jól rávilágítottak azokra a nehézségekre, melyekkel a zsidóságnak szembe kellett néznie ezekben az időkben. A lapok alkotói emellett megőrizték magyarságtudatukat és hazafias érzelmeiket még akkor is, mikor a nem zsidó származású magyarság jelentős része ellenük fordult.

A Magyarországon egyre erősödő antiszemita tendenciákra adott gúnyos válaszként értelmezhetjük a zsidókkal kapcsolatos sztereotípiák folyamatos visszaköszönését a lapokban, de egyúttal a lap alkotóinak erőteljes önreflexiójaként, önironiájaként is. Az újságokban szereplő viccek és rajzok nagyban építettek az addig már jól bevált élettípusokra, vicces figurákra és vizuális megoldásokra.

Hornyák Dávid

NEMZETISÉGEK REINTEGRÁCIÓJA AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS ÁLTAL ÉRINTETT TERÜLETEN

A XX. század során történt határmódosítások a Kárpát-medencében az érintett területek lakosságának életére önmagukban is hosszútávú hatásokkal jártak. Amíg egy falu vagy város lakói az egyik nap még a régi állam polgárai voltak, addig másnapra egy számukra kevésbé, vagy akár teljesen ismeretlen impérium körülményeihez kellett igazodniuk.

Nem volt ez másképp sem az első világháborút követő békénél, amikor többek között a magyarság egyharmada találta magát kisebbségi helyzetben különböző idegen országokban, sem pedig 1938-ban, amikor a Magyarország által vitatott csehszlovák–magyar határ átrajzolására került sor. Utóbbi esetében elmondható, hogy az első bécsi döntésnek nevezett határmódosítás értelmében Magyarországhoz visszakerült területeken túlnyomó többségben magyarok éltek, ugyanakkor számottevő volt az érintett szlovák, német, zsidó és ruszin lakosok létszáma is.¹ Éppen ezért a döntés hatásainak vizsgálatakor, illetve az arbitrázsterület reintegrációjának kutatásánál elengedhetetlenül fontos szempontot képeznek a felsorolt nemzetiségi csoportokkal kapcsolatos események.

A visszacsatolás és a reintegráció során felmerülő nemzetiségi problémák megismeréséhez megkerülhetetlen forrást nyújtanak a szakirodalom által feldolgozott főbb kormányzati iratok, illetve a korszakban a kérdéssel foglalkozó országos újságok, napilapok. A sajtót tekintve törekedtem a kormány véleményéhez közelebb álló (*Pesti Hírlap*), illetve egy függetlenebb (*Magyar Nemzet*) újság hasábjain megjelenő cikkeket válogatni. E két újság mellett azonban a témával kapcsolatban elsősorban a *Prágai Magyar Hírlap*, majd *Felvidéki Magyar Hírlap* elnevezésű napilapot böngészve találhatunk bővebb forrásanyagot. Mind a dolgozatban szereplő forrásokról, mind pedig a felhasznált szakirodalomról elmondható, hogy szinte kivétel nélkül magyar nyelvűek, és elsősorban magyar szempontból közelítenek a nemzetiségi problémák kérdésköréhez is. Így van ez a felhasznált szakirodalom „gerincét” alkotó, mindmáig megkerülhetetlen – noha sok tekintetben túlhaladott – Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941* című² könyve esetében is. Sallai Gergely és Simon Attila történészek kutatásai frissebbek, és közülük is kiemelten fontosak *Az első bécsi döntés*,³ illetve a *Magyar idők a Felvidéken*⁴ című kötetek. A dolgozatban felhasznált tanulmányok az első

¹ Az 1938. december közepén elvégzett mikrocenzus alapján a visszacsatolt terület lakosságának 84,4%-a (879 007 fő) magyar, 1%-a német (10 010 fő), 11,9%-a szlovák (123 864 fő), 1,9%-a rutén (19 691 fő), míg 0,8%-a egyéb és ismeretlen nemzetiségű. Lásd *Thirring Lajos*: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. Magyar Statisztikai Szemle 17. 1939. 5. sz. 477.

² *Tilkovszky Loránt*: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967.

³ *Sallai Gergely - Simon Attila*: *Az első bécsi döntés*. Bp., Osiris, 2002.

⁴ *Sallai Gergely - Simon Attila*: *Magyar idők a Felvidéken*. Bp., Jaffa, 2014.

bécsi döntés és a visszacsatolt Dél-Szlovákia történetének különböző részleteire világítanak rá, köztük a nemzetiségek reintegrációjának problémáira. A szakirodalmat a korabeli tudományos munkák egészítik ki, így például a Magyar Statisztikai Szemlében olvasható írások segítik a téma feldolgozását.

Az ezekben olvasható munkák is azt mutatják, hogy a nemzeti kisebbségeknek a magyar államhoz történő lojalitásuk megerősítését már a korabeli magyar kormányzat is fontosnak tartotta. Épp ezért különböző eszközök felhasználásával arra törekedett, hogy ezeket a csoportokat minél gördülékenyebben reintegrálhassa. A következőkben arra keresem a választ, hogy ezek az eszközök és módszerek mit jelentettek a gyakorlatban, azok mennyire voltak sikeresek és milyen reakciókat váltottak ki az első bécsi döntés által érintett nemzeti kisebbségekből.

Az első bécsi döntés és a nemzetiségek

A trianoni békeszerződés értelmében Magyarország elvesztette területének 2/3-át, lakosságának több mint felét.⁵ A 10,2 milliós kárpát-medencei magyarságból 3,3 milliónyian kerültek idegen államok fennhatósága alá, ebből több mint egymillióan az újonnan létrejövő Csehszlovákia állampolgárai lettek.

A magyarság túlnyomó többsége a nemzeti traumaként megélt békeszerződést igazságtalannak tartotta, amit tovább fokozott a határon túlra került magyar kisebbségek különböző mértékű elnyomtatása. Sokak szemében a trianoni határok Magyarország számára kedvezőbb módosítása, azaz a revízió tűnt megoldásnak. A két világháború közötti időszak magyarországi közgondolkodását, a politikát és az egész közéletet áthatotta a revizionizmus eszméje.⁶ A határok igazságtalannak ítéltése a külhoni magyarság köreiben is általános volt. Ennek ellenére a kisebbségi létbe kényszeredett magyaroknak el kellett fogadniuk adott helyzetüket és meg kellett szervezniük saját közösségeiket.

A csehszlovákiai magyarság számára az új helyzet a multietnikus nemzetállam⁷ egyik kisebbségeként azt jelentette, hogy annak ellenére, hogy egy viszonylag demokratikus és gazdaságilag stabil köztársaság keretein belül tevékenykedhetett, a két világháború közti időszakban az asszimilációs politika okán számos sérelmet kellett elszenvednie. Ezek közé soroljuk hátrányos megkülönböztetésüket, illetve kizárásukat az államéletből, a dél-szlovákiai telepese falvak létrehozását, a korlátozott és hiányos oktatási lehetőségeket⁸ – mint például a magyar nyelvű felsőoktatási intézmények szinte teljes hiánya.

⁵ Magyarország területe Horvátországot nem számítva 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakóinak száma pedig 18,2 millióról 7,9 millióra csökkent. Lásd *Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés*. Bp. 2001. 229–230.

⁶ *Zeidler Miklós: A revíziós gondolat*. Pozsony. 2009. 192–267.

⁷ Lásd *Szarka László: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*. Pozsony. 2016.

⁸ *Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken (1938–1945). Az első bécsi döntés és következményei*. Bp. 2014. 19–20.

Mindezek okán mind az anyaországi, mind pedig a Csehszlovákiában élő felvidéki és kárpátaljai magyarok bizakodva várták a politikai események alakulását 1938-ban. Ez volt az az év, amikor az első világháborút lezáró Párizs környéki békék területi rendezésének megváltoztatására (a húszas évek elején tartott népszavazások után) először nyílt lehetőség.⁹ Ezzel szemben a csehek és a szlovákok aggodalommal tapasztalhatták államuk válságba kerülését. A Csehszlovákia felbomlásához – és ezen belül az első bécsi döntéshez – vezető eseménysort mindeképpen az 1938. március 12–13-án bekövetkezett Anschluss, azaz Ausztria Németország általi megszállása, majd később bekebelezése indította el.¹⁰ Ezt követte az 1938. szeptember 30-ára virradó éjjelen lezárult tanácskozások eredményeként létrejött müncheni egyezmény, mely arra kötelezte a csehszlovák kormányt, hogy a legalább ötven százalékban németek által lakott területeit engedje át a Harmadik Birodalomnak.¹¹ Az egyezmény szövege érintőlegesen foglalkozott a csehszlovákiai magyar kisebbséggel. Arról rendelkezett, hogy amennyiben Budapest és Prága három hónapon belül nem tud megállapodásra jutni a területi követelések kérdésében, úgy a problémát egy újabb négyhatalmi konferencia fogja eldönteni.¹² Végül az 1938. október 9–13. között sorra kerülő komáromi csehszlovák–magyar tárgyalások megegyezés nélkül záródtak, ezért mindkét fél felkérte Németországot és Olaszországot, hogy döntőbíráskodás útján hozzon ítéletet a magyar kisebbség hovatartozásáról.¹³

A november 2-án, a bécsi Felső-Belvedere palotában kihirdetett döntőbírósi ítélet következtében Magyarországhoz került a Felvidék déli, főként magyarok által lakott sávja, összesen mintegy 11 927 km².¹⁴ Az új határvonal nagyrészt egybeesett a szlovák–magyar etnikai határvonallal. A Nyitra környéki vegyes lakosságú területet megfelezte, illetve Kassa körül több szlovák községet is Magyarországnak ítélt. A magyar fél által vitatott hovatartozású nagyvárosok közül csupán Pozsony és Nyitra maradt Csehszlovákiánál, míg Kassa, Ungvár és Munkács visszacsatolásra került.

A döntést az anyaországi és a határon túli magyarság egyaránt kitörő lelkesedéssel fogadta. A Bécsből visszatérő magyar tárgyalóbizottságot már a határon ünnepélyesen köszöntötték. Hasonlóan kitörő lelkesedéssel fogadták a hírt a vidéki településeken.¹⁵ A Felvidéken a visszacsatolt részek magyarjai ünnepeltek, azok viszont, akik Csehszlovákiában maradtak, sok esetben sajnálattal vették tudomásul, hogy továbbra sem kerülhetnek vissza az anyaországhoz. Már Imrédy Béla miniszterelnök november 2-i rádióbeszédében szerepelt az a probléma, hogy a határrevízióval nem minden magyar tért vissza az anyaországhoz.¹⁶ Többet azt is nehezmé-

⁹ Sallai Gergely: Az első bécsi döntés historiográfiája. *Limes* 20. (2007) 2. sz. 142.

¹⁰ Simon A.: Magyar idők i. m. 23.

¹¹ Sallai G.: Az első bécsi döntés i. m. 142.

¹² Az egyezmény és a melléklet szövegét idézi Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Bp. 1983. 446.

¹³ Zeidler M.: A revíziós gondolat. i. m. 273.

¹⁴ Zeidler M.: A revíziós gondolat. i. m. 275.

¹⁵ Prágai Magyar Hírlap, 1938. november 4.

¹⁶ Pesti Hírlap, 1938. november 3.

nyezték, hogy több visszavárt város, mint például Pozsony, Nyitra vagy a kárpátaljai Nagyszőlős idegen kézen maradt.¹⁷

A szlovákok részéről a döntés kvázi összeomlással ért fel. Miután Bécsben kihirdették az ítéletet, Jozef Tiso szlovák miniszterelnök így kommentálta a helyzetet: „Mindent elvesztünk.”¹⁸ Az arbitrázsterület szlovákságát (melynek lélekszámát a szlovák autonóm kormány minisztere, Ferdinand Ďurčanský túlzóan 450 ezer főnyire becsülte) helyben maradásra szólította fel. Voltak, akik Edvard Beneš, Csehszlovákia korábbi elnökét hibáztatták a számukra tragikus döntésért.¹⁹ A korabeli magyar sajtó szerint az igazságtalanság hangsúlyozása mellett megkönnyebbülés is érződött a csehek és a szlovákok megszólalásaiból, amely elsősorban annak szólt, hogy ezentúl egy megerősödött, föderatív államban intézhetik sorsukat.²⁰ Amennyiben a magyar nyelvű cikkek csehekre és szlovákokra vonatkozó megállapításaiból indulunk ki, úgy elmondhatjuk, hogy az imént említett értelmezésből is kitűnik az a szemléletmód, miszerint a szlovákok számára a csehszlovákiai magyar kisebbség problémát jelentett, s ekképp az ő „távozásuk” más országba a gondok megszűnését jelentheti. A velük együtt elcsatolt szlovákok elvesztését ugyanakkor erősen nehezményezték.

A döntést követő közvetlen reakciók után megkezdődött az ítélet végrehajtása. Az első bécsi döntés által érintett felvidéki területekre a honvédség 1938. november 5–10. között vonult be. Többen ünneplőbe öltözve várták a katonákat. Számos város és község rendezett ünnepséget, ahol beszédekre, szavalatokra került sor. Elmondhatjuk, hogy politikai nézettől függetlenül a visszatérő felvidéki magyarság felszabadulásnak érezte ezt a mozzanatot,²¹ ellenben a többi nemzetiség nem akart, vagy nem tudott a magyarokkal ünnepelni. Utóbbi esetre a zsidóság a példa, akiket többször kizártak az ünneplők, szavalók közül.

A nemzetiségi kérdés hangsúlyosságára, illetve annak kormányzati érzékelésére példa Horthy Miklós kormányzó beszéde a kassai bevonulás alkalmával, november 10-én. Ez a bevonulás egyben a mai napig a legfőbb szimbóluma a Felvidék visszacsatolásának. A kormányzó beszédében többek között köszönetet mondott a döntőbíráskodást elvállaló nagyhatalmaknak, a felvidéki magyarságnak, és biztosította a szlovákokat nyelvi és kulturális jogaik tiszteletben tartásáról. Ezt megerősítendő, és a két nemzet közti párbeszédet támogatandó Horthy röviden szlovákul is szólt pár szót, amelyek ismét csak a nyelvi és kulturális jogok biztosításáról, illetve a közös történelmi hazába való visszatérésről szóltak.²²

¹⁷ „Amíg az egyik szemünk örül, amikor a visszakerülő drága magyar városok nevét halljuk, a másik szemünk sir azokért a városokért és azokért a magyarokért, akik odaát maradtak. A szlovák és rutén területeken követelt népszavazás kérdésével a döntőbíráskodás nem foglalkozott. Ez marad olyan probléma, amelynek megoldását csak a jövő fogja meghozni.” Pesti Hírlap, 1938. november 3.

¹⁸ Az idézet így folytatódik: „Népünk, bár nem saját hibájából, de áldozattá vált. Tudtunk nélkül, tehát ellenünk döntöttek. A német-olasz döntőbíráskodás nem az etnikai helyzet alapján döntött. [...] De senki nem akadályozhatja meg nekünk, hogy az egész világ előtt kijelentsük, a szlovák nemzet tragikus sérelmet szenvedett el.” Idézi Sallai G.: Az első bécsi döntés i. m. 146.

¹⁹ Pesti Hírlap, 1938. november 4.

²⁰ Prágai Magyar Hírlap, 1938. november 4.

²¹ Simon A.: Magyar idők i. m. 37.

²² Felvidéki Magyar Hírlap, 1938. november 12.

A szlovákok reintegrációjának problémái

„Egymillió egyszázezer magyar tér vissza” – tudatta a Pesti Hírlap 1938. november 3-i száma az olvasókkal.²³ Akár a bécsi döntést övező eufórikus lelkesedés, akár egy elvárt túlzás miatt közzétett számról van szó, azzal a Pesti Hírlap munkatársa is tisztában lehetett, hogy a kijelentés téves.

Feltételezhetően az újságíró a terület teljes lakosságát értette „egymillió egyszázezer magyar” alatt, miközben kétséget kizáró tény volt, hogy a visszacsatolt területek lakossága nem száz százalékban magyar. Erre az 1930-as népszámlálás adataiból is könnyen következtethetni lehetett, amely alapján a Magyarországhoz került csehszlovákiai területeken 265 ezer fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek.²⁴ Az első bécsi döntés után a magyar kormányzat elrendelte a terület népességének összeírását, amit az év decemberében ejtettek meg. A „mikrocenzus” eredménye szerint a területen 1 041 401 lakos élt, ebből 123 864 fő vallotta magát szlovák anyanyelvűnek.²⁵

A megfogyatkozott, ám még így is tekintélyes számú szlováksággal a visszacsatolt területeken a magyar politikának mindenképp számolnia kellett. Tilkovszky Loránt szerint a kormányzat célja – Teleki Pál méltányos és a szlovákoknak a magyar haza iránti elköteleződését támogató elképzelései ellenére – az 1918-as etnikai viszonyok rekonstrukciója, sőt szükség esetén a nem kívánatos lakosság erőszakos eltávolítása volt.²⁶ Ennél a megállapításnál pontosabbnak tarthatjuk azt a megközelítést, miszerint a törekvések az asszimilációt, nem pedig a korábbi etnikai viszonyok visszaállítását célozták meg.²⁷

A visszacsatolás utáni első hetek zavaros időszakát követően a magyar kormányzat egyrészt tehát szerette volna asszimilálni a szlovákságot. Másrészt viszont – részben azért, mert Szlovákia a reciprocitás elve²⁸ alapján működő nemzetiségi politikájával „túszként” használta a területén maradt mintegy 60-70 ezer magyart – a hatóságok felől a kisebbséget támogató lépések is születtek. Ezeket – gyakran felnagyítva – az újságokban is közölték, mintegy alátámasztandó azt, hogy a szlovákok jól élnek a magyar viszonyok között, integrálódásukat ők maguk is akarják.²⁹ Az erőszakos asszimilációt főképp Teleki Pál miniszterelnöksége idején nem tartották megfelelő megoldásnak. Hiába volt azonban a kormányzat barátságos a nemzetiségekkel, ha a helyi magyar vezetők és tisztviselők sok esetben arrogánsan és sovíniszta módon bántak a szlovákokkal. Főképp az anyaországból a Felvidékre érkező hivatalnokokra – az „anyásokra” – volt ez a viselkedésmód jellemző. Voltak, akik mindezt szóvá is tették, például

²³ Pesti Hírlap, 1938. november 3.

²⁴ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Bp. 1967. 109.

²⁵ Thirring L.: *A népesség a Felvidék visszacsatolt részén* i. m. 454–500.

²⁶ Tilkovszky L.: *Revízió és nemzetiségpolitika* i. m. 125.

²⁷ A Teleki Pál által képviselt politika is ezt támasztja alá, lásd *Ablonczy Balázs: A miniszterelnök élete és halála*. Teleki Pál (1879–1941). Bp. 2018.

²⁸ Reciprocitás elve: a szlovák kormányzat csak olyan mértékű jogokat biztosít a Szlovákiában élő magyaroknak, mint amilyeneket a Magyarországon élő szlovákok élvezhetnek.

²⁹ *Felvidéki Magyar Hírlap, 1938. november 16.*

Augusta Petrovičova, aki egyenesen Horthy Miklósnak címzett levelében panaszolta a tart-
hatatlan helyzetet: „Itt megjártam minden hivatalt, de ha észreveszik, hogy szlovák, vége van
mindennek. Nem segítik még egy szóval se.”³⁰

A szlovákság nagyarányú megfogyatkozásának okait a visszatért területeken épp ezért
elsősorban nem az etnikai viszonyok megváltoztatására törekvő erőszakos eseményekben kell
keresnünk, hiszen azok túlnyomórészt helyi tisztviselőkkel, katonákkal voltak kapcsolatosak.
A szlovákok esetében mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy gyakran olyan eleve kettős identi-
tású egyénekről van szó, akik az impériumváltás következtében úgy ítélték meg, hogy a részint
magyar identitásukat most már a népösszeírás is kifejezhetik. Ebben persze valós vagy vélt
félelmek is közrejátszhattak az egyébként elsődlegesen nem magyar öntudattal bíró lakosok
körében. Mint ahogy azonban arra Simon Attila felhívja figyelmünket, téves vélekedés len-
ne központilag szervezett megfélemlítést feltételezni.³¹ Sőt, a Szlovákiában maradt Esterházy
János az 1938 végén megtartott népszámlálás alkalmával arra biztatta a szlovákokat, hogy ne
vallják magukat magyarnak, mert létszámukkal arra ösztönzik a szlovák kormányt, hogy a
Szlovákiában maradt magyarokat a reciprocitás elve alapján méltányosabban kezeljék.³²

A szlovákok kettős identitásának viszonyairól mi sem adhat jobb képet, mint amiről Ró-
nai András utólag emlékezik meg egy Kavocsányban történt eset kapcsán. Ez a Kassától északra
fekvő, túlnyomó szlovák többséggel rendelkező falu hovatartozása a bécsi döntőbíráskodás
után vitatott volt, így a felek a helyszíni szemle mellett döntöttek. A vegyesbizottság arról akart
meggyőződni, hogy a település lakossága valóban Magyarországhoz szeretne-e kerülni, vagy
sem. Amikor egy cseh tábornok – a bizottság tagja – megkérdezett egy láthatóan szlovák nem-
zetiségű helyi férfit, hogy hova akar a falu tartozni, Szlovákiához vagy Magyarországhoz, a
férfi azt felelte: „Do Košice.” Kassához.³³

A fenti történetből is megállapítható, hogy a bécsi döntés által érintett szlovákság szá-
mára sok esetben a további megélhetés, a gazdasági érdekek voltak az elsődlegesek. Akik el-
hagyták az arbitrázsterületet, többnyire nem is szlovákok, hanem csehek voltak. Azok a la-
kosok, akiket a csehszlovák kormányok a két világháború közti időszakban telepesfalvakba
költöztettek azzal a céllal, hogy megbontsák a magyarlakta vidékek számukra kedvezőtlen
etnikai képét. A különböző okoknál fogva elmenekült cseh és szlovák nemzetiségű személyek
létszámát a szakirodalom 80 ezer főre teszi. Valójában tehát az arbitrázsterületen élőknek mint-
egy 20-25%-a lehetett szlovák anyanyelvű.³⁴

Ez a jelentős arányszám ugyanakkor nem jelentette azt, hogy politikai-közéleti téren
az impériumváltást követően a szlovákság nem vált alulreprezentálttá. Nem kellett sok időnek

³⁰ Augusta Petrovicova levelét Horthy Miklós kormányzóhoz idézi *Tilkovszky L.*: Revízió és nemzetiségpolitika
i. m. 62.

³¹ *Simon A.*: Magyar idők i. m. 134.

³² Rakovszky Tibor beszéde az országgyűlés képviselőházának ülése 1938. december 14-én. Lásd: Az 1935. évi
április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának naplója. I–XXII. Bp. 1935–1939. (továbbiakban:
KN) XXI. 71.

³³ *Rónai András*: Térképezett történelem. Bp. 1993. 142–143.

³⁴ *Simon A.*: Magyar idők i. m. 135.

eltelnie ahhoz, hogy a szlovákok számára kedvezőtlen államfordulat következtében az ehhez a nemzetiséghez tartozó hivatalnokok elveszítsék állásukat. Egy 1941-es kimutatás szerint a felvidéki vármegyékben alkalmazott 419 tisztviselőből csak 12 volt szlovák. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a csehszlovák köztisztviselők nagy számban hagyták el az arbitrázsterületet – vagy lettek kiutasítva. A katonai közigazgatás időszakában egyes helyeken a 40-50%-ot is meghaladta a köztisztviselők hiánya.³⁵ A másik ok, amiért a csehszlovák köztisztviselők száma csökkent, a nemzethűségi igazolásokkal függ össze. A magyar állam mindenkitől, aki a megüresedett állami állásokra jelentkezett, vagy meg akarta tartani azt, egy ún. nemzethűségi igazolás beszerzését várta el, mellyel a jelentkező igazolta, hogy a csehszlovák idők alatt nem folytatott magyarellenes tevékenységet.³⁶ Továbbá a kormány sok esetben a felvidéki jelentkezők helyett a szakavatottabb anyaországi munkaerőt preferálta, amihez az is hozzájárult, hogy a trianoni országrész „tisztviselő-túltengését” így kívánta enyhíteni. A magyarországi magyar hivatalnokokat a Felvidéken így gyakorta fogadták ellenszenvvel, és „anyásoknak” gúnyolták őket. Csehek, szlovákok alkalmazásáról azonban a legtöbb esetben szó sem lehetett. Hasonló helyzet jött létre a vasúti dolgozók esetében is,³⁷ és erősen megfogyatkoztak a szlovák iskolák, illetve az azokba járó tanulók létszáma is csökkent. Ez utóbbinak azonban nem a magyarosító törekvések voltak az okai, hanem épp a korábbi szlovakizáció, aminek során a területen erőltetett módon támogatták a szlovák nyelvű iskolák létrejöttét, így azok gyors sorvadásnak indulása érthető volt.

A felvidéki terület közoktatásában bekövetkezett átformálódások a nemzetiségi konfliktusok és változások egyik látványos mutatója. Az oktatás korábban is egy nemzetpolitikai szempontból kiemelt területnek számított, hiszen a XIX. század közepétől központi eleme volt a magyarosításnak, egészen az első világháborúig. A Felvidéken ez a magyar törekvés sikerebb volt, mint más régiókban. Talán éppen ezért az első bécsi döntést követően a kormányzat sok reményt fűzött az oktatáshoz, azt a reintegráció kulcselemeként kezelte.³⁸

A reintegrációs és magyarosító törekvések okán is a szlovák nyelvű oktatást választók számában egy gyors és radikális csökkenést figyelhetünk meg, míg a magyar nyelven tanuló diákok számában emelkedés tapasztalható. A nemzetiségi – szlovák – oktatás iránti igény és lehetőség redukálódásának okai között szerepel a fentebb részletezett cseh és szlovák elvándorlás, a kettős identitás, a magyarosítás. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bizonyára voltak olyan szülők, akik gyermekeiket kényszerből (közeli szlovák nyelvű iskola hiánya/megszűnése) vagy számításból (jobb érvényesülési lehetőségek) írták az impériumváltást követő években magyar nyelvű iskolába. Mindenesetre az imént felsorolt indokok okán például Kassán is drasztikusan csökkent az önálló szlovák nyelvű alapfokú közoktatási intézmények száma. Míg

³⁵ Simon A.: Magyar idők i. m. 83.

³⁶ Az 1939. augusztus 23-i minisztertanács a nemzethűségi igazolási kötelezettséget a nyugdíjasokra, özvegyekre és árvákra is kiterjesztette. Lásd *Tilkovszky L.*: Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 57.

³⁷ Simon A.: Magyar idők i. m. 138-140.

³⁸ *Leslie M. Waters*: Learning and Unlearning Nationality: Hungarian National Education in Reannexed Felvidék, 1938–1944. *Hungarian Historical Review* 2. (2013) 3. sz. 538–565.

a városban 1938 novembere előtt 7 szlovák, 1 magyar, 2 német és 3 vegyes tannyelvű elemi iskolát találunk, addig az első bécsi döntést követően 5 magyar, 5 vegyes, 2 német és 1 szlovák elemi közül választhattak a kassai kisiskolások.³⁹

Érsekújváron a szlovák nyelvű gimnázium szűnt meg, helyette a zsúfolt nagysurányi iskolába járhattak a diákok. A nagysurányi szlovák gimnázium tanárai a „magyar idők” alatt áldatlan állapotokról panaszkodtak a hatóságok felé. Iskolájukat az alapoktól kellett újjászervezni. Tanítói karuk erősen hiányos volt, többek közt tornatanárt sem tudtak alkalmazni. A helyzet enyhítésére az önálló állammá vált Szlovákiából küldtek tanárokat. Ez sem segíthetett azon, hogy a gimnázium és a helyi általános iskola egy épületben működött, vagy azon, hogy sok tantermet a katonaság használta.⁴⁰

A közoktatás tekintetében összességében megállapíthatjuk, hogy egyrészt a hosszúra nyúlt átmeneti idő (a teljes áttérés a magyar közoktatási rendszerre csak az 1940/41-es tanévtől valósult meg), másrészt a korszak rövideége és a háborús helyzet okán a nemzetiségek reintegrációjára való törekvés ebben a tekintetben is csak részeredményeket produkált. Nemcsak a nemzetiségi, de a magyar pedagógusok is a rendszer fő kritikusai maradtak, a vegyes vagy önálló szlovák iskolákban pedig gyakoriak voltak a magyarokkal szembeni atrocitások, tüntetések.⁴¹

Mint az eddigiekből lesűrhető, a magyar kormányzat számos módszerrel törekedett arra, hogy a szlovákokat megnyerje a magyar állameszmének és lojális állampolgárokat faragjon belőlük. Ezt a célt szolgálta az is, hogy egy politikailag megosztott közösséggé váljanak. A magyar kormány támogatta a kelet-szlovákiai térségben működő ún. „szlovják” mozgalmat. Ennek lényege, hogy a kelet-szlovákiai szlovákság valójában egy nemzeti identitásában különálló népcsoport, akiket szlovjácoknak hívnak.⁴² A sajtó terén is komoly törekvései voltak a kormánynak arra vonatkozóan, hogy a visszacsatolt szlovákok olyan újságokat olvassanak, amelyek támogatják a budapesti politikát. Végül azonban sem a szlovják mozgalom kiszélesítése, sem pedig a kormánnyal kritikus sajtó megszüntetése nem sikerült a hatalomnak. Hiába tagadták meg a Szlovák Néppárt működésének engedélyezését Budapesten, és próbálták pótolni azt a Slovenská Jednota elnevezésű, kormánykritikus napilappal, 1941 nyarán a szlovákoknak – nemzetállamuk segítségével – sikerült egységes pártot létrehozniuk, amely a Szlovák Nemzeti Egység Pártja (SZNEP) nevet kapta. A többi, szlovákokat megcélzó politikai szervezet sikertelen maradt, mert azok mögött érezhetően ott állt a magyar kormányzat, és így nem képviselte a felvidéki szlovákság valós törekvéseit.⁴³

³⁹ L. M. Waters: *Learning and Unlearning Nationality* i. m. 554.

⁴⁰ A nagysurányi Magyar Királyi Állami Szlovák Tanítási Nyelvű Gimnázium értesítője az 1938–39. iskolai évről. Közzétette: Hudec József. Nagysurány. 1939.

⁴¹ Popély Gyula: Az iskolai nemzetnevelés problémái az 1938 novemberében felszabadult felvidéki területeken. *Limes* 20. (2007) 2. sz. 134.

⁴² Tilkovszky L.: Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 132–136.

⁴³ Tilkovszky L.: Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 109–139.

A zsidó, ruszin és német kisebbség helyzete a visszacsatolt Felvidéken

Az első bécsi döntés által érintett területen a zsidóság helyzete a szlovákoknál jóval kedvezőtlenebb volt már a holokauszt előtt is. A döntés idején a Magyarországhoz csatolt területen nagyjából 82 ezer zsidó vallású személy élhetett.⁴⁴ Számukra 1938 ősze két egyformán rossz opciót kínált: vagy az őrségváltás⁴⁵ jelszavát visszhangozó Magyarországot, vagy a megalakulása után azonnal antiszemita intézkedéseket életbe léptető autonóm Szlovákiát.⁴⁶ Már a katonai bevonulás napjaiban kellemetlenül érezhették a felfokozott nacionalizmusból fakadó sovíniszta és antiszemita megnyilvánulásokat. Ezek közül a legáltalánosabb az volt, hogy a honvédség fogadására felsorakozott frontharcosok közül az utolsó pillanatban félreállították a zsidókat, illetve, hogy az ünnepség eredeti programjában szereplő izraelita szónok nem mondhatta el üdvözlő beszédét.⁴⁷ Az első bécsi döntés után erősödő antiszemitizmus nem csak a helyi közösségek viselkedésmódjában volt tetten érhető, az Egyesült Magyar Párt retorikájában is megjelent a zsidóellenesség.⁴⁸

A zsidó lakosságot a magyar idők kezdeti korszakában elsősorban a nemzethűségi igazolások és az iparendedélyek revíziója érintették kedvezőtlenül. Az iparendedélyek nélkül ugyanis nem folytathatták kereskedői tevékenységüket, ami sok zsidó számára a megélhetést, sőt a túlélést jelentette volna. A hatóságok az iparendedélyek revízióját a nagyszámú kérvény miatt kapkodva, a határidőt kitolva igyekeztek elbírálni. Döntéseik ellen – melyek zsidóellenes mivoltát nem is nagyon tagadták – nem lehetett fellebbezéssel élni. Az engedélyek gazdaságilag és/vagy erkölcsileg megalapozatlan elutasítása miatt számos zsidó kereskedő elvesztette jogosultságát szakmája végzésére. Ezért az eleve nehéz gazdasági helyzetben lévő felvidéki területeken jelentős problémákat szült az iparendedélyek elutasítása.⁴⁹ 10 760-ról ugyanis 4 500-ra csökkent az engedélyezett iparosok száma, ami 60%-os redukálódást jelent.⁵⁰ Ennél is nagyobb arányban voltak érintve a zsidó iparosok és kereskedők, akiknek mindössze 20%-a kapott engedélyt.⁵¹ Ők szintén nehéz helyzetbe kerültek, mivel Imrédy Béla miniszterelnök a Hangya Szövetkezetre bízta a visszacsatolt területek közellátásának megszervezését.⁵² A Hangya Szövetkezet ugyanis csak keresztény kereskedőkkel kívánt együttműködni.⁵³

⁴⁴ Thirring L.: A népesség a Felvidék i. m. 473.

⁴⁵ Őrségváltás: kultúrában, gazdaságban, kereskedelemben és iparban elhelyezkedő zsidók kiszorítása és felváltása nem zsidókkal.

⁴⁶ Simon A.: Magyar idők i. m. 195.

⁴⁷ Simon A.: Magyar idők i. m. 195-196.

⁴⁸ Gürtler Dénes képviselő beszéde. KN 1935–1939. XXII. 35–39.

⁴⁹ Ez a parlamentben is vita tárgyát képezte, lásd: Rupert Rezső országgyűlési képviselő interpellációja a miniszterelnökhöz a visszaitélt terület önkormányzatának és választójogának visszaállítása tárgyában. KN 1935–1939. XXII. 629.

⁵⁰ Simon A.: Magyar idők i. m. 203.

⁵¹ Tilkovszky L.: Revízió és nemzetiségpolitika i. m. 48.

⁵² Simon A.: Magyar idők i. m. 47.

⁵³ „A Hangya a visszacsatolt Felvidék keresztény alapokon nyugvó kereskedelmét igyekszik megteremteni és pedig a meglevő szövetkezetek és a keresztény kereskedők bevonásával.” Felvidéki Magyar Hírlap, 1938. november 16.

Az iparendélyek ügye mindössze a kezdet volt ahhoz képest, amit a második zsidótörvény elfogadása,⁵⁴ majd 1944–45 jelentett a felvidéki zsidóság számára. Ez időre a felvidéki „mózeshitű magyarok” már ugyanolyan helyzetbe kerültek, mint anyaországi társaik. A második zsidótörvény tervezetét 1938 decemberében nyújtották be a parlamentnek. Ennek indoklásában szerepel az a korban elterjedt nézet, miszerint a Felvidék visszacsatolásával nagyszámú zsidóság került vissza Magyarországhoz, így arányszámuk a népességben belül megnövekedett, ami a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyára még komolyabb veszélyt jelent. Mint ahogy az a törvény részletes indoklásában olvasható, a felvidéki zsidóság közéleti és kamarai szerepvállalását azért is korlátozni kell, mert „az elszakított Felvidék tiszta magyarlakta területeinek visszacsatolásával mintegy százezer olyan keleti zsidó került vissza a csonkaországhoz, akiknek számottevő része húsz esztendőn keresztül támasza volt annak a Csehszlovák köztársaságnak, amely a magyar nemzetnek ugyanabban az időben legádázabb ellensége volt. Ezek az eddig felülmúló elárastással fenyegetik Csonkamagyarország fővárosát és gazdagabb vidékeit, ha a törvényhozás ennek idejében gátat nem emel.”⁵⁵

A vészkorszakban a felvidéki zsidóság deportálására a magyarországi holokauszt első fázisában került sor. Az elhurcoltak számát a szakirodalom körülbelül 30 ezer főre teszi, a holokausztot túlélő felvidéki zsidókét pedig 10 ezerre.⁵⁶ Így a „magyar idők vége” nem csupán a Felvidék reintegrációjának történetét zárja le, de az izraelita közösségek Dél-Szlovákiában betöltött jelentős szerepét is. Dunaszerdahely, ahol jelentékeny számú zsidó élt, megszűnt „Kis-Palesztina” lenni. A „mózeshitű” magyarok rövidesen vagy a későbbi Izrael területére vándoroltak, vagy hitükben megrendülve, közösségi erejükben marginalizálódva igyekeztek túlélni a történelem sötét viharait.

Mivel az első bécsi döntés Ung, Bereg és Ugocsa megyék területéből is Magyarországnak juttatott egy-egy darabot, így az ott élő számottevő ruszin nemzetiségű lakosság miatt e népcsoportot is érintette a határváltozás. A két világháború közti időszakban a térség egyik fő igénye Csehszlovákiával szemben a területi autonómia volt. Erre az 1919-ben aláírt saint-germaini szerződésben ígéretet tett az új államalakulat, és az 1920-ban elfogadott alkotmány szintén megerősítette, hogy Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) széles körű autonómiát fog kapni.⁵⁷ Erre azonban egészen 1938. október 8-ig várni kellett. Ebben az időszakban Magyarország hivatalosan a ruszinok számára is önrendelkezési jogot követelt, miközben október elején a szabadcsapatok átdobását engedélyezte a térségbe, hogy azok zavart keltsenek a csehszlovák közigazgatásban.⁵⁸ A térségben ekkor a két legnagyobb egymással szembenálló politikai erő az

⁵⁴ A második zsidótörvénnyel együtt a csehszlovák födbirtokreform magyar revízióját is felhasználták a zsidók ellen. Ennek célja a zsidó kézben lévő felvidéki földbirtokok megszerzése volt. Ezzel kapcsolatban lásd *Simon A.*: Magyar idők i. m. 130.

⁵⁵ Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának irományai. I–IX. Bp. 1935–1939. IX. 308.

⁵⁶ *Simon A.*: Magyar idők i. m. 207.

⁵⁷ *Fedinec Csilla*: A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921). In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 41.

⁵⁸ *Sallai Gergely*: Az első bécsi döntés. Bp. 2002. 124–126.

ukrán, illetve a magyar orientáció híve volt. A felhevült politikai légkörben számos atrocitásra került sor, például november 1-jén az ukrán orientáció hívei magyarellenes tünetést szerveztek „Kárpátalját nem adjuk” jelszavakkal.⁵⁹

Az első bécsi döntés értelmében Podkarpatszka Rusz területéből 1 523 km² került Magyarországhoz.⁶⁰ A teljes arbitrázsterületen csaknem 20 ezren vallották magukat ruszin anyanyelvűnek.⁶¹ Politikai helyzetük más nemzetiségi kisebbségektől abban különbözött, hogy csak nekik volt egységes országgyűlési képviselőjük. A ruszinok saját parlamenti klubot hoztak létre, míg más nemzetiségek országgyűlési képviselőjét a magyar állam egy-egy tekintélyes nemzetiségi személy behívásával próbálta megoldani.⁶²

A korabeli magyar sajtóban – főleg a *Felvidéki Magyar Hírlapban* – 1938 novemberében és decemberében szinte naponta jelentek meg cikkek arról, hogy az elnyomott Kárpátalja teljes területét Magyarországhoz kell csatolni, és hogy az ott élő népesség is a magyar állam kereteiben kíván élni.⁶³ Ennek oka lehetett az is, hogy Kárpátalja helyzete továbbra sem rendeződött. Gyakoriak voltak a nemzetiségi ellentétek, melyeket tovább súlyosbítottak a provokatív katonai akciók. Ezek közül az egyik legkomolyabb 1939. január 6-án történt, amikor a kárpátaljai csehszlovák csapatok páncélos támadást intéztek Munkács ellen.⁶⁴ A feszült helyzeten végül a teljes kárpátaljai terület magyar katonai megszállása enyhített, ami 1939. március 15–18. között zajlott le. A nemzetiségi ellentéteket azonban a terület Magyarországhoz csatolása sem oldotta meg.

Végezetül röviden szót kell ejteni a területen élő német kisebbségről is, akiknek a felvidéki magyarokkal való együttműködésükre már a két világháború közötti időszakban is találunk példákat.⁶⁵ Létszámukat az 1938. decemberi felvidéki mikrocenzus 10 ezer főre mérte. A németek elszórtan éltek, egyik fő központjuknak az arbitrázsterületen a Kassától nem messze fekvő Mecenzéf számított. A magyarokkal szembeni konfliktusaikról kevesebb forrás szól, mely alacsony létszámuk mellett annak is betudható, hogy kulturálisan közel álltak a magyarsághoz, politikailag pedig kellemetlen lett volna önállóságukban korlátozni őket a szomszédos Németország befolyása miatt.

⁵⁹ Sallai G.: Az első bécsi döntés i. m. 134.

⁶⁰ Fedinec Csilla: A kárpátaljai autonómia kérdése. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 173.

⁶¹ Thirring L.: A népesség a Felvidék i. m. 477.

⁶² Filep Tamás Gusztáv: A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László. Bp. 2008. 156.

⁶³ Lásd például: Magyar Nemzet. 1938. november 10. vagy Felvidéki Magyar Hírlap. 1938. november 23.

⁶⁴ Sallai G.: Az első bécsi döntés i. m. 137.

⁶⁵ Ilyen példa Pozsony esete, ahol az önkormányzati választásokon működött együtt a magyar és a német nemzetiségi párt. Lásd Simon Attila: Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben. Pozsony. 2011.

A „magyar idők” vége, összegzés

1944-ben a keleti front elérte a Kárpát-medencét. Október 30-án a magyar honvédelmi vezetés döntése értelmében a teljes ország hadművelleti területté vált, és ezzel tulajdonképpen a visszacsatolt területek reintegrációját felfüggesztették.

Mivel egyre nyilvánvalóbb volt, hogy a Felvidéket a szovjetek fogják megszállni, így sokan tudatában lehettek annak, hogy a háború vége után a térség valószínűleg ismét Csehszlovákia részét fogja képezni. Ezt támasztotta alá az 1943. december 12-én aláírt csehszlovák–szovjet szövetségi egyezmény, melyben a szovjet fél megerősítette, hogy elfogadja a müncheni egyezmény előtti határokat.⁶⁶ Nemcsak az emigráns csehszlovák kormány, de a szlovák autonóm kormány, majd 1939. március 14-től a formailag független Szlovákia is eleve elutasította a bécsi döntést, és a későbbiekben, szinte egészen az 1944 végén kezdődő harci eseményekig a bécsi határok revíziójára törekedett.⁶⁷

Áttekintve a „felvidéki magyar idők” hat és fél évének történetét, megállapíthatjuk, hogy a területen élő nemzetiségek reintegrációjára való törekvés egy széleskörű eszközöket alkalmazó, ám a korszak rövidsége és a háborús események okán csupán részeredményeket felmutatni tudó folyamat volt. A magyar kormányzatot tekintve nem jelenthető ki egy központilag kezdeményezett erőszakos asszimiláció, ugyanakkor a lakosság és a tisztviselők egy részére jellemző sovinizmus aláásta a nemzetiségek közötti békés kapcsolatot. A kormány számára az asszimiláció kívánatos cél volt, ezért propagandaeszközökkel és nyomásgyakorlással próbálta rávenni a nemzetiségeket a magyar államhoz való hűségük elérésére. Elmondhatjuk, hogy a kormányzat mindenekelőtt nem a nemzeti kisebbségek nyelvi-kulturális öntudatának feladását várta, hanem azt, hogy a lakosság ezen részei is Magyarország keretein belül akarjanak élni.

A korszak vége nemzetiségi szempontból is több hosszútávú változással járt a térségben. Mint ahogy korábban említésre került, a felvidéki zsidóságot a magyarországi holokauszt első fázisában deportálták, számuk a területen jelentősen csökkent. A korszak felvidéki áldozatainak számát tovább növelte a több mint 10 ezer hősi halott, eltűnt és hadifogságba esett személy. A pusztítás a történelmi városokat sem kímélte. Az Érsekújvárt ért bombatámadásokban kétezer ember halt meg, a házak 60%-a pedig megsemmisült. Mindez hozzájárult a város etnikai képének háború utáni megváltozásához.⁶⁸

Annak ellenére, hogy 1945 tavasza a felvidékiek számára a háború végét és a bizakodás időszakát jelentette, a történelem új korszaka nem hozott megnyugvást számukra. A visszatért magyarokra és a Felvidéken lakó németekre a hontalanság éveit „vártak”. Sokakat a „málenkij robotra” hurcoltak el, míg mások a csehszlovák–magyar lakosságcsere következtében kényszerültek lakhelyük elhagyására. Azok, akik otthon maradtak, a Beneš-dekrétumok által háborús bűnösnek bélyegezve éltek mindennapjaikat.

⁶⁶ Lásd: A szovjet–csehszlovák szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződés. In: *Halmosy D.*: Nemzetközi szerződések i. m. 569–571.

⁶⁷ Lásd *Janek István*: A szlovák vezetés külpolitikai törekvései a szlovák–magyar határ revíziójára 1938–1944 között. *Limes* 20. (2007) 2. sz. 37–52.

⁶⁸ *Simon A.*: Magyar idők i. m. 210–211.

Bea Csaba**ANDRÁSSY, A „PROVIDENTIALIS FÉRFIÚ”****Kozári Mónika: Andrassy Gyula. Gondolat, Bp. 2018. 244 old.**

Kozári Monika a dualizmus korának méltán elismert szakértője. Eddig megjelent ilyen tárgyú művei sokban járultak hozzá a szaktudomány népszerűsítéséhez. Itt bemutatott könyvével kapcsolatban is hasonlóan magas elvárásokat fogalmazott meg e sorok írója, melyek a szerző által korábban állított magas mérce ellenére is nagyrészt teljesültek. A szerző fő célja Andrassy Gyula érdemeinek a nagyközönség elé tárása, a róla kialakult (hiányos és a grófot nem érdemeinek megfelelő módon értékelő) Andrassy-kép megváltoztatása lehetett. Ennek megfelelően a szerző célja nem annyira egy, teljesen új források felhasználásával történő vadonatúj Andrassy bemutatása, hanem – a nézőpont és a súlypontok megfelelő megválasztásával – a politikus pozitívabb megítélésének elérése. Azt szeretné, hogy a modern polgári államrendszer egyik megteremtőjeként tartsuk számon.

Kozári Monika korábban megjelent műveinek elemzése, egyáltalán: csupán felsorolása szétfeszítené jelen írás terjedelmi és tartalmi kereteit. A teljesség igénye nélkül kiemelem az általam az olvasóközönség számára könnyebben elérhető művek közül a legfontosabbnak tartottakat: *A dualista rendszer (1867-1918)*; *A dualizmus kora 1867-1914*; *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Ezen munkák hasonlóan alaposnak, korszerűnek és olvasmányosnak bizonyulnak, mint legújabb munkája.

A szerző több jelentős területen vitt eddig véghez igényes és alapos kutatásokat. Kutatta például a bismarcki Németország politikai rendszerét. Ezzel a témakörrel kezdte az 1980-as években történészi pályáját. Az 1990-es években a nemzetköziből egyre inkább a magyar történelem felé orientálódott, de úgy, hogy nemzetközi tájékozottságát és perspektíváját megtartotta. Példák erre: *A Monarchia utolsó követe: Kánya Kálmán Mexikóban 1914-1919*; *Tisza Kálmán és a Balkán-kérdés 1878-ban*; *Ghyczy Kálmán naplója az 1878-as boszniai válságról*. Az Andrassy-életrajz előtt korábban foglalkozott már a korszak más kiemelkedő miniszterelnökeivel, Tisza Kálmánnal és Tisza Istvánnal is. Talán a leginkább preferált kutatási területe azonban az Osztrák-Magyar Monarchia struktúrája, működése. *A dualista rendszer* című, tankönyvként vagy oktatási segédanyagként is elsőrangúan használható könyvében (melyet maga is kézikönyvnek szánt) két olyan kormány van, amelyet fejezetcímében is megnevez, és amit külön kiemelve elemez. Ez a két Tisza kormánya. Az Andrassy-kormány tevékenységének vizsgálata a szerző ebben a műben vállalkozott.

Andrássy Gyula, mint választás, időszerű, hiánypótló, tehát kiváló. Az utóbbi évtizedekben alig jelent meg vele kapcsolatban ismertebb mű. Diószegi István 1998-ban jelentette meg *Bismarck és Andrássy* című művét, ami aztán a következő évben németre fordítva is megjelent. A fókuszban azonban a német-magyar kapcsolatok alakulása állt. Emellett részterületi előzményként megemlíthető még Tőkéczi László 2014-ben megjelent rövid írása Andrássy eszméiről, ahol a szerző – Kozárihoz Monikához hasonlóan – Andrássyt európai formátumú, széles látókörű, pragmatikus államférfinak tekinti. (*Id. Gróf Andrássy Gyula politikai irányeszméi*, Historia Critica.) Nagyon is indokolt volt már modern életrajzi könyvet írni róla. Andrássyról, a dualizmus korának első kormányfőjéről a közvélemény nem sokat tudhatott meg eddig, legalábbis korszerű könyv formájában nem, pedig Magyarország egyik legjelentősebb, nemzetközileg is ismert politikusáról van szó, aki 1867–71 között hazánk miniszterelnöke, többek között Deák Ferenc és Eötvös József mellett a polgári Magyarország egyik megteremtője, aki a közös külügyminiszteri posztra is méltónak bizonyult. „A haza bölcse” maga mondta a grófról (és ezt a szerző idézi is a harmadik fejezet végén): „providentialis férfiú”. Annál is inkább hiánypótló e mű, hiszen más, kevésbé nagy formátumú miniszterelnökeink közül például Lónyay Menyhértnek már 2008-ban, vagyis éppen egy évtizede jelent meg (és ugyancsak igényesen megalkotott és kivitelezett) biográfiája. A Lónyay Menyhértről szóló művel összehasonlítva mindkét mű jól tagolt, megfelelően felépített, korszerű, az olvasóközönséget kiszolgáló alkotás. Andrássy biográfiája esetében viszont többet tudunk meg a miniszterelnök magánéletéről, ezáltal jobban tágul a perspektívánk.

Andrássy Gyula az utóbbi években került Kozári Monika kutatásának fókuszába. 2016-ban több cikket írt róla. Ezek: *Andrássy Gyula ifjúkora: A műgyűjtő diplomata főispán; A politikus Andrássy Gyula a szabadságharc után: Szép akasztottból miniszterelnök*, illetve *Andrássy Gyula gróf és Erzsébet királyné kapcsolata*. Ez utóbbi téma különben is nagyon érdekelheti az olvasóközönséget. Szerencsére *A magánember* című fejezetben a szerző végigjárja velünk ezt a kérdéskört is. A 205. oldalon azt írja, hogy Erzsébet érte el Andrássy kormányfői kinevezését. „Erzsébet királynénak nagy szerepe volt abban, hogy Ferenc Józsefet ráhangolja a magyarokkal való kiegyezésre, és abban is, hogy az uralkodó fogadja el Deák javaslatát és Andrássy Gyulát nevezze ki magyar miniszterelnöknek.” A történelemben a szükségszerűségek és a személyes döntések között nincs mindig éles határvonal. Talán ez is egy ilyen eset. Ugyanakkor a királyné ez irányú szerepét illetően nem egységes a történettudomány álláspontja. Sissi szerepét a köztudat talán kissé túldimenzionálja. Deák Ferenc maga is Andrássyt javasolta a miniszterelnöki posztra.

Sok forrással és a fellelhető szakirodalom keretei között alapos munkát végezve dolgozott a szerző. Egy hiányérzete támadhat esetleg a kritikusnak. Sajtóból mint forrásból talán többet is fel lehetett volna használni. Még akkor is, ha megosztott a történész szakma a sajtó mint forrás tekintetében. Osztom Egyed Ákos erre vonatkozó véleményét, mely szerint „A sajtóanyag történeti forrásként való hasznosításának... nélkülözhetetlensége abból következik, hogy az egyes történelmi korszakok nagy nemzeti és társadalmi kérdései tükröződnek a lapok

hasábjain.” Mindenesetre a korabeli újságokat bővebben fel lehetett volna használni annak illusztrálására, milyen kép élt a sajtóban a miniszterelnökről. Ugyanakkor dicséretreméltó, hogy a szerző meglehetősen sok, jól megválasztott idézetet használ fel, hogy Andrássyról, a rétorról és a politikusról minél többet megtudhassunk, bemutatva, miként gondolkodott. Megtudhatjuk például, hogy beszédeiben mindig fellelhető volt egy retorikai célból használt mondas vagy átszerkesztett közmondás. Újdonság, hogy eddig Andrássyt nem ábrázolták szó-nokként, ilyen kvalitásaira nem hívták fel a figyelmet.

Rátérve a mű stílusára, a szerzőre jellemző egyedi vonásokra, már rövid olvasás után is leszögezhető, hogy miképpen korábbi művei is, ez a mű is könnyen olvasható. Kerüli a körülményes megfogalmazásokat, lényegretörő. Ezt a törekvést többek között *A dualista rendszer* című könyvének előszavában konkrétan deklarálta is a szerző („arra törekedtem, hogy egyszerű, hétköznapi nyelven írjak”), de minden alkotására jellemző. Jelen könyvből is azt a következtetést vonhatja le már néhány oldal elolvasása után például egy pedagógus olvasó, hogy a szerzőnek van oktatási tapasztalata. Így is van: Kozári Monika az ELTE Új- és Legújabb Kori Egyetemes Történeti tanszékén tanított egy évtizeden keresztül.

A mű megfelelően tagolt, rendezett. Sikert elkerülnie a nagyszerű téma csábításait és 244 oldalban egy koherens, megfelelően rendezett, arányait tekintve is megfelelő könyvet megalkotnia. A könyv nyolc fejezetből áll. Az első fejezete a *Család, gyerek- és ifjúkor*. Ezt követi a *Fiatalon*, majd *A hazatérés után* című rész. Miniszterelnöki pályája a negyedik fejezettel kezdődik. Miniszterelnökségét két, hasonló terjedelmű részre bontja. Választóvonalnak 1869-et tekint. Ezt az az évi közigazgatási reform is indokolja, melynek során az igazságszolgáltatást véglegesen szétválasztották a közigazgatástól, ami pedig a modern polgári állam egyik feltétele, valamint egyszerűen az a tény is, hogy ekkor ért miniszterelnöksége közepéhez Andrássy. Külön részben emlékezik meg a magánemberről, majd rátér közös külügyminiszteri teljesítményének elemzésére. Az utolsó, nyolcadik fejezet találóan az *Alkony* címet viseli. A gróf életének nyolcas felosztása jól tagolt, könnyen elkülöníthető, logikusan rendezett keretet ad a könyvnek. Ugyanakkor talán szívesen olvastunk volna többet a gyermek és fiatal felnőtt Andrássyról az első két fejezetben. Erre a korszakra összesen 29 oldalt szánt a szerző, azon belül a gyermekkorra csupán négyet. Ugyan, mint ahogy le is szögezi, kevés forrás áll sajnos rendelkezésünkre Andrássy ezen korszakából, remélhetőleg egyszer majd többet megtudhatnak a pszichológiai háttér (neveltetés, korai szocializáció) iránt jobban érdeklődő olvasók erről az időszakáról is.

Kiemelt fontosságú fejezetnek tekinthető a miniszterelnökséget taglaló, egymást követő két rész. A mű jól érzékelhetően Andrássy miniszterelnöki tevékenységét helyezi a fókuszba. Erre a valóban mind a gróf, mind Magyarország szempontjából kiemelten fontos időszakra 72 oldalt szánt a szerző. Ugyanakkor a közös külügyminiszteri tevékenységének kifejtése mennyiségileg háttérbe szorult, hiszen hasonló terjedelmet kapott csupán, mint gyermekkor. A szerző „a szép akasztottat” elsősorban magyar miniszterelnökként ábrázolja, feltételezve, hogy számunkra, a magyar olvasóközönség számára ez a fontosabb. Andrássy európai formátumú

politikusként való megjelenítése kaphatott volna valamivel nagyobb figyelmet és terjedelmesebb kifejtést. Az európai léptékben politizáló államférfi is okkal tarthat ugyanis igényt a hazai olvasóközönség érdeklődésére.

Olyan érdekességekről is olvashatunk, mint Tisza Kálmán és Andrássy vitája a '48-as honvédek, honvéd özvegyek és árvák segélyezése tekintetében, Heves és Pest megye renitens magatartása és letört ellenállása a kiegyezés után vagy a miniszterelnökség sajtóosztályának költségvetési háttere. Ezek az érdekes részletkérdések feltehetően azért szerepelnek a könyvben, hogy adalékokkal szolgáljanak a miniszterelnök sokoldalú tevékenységéhez. A szerző Andrássyt egy sokoldalú, tehetséges államférfinak, egyfajta „építőmesternek” mutatja be, akinek méltán helye van Deák Ferenc mellett vagy közelében a nemzeti pantheonban. Személy szerint minden sajtótörténethez köthető kutatásnak, sőt utalásnak örülök, mivel a sajtótörténet a történettudomány egyik méltatlanul elhanyagolt területe még ma is. Öröndetes lenne Andrássy Gyulának a különböző dualizmus kori sajtóorgánumokban megjelenő imázsait is vizsgálni és azokat összehasonlítani.

A 184–190. oldalon vonja meg a szerző Andrássy miniszterelnökségének mérlegét. Tömören így foglalhatnánk össze a szerző szavaival a konklúziót: „Ez az időszak alapozta meg a polgári Magyarország kiépítését.” Legfőbb érdemeinek tartja a szerző az 1867-es kiegyezést, a horvát-magyar kiegyezést, a közös államadósság rendezését, az uniót Erdéllyel, a hatalmi ágak 1869-ben történt szétválasztását, az Eötvös-féle népoktatási törvényt, a nemzetiségi törvényt (melynek kapcsán a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy hasonló törvény ekkor nemcsak Európában, hanem az egész világon csupán Svájcban volt érvényben) és a főváros hallatlan mértékű fejlesztését.

A könyv végén található számos portré jól kiegészíti a könyvet vizualitás szempontjából.

Az említett kisebb észrevételeket is figyelembe véve Kozári Monika legújabb könyve méltán kaphat helyet a dualizmus korával foglalkozó szakemberek, tanárok, diákok vagy lelkes érdeklődők polcán. Hiánypótló, olvasmányos, igényes és népszerűsítő jellegénél fogva széles olvasóközönség számára ajánlott. A mű ajánlott mindenki számára, akit valamennyire is érdekel ez a korszak.

Lengyel Nóra

ELHALLGATOTT TRAUMÁK ELBESZÉLÉSE

Kunt Gergely: Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban. Osiris, Bp. 2019. 240 old.

Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplóját 2015-ben kaptam meg, ami lévén, hogy milyen felkavaró olvasmány, különös ajándékként hathat, ám arról a fokozott érdeklődésről árulkodik, amit nők érezhetnek női sorsok iránt. Kunt Gergely könyve ebből a nem gendersemleges szempontból is megragadta figyelmem: női naplókat tudományos igényrel vizsgál egy férfi történész – megvilágítva a második világháborúban elkövetett és elszenvedett nemi erőszak egyéni arcait. Kunt Gergely társadalomtörténész már nem először nyúlt a második világháborús naplókhoz, mint történeti forrásokhoz, hiszen első könyve *Kamasztükrök* címmel jelent meg 2017-ben,¹ amely a keresztény és zsidó fiatalok írásait elemezte összehasonlító perspektívából. Emellett a szerző 2007 óta folyamatosan gyűjti a kéziratos naplókat, Könyvének egy részletét a Történeti Kollégium által szervezett, az ELTE BTK Szekfü Gyula könyvtárában 2018-ban rendezett interdiszciplináris konferencián *Megküzdési stratégiák megerősakolt nők naplóiban (1944–45)* címmel már előadta, így a téma iránt érdeklődők nagy várakozással vehették kezükbe 2019-ben Kunt Gergely munkáját. Az Osiris Kiadó és a szerző együttműködéséből formailag és tartalmilag egyaránt minőségi munka került a polcokra. A borítókép (forrása a Rare Historical Photos) szinte tapinthatóvá teszi a téma kutatásának nehézségeit, amelyek a szereplők polarizált világaiból és valóságaiból fakadnak. Katonák, akik a hadseregben betöltött pozíciójukhoz és feladataikhoz képest visszafogott erőszakossággal közelítenek a nő felé, létszámfőlényben – ez a fajta közösségi megerősítés az elkövetők tetteinek egyfajta igazolására, normalizálására adhatott lehetőséget. A visszafogottság a másik oldalon is megjelenik: a lehajtott fejjel álló, éppen elhaladni próbáló nő a katona által megragadott jobb karját megfeszíti, így próbál ellenállni. Nem tudjuk, hogy arca vajon sárral bekent-e, hogy piszkosnak, igénytelennek tűnjön a menekülés reményében, s nem tudjuk, hogyan ért véget a helyzet – a kép ábrázolja, hogy a háborús nemi erőszaknak kitett áldozatok sorsa milyen esetleges volt.

A könyv főcíme (*Kipontozva...*) ezt a bizonytalanságot duplán fokozza, hiszen mind betűvel, mind írásjellel megjeleníti az elhallgatást, amit a naplók elemzése során a szerző be is emel mint nézőpontot. A kartonált borítás és a terjedelem (240 oldal), valamint a betűméret és az egyes fejezetek főcímei (pl. „*Borzalmak borzalma*”, „*Csokoládéval kedveskedik*”) mind-mind közelebb hozzák a vizsgálat tárgyát, a naplókat, ám a kiadvány formailag azt az érzetet kelti az olvasóban, hogy erről a komoly és csak részben feltárt témáról bőven van még mit mondania a kutatónak.

¹ Kunt Gergely: *Kamasztükrök*. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban. Bp. 2017.

A mű hét fejezetre tagolódik: az első fejezetben a szerző csak érinti a második világháború alatti és utáni tömeges nemi erőszakhoz kapcsolódó szakirodalmat,² mivel azt korábban már L. Balogh Béni áttekintette,³ illetve említi a téma filmen való feldolgozásának egy példáját (Skrabski Fruzsina, *Elhallgatott gyalázat*, 2013.). Két feltáratlan területre is felhívja az olvasó figyelmét: a magyar visszaemlékezések nem magyar nyelvű, nyugati kiadásaira, valamint a magyar katonák által a Szovjetunióban elkövetett erőszak témájára.⁴

A bevezetőben Kunt röviden bemutatja a mű alappilléret adó három női naplót, amelyek összehasonlító elemzésére vállalkozik: Gyarmati Fanni naplóját⁵ 1945 januárjától márciusáig tárgyalja, Bicskey Erzsébet feljegyzéseit 1945–46 vonatkozásában tekinti át, valamint Bodó Róza naplóját 1944 szeptembere és 1945 novembere között dolgozza fel (II–V. fejezetek). Bár külön alfejezetekben tárgyalja az egyes naplókat, a művet átszövik az összehasonlító szempontú utalások. A szerző azzal az igénnyel írta a művet, hogy mind az erőszaktevők, mind az erőszakot elszenvedők oldalát bemutassa, így a női naplókon túl egy elkövető (Dr. Somorjai Lajos) naplóját is elemzi (VI. fejezet), sőt egy amerikai menekültábról (D. P. Camp) is képet kapunk Bodó Róza naplója alapján.

A műben a szerző a nemi erőszak elbeszélési technikáinak, valamint a menekülés alatt, illetve a menekülttáborban megvalósuló érdekérvényesítő stratégiák bemutatására vállalkozik, és a naplóírók reziliens magatartásának jellemző vonásaira hívja fel a figyelmet. A nemi erőszak fogalma alapján a női naplókat poszttraumás szöveggként kezeli, és megmutatja annak társadalmi nemi vonatkozásait, ám a szerző (szemben Rebecca Hogannal)⁶ nem magát a műfajt, hanem a cselekvést, tehát jelen esetben a női naplóírást, illetve a társadalom által ehhez megteremtett intim szférát tekinti nőiesnek. Ezzel rámutat arra, hogy a naplóíráshoz az intimitás és az öncenzúra egyaránt kapcsolódik, amit az értelmezés során figyelembe kell venni csakúgy, mint az áldozatok tagadó és szégyent érző magatartását, amely alakítja a trauma megszövegezésének sajátos nyelvezetét. Mivel a naplókban hiányzik a megerőszkolás és a nemi erőszak kifejezés, Kunt Gergely megmutatja, hogy a naplóírók hogyan tették sajátjukká az eseményeket nyelvi szinten (pl. „meggyalázás”, az „éjszaka együtt töltése”, „vágy kielégítése”, vagy különböző egyházi szimbólumok alkalmazása). Már a könyv felütéséből kiderül, hogy nem csak a naplóírók hallgatták el történetüket a nyilvánosság elől, hanem a nyilvánosság is tartózkodott az áldozatok traumáitól. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy egyes naplók kiadása során (pl.

² Lásd például: *Pető Andrea*: Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt. Bp. 2018. és *Uő*: Budapest ostroma 1944-45-ben – női szemmel. Budapesti Negyed 8. (2000: 3–4. sz.) 203–220. továbbá *Séllei Nóra*: A női test mint áldozat – Polcz Alaine: Asszony a fronton. Korall 16. (2015: 59. sz.) 108–132. valamint ld. *Vasvári O. Louise*: A töredezett (kulturális) test írása Polcz Alaine Asszony a fronton című művében. Hungarian Cultural Studies 9. (2010: 3. sz.) ISSN 1936-8879. <https://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/20> (Utolsó letöltés: 2019. 11. 02.).

³ Törvényes megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között. Szerk. L. Balogh Béni. Bp. 2015.

⁴ *Pihurik Judit*: Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943. Bp. 2007.

⁵ *Gyarmati Fanni*: Napló 1935–1946. I–II. Bp. 2014.

⁶ *Rebecca Hogan*: Engendered Autobiographies: The Diary as a Feminine Form. *Prose Studies: History, Theory, Criticism* 14. (1991: 2. sz.) 95–107.

Eine Frau in Berlin)⁷ napjainkban is felmerül a hitelesség kérdése, Kunt ezzel is hangsúlyozza a kritikai kiadás jelentőségét.

A második részben a nemi erőszak bemutatását, mint a nyilas propaganda szovjetellenes elemét tárgyalja, amely a sajtóban és a rádióban egyaránt megjelenítette a nemi erőszakot, mint fenyegetést, ennek megakadályozását és a nők védelmét a katonák motivációjaként ábrázolták. Kunt plakátokat elemez, továbbá olyan naplókba idéz (Márkossy Klára,⁸ Szabó Magdolna,⁹ Molnár Margit¹⁰), amelyek szerzőin nem követtek el nemi erőszakot a szovjet katonák, de szerzőik erős félelemmel tekintettek rájuk a szovjet megszállás miatt, és velük szemben a német katonákat védelmezőnek, de legalább elfogadhatónak írták le. Kiderül, hogy a két világháború között a fiatal zsidó lányok (pl. Ecséri Lilla naplója¹¹ szerint) nem féltek a szovjet katonák erőszakoskodásától, mivel a német megszállás alóli felszabadításként értelmezték jelenlétüket. Vele ellentétben, az Auschwitzot megszenvedő Ausch Klára már szembesült a szovjetek erőszakosságával, így a szovjet katonákról nem írt pozitív hangon. A bemutatott példák szerint a női naplók eltérő aktort társítottak a félelemhez és az erőszakhoz aszerint, hogy milyen egyéni viszonyrendszeren keresztül szemlélték az eseményeket. A közölt forrásrészletek mentén a relativizálás elemei között szerepelhetett pl. az életkor, felekezet vagy társadalmi réteg, ám az értelmezés során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nyelvi és pszichológiai szempontokat sem, amelyek szintén a nemi erőszak egyéni olvasatáról tanúskodnak. Éppen Ausch naplója¹² nyomán domborodik ki, hogy a naplóiírók szerint különbözik, hogy ki mit tekintett a nemi erőszak kezdetének, Klára a katonák közeledését már az első lépésnek tartotta, és állandóan menekült minden ilyen, akár csak a szexuális légkört megteremtő szándék elől. Kunt azt is bemutatja, hogy a naplóiírók hogyan magyarázták meg szenvedéseik okát, és mihez viszonyítva tárgyalták a traumát, például Gyarmati Fanni egyfajta áldozathozatalként tekintett a történetekre, míg Bicskey Erzsébet idővel egyrészt Isten kiválasztottjaként ábrázolta magát, másrészt a hazáért való szeretete jeléül értelmezte a traumát. Bicskey naplója alapján elmondható, hogy az aktuális lelkiállapot is befolyásolta a változó értelmezéseket, amellet, hogy a vallásosság mélysége is meghatározta a naplóiíró szimbólumrendszerét a relativizálás során.

A harmadik, az *Áldozati csoportok és az empátia határai* című fejezetből kiderül, hogy az áldozatok főként sorstársaikkal osztották meg traumáikat, vagy kényszer szülte helyzetekben, mint nemi betegség vagy abortusz, az orvosokkal. Róza és Fanni naplójában a feldolgozás során jelentős kapaszkodót jelent a csoportssolidaritás, ám a könyvből megtudjuk, hogy az áldozat életkora, családi állapota és társadalmi csoportja meghatározta a felé fordulás minőségét: a háztartási alkalmazottak közé tartozó megerőszakolt nőket sokszor sorstársaik is lenézték (erről Fanni naplója tanúskodik).

⁷ Jennifer Redmann: *Eine Frau in Berlin. Diary as History or Fiction of the Self?* Colloquia Germanica 41. (2008: 3. sz.) 193–210.

⁸ Márkossy Klára (álnév): *Napló*. Budapest–Nyíregyháza 1944. december 24–1945. május 7. OSZK QH 3171

⁹ Szabó Magdolna *Matild*: *Napló* 1943–1946. Csíkszereda 2011.

¹⁰ Molnár Margit (álnév) *Napló*. Kézirat.

¹¹ Ecséri Lilla: *Napló*, 1944 egy tizenhat éves kislány naplójának eredeti szövege. Bp. 1995.

¹² Ausch Klára: *Ajándékba kaptam az életet*. Egy 16 éves lány feljegyzései Auschwitzból. Bp. 2004.

A *Felmentő narratívák és a katonák motivációi az áldozatok szemével* című fejezetben Kunt bemutatja, hogyan változott a narratíva és a hozzá kötődő szóhasználat a trauma feldolgozása során: a római katolikus Bicskey Erzsébet naplójában az erőszak okozta gyűlölet, rettegés és harag érzéseinek említésétől szüzességének kérdéséhez jut el, a történeteket vallásos jelentésekkel ruházta fel, és ezek leírására is bibliai motívumokat alkalmazott. Gyarmati Fanni naplója alapján pedig kiderül, hogy a kommunizmus irányába érzett rokonszenv hogyan befolyásolta Fanni nézőpontját, amikor a szovjet katonákról írt (például vagánynak nevezte az erőszaktevő katonát). Érdekes az eltérés, mert bár Fanni (az antiszemita törvények alapján ugyan zsidónak számított) katolikus vallású volt, ahogy Bicskey is, ám Fanni férje és a zsidók szenvedései miatt bízott a szovjetek jóindulatában. Részrehajló nézőpontjára naplójában maga is reflektál, míg a mélyen vallásos Bicskey a kezdetektől félelemmel fogalmaz velük kapcsolatban. Különböző narratívájukat magyarázza az is, hogy míg Fanni több abortuszt átélt már az erőszak elszenvedése előtt, addig Bicskey a szüzességét veszítette el a szexuális bántalmazás során.

A következő, „*Csokoládéval kedveskedik*”. *Szexuális kapcsolatok a D. P. Campben* című fejezet méltán viseli a csokoládé szót címében, hiszen szinte olyan kuriózum ez a forrás, amely a nyugatnémet területen felállított amerikai *Displaced Persons Camp*-ben történt szexuális aktusokat mutatja be, mint amilyen a menekülttáborban lehetett a nőknek a katonák által ajándékozott csokoládé. A táborlakók szexuális viselkedéséről, szokásairól a korábban Dégen, a szovjetek által megerőszakolt Bodó Róza naplóján keresztül rendelkezünk információkkal, aki önkéntes ápolónőként a menekülő magyar csapatokkal 1945 áprilisától a bajorországi menekülttáborban élt 1945 novemberéig. A szakirodalomból tudjuk, hogy a nyugatnémet területeken az amerikai hadseregben megnövekedett a nemi betegek száma, ami mutatja, hogy felélénkültek a szexuális kapcsolatok, de a kérdést egyelőre a nyugati szakirodalom nem vizsgálta mélyebben, azt viszont Róza naplója is megerősíti, hogy a csokoládé és a nejlonharisnya mint a hódítás fontos eszköze jelen volt a táborban. A napló szerint egyfajta rend uralkodott a táborban, ezért nem vált élet-halál kérdéssé a nemi erőszak, ennek ellenére hasonlóan megalázó kérdés volt a nők szexuális úton való kihasználása, bár Róza naplójából megtudhatjuk, hogy a nők is felhasználták védelmükre a férfiakat (udvarlónak, hódolónak, testőrnek nevezte Róza a katonákat). A szerző érinti a szexuális gazdaság kérdését, és párhuzamba állítja a gettókkal Anna Hájková munkája¹³ alapján: mindkét esetben a lakhatás, az élelem és egyéb létszükségletekkel való kereskedés valósult meg a női test áruba bocsátása eszközével.

A hatodik, *Magyar katonák a keleti fronton* című fejezetben Kunt Gergely a magyar katonák Szovjetunióban való viselkedését tárgyalja,¹⁴ aminek vizsgálati nehézségei sokszor a források elérhetetlenségéből, vagy minőségéből fakadnak. Bár felteszi a kérdést a szerző, hogy össze lehet-e hasonlítani a magyar katonák által elkövetett nemi erőszakot a szovjetek

¹³ Anna Hájková: *Sexual Barter in Times of Genocide: Negotiating the Sexual Economy of the Theresienstadt*. Signs 38. (2013: 3. sz.) 503–533.

¹⁴ Lásd bővebben: Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – Elbeszélés – Utóélet*. Bp. 2015. valamint *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Szerk. Krausz Tamás – Varga Éva Mária. Bp. 2013.

magyarországi cselekedeteivel, arra a válaszra jut, hogy nincs elegendő forrásunk az általános következtetésekhez, ám a naplók alapján kiderül, hogy a nők kihasználásnak módjában mindeképp különbséget kell tennünk magyar és szovjet katona között, aminek összetevője például az erőszakátétel tömegessége és az erőszakosság mértéke. Dr. Somorjai Lajos, a Don-kanyarban szolgáló százados feleségéhez írt naplóján keresztül szemlélteti ezt.¹⁵ A kötet végig igazodik a vizsgálat tárgyához, így fegyelmezetten tartja magát a nemi erőszak nyelvi és pszichológiai szempontból történő elemzéséhez, viszont ebben a fejezetben megbillen a felépítés, amikor az ikonozást (a helybeli, Ukrajna területén lévő házak és templomok szent tárgyainak fosztogatását) mutatja be, igaz, ezt sem cél nélkül teszi. Ezen keresztül a szerző azt láttatja, hogy erről a lopásról és a nőkkel létesített szexuális kapcsolatról is hasonló beszédmóddal számol be a naplóiró, a jóakaró segítő képében jeleníti meg önmagát.

Bízom benne, hogy Kunt Gergely műve széles olvasóközönséget ér el, és egyre többen fordulnak hozzá magántulajdonban lévő kéziratos naplókkal, hiszen a szerző ismét bizonyította, hogy ezekhez a privát forrásokhoz megfelelő érzékenységgel fordul. Kunt maga is felhívja a figyelmet arra, hogy a történészeknek mennyi dolga van még ezen a területen, például vizsgálható a naplóírók erőszakról kialakult nyelvi eszköztára, valamint ennek kulturális előzményei. Ezenkívül felveti kutatási szempontként a nemi erőszak két világháború közötti megjelenését (szépirodalomban, filmekben, közbeszédben, médiában), bár az összehasonlító igény a kontinuitás kérdését vonná maga után, amit egyelőre Pető Andrea nem mutatott ki az első és második világháborúhoz kapcsolódó források vizsgálata során a tömeges nemi erőszak vonatkozásában. Úgy gondolom, ezen kívül elemzési szempont lehet még a nemi erőszakot elszenvedett nők naplójában a spiritualitás megélése, illetve annak szerepe az áldozatok reziliens magatartásában. Véleményem szerint Kunt Gergely könyve hangsúlyozza, hogy a nemi erőszak nemcsak állami (pl. tanúvallomások) és egészségügyi források (abortuszkérélmek, árvaházak nyilvántartásai, terhességmegszakítások száma stb.), hanem ego-dokumentumok (naplók és visszaemlékezések) alapján is vizsgálhatók és fontos elemei a világháborúk alatt és után elkövetett szexuális erőszakról kialakult szakmai diskurzusnak.

¹⁵ *Somorjai Lajos: Megjártam a Don-kanyart – Oroszország, 1942–1943. Bp. 2012.*

Tóth Nikolett

„MAGYAR NŐNEK MINT NŐNEK KORÁBBAN SOHA NEM JUTOTT ILYEN ÉS EKKORA TÖRTÉNELMI FELADAT”¹

Pető Andrea: Árnyékban. Rajk Júlia élete. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020. 328 old.

Egy különleges kötetet tarthat kezében az olvasó, ugyanis egy olyan könyvről van szó, amely az első kiadás után közel 20 évvel készült el, így a recenzió fókusza is részben erre koncentrál, vagyis mi újat tud nyújtani egy kutató ennyi idő elteltével? Pető Andrea munkája emellett még azért is különleges, mert ez az első ismert eset hazánkban, hogy egy meghatározó kommunista politikus – Rajk László – feleségéről előbb jelent meg monográfia, mint a férjéről, akinek életéről mind a mai napig nem született átfogó kutatás.²

Pető vizsgálódása a témában már 2001-ben megjelent könyv formájában, azonban 2020-ra elkészült a kötet javított és bővített kiadásával a Jaffa gondozásában, aminek igen hálásak lehetünk ugyanis általa számos új információval gazdagodhatunk. Az első kiadás viszonylag hamar három évi kutatás után elkészült és nagy tudományos sikereket ért el, megjelent német és bolgár nyelven, fejezetenként angolul és franciául. Majd az eltelt 19 év után Pető szembesült azzal a helyzettel miszerint „tévedtem, amikor azt hittem, ki tudok lépni Rajk Júlia életéből.” (11.) Az átdolgozás okai közé sorolhatók: az elmúlt évek eseményei, a források hozzáférhetőségének bővülése illetve az értelmezési keretek kiszélesedése. Hiába ért el sikereket az első kiadás, mégis Rajk Júlia élete újra feledésbe merült, árnyékba került: „Ennek oka, hogy élettörténete belekerült az egymást keresztező kortárs emlékezetpolitikai folyamatokba.” (12.) Az új vizsgálatoknak köszönhetően munkájában részben újabb megállapításokat tett, részben viszont változtatásokat eszközölt.³

Pető Andrea kutatásának alátámasztásához óriási mennyiségű és különböző fajtájú forrásokat és szakirodalmat használ fel. A vizsgálat precíz elvégzését és részletességét megerősíti még a kötet végén összesen harminchét oldalnyi lábjegyzet.⁴ Elsősorban levéltári anyagok

¹ Trócsányi Zsolt nekrológia. In: *Trócsányi Zsolt: Rajk Lászlóné (1914–1981). Levéltári Közlemények*, 51–52. (1980–1981) 379.

² Az eddig megjelent írások Rajkkal kapcsolatban főként perére koncentrálnak, többek között: A Rajk-per éve. Szerk.: *Takács Tibor*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2020.; *Zinner Tibor: A nagy politikai affér: a Rajk-Brankov-ügy*. I–II. kötet, Saxum Kiadó, Budapest, 2013–2014.; *Hajdu Tibor: A Rajk-per háttére és fázisai*. Társadalmi Szemle, 47. (1992) 11. sz. 17–36.; *Strassenreiter Erzsébet – Sipos Péter: Rajk László*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. Maga Rajk Júlia is szeretett volna Rajkról egy életrajzot készíteni, emiatt folyamatosan gyűjtötte a férjéhez köthető dokumentumokat. A könyv végül nem készült el, ennek bővebb ismertetését lásd: *Pető A.: Árnyékban*. i. m. 233–236.

³ Az első kötetben végig elkötelezett kommunistaként szerepel, de az új interjúk tükrében már inkább a kételkedése jelenik meg a rendszer iránt, ennek ellenére végig kitartott a kommunizmus eszméi mellett. In: *Pető A.: Árnyékban*. i. m. 29.

⁴ Korábbi munkáiban szintén tetten érhető a források különböző és nagy mértékű alkalmazása, mint például: *Pető Andrea: Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilasmozgalomban*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019.;

segítették munkájában. Külön figyelemre méltó az oral history intenzív alkalmazása, melynek részét képezik az általa készített, a különböző kutató és egyéb intézetek archívumában fellelhető interjúk – összesen negyvenhét darab –, melyekből az azonos alanyok száma három fő. Az intézeti archívumok interjúinak jelentős része a rendszerváltás előtt készült, míg Pető esetében a beszélgetések nagy része 2000-ben – kivéve két személyt, akivel 2020-ban sikerült az interjú felvétele – történtek. Ezenkívül ki kell még emelni a legkülönbözőbb vizuális forrásait melynek alapját három film, tíz filmhíradó és különböző fényképgyűjtemények, valamint a 2019–2020 között megtekinthető *Rajk Látvány* kiállítás adja. Habár jól látható számos forrást felhasznált mégis ki kell emelni néhány problémát, amivel szembe kellett Petőnek néznie. Egy részről forrásai mozaikosan helyezkednek el ugyanis, amíg Júlia, nem lett Rajk felesége addig nem maradtak fenn róla források, emiatt fiatalkoráról keveset tudunk. Másrészről több forrás is magántulajdonban van, valamint a vizsgálódást tovább nehezíti a kommunista időszak tudatos iratmegsemmisítése, a visszaemlékezések használhatóságának problémája és a korban zajló telefonbeszélgetések során elhangzottak rögzítésének hiánya. (37., 40–41.)

A monográfia elkészítésének másik nagy kihívása a források értelmezése és felhasználhatósága mellett, maga a műfajból jövő – életrajz – zökkenők körül található meg.⁵ A történész próbatételeit szintén remekül ábrázolja, felhívja a figyelmet a különböző buktatókra, mint például: A «megélt élet» a történész számára különböző okokból hozzáférhetetlen, ő csak az elmondott élettörténeteken keresztül képes hősét megérteni.” (20.) Vagyis a teljes valóságot nem fogja tudni átadni az olvasónak, ugyanis más a megélt élet és az, amit a szerző elmesél. Pető szerint az életrajzíró feladatai közé nem tartozik az „igazság” felderítése, így „az igazi Rajk Júliát” (22.) nem ismerhetjük meg, ugyanis Rajkné is mindig más-más oldalát mutatta az embereknek. Írása mindenképp hiánypótló, mivel hiába történtek előre lépések a nőtörténeti kutatások különböző ágazataiban – így az életrajzok terén is – mégis összességében kevésnek tekinthető a 20. században tevékenykedő magyar nőkről szóló munkák száma.⁶

Az árnyék fogalmára fontos kitérnünk, mely már magában a mű címében is megjelenik és több szempontból nézve meghatározó az egész kötetben. Véleményem szerint kitűnő választás a fentebb említett definíció, ugyanis sajnos gyakran kellett és kell szembesülnie a nőknek azzal a megkülönböztetéssel, hogy az ő működésük és eredményeik mindig háttérbe szorulnak a férfiak, férjeik, fiaik tetteivel szemben, így volt ez Júlia esetében is. Az árnyék viszonyítási alapja az ő esetében férje, Rajk László, akinek élete megismerkedésüktől kezdve meghatározta Júlia

Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

⁵ Az életrajz elkészítésének kihívásait lásd, *Kövér György*: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

⁶ Az eddigi kutatások nagyrészt tanulmányok formájában jelentek meg, mint *Baráth Magdolna*: Gerő Ernőné. Fazekas Erzsébet. (1900–1967). In: Asszonyorsok a 20. században. Szerk.: Balogh Margit – S. Nagy Katalin. BME Szociológiai és Kommunikáció Tanszék, Szociális és Családvédelmi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága, Budapest, 2000. 275–288.; *Strassenreiter Erzsébet*: Kéthly Anna a politikus, a nő, a háziasszony. In: Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: Palasik Mária – Sipos Balázs. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 195–206. Könyv formátumban megtalálható például, *Mona Ilona*: Slachta Margit. Corvinus Kiadó, Budapest, 1997.

létezését, cselekedeteit, munkásságát egészen a nő haláláig. Ennek a láthatatlanságnak időről-időre változó hatása volt életére: „A férje árnyéka egyszerre védte, beárnyékolta és meghatározta nyilvános cselekvési terét.” (14.) Mi lehetett az oka annak, hogy élete végig takarásban, árnyékban volt, eközben mégis mindenki jól látta, a kortársak szerint „nem lehetett nem észrevenni, ha kihúzta magát.” (9.) Pető összegzése szerint Júliával az volt a korszaknak a problémája, hogy sehova sem lehetett őt egyértelműen besorolni, „Kommunistának túl kritikus volt, ellenzékiné túl kommunista. Nőnek túl magas és túl híres.” (15.) „Nem illett bele semmilyen sémába. Nem szerette a kommunistákat, de nem szerette az antikommunistákat sem.” (273.) Viszont szerencsésnek érezhetjük magunkat, hogy Pető rámutat Rajk Júlia jelentőségére. Ezzel összefüggésbe hozható a monográfia azon kérdése, hogy miért felejtette el a történetírás Rajk Júlia életét? Erre a kérdésre a szerző szintén kitér több nézőpontból, ezekből egyet szeretnék kiemelni, miszerint sajnos még napjainkban is él a következő hibás felfogás, hogy: „Az utókor azonban hajlamos a férjek vagy épp a fiak fontosságában mérni a nők életét. A nők a férjek és fiak árnyékában élnek. Önálló, saját életük, ha létezett egyáltalán valaha, visszatekintve is csak a férjek és fiak árnyékában elbeszélhető.” (10.)

Az első könyvnél a legfontosabb célja Petőnek az volt, hogy elérje Rajk Júlia neve és élete belekerüljön a történelembe, ez sajnos meglátása szerint nem sikerült, melynek indokát abban látja, hogy az nem a női politizálásról szólt, így nem fért bele abba a politizálásról alkotott hagyományos és közkeletű meghatározásba, amelybe elsősorban a pártpolitika tartozik. Az eltelt évek során a bekövetkezett változások miatt újraértelmeződött (23–24.) Júlia helye a történelemben, hol láthatóvá vált, hol láthatatlanná, árnyék vetült személyére. A legújabb monográfia legfőbb célkitűzése mind ezek következtében az alábbi kérdés körül összpontosul: „hogyan valósítható meg a mindennapok apró harcain keresztül az utópia: az autonóm, a férfiak világától szabad nő, a «saját név» létrehozása.” (20.)

A mű felépítése részben tematikus alapon történik, a kötet a különböző életszakaszokban viselt nevek köré szerveződik, úgy mint Földi Júlia, Rajk Lászlóné, Györk Lászlóné, Rajk Júlia. Másrészt egyben kronologikus elrendezést is alkalmaz a szerző, összesen hét időszakot állapítva meg Júlia életében. Emellett külön fejezetként megtalálhatunk egy általános bevezetést, egy külön érdekes részt a címben jelölt „árnyékban” kérdésköréről, a családjának rövid történetéről és a végén pedig egy epilógust, amelyben Júlia személyisége bontakozik ki előttünk. Munkájában saját meglátásom szerint a posztmodern paradigmát alkalmazza, amely szerint nagy hangsúlyt fektet végig a szereplők kommunikációjának megértésére és egyben figyelmeztet a különböző ellentmondó visszaemlékezésekre, ahol megismerteti velünk a jelenleg megtalálható különböző változatokat. Utóbbiak tudatosításához gyakran alkalmaz idézeteket az adott szereplőktől, amely tovább segíti az olvasó értelmezését, széles látását.

A bevezetés után a következő fejezet a Földi család történetével foglalkozik. Földi Júlia 1914. február 19-én született Budapesten munkásszármazású családban. Orvos szeretett volna lenni, de anyagi körülményeik miatt ezt nem tehették meg, mégis sikerült eljutnia Párizsba, ahol bekapcsolódott az Antifasiszta Nőbizottság és a Spanyol Segélybizottság munkájába. Majd a

második világháború kitörése után hazatért és bekapcsolódott az illegális magyar kommunista mozgalomba. (47–50.)

Ezután ismerhetjük meg Földi Júlia életét az illegalitásban (1940. eleje – 1945. május 13.). Ugyan 1944. szeptemberéig nagyon kevés információnk van életéről, de azt tudjuk, hogy 1941-ben lépett be – saját elhatározása alapján – az illegalitásba. Az ekkor még létező önállósága később alárendelődött férje árnyékának, amely viszont szintén tudatos és önkéntes döntése volt. A nők feladata a mozgalomban az összekötés volt a börtönben élőkkel és a külvilággal, így találkozott Júlia is Rajk Lászlóval. 1944-ben, amikor megismerte Rajkot, majd élettársa lett –1945-ben házasodtak össze – azzal együtt jövője összekapcsolódott a magyar kommunista mozgalom történetével. Amikor Lászlót letartóztatták őt is elfogták és Sopronkőhidára kerültek, majd 1945-ben a szovjet csapatok elől nyugatra indították őket, ahol erőltetett menetben 550 km-t kellett gyalogolniuk. Németországból végül 1945. májusában tértek vissza. (51–54., 58., 64–65., 71., 75.)

1945. május 13 – 1949. május 30. közti élete teljes mértékben attól függött, hogyan alakult férje karrierje és sorsa. Első komoly, fontos pozícióját férje miatt a Magyar Nők Demokratikus Szövetségében (MNDSZ) nyerte el, melynek először budapesti titkára, majd főtitkára és a végén már csak a reprezentációs szerepet betöltő elnöke – ezt a tisztséget akkor kapta meg, amikor már Rajkban megrendült a párt bizalma – volt. Innentől kezdve a ranglétrán való előrehaladását Rajk párhierarchiában betöltött szerepének függvényében történt. Az itt betöltött feladatai nagyobb részt a lobbizásra, László révén a Belügyminisztérium és a pártvezetés jóindulatának biztosítására koncentrált, hozzájárult és végrehajtotta a pártvezetés előirányzott változtatásait, politikáját a szervezetben. Az MNDSZ-ben eltöltött idő, azért is bír nagy jelentőséggel, mert a Rajk-per anyagában egy mondat szerepelt ellene, mely szerint a szövetséget Rajk népszerűsítésére használta. (75., 83., 88., 91.) 1949. januárjában született meg fiúk, ifjabb Rajk László, akinek világra jötte után hat hét múlva már munkába is állt, „mert úgy képzeltem, hogy nélkülem a szocializmus építése nem megy” – mesélte egy visszaemlékezésében. (101.)

A változást életében Rajk 1949-es májusi letartóztatása hozta meg, majd nem sokkal később őt is elvitte a rendőrség, fiát pedig elvették és gyermekotthonba került és csak két év múlva került vissza a családba. Tudomásul kellett vennie, hogy magára maradt az általa korábban nagyra tartott vezetéssel/hatalommal szemben. (107., 109–112.) Ekkor követte el feltehetően saját felfogása szerinti legnagyobb hibáját, mely során vallott férje ellen. Utóbbi gondolatot alátámasztja, amikor a perújítási tárgyaláson a következőt jegyezték fel a vallomásából: „Én 1949-ben nagyon sok mindent aláírtam, amiről tudtam, hogy hazugság. Én Rajk Lászlóról akkor sem hittem el semmit. Csak nem akartam feltenni magamnak akkor azt a kérdést, hogy miért történik mindez, mert akkor rossz kommunista vagyok.” (120.) 1950-ben őt is elítélték az MNDSZ-ben betöltött szerepe és a népi demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló cselekedetei miatt, esete kirívó a történelemben, ugyanis: „Hibásnak minősített nőpolitikáért magyar politikusnő még nem fizetett olyan nagy árat, mint Rajk Lászlóné, aki öt évet töltött börtönben azért, mert a férje nevét viselte.” (96.)

1954-ben szabadulása után egy cél lebegett előtte a fiáért való harc és kivégzett férjének rehabilitálása, amelynek első lépése volt, hogy saját nevét visszaszerezze, vagyis az ekkoriban Györk Lászlónéként ismert Júlia ismét Rajknéként szerepeljen. 1955-ben megtörténik Júlia rehabilitációja, felmentették korábbi „bűntettei” alól. (133.) A „lepasszolt káderek temetőjébe” (138.) a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba került, itt dolgoztak a börtönből szabadult értelmiségiek és funkcionáriusok, ugyanis a korabeli felfogás szerint itt jelentettek a legkisebb veszélyt a fennálló rendszerre, tehát Júlia számára is ideális helynek tűnt a pártvezetés szemszögéből. A párt elképzelései azonban megmaradtak egyfajta vágyálomnak, mivel Júlia egyre nagyobb népszerűségnek örvendett új munkahelyén, míg végül a könyvtár központi alakjává vált és számos barátságra tett szert. Ekkortól kezdve válik azzá a harcossá és a fennálló rendszerek „féllelmetes” ellenségévé, aki igyekezett mindent megtenni azokért az emberekért, akiknek ügyét igazságosnak tartotta. (133., 138–139., 141., 144–145.) 1955-ben Rajk László perének újrafelvételekor felmentik férjét a korábbi vádak alól. Ezután a legfontosabb követelése a pártvezetés felé Rajk újratemetése volt. (159–160.) Ahogy az időben előre haladunk úgy növekedett befolyása, ennek részét képezte az 1956. júniusában megtartott Petőfi Kör partizánvitája, ahol szenvedélyes beszédet tartott a múltban elkövetett hibákról és a helyreállítás szükségességéről, ennek következtében a múlttal leszámolni akarók erkölcsi vezetője lett. (164., 166–167.) Növekvő hatását az is jól mutatta, hogy amikor Júlia megtagadta a férje újratemetésén való részvételt, a párt többszöri próbálkozása ellenére sem adta fel a küzdelmet és kiállt saját elképzelései mellett. „«Nemzeti temetés legyen, mondotta Rajk Júlia. A párt jóvátehetetlen hibájáról van szó.» – idézte beszámolójában Apró Antal Rajknét”. (180.) Végül maga a vezetés hátrált meg és engedett neki. 1956. október 6-án megtörtént Rajk és társainak újratemetése, amely egyben politikai állásfoglalás is volt a rendszer ellen. Az 1956-os forradalom kitörésének kezdetén nem volt az országban, de hírére hazaérkezett, hogy fia ne legyen újra egyedül.

Nagy Imre miniszterelnökkel és körével jó kapcsolatot ápolt, ott volt Nagy Imre születésnapján 1956. júniusában. Novemberben ő is a jugoszláv követségre ment (ellentmondások a történetek arról milyen okból ment utóbbi helyre, van olyan visszaemlékezés, amely szerint külön a miniszterelnök kérésére vonult be). Annak ellenére lépett be a követség kapuján, hogy tisztában lehetett vele és a hatalom is, hogy 56-ban nem vállalt semmilyen szerepet, tehát nem volt felelősségre vonható tetteiért, de mégis ezzel a gesztusával jelezte, hogy hová tartozik, valamint azt, hogy nem bízik a kor igazságszolgáltatásában. (194–195.) Döntése a bevonulásról „mint önálló politikai személyiség” (196.) képében történt meg Fazekas György író interjúja szerint. Rajkné Nagy Imréékkel együtt Snagovba került, majd miután Nagyékát elszállítottak Magyarországra a nők egyedül maradtak.⁷ A romániai fogságban töltött évek alatt Júlia, mint önálló személyiség és mint családfenntartó szerepelt, emellett több esetben is ő volt az ottani élet motorja. Ezenkívül kitartóan harcolt a hazai vezetők igazságtalanságai ellen, – leveleket írt nekik, például Kádár Jánosnak: „Legyen hát bátorságod, János, kimondani, hogy milyen sorsot

⁷ Egyedüli férfiként Újhelyi Szilárd maradt mellettük, aki viszont ott tartózkodásuk alatt depresszióval küzdött, így Júlia vette át a vezető szerepet. In: Pető A.: Árnyékban. i. m. 202., 213.

szánsz nekem és Lacinak, és mindezt miért!!!”⁸ (214.) – csak akkor volt hajlandó hazatérni, ha ők elismerik bűneiket: „Olyan feltételek mellett, hogy elismerje Kádárt és a hazugságait, nem mehet haza, mert ő sose fog fejet hajtani Kádár árulása előtt, Münnich árulása előtt, mivelhogy hazudott a népnek és a munkásosztálynak.” (202.)

1958. októberében hazaindultak, itthon nem állt be a Kádár-rendszer támogatói közé, sőt fellépett azok érdekében, akiket arra érdemesnek tartott és a korszak megtámadott különböző okok miatt. Ahogy teltek az évek úgy vált a régi kommunisták nagy tekintélyű vezetőjévé, irányítójává és az arra rászorulókat védelmezőjévé. A Kádár-korszak alatt neve és a nemzetközi közvélemény megővta. (219–220., 246.) Új munkahelye az Országos Levéltár lett, abban bízva a pártvezetőség részéről, hogy itt kisebb befolyásra tesz majd szert, ám ebben csalódniuk kellett, hiába voltak konfliktusai az itt eltöltött évek alatt, mégis számos barátra lelt és eközben folyamatosan építette kapcsolati hálóját. (229.)

Amellett, hogy Júlia a közéletben aktívan viselkedett nem elhanyagolható az a tevékenysége sem, amelyet a kutyákért tett, ő volt az első, aki Károlyi Mihálynéval együtt kutyaemenhelyet alapított. Emellett aktívan szervezte a különböző utakat és kirándulásokat bel- és külföldre. Az utolsó utazás 1985-ben Görögországban volt, amin sajnos már nem tudott részt venni, de tiszteletére *Júlia Tours* néven szervezték meg ezt az alkalmat. (256., 260.)

Rajk Júlia élete 1981. szeptember 6-án ért véget. Létezését röviden összegezve, egy nő folyamatos harca látható a szocialista rendszer igazságtalanságai ellen – férjéért, gyermekéért, önmagáért és mindenki másért, aki valamilyen szempontból a kor ellenségének számított, de Júlia ügyét igaznak tartotta –, amelynek viszont alap elveiben hite megmaradt. Elsőként küzdött Rákossal, aki könyörtelenül halálsorba küldte férjét, majd 1956 után Kádárral, akinek felelőssége a Rajk-perben szintén nem tagadható. Fontos még kiemelni Vársárhelyi Miklósné gyászbeszédét mely szerint Rajkné további küzdelmeket folytatott még magukért a nőkért:

„Júlia a nőkért harcolt, akiket «emberként és női mivoltukban is elnyomtak, háttérbe szorítottak. Meg azért is, amint ezt nemrégiben egy alkalommal bevallotta, mert a nőket különösen tisztelte áldozatkészségükért. Ezzel a női áldozatkészséggel, amely Júliában tudatossággal párosult, tett meg mindent azért, hogy ráébressze asszonytársait jogaikra, társadalmi felelősségükre és hogy cselekvésre készítse őket»” (263.)

Mindent összevetve Pető Andrea könyve igazán izgalmas, érdekes és olvasmányos, nemcsak a szakma számára, hanem a történelem iránt érdeklődőknek is. További kutatásokat ösztönözhet olyan témákban, mint az illegális kommunista mozgalomban a nők szerepvállalása vagy a koncepciós perek és a rehabilitálási folyamatok hatásának kutatása a családokra. Kritikaként mindösszesen egy apróságot tudnék megemlíteni, a szerző többször is hivatkozik képi források-

⁸ Kádár János a Rajk-per előtt jó barátságot ápolt a családdal, még ifjabb Rajk László keresztapjának is felkérték, amit el is fogadott. In: *Pető A.: Árnyékban*. i. m. 80.

ra, viszont a kötetben ezek nem láthatóak. Meglátásom szerint ezek tovább színesíthetnék ezt a kitűnő monográfiát, ugyanakkor a vizualizáció által még tovább segíthetnék a megtalálható információk értelmezését és rögzítését.

Végül pedig a következő elgondolkodtató idézettel szeretném zárni ismertetőmet, támogatva a hasonló munkák szükségességét, készítését és ösztönzését: „Ha a női élménynek nem jut hely a kollektív és nemzeti emlékezetben [...], akkor a nőktől megtagadják annak elismerését, hogy a történeti folyamatok aktív szereplői és cselekvő részesei voltak, illetve lehetnek a jövőben is.” (34.) Véleményem szerint utóbbi idézet felhívja a figyelmet, hogy ebben mekkora felelőssége van a kutatóknak, hiszen az ő elemzéseik nélkül nem tudnak megjelenni a nők a történelemben, ha ők nem tesznek semmit, továbbra is árnyékban maradnak. Ugyanakkor szintén örömmel teli lenne, ha a társadalom igénye is megnövekedne az effajta kutatások iránt.

A VIDÉKI TÁRSADALOM ÖRÖKSÉGÉNEK KUTATÓJA ÉS OKTATÓJA – INTERJÚ VARGA ZSUZSANNÁVAL

Az Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék vezetőjével,

A Modernkori Magyarország Története Doktori Program vezetőjével

Modern Magyarország (MM): Mikor kezdte el komolyabban érdekelni a történelem, miért döntött úgy, hogy a Debreceni Egyetem történelem és orosz szakára felvételizik?

Varga Zsuzsanna (VZs): A történelem iránti érdeklődés gyerekkoromba nyúlik vissza, ugyanúgy, ahogyan a népmesék, majd a szépirodalom iránti szeretetem is. A gyerekkori barátnőmmel rendszeres látogatói voltunk az iskolai könyvtárnak. Akkor természetesnek tűnt, ma azonban csodálattal gondolok vissza arra, hogy tanítónőnk, Zsélyné Marika néni időt áldozott erre, s hente egyszer kölcsönzési lehetőséget biztosított. Mi a barátnőmmel mindig megbeszéltük előre, hogy hány könyvet veszünk ki, s azt is, hogy mikorra olvassuk el őket. Nagy nosztalgiával gondolok vissza a nyári szünidőkre, amikor a kellemes hűvös szobában bekuckóztam magam a fotelomba és órákra elmerültem egy-egy izgalmas történelmi regényben.

Már felső tagozatos koromban tanárként képzeltem el a jövőmet, a történelem mellett magyar nyelv és irodalom szakra készültem. A salgótarjáni Bolyai János Gimnáziumban olyan kiváló történelemtanáraim lettek Vincze Marietta és Árpád Sándor személyében, akik a kutatás izgalmait is megismertették velünk. Az orosz nyelvet egy csodálatos nyelvtanár, Földi Sándorné szeretettette meg velem. Rendszeresen szervezett plusz programokat nekünk, például a gimnázium harmadik évének befejezése után egy városlátogatást Szentpétervárra (akkor még Leningrád). Ez életreszóló élmény volt.

A barátnőmmel együtt Debrecenbe készültünk, a Kossuth Lajos Tudományegyetemre. Nagyon tetszett nekünk az ottani campus hangulata. Végül ő meggondolta magát, s az ELTE-re felvételizett. Én viszont kitartottam Debrecen mellett annak ellenére, hogy az én nógrádi falumból, Mihálygergéről majd 8 órát vett igénybe az utazás. Szerencsére abban az időben Salgótarjánból sokan jártak egyetemre Debrecenbe, nemcsak a „Kossuthra”, hanem az orvosira és az agrárra is, így a vasútállomáson vasárnap délutánonként mindig összegyűlt a „debreceni különítmény”, úgyhogy jó társaságban telt el a hosszú vonatút.

MM: Nehéz volt akkoriban a bejutás az egyetemre? Van-e valami különleges élménye a felvételi procedúrával kapcsolatban?

VZs: Akkoriban azon az egyetemen kellett megírni a felvételit, ahová első helyre jelentkezünk. Ahhoz, hogy az írásbelire Debrecenbe érjünk, nekünk a falunkból már hajnalban el kellett indulni. Az unokatestvérem felajánlotta, hogy az autóján elvisz bennünket édesapámmal. Az az

emlék maradt meg bennem, hogy míg én a kétszer háromórás felvételi vizsgán szenvedtem, ők elmentek strandolni. Szerencsére ezt csak utólag árulták el. Nagy volt a verseny, így hihetetlen izgalommal vártam a postást júliusban. Azt tudtam, már a boríték mérete elárulja, hogy felvettek-e, mert a nagy boríték tartalmazta az egyetem megkezdéséhez szükséges sok kitöltenivaló iratot...

MM: Mely oktatók voltak Önre nagy hatással az egyetemen, volt-e olyan tanára, akire mesterként nézett fel?

VZs: Debrecenben nagyon erős volt az agrártörténeti iskola, egészen Szabó Istvánig visszanyúlóan. Az ő tanítványai közül engem Orosz István tanított. A Történeti Intézet több más más oktatója – például ifj. Barta János, Gunst Péter, Papp Imre – is rendszeresen tartott agrártörténeti szemináriumokat. Egyszer egy interjúra készülve elővettem az indexemet és meglepődve vettem észre, hogy milyen sok ilyen témájú órát vettem fel az öt év alatt. Az agrártörténet tehát utólag is beazonosíthatóan végig jelen volt a tanulmányaimban.

Aki az egyetemen a mentorommá vált, az a szakdolgozati témavezetőm, Timár Lajos volt. Ő elsősorban a két világháború közötti időszak társadalomtörténetével foglalkozott, de tartott olyan 1945 utáni gazdaság- és társadalomtörténeti szemináriumot, ahol hangsúlyosan került elő a vidék. Az ő biztatására kezdtem el a levéltári kutatást, amelynek eredménye lett az OTDK dolgozatom. A kutatói pályán való továbbhaladásra, a doktori képzésre való jelentkezésre is ő ösztönzött.

MM: Azon kívül, hogy a Debreceni Egyetem erős volt ezen a vonalon, még milyen egyéb motivációk terelték az agrártörténet felé, és miért pont annak a 20. századi vonatkozásai?

VZs: A fantasztikus debreceni agrártörténeti kurzusokon túl, szerepet játszott maga a rendszerváltás időszaka, hiszen én 1988 és 1993 voltam egyetemista. Hihetetlenül érdekes, pezsgő közéleti és szakmai légkör uralkodott akkoriban. Gondoljunk csak bele, kutathatóvá váltak az állampárt addig titkosított levéltári anyagai. A történészek szinte megrohamozták a levéltárakat, s arra törekedtek, hogy minél előbb megosszák kutatási eredményeiket. Forráspublikációk tömege jelent meg ezekben az években, s mi történelem szakos hallgatók már ezek alapján dolgoztuk fel a szocialista évtizedek történetét.

A másik fontos tényező a családi háttér. Ahogy említettem egy kicsi nógrádi faluból, Mihálygergéről származom, gazdálkodók voltak a felmenőim mindkét oldalon. A rendszerváltáskor a kárpótlás és privatizáció alaposan felbolygatta a vidéki települések addigi életét. Nagy hatást gyakorolt a kutatói érdeklődésemre az, hogy mélyen elhallgatott, fájdalmas családi történetek kerültek felszínre ezekben az években. Apai ágon jelentős földterülettel rendelkezett a család, így az ötvenes években két faluban is kuláklistára kerültek. Volt olyan időszak a család életében, amikor a dédapám és nagyapám is börtönben ült a beadási elmaradások és adóterhek

felhalmozódása miatt. Anyai oldalon kisebb birtokkal rendelkezett a család, de a kollektivizálást ők is megszenvedték. Nagyszüleim számára a legnagyobb trauma az volt, hogy az egyszem fiukat életfogytiglani börtönre ítélték a faluban lezajlott '56-os események miatt. Mivel őt katonai bíróság ítélte el, ezért az 1963-as amnesztia rá nem vonatkozott. Tíz évet töltött ártatlanul börtönben. A szabadulás után már csak néhány év adatott meg neki, a börtönévek alatt kialakult súlyos betegsége miatt. Pár évvel ezelőtt olvastam el a peranyagát. Lelkileg nagy erőpróba volt. Többen kérdezték a közeli barátaim, családtagjaim közül mikor írom meg nagybátyám történetét? Történeti tanulmány formájában biztos nem tervezem, de egy családtörténeti regény gondolata már formálódik bennem.

Amikor annak idején a szakdolgozati témán gondolkoztam, abban biztos voltam, hogy a mi vidékünkkel, s annak közelmúltjával szívesen foglalkoznék. Arra gondoltam először, hogy egy helytörténeti munkát készítek a falunkbeli termelőszövetkezetéről. Az iratok ekkor még kinn voltak a tsz-nél, de olyan rendezetlen állapotban voltak, ami nem tette lehetővé a kutatásukat. Ekkor Timár Lajos azt javasolta mentő ötletként, hogy váltsak át a helyi szintről az országosra, s a pártközpont mezőgazdasági osztályának iratait nézzem meg. Megkaptam a kutatási engedélyt. A szakdolgozatomhoz így olyan forrásokat tudtam használni, amelyek korábban előttem még nem is látott kutató.

MM: Milyen nehézségekkel szembesült ennek a korábban feltáratlan anyagnak a feldolgozása során? Az említett újdonságokkal milyen kutatómódszertani nehézségek párosultak?

VZs: A szakdolgozatomhoz elsősorban levéltári forrásokat használtam és a korabeli sajtót. Az utóbbi kapcsán érdemes egy gondolat erejéig megállni. Akkor még nem kezdődött el a digitalizálás, így a sajtó feldolgozása nagyon időigényes volt. Ma viszont begépelünk egy szót az Arcanum keresőjébe, s pillanatok alatt megkapjuk azt a találati listát, amelyért korábban hetekig, hónapokig kellett lapozgatni a könyvtárban egy-egy napilapot. Mai szemmel ez óriási idővesztésnek tűnik. Volt azonban pozitív hozadéka is. Így sokkal több cikkbe kukkantott bele a kutató, s ezáltal magáról a korszakról egy szélesebb körű ismeretanyagra tett szert, mint most a célratoró digitális kereséssel.

A kutatás módszertani nehézségeire áttérve. Az írott források feldolgozásával párhuzamosan kezdettől törekedtem az oral history alkalmazására. A rendszerváltás utáni légkör, amikor a szövetkezeti szektor átalakulás, felbomlása megindult, nem egyformán hatott a különböző szereplőkre. Az Antall-kormány idején az agrárpolitika a családi kisüzemben látta a mezőgazdaság jövőjét, s ezzel leértékelődtek a nagyüzemek. Ebben a légkörben nem mindig volt könnyű megszólaltatni az interjúalanyokat. Volt olyan, aki csak egyszer fogadott, de volt olyan is, akihez évekig jártam vissza. Különösen nagy megtiszteltetésnek éreztem, hogy Dimény Imre, aki az egész szocialista korszakban a leghosszabb ideig, 1967 és 1975 között volt agrárminiszter, engem kért fel, hogy legyek segítségére a visszaemlékezés-kötete elkészítése során.

Szót kell ejteni még egy tényezőről. A családi háttér miatt én ugyan sok szállal kötődtem az agrárvilághoz, de az 1950-es évekbeli családi tragédiák miatt, a disszertációs témámat egy későbbi időszakból választottam. Az érdekelt, hogy milyen túlélési és alkalmazkodási stratégiákat alakított ki a falusi társadalom a kollektivizálás utáni időszakban. Találtam egy olyan fogalmat, amelyet 1989 előtt - ideológiai okok miatt - nem alkalmaztak a szocialista mezőgazdaság kutatása során. Az érdekeltségi viszonyok, az érdekkonfliktusok, a formális és informális érdekegyeztetési stratégiák köré szerveződött a disszertációm. Ez lett az a vizsgálati dimenzió, amelyen keresztül fel tudtam térképezni, hogy a hatalom és az átalakuló paraszti társadalom között milyen konfliktusok és milyen alkufolyamatok zajlottak. Ebből az új perspektívából nagyon érdekes, addig rejtve maradt interakciók tárultak fel. Miközben a pártállami diktatúrában egy felülről lefelé irányuló működési mód érvényesült, az agrárpolitikát alulról jövő kezdeményezések is formálták. S éppen emiatt a legfelsőbb szintű döntéshozók és a helyi gazdasági szereplők között sajátos párbeszéd alakult ki. A kutatásom során feltáruultak ennek a formális és informális színterei, közvetítői stb.

Pályafutásom kezdetén sokszor hallottam azt a kollégáktól, hogy keressek valami „tendit” témát az agrártörténet helyett. Két évtized elteltével azt mondhatom, hogy én ezt sosem találtam unalmasnak, sőt folyamatosan új és új dimenziókat tudtam feltárni. Az is tanulságos, hogy külföldön kezdettől fogva volt érdeklődés a témám iránt. Óriási erőt és megerősítést adott például az első nemzetközi konferencia-előadásom tapasztalata Cambridge-ben.

MM: Az egyetem utáni években pályájának milyen fontosabb állomásai vagy fordulópontjai voltak, amit jelentősnek tart?

VZs: Az 1990-es évek elején nemcsak politikai és gazdasági rendszerváltásra került sor, hanem a tudományos életben is sok változás következett be. Többek között a doktori képzés rendje is épp átalakulóban volt. Amikor én végeztem az egyetemen, 1993-ban még utoljára meghirdették a régi típusú doktori ösztöndíjakat. Az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága (TMB) volt az a szerv, amely központilag eldöntötte, hogy adott évben kik kapnak ösztöndíjat. 1993 volt ugyanakkor az első esztendő, amikor már az új PhD programok is elindultak, annak következtében, hogy az egyetemekhez rendelték a doktori képzést. Akkor senki nem tudta, hogy lesz-e különbség a kétfajta doktori minősítés között, így a debreceni témavezetőm arra biztatott, hogy adjam be mindkét helyre a jelentkezésemet. Végül a TMB-ösztöndíját választottam, Szakács Sándor lett a témavezetőm. Az volt a szokás, hogy az ösztöndíjas kutatóhelye a témavezetője munkahelye lett. Amikor én a Közgazdasági Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékére kerültem, a tanszékvezető Buza János volt, s itt tanított akkor még Kövér György is. A debreceni konzulensem, Timár Lajos tőle kért tanácsot abban, hogy ki lenne a megfelelő témavezető az én témámhoz. Kövér György ajánlotta Szakács Sándort, akinek az 1945 utáni agrártörténet volt a szakterülete.

Mindeközben fennmaradt a kapcsolat a debreceni Történeti Intézettel. Hallgattam náluk doktori szemináriumokat, s bekapcsolódhattam az egyetemi oktatásba is. Ez óriási lehetőség volt. A jelenleg általam vezetett Modernkori Magyarország Története Doktori Programban is megteremtették a lehetőséget a hallgatóinknak, hogy két féléves felkészülés után, bekapcsolódhassanak az egyetemi oktatásba.

A pályafutásomra visszatérve. A következő fontos állomásnak is köze van ahhoz az átalakuláshoz, ami a rendszerváltással a tudományos életben megindult. A kétféle doktori képzés párhuzamossága miatt, azt a szabályozást vezették be, hogy aki TMB-ösztöndíjasként egy adott határidőig elkészíti a disszertációját, az átugorhatja az ún. kisdoktori, azaz bölcsészdoktori fokozatot, tehát a sikeres védés után kandidátus lesz. Én éltem ezzel a lehetőséggel, s 1998-ban, huszonnyolc évesen megszereztem a történelemtudomány kandidátusa fokozatot. A védési elnököm Izsák Lajos volt. Ebben a disszertációban országos és helyi szintű párt- és állambiztonsági iratanyagra alapozva vizsgáltam a hatalom és agrártársadalom igencsak konfliktusos viszonyrendszerét a korai Kádár-korban. E témában született első monográfiám is 2001-ben.

Az 1990-es évek végén megvédett disszertációval is nehéz volt idehaza egyetemi álláshoz jutni, így örömmel fogadtam el azt a tanársegédi állást, amit Debrecenben ajánlottak. Közben egy rangos német ösztöndíj révén belekezdtem egy összehasonlító agrártörténeti kutatásba. Három egymást követő évben folytathattam kutatásokat Németországban. Lenyűgöző tapasztalat volt a Bundesarchiv berlini részlegében kutatni. A pártállami iratok mellett itt őrizték a Harmadik Birodalom legfőbb szerveinek iratait is, tehát elképesztő mennyiségű iratanyagról beszélünk. Jól mutatja a levéltár szervezettségét a következő példa: ha a kutató reggel 9-ig leadta rendelését, akkor azt 11-re már kihozta neki a referens.

MM: Hogyan került végül az ELTE-re?

VZs: Izsák Lajosnak, a Történeti Intézet akkori igazgatójának volt ebben kulcsszerepe. Utólag jöttem rá, hogy ő lényegében a pályafutásom minden fontos állomásánál jelen volt. Kezdve onnan, hogy a Szombathelyen 1993-ban megrendezett OTDK-n ő elnökölt az 1945 utáni történelem zsűriben. Azután ő felvételiztetett a TMB-ösztöndíjra, majd tagja volt a doktori szigorlati bizottságomnak, s végül ő elnökölt a kandidátusi védésemén is. Így alkalma volt megismerni a szakmai fejlődésemet és ennek alapján hívott az ELTE-re. Először külső oktatóként, majd amikor Pölöskei Ferenc nyugdíjba ment, állást ajánlott. Ezzel nagy dilemma elé kerültem, hiszen szerettem a debreceni egyetemi életet, s különösen azt a közösséget, amit a Történeti Intézet jelentett. Ugyanakkor más nem kötött Debrecenhez, nem terveztem, hogy odaköltözöm. Így tehát meghoztam a döntést, s vállaltam a kihívást. Az azóta eltelt évek egyértelműen bizonyították számomra, hogy jó döntést hoztam. Először azt tapasztaltam meg, hogy mennyivel könnyebbé vált a kutatás és a könyvtárazás. Ha két egyetemi kurzusom között adódott pár óra „üresjárat”, érdemes volt felmenni a Várba a MOL-ba, vagy épp átszaladni az Eötvös utcába, az ÁBTL-be. Új, izgalmas kihívást jelentett felkészülni a rádió interjúkra, televízió szereplésekre. Weiszer Alindát gondolom ismerik Önök is. Neki például volt egy olyan történelmi műsora, a „Miért?”, ahová a saját diákjaimat is elvihettem.

Én pont abban az időszakban kerültem az ELTE-re, amikor egyre több lett a vidéki diák a hallgatók között. A visszajelzéseikből tudom, hogy számukra a szemináriumaim nemcsak az átadott történelmi tudás miatt voltak érdekesek, hanem segítettek nekik a beilleszkedésben is. Igyekeztem tudatosítani a hallgatóimban, hogy a vidéki és a fővárosi életvilágok jól összekapcsolhatóak, lehetséges és hasznos az átjárás az egyikből a másikba.

A szakmai pályafutásom következő fontos állomásai mind az ELTE-hez kapcsolódtak. Itt habilitáltam 2007-ben. Míg az első disszertációm a korai Kádár-korszakról szólt, a habilitációs dolgozatomban már a hetvenes évekre koncentráltam. Ehhez a kutatáshoz nagy segítséget jelentett, hogy két alkalommal is elnyertem az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíját.

2014-ben érkeztem el a következő lépcsőfokhoz: benyújtottam az MTA doktora címre a disszertációm. Ezzel én is folytattam az ELTE Történeti Intézetében kialakult tradíciót: itt professzorrá az válhat, aki megszerezte előtte a „nagydoktorit”, hivatalosan megnevezve az MTA Doktora (DSc) fokozatot. Különleges ajándékként éltem meg, hogy nagydoktori védésem egykori debreceni professzorom, Orosz István akadémikus elnökölt. Ővele sok éven keresztül dolgoztunk együtt az MTA Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságában. Igen nagy megtiszteltetésként éltem meg, amikor ennek elnöki posztját 2018-ban átadta nekem.

MM: Hogy sikerült mindeközben a kutatás és oktatás egyensúlyát megtalálni?

VZs: Azt kell mondjam, hogy hosszú ideig teljes egyensúlyban volt az oktatói és kutatói munka. A hallgatói létszám megnövekedése miatt, most már minden tanévben vannak olyan időszakok, amikor félre kell tenni a saját tudományos munkámat. A mi tanszékünkön nemcsak a szakdolgozók létszáma magas, hanem a doktori programunk is nagylétszámú. Így a kézirat-viták, munkahelyi védések idején bizony nemigen olvasok mást csak a hallgatóink írásait.

MM: Mi a legfontosabb szemlélet vagy módszer, amit a diákoknak szeretne átadni?

VZs: Minden félévben tanítok alap- és mesterszakos diszciplináris hallgatókat, valamint leendő történelem szakos tanárokat. A szemlélet, amit közvetítek ugyanaz. Megérteni és nem leleplezni a korszakot! Megérteni, hogy milyen mozgástérrel, választási lehetőséggel rendelkeztek egyének és közösségek. Továbbá azt is nagyon fontosnak tartom, hogy megtanuljunk kívülről is rálátni saját történelmünkre. Szerencsére Magyarországon is számos kutató képviselte és képviseli ezt. Felsorolásukra itt most nincs mód, de egy kollégámra, a tanszék korábbi vezetőjére mégis szeretnék utalni. Erdődy Gábor döntően 19. századi magyar történelemmel foglalkozik, s a kutatási kérdéseit mindig nemzetközi kontextusba illesztve vizsgálja. Vele sokat beszélgettem arról, hogy ez a megközelítés ugyan sok plusz olvasást, tájékozódást igényel, de rengeteg pozitívummal jár. Új nézőpontok tárulnak fel a már jól ismert témáról, s a forrásainkat új módon tudjuk faggatni. Ez a fajta szemléletmód nagyban megkönnyíti azt is, hogy külföldi kollégákkal párbeszédet kezdjünk.

MM: A külföldi kapcsolatait hogyan kezdte kiépíteni?

VZs: Elmesélem az első külföldi szakmai kapcsolatfelvételem történetét. Azért is tanulságos felidézni, mert ez még az internet hazai elterjedése előtti időszakra datálódik. A debreceni téma-vezetőm hívta fel a figyelmem arra, hogy egy liverpooli professzor, Nigel Swain írt egy igen fontos könyvet a magyar termelészövetkezetekről. Miután elolvastam a művet, írtam az észrevételeimről, kérdéseimről egy igazi, papíralapú levelet, amelyet légipostán elküldtem Swain professzornak. Néhány hét után megérkezett a válasz, megvan még most is. Úgy emlékszem, éppen tavaly mutattam meg neki, amikor az angol könyvem kéziratát olvasta.

Ennek a kapcsolatfelvételnél köszönhetően ismertem meg Mark Pittaway-t. Ő Nigel Swain PhD-hallgatója volt. A magyar ipari munkásság 1950-es évekbeli történetét jött kutatni, de legalább ilyen fontos volt az a „hídszerep”, amelyet magára vállalt. Nemcsak tájékoztatott bennünket a nemzetközi konferencia- és publikálási lehetőségekről, hanem segítette nekünk pályázni útiköltségre, szállásra stb. A Magyarországon töltött évei alatt megtapasztalta, hogy milyen nagyok a különbségek a hazai és a nyugati egyetemi fizetések között.

Említést szeretnék tenni még egy gyümölcsöző kapcsolatról, amely a finn–magyar akadémiai történetbizottság révén indult, hosszabb távon azonban egyetemközi együttműködés-ként maradt fenn. Anssi Halmesvirta, Romsics Ignác és Holger Fischer szerveztek egy nagyon érdekes szemináriumot a 19-20. századi forradalmak témájában. A záróesemény egy workshop volt az ELTE-n. A résztvevő diákok közül azóta többen megvédték a disszertációjukat annak a témának a továbbfejlesztésével, amelyet annak idején a budapesti workshopon kezdtek el. Anssi Halmesvirta azóta is rendszeres vendégünk, sőt egy közös konferenciát is szerveztünk Jyväskylä-ben, amelyből egy angol nyelvű kötet is készült 2018-ben.

Ahogy már említettem, idehaza az agrártörténet nem számít „trendi” kutatási irányzatnak, holott Nyugat-Európában már jó ideje növekszik a vonzereje. Jól mutatja ezt a European Rural History Organisation nevű szervezet létrejötte. Az előzmény egy nagyszabású uniós kutatási projekt volt, amelynek lezárulta után annyira hiányzott a résztvevőknek a kialakult szakmai közeg, hogy úgy döntöttek: nemzetközi szervezetet hoznak létre a rendszeres kapcsolattartás érdekében. A British Royal Agricultural History Society teremtette meg a lehetőséget, hogy összegyűljünk az alakuló konferenciára. Azóta kétfévente találkozunk egy-egy új helyszínen. Bern, Girona, Leuven és Párizs után Uppsala következett volna idén. Sajnos a COVID-19 miatt el kellett halasztanunk. Én kezdettől fogva részt veszek a vezetőség munkájában, mint a kelet-európai térség képviselője. 2019-ben pedig az a megtiszteltetés ért, hogy a párizsi konferencián a szervezet alelnökévé is megválasztottak.

MM: A külföldi helyzettel összevetve, mi a véleménye a hazai történészek jelenlegi helyzetéről?

VZs: Azzal kezdem, amiben szerintem a hazai történészek kedvezőbb helyzetben vannak. Számunkra még megadatik, hogy hosszabb ideig tudjunk egy-egy témára koncentrálni. Ezzel

szemben Nyugat-Európában az az általános, hogy projektekhez kötődik a finanszírozás és így a kutatás is. Így három-négy évente új témákba kell kezdeniük, akkor is, ha még érdemes lenne tovább folytatni a megkezdett munkát. A szakmába most bekapcsolódó generációnak viszont idehaza is valószínűleg ehhez a modellhez kell majd alkalmazkodnia. A nemzetközi projektekből ugyanakkor születnek olyan közép-kelet-európai kutatási hálózatok, amelyek az adott munka lezárulta után is működhetnek. Véleményem szerint ez a fajta rendszeres szakmai párbeszéd nélkülözhetetlen ahhoz, hogy szint áttörés következzen be az államszocialista időszakra vonatkozó tudásunkban.

MM: Milyen projekteken dolgozik jelenleg, melyek a jövőbeli tervei?

VZs: A tavalyi évben készítettem elő kiadásra a beszélgetés elején említett angol nyelvű monográfiám kéziratát. Ez a 2015-ben megvédett nagydoktori disszertációmon alapult. A munka angolszász közönség számára való átdolgozása igazi kihívás volt, sokat tanultam belőle. A fordítást a Tetmajer Alapítvány támogatta, s a szöveg gondozásában sokat segített Borhi László (Indiana University, Bloomington) és a már többször emlegetett Nigel Swain is. Nagy örömmel tölt el, hogy a Harvard Egyetem „Hidegháború történeti tanulmányok” sorozatába került be a könyvem.

Úgy érzem, hogy a nagydoktori disszertációm és az angol monográfiám lezár egy korszakot a kutatói pályámon. Jogosan merül fel a kérdés: hogyan tovább? Eleinte csak annyit tudtam biztosan, hogy a vidéki Magyarország történetétől nem szeretnék elszakadni. Azóta már kiformalódott az új témakör: a vidéki nők életében a 20. század második felében bekövetkező változásokkal fogok az elkövetkező időszakban foglalkozni. Míg az iparban munkát vállaló nőkről egyre több publikáció jelenik meg napjainkban, addig alig tudunk valamit azoknak a százazreknek az életéről, akiknek a szocialista mezőgazdaság lett az első munkahelye. Kényszerű váltás volt ez, hiszen teljesen más életformára készültek még gyerekkorukban. Sokunk családjában ott vannak ezek a nagymamák, édesanyák. Csodálatraméltó szorgalommal végigdolgozott életük során olyan tudást és tapasztalatot halmoztak fel, amelyet kell örökíteni a következő generációk számára.

Az interjút készítette: Matolcsi Réka és Fülöp Márton

Az interjú szövegének begépelésében segítettek még: Lengyel Nóra és Barát Bence

**„AZ OKTATÁS MAGA VOLT A FELÜDÜLÉS, MAGA VOLT AZ ÖRÖM...”
PORTRÉ A MÚZEUMIGAZGATÓ AGRÁRTÖRTÉNÉSZRŐL
- FEHÉR GYÖRGY -**

Modern Magyarország (MM): Milyen szerepet töltött be történésszé válásában a család és a családi körülmények?

Fehér György (FGy): Szellemi értelemben tulajdonképpen nem túl sokat, mivel nem értelmiségi, hanem paraszti közegből származom. A család számára bizonyos kitörési lehetőséget jelentett, amikor édesapám fiatalon, a háború előtt két évvel a nagyapámtól egy mezőgazdasági eszközöket és kisgépeket árusító üzletet kapott. Azonban közbeszólt a háború, majd az azt követő államosítás is. Ilyen módon én első generációs értelmiségi vagyok. Az olvasásra lehetőségem nyílt, de nem tanultam nyelveket. Ennél hangsúlyosabb muníciókat pedig nem kaptam a szülőfalumban, Tápiószentmártonban.

MM: Kapott-e esetleg olyan motivációt a középiskolában, amely elindította a történeti hivatás felé?

FGy: Ugyan Budapestre kerültem középiskolába és albérletbe, de nem a legjobbak között jegyzett gimnáziumba jártam. A történelemtanárom viszont nagyszerűen oktatta a tárgyat és felébresztette, majd fokozta is a történelem iránti érdeklődésemet. Ennek eredményének tudható be, hogy indulhattam a „Ki miben tudós?” elnevezésű vetélkedőn, és a budapesti megmérettetés során a legjobb nyolc közé jutottam. Ha jól emlékszem, még a TV-képernyőre is felkerültünk. Így ismerkedtem meg például Markó Lászlóval, későbbi évfolyamtársammal, aki több lexikon szerkesztésében vett részt. Nagyon sokat jelentett számomra a TIT [Tudományos Ismeretterjesztő Társulat – H.B.], amelynek tanfolyamait második osztályos koromtól rendszeresen látogattam. Különösen tetszettek az egyiptológiáról szóló előadások, amelyeket Wessetzky Vilmos, egy nagyon kedves ember tartott, aki a későbbiekben első munkavállalásom alkalmával is segítségemre volt.

MM: Mely történész kollégáit emelné ki egykori évfolyamtársai közül?

FGy: Többek között Karsai Lászlót, Soós Istvánt, Erdődy Gábort és Draskóczy Istvánt. Egy évvel fölöttem járt Pajkossy Gábor és Klaniczay Gábor. Az azóta elhunyt Tökéczki László a

harmadik évfolyamtól kezdődően csoporttársam volt. Nagyon jó társaság, sokfajta érdeklődésű ember jött össze. Mivel kollégiumban laktam, így az idősebbekkel is tartottam a kapcsolatot. Sokat tanultam másoktól, azoktól is, akik nem történésznek készültek. Számos külföldi is volt, hiszen ekkor – az 1970-es években – beindult a hidegháború enyhülését eredményező olvadás, gondoljunk például Willy Brandtra. Az ún. fejlődő országokból, a környező országok magyarlakta területeiről és a volt szocialista országokból is sokan jöttek, néhányan pedig kalandvágyból érkeztek Nyugat-Európából. Én vidéki fiúként már középiskolásként megismertem a nagyvárosi környezetet. Az együttélés szabályait is megtanultuk, emellett fontosnak bizonyult, hogy ki tudjuk harcolni a helyünket a kisebb-nagyobb közösségben. A kollégium nagyszerű szocializációs közegként működött, hatott a személyiségem fejlődésére is. Visszagondolva, mindez felettébb érdekes és izgalmas kalandnak bizonyult.

MM: Van-e olyan történész kolléga, akivel a szakmai kapcsolaton túl baráti viszonyt is ápol?

FGy: Erdődy Gábort szeretném kiemelni. Vele még akkor ismerkedtem meg, amikor felvételiztünk, és ez a kapcsolat mind a mai napig megmaradt, sőt a család tagjaira is kiterjed.

MM: Ki az, aki tanárai közül a kutatási területe felé orientálta?

FGy: Tulajdonképpen nem készültem tudatosan tudományos pályára, olyan élethelyzetben voltam, amilyet nehéz lenne most elképzelni. Nem kellett attól félnünk, hogy nem fogunk munkát kapni. Ez egyrészt kevésbé volt inspiratív, viszont sok lélektani béklyótól szabadított meg bennünket. Inkább úgy tanultam, hogy ami nagyon érdekelt és szerettem, azzal sokat foglalkoztam. Némileg hasonló példaként hatott rám a tragikusan korán elhunyt kiváló kolléga és barát, Vargyas Péter esete, aki már az első tanévben megmondta, hogy őt nem érdekli a középkor (és az sem, ami utána következik), hanem csak és kizárólag az ókortudományra, azon belül is az ókori Kelet történetére összpontosít. Nem tudom mind az öt évet pontosan felidézni, de különösen kedveltem a tanáraim közül Hahn Istvánt, Komoróczy Gézát, Unger Mátyást, Sinkovits Istvánt, Salgó Lászlót, Csatári Dánielt, Molnár Lászlót, Léderer Emmát és Szabad Györgyöt; utóbbi rendkívüli népszerűségnek örvendett a hallgatók körében. A tudományos pályára szinte véletlenszerűen, Unger és Szabad tanár uraknak köszönhetően kerültem, amikor kétéves tudományos továbbképzési ösztöndíjban részesülhettem. Hasonló ösztöndíjat kapott többek között Tökéczki László és Erdődy Gábor is. Igazából ekkortól vált számomra komollyá a tudományos tevékenység. Ebben az időben – a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas években – kevesebben művelték Magyarországon a tudománytörténetet, Nyugaton ellenben annál többen.

Ez akkoriban úgymond kívül esett a hazai mainstreamen. Az agrártörténettel, a termeléstörténettel is hasonló volt a helyzet.

MM: Milyen témák érdeklik szűkebb szakterületén kívül?

FGy: Az életmódtörténet, különösen az arisztokrácia életmódjának története. Ebbe a témába egy kicsit „beleszerelmesedtem”. Különösen izgalmas, hogy az erdélyi arisztokrácia például merőben más volt, mint a tőle nyugatabbra eső országrészek főnemessége. Az elmúlt években erősödtek fel Magyarországon az ezzel kapcsolatos kutatások, és szerencsére egyre több könyv jelenik meg a témában.

MM: Voltak/vannak-e a Tanár Úrnak külföldi szakmai kapcsolatai? Mit gondol, a nemzetközi kapcsolatok ma mennyire fontosak?

FGy: Nagyon fontosak, egyre fontosabbak. Különösen két okból kifolyólag. Egyrészt azért, mert sokkal szabadabbá vált a mozgás az országok, s ezzel a „nemzeti” tudományok között, mint a korábbi, mindenekelőtt a rendszerváltoztatás előtti időszakban. Másodsorban pedig az új, modern informatikai eszközöknek – az e-mail, a számítógép, a konferenciabeszélgetés, a Twitter – köszönhetően, nincs már feltétlenül szükség minden esetben a személyes kapcsolat felvételére, a fizikai jelenlétre ahhoz, hogy hatékonyan, eredményesen lehessen együtt dolgozni. Létrejöhethetnek olyan nagyszabású projektek, amelyek nem csupán interdiszciplinárisak, de földrajzi értelemben is nagyobb távolságokat kötnek össze. A külföldi kapcsolatépítés a 70-es évek második felében kezdődött, amikor Szabadváry Ferenc, későbbi akadémikus irányításával bekapcsolódtunk a nemzetközi tudomány- és gazdaságtörténeti világ vérkeringésébe. A szakmai kapcsolataimról csak annyit szeretnék mondani, hogy amikor később főigazgató lettem egy új, a múzeumi tudományos területre helyeződött át a tevékenységem, és emiatt valamilyest kiestem a történettudományi körökből. Létezett egy fontos szakmai szervezet, az AIMA [Association International des Musées d’Agriculture – H.B.], a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetsége, és ezen kívül is folyamatosan működtek még különböző szakmai egyesületek és kezdeményezések. A művészeti múzeumok és a történeti múzeumok is saját nemzetközi szervezettel rendelkeztek. Történészként korábban jártam konferenciákra, gazdaságtörténeti és tudománytörténeti rendezvényekre. Attól kezdve azonban, hogy kineveztek főigazgatónak, egyre kevésbé tudtam ezeken részt venni. A korábbi kapcsolataim közül mégis nem egy hosszú-hosszú időn keresztül továbbélt. Én – nem kis mértékben nyelvi ismereteimből is következően – elsősorban a német és az osztrák tudományos közegben mozogtam, és új kooperációk már nem igen teremthetők. Kezdetben – a termeléstörténeten túlmenően – magyar–

német kapcsolattörténeti témákkal foglalkoztam, majd így kerültem egyre közelebb a magyar vonatkozású témákhoz. Sokszor az érdeklődést a pillanatnyi helyzet is befolyásolta, ha úgy tetszik, a lét. Mivel hosszabb külföldi tanulmányutakra kevésbé volt lehetőségem, felerősödött a hazai irányultságú orientációm. A figyelmem egyre inkább olyan kérdésekre irányult, amelyekkel korábban egyáltalán nem, vagy alig-alig foglalkoztak.

MM: Voltak esetleg szakmai kitérők, zsákutcák a Tanár Úr pályafutása során?

FGy: Nagyobb szakmai kudarcokkal nem kellett szembesülnöm, de hosszabb-rövidebb szünetek, kihagyások néha elkerülhetetlenül bekövetkeztek. Fontosnak tartom, hogy a tudományos folyamatok (például a termelés-történet) a humán tudósok számára is érthetővé váljanak, közérthetőbbek legyenek. Ugyanakkor azonban a mezőgazdasági kísérleti állomások története, mely kérdéskörrel behatóan foglalkoztam, mivel meglehetősen száraz téma, időnként talán kicsit unalmas is, „lélekölő” lehet.

MM: Tanár Úr több jelentős tisztséget is betöltött hazai, illetve nemzetközi múzeumi és agrártörténeti szervezetekben. 1994-től volt tagja a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetsége Elnökségének, 2002-ben pedig alelnökké választották. Milyen tapasztalatokkal, tanulságokkal járt munkásságának ez a része? Milyen érdekes vagy éppen jelentős programokban, konferenciákon vett részt?

FGy: Nagyon érdekes volt ez az időszak, mert sok kiállítást vittünk külföldre, és idehaza is számosat fogadhattunk, de ha mérleget kellene vonni, akkor többet vittünk ki. A főbb helyek Németország és Franciaország voltak, de még Olaszországban is jártunk. A szervezet az 1960-as évek közepén alakult, és létrejöttében néhány nyugat-európai intézmény igazgatója játszott a főszerepet, akik az 1966-os első, Csehszlovákiában tartott konferencia alkalmával megalakították az AIMA-t. Ez az egész folyamat abban az időszakban történt, amikor a kelet-európai enyhülés megkezdődött az 1970-es évek elején, így a keleti blokk államai is részt tudtak venni a nemzetközi múzeumi együttműködésben. Ez egy igazi örömtársaság volt; nagyon szívesen jöttek nyugatról Kelet-Európába, különösen Magyarországra, hiszen számos konferenciát is rendeztünk, még azt megelőzően is, hogy én csatlakoztam volna a szervezethez. Ezt a kooperációt viszont abban a helyzetben kell elképzelni, amikor az utazási lehetőségek több esetben korlátozottak voltak, ugyanakkor ezek a külföldi tartózkodások nem számítottak bele a többség számára csak 3 évenként elérhető valutás utazásokba, úgyhogy az átlagos állampolgárnál sokkal többször tartózkodhattam Nyugat-Európában. Természetesen a szakmai értéke is megvolt, de elsősorban a kapcsolatépítés miatt volt rendkívül fontos. Őszintén szólva itt volt a

legerősebb és a legjobban megszervezett Mezőgazdasági Múzeum az összes intézmény közül. A németeknél széttagolt volt a rendszer, kezdetben még voltak kelet-németek és nyugat-németek; az olaszoknál inkább egy-két személy testesítette meg a múzeumi nemzetet, ha szabad így fogalmazni. Még egyszer mondom, a világlátás szempontjából kiemelt fontosságú volt, és nagyon sok szép kiállítást rendeztünk külföldön, amelyeket Németországban például minden alkalommal a német élelmiszeripar szponzorált.

MM: Ezek szerint lehet azt mondani, hogy abban az időszakban a Magyar Mezőgazdasági Múzeum volt a motorja a nemzetközi múzeumi együttműködésnek?

FGy: Igen. A helyzet az, hogy a múzeumok kialakulását illetően egészen más trend volt megfigyelhető. Eleinte inkább művészeti vagy helytörténeti jellegű múzeumok alakultak, és később, az ipar fejlődését követően a nyugat-európai országokban rendre ipartörténettel, -technológiával foglalkozó intézményeket hoztak létre. A magyar mezőgazdasági múzeum a korszakban igazi unikumnak, ha tetszik, hungarikumnak számított, mert – véleményem szerint – ugyan több országban állítottak fel sikeresen mezőgazdasági múzeumokat később, de ilyen szervezeten, ekkora költségvetéssel – 1896-tól számolva –, ilyen apparátussal, ilyen sokrétűen tevékenykedő (muzeológia, tudományos kutatás, publicisztikai aktivitás stb.) intézmény nem létezett.

MM: Tanár Úr több mint 20 évig volt a Magyar Mezőgazdasági Múzeum vezetője; ezt az időszakot nyugodtan nevezhetjük egy önálló korszaknak a múzeum történetében. Milyen jelentős eseményeket és eredményeket emelne ki működése idejéből? Akár a gyűjteménygyarapítás terén, akár egyes tudományos kutatási projekteket, kiállításokat említve. Illetve ezek közül melyek voltak a legkedvesebbek és a legfontosabbak Tanár Úr számára?

FGy: Ennek kapcsán megemlíteném, hogy a múzeum működésének koncepciója az idők folyamán változott. Kezdetben a mezőgazdasági múzeum tulajdonképpen csak nevében volt múzeum; annyiban, hogy bizonyos tárgyakat gyűjtött. A legfontosabb feladata az volt, hogy a korszerű gazdálkodási ismeretekről tájékoztassa az érdeklődő gazdákat. A két világháború közötti időszakban pedig az, hogy a magyar agrárexportot népszerűsítse. 1945 után felmerült, hogy a múzeum épületének nagy részét elveszik, és úttörőház lesz belőle, de végül – szerencsére – tovább működhetett. Ezt követően indultak be a tárgygyűjtésen és a kiállítások szervezésén túlmenően a tudományos kutatóprogramok. A tárgygyűjtést illetően fontos megjegyezni, hogy az 1960-as évek második felétől, a termelészövetkezetek megerősödésének időszakában egy széles hálózat alakult ki, az ún. baráti körök láncolata. A körök egyrészt nagymértékben segítették a vidéki tárgygyűjtést, illetve a nagy innováció az volt, hogy nagyon sok helytörténeti

kiállítást valósítottak meg, például milyen volt a mezőgazdaság Cecén vagy Dégen és más településeken. Ez egy nagyon élénk, nem pro forma tevékenység volt, rendszeres előadásokat is tartottak, sőt egy külön főosztályt képezett a Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köre. Ezzel párhuzamosan a főépületben, azaz a Vajdahunyadvárban, nagyon alapos és agrártechnikai szempontból is jelentős kiállításokat rendeztek például a juhtenyésztés történetéről, a sertésenyésztésről stb., amelyekből tényleg lehetett tanulni. De nemcsak ágazattörténeti, hanem termeléstörténeti és vadászati kiállítások is voltak. Ez egy nagyon inspiratív időszak volt, ezt követően került a Múzeum tevékenységi körébe a tudományos kutatás is mint új feladat. Ennek kapcsán kell kiemelni a *Mezőgazdasági Múzeum Közleményeit*, ez a sorozat 1962-ben indult útjára, illetve a *Mezőgazdaságtörténeti tanulmányokat*, amely részeként jelent meg például Für Lajos csákvári uradalom-történeti munkája vagy éppen Barbarics Lajosnak a vetés gépesítésének történetéről szóló kötete. Összeállították a magyar mezőgazdaság történetének könyvészeti bibliográfiáját, nyolc kötetben, valamint a magyar mezőgazdaság nagyjait tartalmazó lexikonsorozatot, három kötetben; ezt sajnos digitálisan már nem tudtuk folytatni. És akkor még lehetne folytatni a sort, hogy még milyen, a munkatársak által végzett kutatásokat is támogattunk. Nagyon élénk tudományos élet folyt, jó kapcsolatokat alakítottunk ki az egyetemekkel, az Akadémiával; szintén megemlítendő az MTA Agrártörténeti Bizottsága, melynek Gunst Péter volt egy időben a vezetője. A kiadványok között meg kell még említeni az *Agrártörténeti Szemlét*, amely szintén hozzánk kapcsolódott.

De nemcsak gazdaságtörténetben, hanem társadalomtudományokban is ismert kutatók, történészek dolgoztak a Múzeumban, például a már említett Für Lajos, N. Kiss István, Pálmány Béla, Csoma Zsigmond vagy Oroszi Sándor és Fülöp Éva. Az agrárium területéről még az agrárközigazgatás történetével foglalkozó Takács Imre neve jegyzendő meg. A Múzeum ilyen sokrétű és egyúttal sikeres működéséhez egyrészt pénzre volt szükség, másrészt a meglévő szakembergárda számára biztosítani kellett a kutatásra fordítható időt és a megfelelő mozgásteret is. Ezek az állapotok a rendszerváltás után jelentős mértékben megváltoztak. Az igazgatóságom időszakában voltak olyan kiállítások, amelyek egy-egy ágazat történetét dolgozták fel, de rendeztünk egy ideiglenes, majd egy állandó tárlatot is a magyar mezőgazdaság történetét bemutatóként. Nagyon prosperáló időszak volt, ha megnézzük, milyen kiadványok, milyen könyvek jelentek meg, nem beszélve arról, hogy mennyi konferenciát rendeztünk. Sajnos később, amikor a források elapadtak, a lehetőségeink is csökkentek. Amit még érdekesnek tartok, hogy hosszú időn keresztül a Mezőgazdasági Múzeum a minisztérium szempontjából az ismeretátadás színtere volt, utána pedig mint protokolláris hely szerepelt. A Múzeum impozáns épülettel rendelkezett, amelynek fényét az 1980-as években lezajlott nagyarányú rekonstrukció csak még inkább emelte, így érthető, hogy a mindenkori földművelési kormányzat büszke volt arra, hogy ez az ő háttérintézménye, ahol többek között rendezvényeket és fogadásokat is tartottak. Sok esetben megkértek bennünket, hogy képviseljük, mutassuk be a magyar agráriumot, így voltunk például Marokkóban egy nagyszabású lovas kiállításon.

MM: Tanár Úr több egyetemen is tanított és tanít is. Itt most elsősorban az ELTE BTK TDI Doktori Programját emelném ki; itt mint óraadó munkatárs, illetve mint témavezető is működik Tanár Úr. Mit jelent Ön számára az oktatás, milyen témákban tartott és tart legszívesebben kurzusokat?

FGy: Ellentétben azokkal a kollégákkal, akik pályájukat oktatóként kezdték, nekem, aki ebbe a világba csak később csöppentem bele, ez mást jelentett, egyfajta hobbit, kikapcsolódást, mert rajtam nem volt akkora terhelés. Az oktatás maga volt a felüdülés, maga volt az öröm. Könnyebb négy-öt-hat hallgatóval jó kapcsolatot kiépíteni, és figyelemmel kísérni a tanulmányait. Nekem ezt jelentette. A másik, ami talán közhelynek tűnik, de tényleg sokat lehet tanulni tanárként is. Egyrészt, a diákoktól, illetve az órákra való felkészülés révén, hiszen ez egyfajta ösztönzést ad, hogy naprakész legyen az ember. Nagy élvezettel tanítottam, nagyon sok örömet jelentett ez nekem, de ugyanakkor ehhez arra is szükség volt, hogy nem óriási terhelést kapva oktathattam, így a bizonyos szempontból természetes és teljesen megmagyarázható oktatói fáradtság elkerült engem. Valószínűleg, ha én is ebben a helyzetben vagyok, akkor én sem így éltem volna meg ezt.

MM: A kurzusok terén mi az, amit kiemelne; melyek azok, amelyekre szívesen gondol vissza?

FGy: A gödöllői Szent István Egyetemen nagyon szívesen tartottam termelés-történeti és technikatörténeti kurzusokat, mert ehhez kevesen értenek, kevesen művelik. E téren az agrotechnikát kell ötvözni és rendszerbe helyezni a társadalomtörténeti ismeretekkel. A Mezőgazdasági Múzeumra visszatérve, az volt a jó dolog, hogy itt sokan voltak olyanok, akik vagy a társadalomtudományok területéről érkeztek, és bizonyos szintig elmélyedtek az agrárismeretek világában és fordítva. Erről szívesen tanítottam volna az ELTE-n is, ezért az agráriumon belül egyre inkább az agrártörténet társadalomtudományi kérdéseit kezdtem el vizsgálni. Meg kell mondom, hogy bizonyos szempontból ez azért szórakoztatóbb volt és nagyobb örömet jelentett, mint mondjuk száraz agrártechnikai ismeretekkel foglalkozni. A legfontosabb az, hogy megértsük, hogy mi miért volt, éppen ezért foglalkoztam az agrártörténet mellett az agrártechnikai ismeretek oktatásával is, hogy bizonyos ok-okozati összefüggések érthetők legyenek. Valahogy belehelyezni abba a környezetbe, abba a világba a hallgatót, hogy megértse azt, hogy mit jelentett földbirtokosnak lenni, mit jelentett a birtok fenntartásával küzdő, esetenként hozzá nem értő dzsentrinek vagy milyen egy gazdagparasztnak lenni, és legfőképpen nagyon fontos, hogy milyen volt ennek a hierarchiának a legalsó fokán állni. Hogyan lehet bemutatni, hogy az agráriumban érintettek hol laktak, miként táplálkoztak, mennyit dolgoztak, ezért mit kaptak ellentételezésként, milyen kifutásuk volt, milyen életpálya várt rájuk. Azt gondolom, hogy esetleg ily módon a hétköznapiakat közelebb lehetett hozni, jobban meg lehetett érteni azt a korszakot, amiről beszélünk.

MM: Számos monográfia és tanulmány szerzője Tanár Úr, ezek közül kiemelném az *Agárvilág Magyarországon* című kötetet, illetve legutóbbi két monográfiáját, amelyek közül az egyik Darányi Ignác, a másik pedig Károlyi Sándor életművéről szól, és a két politikus történeti szerepét, jelentőségét mutatja be. Azok a kutatási eredmények, amelyeket Tanár Úr közzétett és elért, mondjuk itt e két esetben, mennyiben épültek be a dualizmus korszakáról alkotott történeti képbe?

FGy: Az utolsó kérdésre válaszolva, ezek a kötetek nemrég jelentek meg. Az, hogy ezek az eredmények hogyan fognak beépülni a hazai tudományba az olvasóktól, illetve természetesen a kollégák értékelésétől is függ. De itt még nagyon kevés a visszacsatolás. Azért kevés, mert viszonylag rövid idő telt el, a Károlyi-kötetnél mindenképpen rövid, mert épphogy megjelent, és már jött is a pandémia, és elmaradtak a személyes találkozások, az előadások és a könyvbemutatók. Úgy gondolom, hogy a kötetek mindenképpen árnyalják az erről a korszakról kialakított képet, egyrészt a kormányzatról, és Károlyi Sándor révén az arisztokráciáról is. Érdekes például, hogy mennyire színes és sokoldalú volt ez az időszak, mennyire különbözőképpen fejtették ki az egyes politikai aktorok a tevékenységüket. És az is figyelemreméltó Darányi és Károlyi kapcsán, hogy hosszú időn keresztül, ugyanazon célokért harcolva, hol egészen szoros szövetséget kötve, hol pedig egymástól eltávolodva próbálták végrehajtani vagy éppen megakadályozni a másik programjának megvalósítását. Emellett az is fontos, hogy hogyan szemlélték a világot. A különbség nem ebből adódott elsősorban, hanem abból, hogy az egyik kormányzati tényező volt, a másik pedig egy szabad gondolkodású, független politikus; abban a korszakban egyébként sem volt hasonlítható a pártfegyelem a későbbi időszak vagy akár napjaink pártpolitikai felépítéséhez. Károlyi nagy értéket teremtő politikus volt, aki finanszírozni tudta az elképzeléseit, nagy szervezeteket tudott felállítani. Megengedhette magának azt a luxust, hogy a saját útját járja, kevés kompromisszumot kössön, mert a saját maga által kigondolt utat találta a társadalom bizonyos rétegei felemelésére a leghatékonyabb és a legcélravezetőbb módszerek. Sok esetben Darányival azonos szervezetben, azonos eszmékért küzdött, gondoljunk a Magyar Gazdaszövetségre, amelynek vezetését később Károlyitól Darányi vette át, de együtt voltak a Tiszavölgyi Társulatban és az OMGE-ban is. Ennek ellenére nem mindig ugyanúgy ítélték meg az eszközöket, amelyekkel el lehet érni a célokat. Azért sem, mert az egyikük, Darányi „kormányzati tényező” volt, egészen másfajta felelősséggel. Amikor valaki valamilyen funkciót kap, akkor – jó értelemben is – megváltozik a szemlélete. Egyrészt – és a legtöbbször remélem, így van –, olyan felelősségtudat alakul ki, amely visszafogja az illető egyéni vágyait és ezt egy kisebb közösség, például a kormányzat felé történő komoly elköteleződés veszi át. A dualizmus korszakának másik fontos szereplőjével, Károlyi Sándorral tényleg méltatlanul keveset foglalkoztak, így talán majd ez a kötet is hozzájárul az ismereteink bővítéséhez.

MM: Ezek a monográfiák nagyon fontosak, mert egy-egy ember politikai-közéleti működésére fókuszálnak, akik általában a 19. században, de átnyúlva a 20. századra is, a társadalom érdekében próbáltak cselekedni; az vezette őket, hogy a tevékenységük minél jobban hozzájáruljon ahhoz, hogy a társadalom alsó rétegeihez tartozók is előre tudjanak lépni. Abban látom a pozitívumát ezeknek a köteteknek, hogy rávilágítanak arra, hogy az arisztokrácia vagy a kormányzat abban az időszakban mennyi mindent tett annak érdekében, hogy a magyar társadalom előre lépjen.

FGy: Egyrészt fontos, hogy kik voltak, akik ezt felismerték, és mennyi eszköz állt rendelkezésükre, hogy a felismerés után a terápiát is vállalni tudják, és ezt a terápiát véghez is tudják vinni. A másik, hogy ezek nagyon elkötelezett emberek voltak. Különösen a Károlyi-könyvben látható például az arisztokrata etosza. Nem az vezérli, hogy a saját érdekében cselekedjen, és ezzel személyes haszonra tegyen szert, hanem az, hogy a nagyobb közösségért tegyen valamit. Ebből is látszik, hogy az arisztokrácia sokszínű volt, de ugyanakkor a nemesség is, tehát voltak ilyenek-olyanok, de mondjuk, akik ilyen elveket vallottak, azokat valóban a progresszív vonalhoz tartozókhoz lehetett sorolni. Tényleg érdemes ezeket a személyeket alaposan megvizsgálni; azt, hogy hogyan gondolkodtak, egyrészt a munkáikon keresztül, másrészt azt boncolgatva, hogy hogyan próbálták javítani vagy jobbitani szociálisan a környezetüket, vagy versenyképessé tenni a mezőgazdaságot. Vagy mondjuk azt vizsgálva, Károlyi a kereskedelemben vagy a hitelszövetkezetekre gondolva a pénzügyi világban milyen új eszközöket próbált elfogadtatni. Ugyanakkor egyfajta történeti probléma, hogy Károlyi esetében nem lehetett igazán lemérni, hogy mekkora volt a társadalmi hatása. Tudniillik, a nagyon szűk választói törvény okán, nem lehetett tudni, hogy az a hálózat, amit a hitelszövetkezetekkel 1898-ig, utána pedig a Hangyával és a Magyar Gazdaszövetséggel kiépített, hány szavazatot hozott volna. Mert ezek mind-mind teoretikus kérdések, ugyanis nem jött el azaz időszak, az a választási rendszer, hogy ez egzaktan mérhetővé válhatott volna. Nehezen megválszolható, hogy mekkora volt Károlyi és az általa képviselt szövetkezeti eszme befolyása, nemcsak az osztálybeli társakra, hanem azokra is, akiket megszólított, akikkel együtt dolgozott, mondjuk azokra, akik a különböző szövetkezetek tagságát és vezetőségét alkották. Ezt sajnos már sohasem tudjuk megmérni, de az biztos, hogy Károlyi kereste a társadalmi érintkezés különböző lehetőségeit.

És hogyan lehet elérni az embereket? Egyrészt sajtóval – Károlyinak három újságja is volt –, másrészt személyes megszólítással, és itt is előkerül a hálózatépítés kérdése; a Gazdaszövetség, illetve a hitelszövetkezetek, később pedig a Hangya-szövetkezetek jelentette háló. Károlyi és számos követője is azt gondolta, hogy majd kialakul egy falusi értelmiség, és akkor tulajdonképpen ez a réteg lesz az, amelyik a falusi önkormányzatok dolgaiba is bele fog tudni szólni, és ez a felvilágosult vezetés egy jobb irányba viszi a helyi közügyek fejlődését. Károlyi azok közé az arisztokraták közé tartozott, akiknek semmiféle anyagi gondja nem volt. Nem félt a vagyonvesztéstől, sőt esetében inkább vagyongyarapodásról beszélhetünk, holott nagyon sok

mindenre áldozott, többek között erre a szövetkezeti mozgalomra, de számos más szervezetet, kórházat is támogatott. Ezért lenne érdekes a későbbiekben megvizsgálni, hogy a gyermektelen Károlyi Sándor örökösei, Károlyi László és neje, Apponyi Franciska, hogyan vitték tovább szellemi örökségét és karitatív tevékenységét. Ezáltal lehetne bemutatni, hogy egy nagycsaládon belül is milyen különböző attitűdök léteznek. Ezek az eredmények színesíthetik a magyar társadalomról, közelebbről a hazai arisztokráciáról kialakult képet.

Az interjút készítette: Horváth Balázs és Bea Csaba

Az interjút gépelte és szerkesztette: Horváth Balázs

SZÁMUNK SZERZŐI

Barát Bence: doktorandusz, ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Program

Bea Csaba: doktorandusz, ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Program

Fülöp Márton: történész, kulturális menedzser; Magyar Nemzeti Múzeum

Hornyák Dávid: volt hallgató, ELTE BTK

Kazareczki Noémi: levéltáros, referens; Magyar Nemzeti Levéltár SZKI Iratkezelési-felügyeleti Osztály

Ladányi Gábor: doktorjelölt, ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Program

Lengyel Nóra: doktoranda, ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Program

Matolcsi Réka: doktoranda, ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Program

Tóth Nikolett: doktoranda, ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Program